

Hovory s T. G. Masarykem

Karel Čapek

Tato publikace byla zpracována aplikací eKNIHOVNA.cz. E-knihy zdarma ke stažení na www.eknihovna.cz.

1. VĚK MLADOSTI

Dětství

DOMOV

Mé nejstarší vzpomínky... To jsou jen takové nesouvislé obrazy. Jednou – to mi byly asi tři roky – viděl jsem v Hodoníně splašeného koně; hnal se po ulici, všechno se rozutíkalo, jen nějaké dítě mu upadlo pod nohy; ale kůň je přeskočil a dítěti se nic nestalo; to mně tak utkvělo v hlavě. Potom si z té doby pamatuju, jak můj otec v Mutěnicích chytal do želez vrány, a ledacos takového. Víím, že jsem chodil (v Mutěnicích) k panu rectorovi vyprosit si papír a kousky plavajzu a tím jsem čmáral, ještě než jsem se učil psát.

Můj domov, to byl ten kraj kolem Hodonína; tam všude byly císařské statky, a tož kam otce, který byl v počátku své služební dráhy na těch statcích kočím, poslali, tam jsme se stěhovali s ním. Hned v mém druhém roce jsme došli z Hodonína do Mutěnic, tam jsme byli do jara roku 1853; pak jsme se vrátili do Hodonína a bydleli v chalupě “na plese”. Tu dalekou rovinu, tu vidím i dnes před sebou, a myslím, že ten dětský dojem mně zůstal; proto mám rád roviny; hory mám rád z dálky, ale nežiju v nich rád, údolí mě tísní, a nevidět dost slunka.

V roce 1856 jsme přišli do Čejkovic do dvora; po dvou letech jsme museli na rok do Čejče, pak zase do Čejkovic, a tam jsme bydleli do roku 1862. Roku 1861 jsem se dostal na reálku do Hustopeče, a naši zatím zas přišli do Hodonína, ale už v roce 1863 byli znova posláni do Čejče, a odtud se za tři roky, to bylo v roce 1867, stěhovali pryč z císařských statků do soukromé služby v Miroslavi a na dvoře Suchohrdly – Socherle se říkalo německy; nejdéle byli v Kloboukách, od roku 1870 do 1882, a tam jsem za nimi jezdíval na prázdniny. Ale můj vlastní dětský domov, to byly Čejkovice.

Matka měla na mne větší vliv než otec; otec byl nadaný, ale prostý, kápo v domě byla maminka. Byla Hanačka rodem, ale vyrostla mezi Němci v Hustopečích; a tož jí čeština dělala ze začátku potíže. Nás tři děti hasačerty měla ohromně ráda; snad jsem byl jejím miláčkem, ale spíš by toho byl zasluhoval bratr Martin, z nás tři nejhodnější, nejčistší, anima candida, jak se říká.

Matka byla chytrá a moudrá, znala kus světa, žila déle v “nejlepší společnosti”, třebaže jen ve službě – bývala kuchařkou u pánů v Hodoníně; ale měli ji rádi, i později se k ní utíkali o radu a pomoc v těžkých okolnostech. Z té panské společnosti jí zůstala touha, abychom se my děti dostaly trochu výš na té společenské stupnici; k tomu ještě dobře znala tu bídu, v které tenkrát žil služební a pracovní lid. Tož chtěla mít z nás dětí pány – to byla její zásluha, že jsem se dostal na školy.

Matka byla zbožná. Ráda chodila do kostela, ale neměla k tomu mnoho kdy, musela se dít na rodinu. Slýchal jsem od ní: Herrendienst geht vor Gottesdienst. Na to jsem vzpomínal později, když jsem chápal politickou roli církve a Feuerbachovu teorii, jak náboženství slouží politice. Místo kostela odříkávala si matka modlitby podle modlitební knížky; ta knížka byla plná obrázků – pamatuju se na obrázek umučeného Krista krví se potícího, ten měla nejraději. Aji já jsem se na něj rád zadíval.

Otec byl Slovák z Kopčan, narodil se jako nevolník a nevolníkem zůstal. Vedle matky měl na mne málo pozitivního vlivu. Byl nadaný od přírody, ale do škol nechodil; v Kopčanech se naučil jen taktak číst, a to se učil u staré ženy, vdovy po vojákovi, které obec dala tu funkci – škola tam totiž nebyla; za trochu toho čtení jí děti musely kopat brambory. Byl to tak docela venkovský, neměstský, přírodní člověk; žil stále v přírodě, zvláště když se dostal k hospodářství; přírodu znal, pozoroval a dobře pozoroval – měl takový zvláštní smysl pro jednotliviny přírody a života. Dosud si pamatuju, jak jednou v březnu nám přinesl za řadry domů mladého zajíčka březňáčka, kterého našel schouleného v koňské šlépěji; tehdy nám tak podrobně, živě a zajímavě vyprávěl celý průběh zaječího života.

Sám byl neučený, ale schvaloval, abych se učil, a nestyděl se učit se se mnou; to se rozumí, i to učení, jako všechno, bral utilitaristicky: co to člověku vynese. Zbožný nebyl, ale pekla se bál a občas chodil v neděli do kostela. Ve všech věcech rozhodovala matka, on se podroboval, i když jí odporoval.

Když nás mnohem později navštěvoval v Praze, zajímalo ho jen to, jak jsou okutí koně, jaké oje, nápravy a kola mají v Praze vozy a kočáry; malostranské paláce ho zajímaly jen svými portýry – za pár dní se seznámil se všemi a chodil za nimi na besedu. Za dva tři dni měl Prahy dost, a nemohli jsme ho už udržet – jen domů, na ves a do přírody!

Já jsem tak na otci vycítoval a vypožadoval účinky roboty, poroby; sloužil a pracoval s nechutí, z musu, před svými pány smekal, ale rád jich neměl. Na císařských statcích se de facto nevolnictví udrželo i po devětačtyřicátém roce; vemte si, že můj otec musel žádat panstvo o dovolení, abych směl jít na reálku. To byly

tak mé první sociální dojmy, když jsem vídal, jak byli někteří panští úředníci na mého otce hrubí. Často jsem špekuloval, jak jim to oplatit a jak to udělat, abych jim za to natloukl. Když páni přijížděli na hony, nechávali si u nás kožichy; a já jsem vám měl takovou chuť nějak si na těch kožichách vylít svou zlostičku. Po lovu jedli páni v lese v myslivně a sluhové házeli lidem zbytky, a ti se o ně prali. Jednou jim cosi hodili, byly to nejspíš makaróny; lidé to neznali a říkali tomu hlísty, ale to jim bylo jedno, rvali se o to jako zvěř.

Tož takové věci mně utkvěly.

DĚTI MEZI SEBOU

My tři bratři jsme se měli velmi rádi; ale můj poměr ke každému byl jiný. Martina, stářím prostředního – byli jsme všichni od sebe dvěma roky – jsem neměl jenom rád, ale ctil jsem ho jaksi; byl milý, důvěřivý, bez falše, nenáročný. Nejmladšího Ludvíka jsem dost komandoval a užíval jako poslíčka a tak. Na Martina dosud vzpomínám jako na ideálního hochu.

Bratři mně nebyli kamarády – šli jsme každý po svém. Kamarády jsem měl z hochů starších; býval jsem rád ve společnosti starších a poslouchal je. I s jedním dvěma pacholky ze dvora jsem měl kamarádský poměr.

Ja, tož do školy jsem začal chodit v Hodoníně, to byla německá škola, a pak v Čejkovicích. Ze svého prvního kantora v Čejkovicích vidím posud ty jeho ruce: takové chlupaté a kostnaté ruce, kterými nás tloukl. Doma se ode mne učil psát otec; dokud byl kočím, neuměl psát, ale potom, když se stal drábem a později hospodářem, potřeboval zapisovat práce a dělníky, co a jak dlouho pracovali. Ty občasné výkazy jsem mu psával já; zlinkoval jsem mu notes a udělal ty potřebné rubriky. To už víte, otec pracoval nerad, jen když musel, tak jako každý nevolník. To máte to nevolnictví, nechtít a muset.

Vesnický učitel za mých mladých let byl chudák; platu mnoho neměl, tož si vydělával všelijakým písárením a kostelní službou, zpíval na pohřbech a chodil koledou. O vinobraní jsme my kluci chodili od jednoho vinného presu k druhému a sbírali pro učitele do soudku víno, kolik mu který sedlák odlil; ten soudek pak měl po celou zimu ve škole za kamny, protože sklepa neměl, a tam mu ten burčák kvasil. Taková žebrota to byla; to víte, sedlák, zvláště když to byl radní nebo starosta, nejednal s učitelem jinak než jako s nuzákem. To se rozumí, ten zotročený učitel neměl u dětí mnoho autority; tož je řezal a řezal – to byl jeho hlavní výchovný prostředek. Otrok má vždycky metody otrokáře a mstí se, kde může. Ted' si vemte, jaký pokrok už je dnešní škola; ale ještě mnoho se dá na ní reformovat, aby vychovávala samostatné a sebevědomé lidi, lidi s kuráží do života. Reforma školy je právě také reformou učitele, učitelů; to znamená zvyšovat jejich sociální úroveň i vzdělání. Dnes už se učitelé sami domáhají toho, aby měli vzdělání vysokoškolské; tož to by se mělo vyzkoušet, jaký poměr by měl takový učitel akademik k dětem. Hlavní věc je: mít děti rád, umět se vmyslit a vcítit do jejich duševního života, který je spíš konkrétní a obrazný než abstraktně vědecký; vyučovat názorně, připínat poučování k tomu, co děti konkrétně vidí ve svém okolí; a vyučování co možná individualizovat. Vůbec na školu, na výchovu a na vyučování by se mělo mnohem víc myslet... a taky dávat mnohem víc prostředků než dosud. Vývoj školy, v tom je vývoj demokracie.

Takový kluk na venkově má mnoho práce, jeje! Tož si to spočítejte: musí umět hvízdát na pysky, mezi zuby, na jeden prst, na dva a na pěstě; potom na dvojí způsob luskat prsty; musí umět všelijak zápasit, stát na hlavě, chodit po rukách a lámat kola; a dobře utíkat, to hlavně. Oblíbená hra-dřina bylo "glckání": to se musí skákat na jedné noze, ruce založeny křížem, a ramenem se drcá do ramene, aby sok musel napadnout na skrčenou nohu; obyčejně jsou dva proti sobě, ale i tři čtyři a celý chumáč kluků. Potom musí umět střílet z praku a z luku, trefovat kamenem, jezdit na koni, práskat bičem a kocarem, vylézt na každý strom, chytat raky a škrobáky (brouky), plavat, ohníčky dělat, klouzat, sáňkovat, kulovat se, po chůdách chodit, a co já vím, co všechno. Jednou jsme začali vyhrabávat tunel, že v něm budeme jezdit vlakem sem a tam, ale kde vzít vlak, tím jsme si zatím hlavu nelámali. Jen si spočtete všechna klukovská řemesla: dělat bezové a brkové pukače; vyřezávat píšťalky z vrbového proutí nebo z husích kostí a klarinety z třešňového dříví; dělat trubky z obilních a dyňových stonků; vyrobit jednoduchý luk nebo kuši s šindelovou pažbou a k tomu šípy; potom pušky, šavle a čáky; zhotovit si míče, pěčky, nebo jak vy tomu říkáte, špačky, potom blechy a palestry; vyřezávat mlýnky vodní i větrníčky, nebo dokonce velkonoční klapačku; uvázat jakýsi gordický uzel a splést z koňských vláší prstýnky a celé řetězy – tomu nás učil německý chlapec na vekslu. A na to všecko má kluk jen za groš kudlu – kapesní nůž, my jsme říkali "fedrmesl", byl ideál všech ideálů; kdo mohl, vypůjčil si doma pilku, dláto nebo sekyrku, a už něco řezal a tesařil. Každý hoch je kus inženýra.

Jednou jsem si o život přál mít "grumle"; to je takový cikánský hudební nástroj, trochu ve formě malé lyry, s kovovým jazýčkem, na který se fouká a prstem brnká. Tož takovou grumli jsem chtěl mít a poprosil jednoho

cikána, aby mně ji udělal. Nu dobrá, řekl ten cikán, ale to mně musíš donést železo. – Já mu donesl železa, co jsem ve dvoře našel. – A teď mi musíš přinést chleba. – Tož jsem mu dal chleba, pak zase máslo a vejce – já už nevím, co všechno jsem tomu cikánovi musel donést, ale grumli jsem nakonec neviděl.

Dětských her bylo mnoho, všesky venku na vzduchu; docela nepacifisticky jsme si hrávali na vojáky, vlastně na vojnu. Anebo na raubíře; já jsem býval náčelníkem raubířů a syn ředitele panství náčelníkem šandárů; to se rozumí, když to šlo, nařezal jsem mu.

Takový kluk má svou klenotnici a v ní: barevné fazole, knoflíky, pěkné kamínky, paví a sojčí pírkó, kostky z broušených kousků cihly, barevné sklíčko, hranol nebo čočku z nějakého lustru, třeba kostelního, a jiné poklady. Aji svůj obchod mají kluci; půjčují na vysoký úrok fazole, vyměňují si a někdy i prodají za krejcar.

Tož to se rozumí, vedle této klukovské organizace musí venkovský kluk pomáhat nejdřív mamince v domácnosti a potom otci na poli. Jak žijí děvčata, to z vlastní zkušenosti nevím, my kluci jsme neměli s děvčaty nic společného, žili jsme úplně odděleně. Jednou, to mně bylo asi osm let, vzala mě matka s sebou do Šaštína na pouť. Spali jsme tam u našich známých fořtů, ti měli dcerku asi mého věku; dva dny jsme tam pobýli, a my děvka jsme si spolu hrály od rána do večera. Když jsme se vrátili domů, strašně se mi po ní stýskalo.

Kluci ve městě už tolik těch her neužijí; snad jim to teď nahradí skauting. Děti se mají nechat trochu řídit; dítě vyrostlé venku je vynalézavější, samostatnější a praktičtější – dítě městské si často neumí ořezat ani tužku a vůbec nemůže vypěstit svou manuální dovednost. Tož celkem se mnoho neštěstí venku nestane; někdy se obrazí palec u nohy, někdy se dostane i kamenem do hlavy, to je pravda. Pamatuju se na troje vážné nehody: jeden kluk spadl z topolu, dost z vysoka, a říkalo se, že mu to škodilo na prsou. Jeden se otrávil blínem, když dělal koně a kluci ho krmili “makem”; a jeden se při koupání v rybníku utopil. Když ho donesli domů, byl jsem při tom, jak matka k němu přiklekla a začala takovým táhlým a plačtivým hlasem vyzpěvovat Jozífkovy pěkné vlastnosti: Ty můj pěkný Jozífku, jak jsi byl hodný, už ťa nebudu kárat, a tak. Později jsem se dočetl, že takové oplakávání a chválení mrtvých je zvykem všech primitivů.

Dítě docela dobře cítí, jsou-li dorostlí svobodní a jaký k sobě mají poměr. Takové dítě v Americe je volnější než v Evropě, je naivnější a prostší ve styku s dětmi i dospělými; nebojí se dorostlých, vidí, že i oni jsou mezi sebou upřímní. To je vliv republiky a svobody; lidé nelžou a nebojí se pořádku, že je chce ten druhý napálit nebo jim něco udělat; tam nemá člověk z člověka strachu. Rád se teď dívám na děti a mluvívám s nimi; tak se mi zdá, že už dnes jsou kurážnější a přímější, a říkám si, že z nich vyrostou volní lidé. Republika, pane, to je ohromná věc!

A zas mě napadá otázka školy a učitele. Učitel na škole má dětem vštěpovat republikánství, demokratickou svobodu a rovnost; má se stát dítěti kamarádem. Jeho autorita má spočívat na rozdílu věku, na jeho převaze ve všech věcech vědění, praxe a charakteru. Já jsem vyzoroval, že americké děti mívají k učitelům a učitelkám daleko kamarádštější poměr než u nás – a že Američané po celý život rádi vzpomínají na své učitele a na školy. U nás si děti oddychnou, když vychodí školu; a přece poznávat, zvídat je pro zdravé děti radostí. Americký učitel hraje s kluky v kopanou a nebojí se, že si při tom zadá. Učitel byrokrat by nešel s dětmi sáňkovat nebo na led – měl by strach, že by se třeba svalil a ztratil svou důstojnost nebo autoritu. Mezi učitelem a žákem, stejně jako mezi úředníkem a občanem, bývá taková umělá vzdálenost – cizota. Jen víc živosti, víc srdečnosti, a máte pravou demokracii. Škola Komenskému byla officina humanitatis; škola nepěstí člověka jen individuálně, ale i kolektivně, vychovává ho pro společnost, pro demokracii. Já bych místo té minulostní písničky “Bývali Čechové, bývali rekové” slyšel raději písničku novou: “Kantoři, kantoři, budme demokraty.” Tím lépe, že už takové máme!

To se rozumí, to platí i o rodině. Ne slepá autorita rodičů, ne pasivní poslušnost dítěte, vymáhaná věčným okřikováním a hubováním, ale výchova příkladem.

DÍTĚ A JEHO SVĚT

Po mamince jsem byl silně pobožný. Býval jsem (v Čejkovicích) ministrantem u našeho kaplana, pátera France, Satora se jmenoval, a toho jsem přímo miloval; mně se vám tak líbil, jak měl bílý kolárek a tu přiléhající černou, jak se tomu říká? – kleriku s takovými kulatými knoflíčky od krku až k nohám. Když jsem mu ministroval, zdálo se mi, že páter František je jako Pánbůh a já jsem mu anděl; to bylo mé největší štěstí. Mnohem větší, než když jsem zpíval na kruchtě. Nu, to víte, byl jsem také pyšný na svou ministrantskou komži. Ten páter Satora byl zvláštní člověk, takový rozpolcený; typický Slovák, z Boršic u Uherského Hradiště. Někdy byl zrovna fanatic, a jindy se zdálo, že se trápí pochybnostmi; u církevní vrchnosti, ani u světské, nebyl dobře zapsán. Jednu dobu jsem slyšel ženy šuškat o páteru Francovi a paní rectorové, když se dostala do kouta; nerozuměl jsem tomu a lámal jsem si hlavu, co to může znamenat. A páter Franc měl jednu nedělní kázání, že i kněz je hříchu podroben a že si lidé nemají brát příklad z jeho života, ale z Krista a jeho slov, kterým je učí. Byla to jakási veřejná zpověď; já

jsem tomu tenkrát nerozuměl, ale moc mě to kázání zarazilo, proč že si lidé nemají brát příklad z jeho života. Teprve když jsem dozrával a díval se zpět na sebe v dětství, porozuměl jsem tomu i jiným věcem.

Postupem času, čtením a zkušenostmi jsem se počal na kněze dívat kritičtěji a rozednívalo se mi, že mezi náboženstvím a církví je rozdíl; katechetové sami na střední škole připouštějí, že církev je sice instituce boží, ale že má některé stránky lidské, nepodstatné, změnitelné, a proto podle národů a zemí různé. Ovšemže těch stránek lidských mně stále přibývalo; ale nikdy jsem o Bohu a teleologii nepochyboval, vždycky jsem byl optimistou.

Nedovedl jsem si v té době ani představit, že může být nějaká jiná víra. V Čejkovicích jsem našel v nějakém starém kalendáři článek o Rusku; bylo v něm o pravoslavné církvi, a nemůžete si představit, jak jsem byl zneklidněn zprávou, že také jiná víra než naše má poutě, poustevníky, svaté a zázraky. Imponoval mně tenkrát argument, že katolíků je víc než protestantů a pravoslavných; ale znepokojovalo mě srovnání, že mohamedánů a pohanů je ještě víc.

Slyšel jsem také, že v nedalekých Kloboukách jsou protestanti, helvíti; zašel jsem tam na výzvědy na pouť a vloudil se do evangelické modlitebny; měl jsem hrozný strach, že se propadnu nebo že mne za trest zabije hrom – a nic. Ty holé stěny, pult místo oltáře, ta vážnost a prostota, to všechno na mne udělalo takový dojem, že jsem sotva dechu popadal. Slýchal jsem tenkrát, jak evangelíkům vyčítali, že nevěří ve zvony; tehdy ještě protestanti nesměli zvonit, teprve sto let od tolerančního patentu dostali právo na zvony. Zaráželo mě, že katolíci protestanty uznávali jako vzdělanější, pořádnější a hospodárnější; vrtalo mně mozkiem, odkud to? Nebo jsem špekuloval, proč se říká: drží to jako helvítská víra. Těch záhad jsem si tenkrát nerozřešil, ale protestantism mě znepokojoval dál a jaksi dráždil.

Židů, těch jsem se bál; věřil jsem, že potřebují křesťanské krve, a proto jsem si raději zašel o pár ulic, než abych šel podle jejich stavení; jejich děti si chtěly se mnou hrát, protože jsem trochu uměl německy, ale já ne. Teprve později jsem se se Židy jaktak smířil; to bylo na reálce v Hustopeči. Jednou jsme měli školní výlet do Pálavských kopců. Když jsme po obědě v hospodě skotačili a dělali hlouposti, ztratil se nám spolužák Žid na dvůr. Já ze zvědavosti za ním, on se postavil za rozevřené křídlo vrat a tam se tvářil ke zdi ukláněl a modlil. Tu jsem se nějak zastyděl, že se Žid modlí, zatímco my si hrajeme. To mi tak nešlo do hlavy, že se modlí stejně vroucně jako my a že nezapomíná na modlitbu ani za hry...

A vidíte, po celý život jsem se snažil dávat pozor, abych nebyl k Židům nespravedlivý; proto se říkalo, že s nimi držím. Když jsem v sobě překonal ten lidový antisemitism? Panáčku, citem snad nikdy, jen rozumem; vždyť vlastní matka mě udržovala v krevní pověře.

To se rozumí, jako dítě jsem nevěřil jen v to, čemu nás učili ve škole a v kostele; můj katolicism byl takový pověřivý, prostoupený slováckou mytologií. Věřil jsem ve všechny možné a nemožné duchy a snad nejvíc v polednici a klekanici, to proto, že jsem při hrách zapomínal na čas a vracel se pozdě domů k obědu a k večeři. Hastrman byl mezi kluky zvlášť populární, kdekerý prý ho viděl, ale byly veliké spory o jeho podobě a barvě vlasů, vousů a šatů; také čarodějnice hrály velikou roli, potom smrt a čert; toho jsme jednou všichni slyšeli v kostele, když za mše zalomcovala jedním člověkem padoucnice. Také černokněžník mě znepokojoval, když jsem se o něm dočetl. Tak jsem žil v takovém dvojím, dvojakém duchovním světě, řeknu ortodoxním a neortodoxním. V tom neortodoxním, v těch pověrách a rozmanitých antropomorfismech (vlastně pedomorfismech!), nebylo soustavy; ta klekanice, ten hastrman a ostatní bytosti a příšery byli každý jaksi pro sebe, bez souvislosti mezi sebou – divně jsem to pociťoval. Věděl jsem dokonce, že je to pověra, ale hranice mezi pověrou a vírou jsem jasně neviděl a nedovedl jsem se těm pověrám jaksi ubránit; tak byly zakořeněny a obecně přijímány. Pan kaplan nás sic ve škole učil katechismu, ale sám také těm pověrám neodporoval. Byl bych snad mohl říci, že polednicí je vlastně příšerné ticho pravého poledne, klekanicí soumrak s klekáním, ale dětský rozum lpí na těch pedomorfismech, dítěti se líbí poezie mýtů. Ovšem od té poezie bývá brzy odtrhován: včera, když jsem přišel po klekání, matka hrozila, že ta klekanice mě přece jednou vezme; dnes jsem musel na poli hlídat brambory až do tmy a bál jsem se klekanice – ale dyť, chlapče, víš, že klekanice není...

Ani ve škole, ani doma jsem neslyšel hlubšího slova o duchovní podstatě náboženství; neslyšel jsem, že se o náboženství může a má přemýšlet. Náboženství lidové bylo, jako ty symboly a celý kult, hodně hmotné, docela objektivní, objektivistické. Že by náboženství nějak mělo prvky subjektivní, subjektivistické, to nám nikomu nepřišlo na um; náboženství nám bylo zjevenou pravdou boží, bylo příkázáními božími a církevními, a bylo, co Vincenc z Lerina klasicky formuloval: quod semper, quod ubique, quod ab omnibus creditum est. Sám jsem tenkrát špekuloval o takových zevních věcech, jako například kdo je větší pán, císař, nebo papež? Když jsem zavadil o svatou Trojici, o vtělení Boha v lidské tělo a jiné nauky, kterým jsem nerozuměl, ptával jsem se na to a

ono pátera France, ale musil jsem se spokojit stereotypní odpovědí: že to je tajemství. To slovo zabránilo diskusi, ale neuspokojilo. Náboženství se prostě žilo a praktikovalo, učení církevní se prostě akceptovalo. Z bible jsme se dovídali, jen co bylo ve školních knížkách a co jsme slyšeli v kostele; doma se bible nečtla, jen někdy modlitební knihy.

Před časem se ve stáji na zámku oběsil pacholek. Mně pak ukazovali branku, na které visel, a já jsem se vám té branky zrovna bál, s takovou hrůzou jsem se na ni díval a nikdy jsem prahu do té maštale nepřekročil. Mně připadalo strašné a nepochopitelné, jak si někdo může vzít život. Jen si to doopravdy představte, vzít si život! To je něco tak nepřirozeného, tak zvráceného! To mně pořád leželo v hlavě, zvlášť když jsem později našel knížku o lidech, kteří snášeli život v nejhroznějších situacích; tak například jeden bratr klášterník prý byl pochován v kryptě, ale byl mrtvý jen zdánlivě: probudil se a musil pak buď čekat, až ho vysvobodí nový pohřeb, nebo se usmrtit – žil dvacet let v podzemí, živil se hmyzem, který padal okénkem do krypty, a lízal vlhkost na zdi a rakvích – já jsem si namítl sic, co bylo v zimě, když toho hmyzu není, ale kasuistika toho případu a podobných jiných přece mě držela a vštípila mně ten problém samovolné smrti. Můj spis o sebevraždě je odpovědí k těm dětským a pozdějším zkušenostem.

Kdežpak, o Praze a o Čechách jsem tehdy nevěděl. Pro Slováky v tom mém kraji bylo tenkrát jen jedno město, Vídeň. Do Vídně od nás chodili na učení a do práce, občas přicházeli nastrojení z Vídně na návštěvu. Jednou tak přišel řeznický tovaryš z Pešti, v maďarském kroji, na botách ostruhy, v ruce čagan – jen škoda, že byl jednoooký, jaksí se to k tomu mundúru nehodilo. Přišel do kostela, kdekdo se na něho díval, jak mu ostruhy na dláždění řinčely. O Vídni nám jeden takový slovenský Vídeňák pečetil, že je tam most z gumilastiky, tak prý se prohýbá, když po něm jdou a jedou. Čechům se říkalo “zlatí páni”; říkají prý stále “můj zlatej”. O Praze jsem se poprvé dověděl v knížce z Dědictví maličkých, kde se líčilo, jak nějaká potulná rodina jede s vozíkem do Prahy a jak ta Praha je krásná. Já jsem se cítil Slovákem. Babička z Kopčan mi vždycky darem přinesla bílé slovenské gatě; ale já chodil oblečen po městsku. Když jsem šel na studie na reálku, dali mně ušít šaty z otcovy kočovské uniformy; byly modré s mosaznými knoflíky – v Hustopeči se mně kluci moc smáli.

Hodonín, to bylo pro mne už velké město; zvláště že měli věž, kdežto v Čejkovicích byla jen zvonice, kostel bez věže. Hustopeč jsem také brzy poznal, měli jsme tam matčinu rodinu. Jednou jsem tam byl na jarmarku a dostal jsem od strýce celý šesták, i koupil jsem si barvičky; byly to takové barevné koláčky i se štětičkou ve dřevěné škatulce, nesl jsem si to domů, tenkrát na Čejč, jako poklad. Cestou přišla bouře a liják; strčil jsem si barvičky pod paži, pod kabát a pod košili, aby nezmokly. Když jsem došel domů, měl jsem všechny barvy na košili a na těle. A tak se ze mne malíř nestal. Na reálce mně malování jaksí nešlo, kreslení lépe; později jsem na gymnáziu měl rád deskriptivu, té nás mimořádně učil profesor matematiky Adam. Byl jsem slušný matematik, hájival mě na konferencích v těch mých potyčkách s jeho kolegou.

ROK NA VSI

Když si na všechno vzpomenu: co dojmů má dítě na takové vesnici! Zima: to chodí Mikuláš s čertem – čert je velice vlivná osobnost; ještě jako profesor jsem dělal svým dětem Mikuláše. Pak máte vánoce a koledy; k nám jezdil, bůhvíodkud, člověk s betlémem, to byla podívaná pro celou vesnici. Potom Tři králové a o masopustě maškary... pořád se má dítě nač těšit. Nejvíc na draní peří; tehdy se sešlo a sesedlo až dvacet lidí – to bylo povídaček! My děcka jsme se štípaly a žduchaly, abychom neusnuly a nepřišly o nějakou tu strašidelnou historku, a pak se rozdávaly koláče nebo placky.

Sotva přijde jaro, první věc je shodit boty; ještě býval led, a už jsme běhali bosky. Jak uschne země, začne se vysoká sezóna her s fazolemi nebo s palestrou; míč, my jsme říkali habán, byl velká vzácnost, když měl v sobě trochu gumilastiky, aby odskakoval od země nebo od zdi; gumilastika, to byla pro nás drahá mast, a tož kde jsme na nějakou káplí, uřízli jsme ji a dělali z ní habán. A už zas byly velikonoce, to jsme běhali s klapáčkami; o velkonočním pondělí, na mrskut, chodili jsme s pletenou žilou šlehat děvčata a koledovat o vajíčka. I vzkříšení je veliký svátek, největší ovšem v Hodoníně, protože tam stávali u božího hrobu dva dragouni s tasenými šavlemi. Na těch jsem mohl oči nechat.

Pak je v máji procesí a litanie po polích, aby byla úroda, jsou vizitace, kdy se sjedou faráři z okolí i s děkanem na trachtaci – celý týden kuchařky napřed pekly a smažily, a my kluci ministranti jsme jim nosili na stůl. Nebo oheň na vsi, to je také pro kluky svátek; když jsme seděli ve škole, sotva jsme zaslechli zvonění a troubení, vyskákali jsme okny, děvčata vyběhla dveřmi; ve školní jizbě byla kachlová kamna, z nich jsme vytáhli pár kachlíků, a tou dírou jsme utíkali ven. Někdy si kluk udělá svátek sám – jde za školu. Zvlášť můj bratr Martin rád chodil za školu – pak jsme ho hledali po celých Čejkovicích. Když jde kluk za školu, zažije takový zvláštní, skoro stísňující pocit

toho ticha v obci, protože ostatní chasa sedí ve škole ve škamnech.

Přijdou vojáci do dědiny – zase událost. Veliký svátek je stavění máje o hodech – my kluci jsme pak na ni zkoušeli vylézt. O hodech si dorostlí chlapci volili svého starostu, stárka a stárku, a pak chodili po vsi vybírat, co kde dostali, kuřata, koláče nebo víno... Někdy přijeli komedianti a napjali si na návsi provaz pro své kumšty; my kluci jsme to pak dělali po nich, chodili jsme po zahradní zdi nebo po kalenici domů, třeba i na kostelní střeše. Tak spadnout, bylo na věky amen, ale nespadli jsme.

Zvláštní svátek na vsi je pohřeb, zvlášť když je s muzikou; v té veliké účasti spoluobčanů a hlavně spoluobčanek je pěkný cit, ale ovšem také vítaná příležitost nechat práce a něco si popovídat. K nám byla přiřazena obec Podvorov; když odtamtud přišel pohřeb, položili nebožtíka před křížem u kostela a šli se do protější hospody "ohřát", dokud se pan děkan nebo kaplan neoblékl – jeden musel venku číhat, až se velebný pán objeví, aby honem dopili a zvedli rakev. My kluci ministranti jsme zatím venku mrzli a počítali, co na hřbitově dostaneme – v nejlepším případě to byl čtyrák; když to byl jen krejcar, byli jsme, to se rozumí, nespokojeni a dovedli jsme si ulevit špičatým slovem.

Podzim, to jsou ohníčky a vinobraní; vaří se povidla – den a noc aji déle se míchají trnky nad ohněm; při tom se moc nevypravuje, ale tím víc kluci olizují vařečku. Při kopání brambor jsem musel někdy až do tmy hlídat – a já se tak bál klekanice! Ovoce se nehlídalo, nebylo proč; ještě bylo zelené, a už jsme je otrhali. Tehdy byl ovocný strom hospodáři leda přítěží; ovoce se ani nepovažovalo za potravu – na to museli přijít teprve učenci s těmi vitamíny. Zato vinohrady se hlídaly přísně, hlídač měl pušku; snad právě to nás ponoukalo, abychom chodili na hrozny – to se nás srotilo až dvacet a hleděli jsme, jak hlídače přelstít. Výpravu vedli hoši, kteří sami doma u rodičů měli vinice – jak se říká, kradené ovoce nejlip chutná. To se rozumí, jen jsem došel domů, a naši už věděli, kde jsem byl; otec namočil provaz do vody, aby líp při výplatě přilehl, ale matka trest zažehnala. Jenže den potom přišel hlídač žalovat do školy a ukazoval, ten, ten a ten tam byli, a žádná výmluva nepomohla; museli jsme na lavici a učitel nebo kaplan nám odměňili pětadvacet – nu ano, i pan kaplan.

Jak je ten rok na vsi krásně a bohatě rozčleněn, přírodně i nábožensky! Celý život na vsi je obřadnější než ve městě, je jako zasazen do náboženského rámu; nevadí, že jsou to namnoze pozůstatky ještě z pohanství. Ty všechny zvyky mají ráz institucí; život je jimi regulován, stává se řádem. Kdo v něčem poruší panující řád, toho se lidé téměř štítí. Například byl takový nepsaný předpis, že si každá rodina sama dělá chleba; to se už ve tři hodiny ráno vstávalo, mouka podvečer zadělaná se kopistí mísila v díži – co práce s tím bylo! musela se vytopit pec a pohrablem vyčistit – pak se s chlebem nebo po něm napekly placky z chlebového těsta, pekanče, nebo jak vy říkáte, poplamenice – panečku, to byla s oškvarky dobrota! Tož která hospodyně chleba nepekla, ale kupovala, ta byla přímo v opovržení u ostatních. Myslím, že u nás na venkově se teď už chléb skoro obecně kupuje; i na vsi se ten starý řád mění. Neděle, ta udává také takový obřadný rytmus života; podnes neděli světím.

Když jsem dospíval, študoval jsem vědomě ten život na vsi; býval jsem na prázdninách v Kloboukách u Brna, a tehdy – to jsem byl univerzitánem ve Vídni – chtěl jsem napsat román o životě dědiny. Tamní doktor, zajímavý člověk, měl být hrdinou a osou románu, a kolem něho se měla rozvíjet kronika vsi. Ještě nedávno jsem našel několik listů z toho svého pokusu. Později, když jsem býval na Bystrici na prázdninách, také jsem rok za rokem pozoroval, jak a čím taková ves žije. Kdyby naši doktoři, kněží a učitelé chtěli a dovedli pozorovat ten život na vsi, co by tu bylo zajímavého materiálu! Pastoři v Německu již vydali takové publikace; nám to chybí. Aspoň že máme pozorování romanopisců: Holečka, Baara, Herbena, Mrštíků, Terézy Novákové, Šoltésové. Dnes se ten život na vsi zgruntu mění; ale na to naši spisovatelé jaksi neberou – Bože, co je to u nás, v dědinách i městech, ještě nepoznaného života!

Nejen práce rolníková, ale celý život je regulován podnebím, měnou zimy a tepla, koneckonců slunkem, poměrem země ke slunku; a přece o slunku lidé méně přemýšlejí než o měsíci, třeba si měsíc svítí jen světlem od slunka vypůjčeným. Ale na slunko se nemůžeš dívat jak na měsíc, nevábí tě tolik, protože svítí pořád a je stejné, kdežto měsíc v úplňku je jen chvíli a stále mění svou formu – jsme to my lidé divní, divní povrchníci. Ale ovšem, noc má pro člověka jiný význam než den, a tak i měsíc požívá zvláštního renomé – myslím, že se v našich národních písních měsíc častěji opěvuje než slunko; pravda, my mluvíme o měsíčku a sluníčku, to Němci a jiní tak nedovedou.

O DĚTSTVÍ A VÝCHOVĚ

Já bych to shrnul tak: dítěti je první a hlavní školou rodina; a rodina, to se rozumí, ta mívá vychová a vyučívá dítě tím, co mu přikazuje nebo zapovídá – u nás je ve všem, i v rodině, příliš mnoho kázání – jako spíš tím, co dítě doma vidí. Tedy jací jsou rodiče, matka i otec, jaký mají poměr k sobě a k okolí, to má největší vliv na dítě. Prosím vás,

když takové děcko doma pozoruje nesoulad a hádky rodičů, hrubost, neúctu, nepravdivost, jak může z něho, nepřemůže-li to v sobě úsilím, být slušný člověk? Ono se říká: čím hrneček navře, tím páchne. To platí i o rodině.

Stejně důležitý je poměr dětí mezi sebou, starších k mladším. Myslím, že není dobře být jedináčkem. Mezi sourozenci platí přirozené právo starešinství: starší vede, mladší ho poslouchají nebo aspoň napodobují. A zas máte poměr sester a bratrů: starší bratr své sestry chrání, starší sestra je menším sourozencům skoro maminkou. Tak máte už mezi dětmi předobrazení dospělého života.

Potom tu máte příbuzné, kmotry, sousedy a jejich vliv – to všechno ve své plnosti a konkrétnosti představuje výchovný vliv rodu. Staré řády – organizovaný rod neb záduha – zanikly, ale jejich pořádky trvají v jiné, volnější formě a působí na utváření dítěte. Ten bližší kruh příbuzných, to jsou první lidé, se kterými dítě přijde do styku a které pozoruje – někdy až příliš dobře pozoruje. Mně se nejvíc líbil můj strýc, pekař v Hustopečích; byl sice dost hrubý, bil ženu i děti, ale jinak takový pevný, rozšafný, pracovitý člověk, Slovák z Cáhnova, tehdy poněmčovaného; mně již tenkrát v Hustopečích zajímalo, jakže se mohl ze Slováka stát Němec, hustopečský občan – když jsem byl později na gymnáziu, zašel jsem jednou o prázdninách k těm svým příbuzným v Cáhnově, abych to přenárodnování pozoroval.

Vliv školy není jenom didaktický, ale i mravní. Dítě prokoukne svého učitele, je-li hrubý, nespravedlivý, ledabylý; vidí, jak se chová k svým představeným, například k inspektorovi při inspekci, k panu starostovi, k panu děkanovi – to všechno má pak vliv na povahu i mravní přesvědčení dítěte. Pak máte vliv spolužáků a spolužaček, co se tu zas kříží rodinných a sociálních momentů! U nás byla koedukace z nouze – byla jedna světnice pro všechny, na jedné straně hoši, na druhé děvčata, ale přitom dva světy pro sebe.

Potom si hoch najde kamaráda; s tím je pořád pohromadě, tomu se svěřuje, z toho si i bere příklad; ty své kamarády během let mění, jako by doplňoval a korigoval svou prvotní volbu.

Hotovým zjevením pro dítě jsou školní sbírky a knihy. V Čejkovicích jsem dostával knihy od pátera Satory, hlavně překlady z Nieritze a knížky z Dědictví. O školních sbírkách u nás nebylo zdání; až na reálce jsem poznal malý fyzikální kabinet, sbíral jsem brouky a dělal si herbář. Co pro dítě znamená, může-li vlastní kraj poznat podle sbírek nerostů, rostlin a vycpaných zvířat! Arciže takové vyučování je také otázkou peněz – mít ve vesnici dostatečnou školu, mít dost učitelů (v mé době jsem o učitelkách ani neslyšel) a k tomu rozličné sbírky a knížky – dnes už by každá škola mohla mít tolik takových pomůcek; jen mít na to dost peněz, jen umět ty peníze na to věnovat!

Ad vocem knížek pro děti: my si říkáme národ Komenského a máme tak málo literatury pro děti, a ještě míň té dobré! Moc jsem se o tom nauvažoval, jak to, odkud ten nedostatek. A to je nedostatek i mravní. Většina naší dětské literatury, to je fádni moralizování – spisovatelé a spisovatelky se nutí do takzvané popularizace a jakéhosi žvatlání, ale nemají dost té psychologie, aby pochopili dětskou duši, její opravdovost a rozumovost při vši naivitě, její zájmy a horizont. Bývá mi trapné, když někam přijedu a tam mě osloví dítě, ne svými slovy, ale velkými patetickými slovy, která mu vkládají do úst dorostlí; dítě by takových slov jakživo neužilo. Naše společnost, to je právě vidět na té její dětské literatuře, děti ještě dost nemiluje, i když se s nimi mazlí.

Ja, tož ty všechny vlivy – od rodiny až po školu a četbu – působí na výchovu dítěte; co tu je složek! Reformovat výchovu dětí, to neznamená jen zdokonalovat tu didaktiku ve škole; to znamená reformovat i život nás dospělých; my jsme půda, ze které rostou nové generace – záleží hodně na nás, budou-li lepší nebo šťastnější. Ten saský ministr měl pravdu, když řekl deputaci, která k němu přišla s návrhy o výchově dětí, že mu výchova dětí starostí nedělá, jen výchova dospělých. A zase a stále ta otázka peněz. Vemte si výchovu ze stránky zdravotní, výchovu dětí úchylných nebo méně nadaných, výchovu dětí zpustlých; říká se, že dobrá škola ušetří peníze za kriminál, špitál a chudobinec. Dobrá výchova a dobré učení má být co nejindividuálnější; v tom děláme u nás řadu pokusů, ale já bych jich dělal ještě víc, ale právě individualizace školy vyžaduje – těch peněz!

Vemte si také sociální problém ve výchově – děti jsou nejstrašnější memento pauperismu. Bída a nouze, to není jen to nedostatečné stravování a šacení, ale to hrozné bydlení! V létě je hej, ale v zimě! Celá, a četná, rodina pohromadě v jedné světnici – jaké v ní má dítě intimní a často hrozné zkušenosti, a jak ty zkušenosti jsou hlubší, osudovější než to abstraktní kantorování ve škole a kázání jednou za týden v kostele! Sociální otázka je zvlášť otázkou výchovy.

Otázka dětského zdraví! Já ani nechápu, že dosud nepamatujeme dost na hřiště, koupaliště a parky pro děti – čím chudší čtvrť, tím víc jich má být, protože tam je dětí víc. Říkáte, že při správném kropení můžeme mít stejná travnatá hřiště jako v Anglii; zas jde o to, mít na to peníze, to jest ukládat peníze do dětí – to je ta neúčelnější investice. Rozumí se, že je rozdíl venkova a města; na vsi je celá obec a okolí klukovi hřištěm.

To jsou problémy výchovy, vedle nich máte problémy didaktiky, jak čemu vyučovat; dobře že se o nich hodně uvažuje. Hned na prvním místě – náboženství. Mně už jako chlapci bývalo směšné, když na vysvědčení dávali známku z “náboženství” – co je to? Zámka z toho, jak kluk odříkává katechism – ale to přece není náboženství! To, čemu se říká náboženská otázka, to je také a ve velké míře otázka školy, ale zas ne jenom školy; je to otázka celého života. Žijeme v době rozhodně přechodné; prožíváme hlubokou náboženskou krizi. Skepse a náboženský indiferentismus – vlastní nevěrectví není skepse, ale lhostejnost! – dotýká se přirozeně i dítěte. Krize je právě všeobecná, je i v rodinách; obvykle vidíte, že se otcové chovají nábožensky vlažněji než matky – dítě má dojem, že náboženství je jaksí pro ženy a děti; proto je shazuje, jak začne dospívat. A pokud běží o vliv školy, i když učitel nevystupuje proticírkevně, dostává dítě už od první třídy nepoměrně víc poučení a dojmů vědeckých než náboženských. A ty dojmy, to vědecké vědění, důsledně domyšlené, vede dítě a školáka k náboženským pochybnostem. Ve školách, v duších naší mládeže se odehrává právě ten historický proces nazývaný konflikt vědy a víry, boj vědy a náboženství. To všechno jsem prožíval intenzivně, třeba bez otřesů; ale pro mnohé a mnohé bývala škola místem nejtěžší krize. Škola laická, kde je zavedena, nechává náboženství stranou; ale nedovedu si představit našeho člověka, který by rostl bez poznání Ježíše a jeho učení; vždyť i obsah Starého zákona patří k základnímu kulturnímu majetku evropského člověka. Kdo by neznal obsahu křesťanství, byl by vlastně cizincem na naší kulturní půdě; a jak by kdo mohl pochopit evropské dějiny a řády, kdyby nebyl poučen o podstatě a vývoji církví? Ale tady je potíž, jak tomu učit, z jakého hlediska hodnotit historické fakty – těžké problémy pro školu. Já sám stále opakuju a zdůrazňuju, že náboženství je podstatným prvkem duchovního života a kultury, a proto mně je nejenom vyučování náboženství a o náboženství, ale i náboženská praxe velkou a nerozřešenou otázkou školské politiky.

Vidím a slýchám, že slušný pokrok se udělal v umělecké výchově na národních školách. Jaké jen teď máme pěkné slabikáře s obrázky, dobré čítanky – jen mít ještě dobrou literaturu pro děti, obrazy a sošky v učebnách, aby si dítě ze školy odneslo živou potřebu umění. V mé době nás učitel učil hrát na housle a cvičili jsme se ve zpěvu hlavně církevním – to bylo něco; dnes se žaluje na nedostatek času, učební látky je víc, než bývalo, a proto se na výchovu uměleckou zapomíná – tož, myslím, zdokonalit metody vyučovací, a času bude víc.

Na venkově, jako jsem rostl já, byla celá výchova jednodušší a primitivnější; venkovské dítě nepodléhalo, ani dnes ještě nepodléhá tolika dojmům jako ve městě. Ale dnes se venkov rychle mění a změšťuje – ne všude stejně; Slovensko a Podkarpatská Rus zůstávají podnes daleko venkovštější než Čechy – na tyto rozdíly musí prozíravá kulturní politika dávat pozor. Už v dětství jsem slýchal, že venkov je zdravější než město, zdravější fyzicky i mravně; v pozdějších letech jsem poznal názory socialistů proti městu. Moje zkušenost je, že město, ani velkoměsto, není mravně horší a nemá na děti špatnější mravní vliv než venkov. Ani hygienicky není město horší než vesnice, spíš naopak – všimněte si malých dětí ve městě a na vsi! Městský člověk má poměrně lepší lékařskou pomoc a hlavně sportem a sokolováním větší kulturu těla. Při tom rychlém změšťování venkova je moderní výchova, hlavně moderní péče o tělo na venkově stejně potřebná jako ve městech – to je zavitý problém a vláda i veřejní pracovníci by to měli dobře pozorovat. Pokud se jedná o mravnost vesnice a města, řekl bych, že nemravnost na vesnici je jiná než ve městě. Vesnice je ve všem prostější než město, tedy také v mravech a nemravech; vesnice je morálně hlubší, město rafinovanější. Pochybuju, že venkov je speciálně pohlavně mravnější než město. Co se o tom psává v povídkách, svědčí leda o špatném a povrchním pozorování i venkova i města. Ostatně o tom už je odborná literatura, která potvrzuje můj názor. Tedy – zas otázka výchovy.

A ještě bych řekl: nevychovávali jen rodičové a učitelé dětí, navzájem se rodičové i učitelé vychovávají dětmi – víc než se myslívá. Pozorovat dítě s láskou a zájmem, z toho se dospělý mnohému naučí; a kdybychom ve škole vštípli dětem svobodnější, demokratičtější zvyky – řekněme v pozdravování a styku, naučili bychom se tomu od nich.

Jak říkám, dnes je situace jiná, než byla v mém dětství. Naše společnost se víc diferencovala; vedle zemědělců, mezi kterými jsem žil, máme průmyslové dělníky a průmyslníky, přibývá studovaných lidí, přibývá i boháčů, co dřív nebylo. Vedle teorií socialistických vidíte pokusy zbudovat filozofii zemědělskou, průmysl a technika s sebou nesou ideály amerikanismu – pane, to jsou velké problémy, které mají také vztah k výchově a škole.

Už se hodně pracuje v psychologii konkrétní a pedagogické, v pedopsychologii; máme spisy o schopnostech dítěte a mládeže, o testech a psychometrii, o dětské úchylnosti a zločinnosti – to všechno je sice teprve v začátcích, ale je to pokrok, že se o tom všem víc přemýšlí. Nejvíce je třeba, abychom své děti víc milovali, ne ústy, ale činy, abychom se o ně víc starali a víc s nimi žili. To platí zvláště o pánech otcích. Tak často vidět, jak takový člověk shrabuje peníze, aby prý se jeho děti měly lépe; ale v druhé, třetí generaci jsou peníze rozházeny a rodina vymírá – je nápadné, jak je u nás málo starých zámožných rodin. Tož raději se starat o rodinu tak, aby v ní rostli

zdraví, slušní, samostatní lidé...

Často o tom uvažuji, jaký je rozdíl mezi vesnicí a ovšem i městem, v době mého dětství a dnes! Dnes dítě je pod vlivem rádia a gramofonu, novin a popřípadě dětských časopisů, pod vlivem nejrozmanitějších ilustrací, dnes se více a snadněji cestuje – o tom všem jsme my děti neměly potuchy. Neměl jsem co číst, slychal jsem málo, cestovat jsem nemohl; proto tenkrát kostel byl nám důležitější, než je dětem dnes, byla to jediná význačná budova vedle zámku, jenže do zámku jsme se nedostali, kdežto do kostela jsme chodili a viděli takto jednou za týden budovu vzdušnější, větší, vyzdobenou, kde jsme slyšeli kázání a hudbu, kde jsme se celá ves sešla – jak by dnes to kázání a celé ovzduší kostelní musilo být jiné, aby dorostlé a děti připoutalo tak, jako před sedmdesáti lety – zase jsme při dnešní náboženské krizi a vlivné její příčině!

Na školách

NA UČENÍ

To matka vymohla, že jsem šel na školy, abych se prý nemusil tak dřít jako oni (rodiče); když mě na vizitaci pochválil sám pan děkan, dali mě študovat. Matka byla z Hustopečí, tož mě tam poslali na německou reálku; byl jsem tam na handl u tety, sestřenice šla za to k nám. Já na to nemyslel, čím bych chtěl být; líbila se mi jeden čas, když u nás v domě nám šil krejčí, krejčovina, líbilo se mi kovářství, to jsem nejčastěji ze všech řemesel mohl v práci sledovat; je zvláštní, já byl tak pobožný, ale nikdy mě nenapadlo být panáčkem. Hoch v zapadlé vesnici nemá mnoho živých vzorů, kteří by mu ukazovali ven, nad ten okruh zemědělský a řemeslný – učitel, kaplan a děkan, doktor, páni na statku a jejich služebnictvo, nebo ještě kupec. Čím kluk bude, o tom nerozhodují tak vlohy, jako spíš ta nejbližší příležitost.

Reálku v Hustopečích vedli otcové piaristi; vzpomínám si na rektora, to byl takový tělnatý, hezký, starší muž, a na profesora Vašatého – to byl bratr mladočeského poslance Vašatého, pěkný mladý člověk, pyšný na ten řeholní hábit s černým pásem – i děvčata ho ráda viděla. Toho Vašatého jsem tuze miloval; byl to první Čech z království, kterého jsem poznal, a tož mě zajímal; o ledačems se mnou hovořil. Zvlášť jeho chůzi mám dosud živě v paměti.

Učil jsem se dobře; velmi mě poutala fyzika, totiž mechanika. Ještě dnes si vzpomínám, jak jsem užasl, když nám profesor vykládal, že obyčejný trakař je jednoramenná páka a kolo a že odpovídá těm teoretickým mechanickým formulím. To mně zrovna otevřelo nový pohled na praktický život – já měl vždycky zálibu vidět teorii v přírodním i společenském dění a v denní práci a najít v nich obecné pravidlo; tehdy to bylo pro mne jako prvé zjevení.

Po dvou třídách reálky jsem měl jít na učitelskou preparandu; ale tam přijímali hochy teprve od šestnácti let, a proto vznikl problém, co se mnou zatím? Potloukal jsem se a lajdákoval nějaký čas – to bylo v Hodoníně; proto mě rodiče dali na radu mých bývalých pánů na řemeslo, do Vídně na Kunstschiesserei, protože jsem uměl trochu kreslit. Tam mě mistr postavil k stroji na děláni podkůvek k botám; to se dal do strojku železný proutek, zatáhlo se za páku a vypadla ohnutá podkova. Když jsem to dělal den, dva dny, nu dobrá; ale když jsem to dělal týden, dva týdny, tři týdny – za tři týdny jsem utekl domů. Vždycky jsem rád pracoval, ale ta pořád stejná práce v továrně, pořád ten jeden nebo dva pohyby, to jsem nevydržel. Snad bych i byl ještě vydržel, ale jeden spoluúčedník mi ukradl mé knížky z reálky; vždycky po práci jsem ty knížky popadl a čtl v nich. Když jsem o ně přišel, bylo mně tak teskně, že jsem utekl domů na Čejč. Zvlášť mně bylo těžko bez atlasu; na něm jsem každý večer cestoval po celém světě.

Na Čejči mě dal otec na učení k panskému kováři, našemu sousedu. Což o to, kovářství se mi líbilo! To je práce, na kterou je třeba síly a rychlosti a při které se nenadělá mnoho řečí; železo nesmí vychladnout. Tehdy byly ještě takové kasty; mistr byl v každé dílně velkou autoritou, po něm tovaryši podle stáří nebo podle toho, jak dlouho byli u mistra; tovaryš, ten už měl nějaká práva, a kdyby se učeň opovážil dělat něco, nač ještě práva neměl, třeba fajčit nebo chodit s děvčaty, dostal pohlavek, o jej! V létě se pracovalo v kovárně často od tří ráno do desíti nebo jedenácti v noci, když se spravovaly pluhy a kovali koně. Ale práce je to pěkná; kovář u ohně a u kovářliny je pánem tvrdé hmoty. Ještě jako gymnazista jsem na cestě z Brna překvapil kováře ve vsi, že jsem dovedl ukout hřebík na jedno zahřátí želižka. Tož to nevím, mám-li tyto prsty na pravé ruce tak nakřivo od práce s kladivem. Ještě v roce 1887, když jsem byl v Jasné Poljaně, zadíval se Tolstoj na mé ruce a optal se mě, byl-li jsem dělníkem.

Snad bych byl u tohoto kovářství zůstal; ale do toho mně přišla taková náhoda. Jednou jsem tam na Čejči nesl v putynkách vodu ze studny do kovárny, když šel cestou jeden pán a tak se na mne pozorně zadíval. Já ho poznal – byl to profesor (de facto učitel) Ludwig, který mě učil v Hustopečích na klavír – ale ani jsem se k němu nehlásil; zastyděl jsem se, že jsem tak ukoptěný, a na něm jsem viděl, že ze mne nečekal kovářského učně. Když jsem přišel domů, povídá maminka: "Byl tu profesor Ludvík a vzkazuje ti, abys šel k jeho otci, rektorovi, do Čejkovic za učitelského praktikanta." Tož tak se to rozhodlo. Mně bylo čtrnáct let, do preparandy jsem mohl jít teprve za

dvě léta; proto jsem měl zatím pomáhat ve škole, to se rozumí bez platu, jenom mě rektor za to učil hrát na piano.

Nu dobrá, učil jsem kluky a děvčata, jak jsem dovedl, hrál po nějakém čase ve všední dny v kostele na varhany a chodil zpívat na pohřby, jak to tehdy kantoři museli dělat. A když jsem tak na pohřbech odříkával latinu, vytýkal mi kaplan Satora, že ji vyslovuju špatně. Chtěl jsem taky rozumět tomu, co odříkávám. Tehdy jsem měl také první konflikt s církevní vrchností. Vykládal jsem dětem ve škole podle toho, jak jsem se tomu naučil na reálce, že Slunce stojí a že se Země točí kolem Slunce. Děti to řekly doma, a matky si šly stěžovat k panu děkanovi, že jim kazím děti, že učím věci neslýchané proti Písmu svatému. Páter Franc to nějak urovnal; pár dní nato byl jarmak, sedláci dali hlavy dohromady a šli za mnou do školy. Ve mně hrklo, že bude zle, ale že se nedám. Tu jeden z nich vystoupil a povídá: "Pane učitel, dobře to těm dětem vykládáte; jen na ty naše baby nic nedejte a uče tak dál." Pak jeden po druhém sáhl do kapsy a nechal mně na pianě po čtyráku – nebo aspoň po krejcaru. Musím ovšem připomenout, že jsem jako dítě chodil do školy konkordátní, jejíž vlivy na venkově v letech šedesátých ještě nevymizely.

Rád jsem ležel v knihách. V Čejkovicích na zámku zůstaly po jezuitěch staré knihy, ze sedmnáctého a osmnáctého století, samá polemika proti protestantům; jedna z nich je dost známá, jmenuje se Vogel, friss oder stirb a ukrutně popírá Luthera. Já jsem ty knihy zrovna hltal a byl jsem z toho tak zuřivý katolík, že jsem obrátil ženu kováře, u kterého jsem se učil, na katolictví. Byla to Němka – muž si ji přivedl až z Německa – a já do ní mluvil tak dlouho, až přestoupila. Byl mně to také první případ nábožensky smíšeného manželství – tehdy jsem to ovšem chápal čistě katolicky. V těch německých knihách byly latinské citáty, kterým jsem chtěl rozumět. To byl další důvod učit se latině. Začal jsem se učit sám. Memoroval jsem po pořádku podle starého slovníku slova od a až do zet; měl jsem a posud mám značnou kopii verborum, ale s gramatikou to šlo bledě. Páter Satora mně pak dával pravidelné hodiny z latiny.

Na jeho radu jsem složil ve Strážnici zkoušku z primy gymnázia. Tož tak jsem se dostal na (německé) gymnázium v Brně roku 1865.

V BRNĚ

Ja, tož v Brně... Když jsem tam přišel do sekundy gymnázia, musel jsem se už sám živit; naši mi nemohli dávat pravidelné příspěvky, jen matka, bůhvíodkud, vždycky mně něco seškrabala. Bydlel jsem nejdřív u ševce v Nové ulici – bylo nás tam asi šest kluků; za dva zlaté měsíčně jsem měl byt, snídání aji prádlo; jaké to kafe bylo, to si můžete představit, ale bylo to aspoň teplé. Tož jsem si musel sehnat nějaké kondice. Učil jsem kluka jednoho nádražního úředníka, tam mi dávali dvě zlatky měsíčně a v neděli oběd – já bych byl snědl takové obědy tři. Potom jsem pekařovi učil dcerku; neplatil mi, ale zato jsem si mohl vzít chleba, co jsem snědl. Ale byli to moc hodní lidé, spřátelili jsme se. Já jsem byl ve třídě primus, a proto jsem dostal doporučení za preceptora do rodiny policejního direktora Le Monniera, to byl skoro ten největší pán v Brně. Tam jsem později dostával jídlo denně, a tož jsem uživil i svého bratra na studiích; ale tomu nešlo učení do hlavy. Veselo nám hochům na bytě bylo až dost; večer po práci jsme dělali všelijaké špásy, v létě jsme se chodili někam do Zábrdovic koupat a večerívali za šest nových v pivovare, chleba, tvarůžek a židlík piva. Pane, to byly časy!

V Brně se mi líbilo, protože jsem se dostal ke knížkám. To se rozumí, na německém gymnáziu mně padly do rukou knížky německé a katolické; ale to mně nevadilo, naopak, já jsem tehdy, jako předtím v Čejkovicích, katolickou literaturu zrovna hltal. Na některé ty romány se dosud pamatuju; jeden se jmenoval Fabiola a byl od Wisemana; ta Fabiola byla krásná Římanka, zemřela mučednickou smrtí. Druhý román byl také překlad z anglického a jmenoval se, tuším, Die Märtyrer von Tilbury; ti mučedníci, to byli katolíci utracení za anglické reformace. Třetí kniha se jmenovala Glaubenskraft und Liebesglut od nějaké paní Polko; jednalo se tam o mladém katolickém misionáři, který šel do Indie; tam se do něho zamiluje krásná Hindka, princezna Damajanti nebo co, ale jeho víra přemůže vášeň, a končí se to zas nějakou mučednickou smrtí. To se mi tehdy tak líbilo, to misionářství, ta propaganda víry a hlavně ta stálost ve víře a mučednictví; byl jsem toho plný.

Nu dobrá, kdybych vám měl přesně říci, co na mne v mládí z katolicismu nejvíc působilo, tož jsou to tyto věci: předně živější transcendentismus; pak katolický univerzalizmus, ta mezinárodnost a světovost. Potom ten energický duch propagandy a misionářství. Pak máte to úsilí o jednotný názor na svět a na život. A konečně na katolicismu imponuje jeho církevní organizace a její autorita. To se rozumí, staršímu hochovi se dostanou do ruky protikatolické spisy, které ukazují na církevní absolutismus, výlučnost a násilnictví; sami katechetové ve škole na ty proticírkevní a protináboženské autory upozorňovali tím, že s nimi polemizovali. Vyvíjel jsem se v době rostoucího liberalismu a jeho boje proti absolutismu politickému i církevnímu; to víte, nemohl jsem nemyslet o

knihách jako Renanův Život Ježíšův a jiných...

Na gymnáziu v Brně jsme měli za katechetu pátera Procházku. Byl to jeden z tehdejších křesťanských socialistů; já jsem na schůze jeho a jiných chodil, a to mě seznamovalo se socialismem. Asi v kvintě jsem ohlásil páteru Procházce, že nemohu jít k zpovědi. Páter Procházka mne měl rád, byl to dobrý a opravdu náboženský člověk; domlouval mi tak, až plakal, ale já jsem si nedal říci. Mně se nelíbil ten formalismus; hoši se chlubili, jak se kdo chytře zpovídal, a pak mě trýznila běžná praxe: dnes je mně vina odpuštěna a zítra začnu hřešit znova. Vyznat se z hříchů, proč ne; člověk se potřebuje vyzpovídat příteli a hodnému, lidskému člověku vůbec; ale víc nehřešit, o to jde. Jak říkám, mně se nelíbilo, že je to tak pohodlné; a tož jsem k zpovědi nešel. Ovšem, zály ve mně už pochybnosti o některých učeníh církevních.

Tehdy jsem taky měl první konflikty jako Čech. My jsme byli na škole Češi a Němci pohromadě, a to se ví, že jsme se hádali a přeli o výbornosti našich národů. My, Češi, jsme byli starší, protože jsme se rok – dva museli olámat v němčině, já jsem byl starší tím, že jsem byl na reálce a na řemesle. V pranicích – chlapeckých, neškodných – jsme Němcům obyčejně natloukli. Gymnázium bylo německé; ale za mých časů byl zástupcem ředitele Čech, nějaký Kocurek, autor latinského slovníku, zgruntu dobrák, ale nám klukům jen pro smích. Ten Kocurek se přizívoval výrobou barev; a jak měl bílé vlasy a licousy, otíral si o ně ruce od barev a pak přišel mezi nás modrý, zelený, červený. Učil nás češtině; ta byla nepovinná, a tož to bylo vždycky při jeho hodinách boží dopuštění. Kocurek nás probíha prosil, abychom byli tiše, aby aspoň nebylo slyšet náš křik v ostatních třídách; když nic nepomáhalo, řekl, že bude povídat anekdotu. Tož my jsme byli tiši jako pěny, a on začal vypravovat; znal, chudák, jen jednu anekdotu, takovou naivní, a tu protahoval, jak mohl, aby bylo dlouho ticho; ale jak řekl pointu, spustili jsme takový řehot, že se chytal za hlavu a bědoval, abychom přestali. No, kluci...

Po Kocurkovi přišel nový ředitel, takový ryšavý Germán, a s ním se začal ostře německý režim. Měli jsme učitele latiny a řečtiny, který se za Kocurkovy doby psal ještě Staněk, ale teď se začal podpisovat po německém způsobu Staniek. Tož to mě dopálilo; a jednou, když mě zkoušel, jsem napsal plavajzem na okraj knihy: Staniek = Staněk. On mi vzal knihu z ruky a to se rozumí, bylo zle, o jej!

V kvintě jsme dostali na latinu a řečtinu profesora, jmenoval se Vendelín Förster, později slavený romanista, to byl teprve tvrdý Germán; tož ten vyslovoval řečtinu po německu a chtěl, abychom my to dělali také; tedy například Cojs místo Zeus, pajthajn místo pejtthejn, jak jsme to vyslovovali před ním. Jemu natruc jsem začal vyslovovat latinu po česku; ještě si vzpomínám, jak jsem četl v Liviovi "Haňibal eňim" a tak. To se rozumí, Förster se rozzuřil, ale já jsem mu řekl: "Pane profesore, vy jste Němec a vyslovujete latinu a řečtinu po německu; já jsem Čech a vyslovuju po česku." A na tom jsem zůstal, i když si mě zavolal ředitel ad audiendum verbum. Tož pak jsem dostal pro neposlušnost a vzdorovitost pětku z mravů, a nakonec přišlo i consilium abeundi a musel jsem z Brna odejít – to ještě povím, proč. Naštěstí byl tehdy policejní ředitel Le Monnier přeložen do Vídně a vzal mě s sebou; tam mě přijali do sexty, ale jen po jeho příměluvě a zatím na zkoušku.

Jako chlapec jsem neznal nacionalismus, leda čejkovský. K Čejkovcům byla přifařena obec Podvorov, ale to se rozumí, my jsme jí říkali Potvorov; zato podvorovští kluci zpívali o nás písničku:

Čajkovjáci srnci

drápali sa v hrnci

a dál už nevím. Každou neděli jsme se s podvorovskou chasou seprali, kdo bude na zvonici zvonit. To máte nacionalismus v malém. V Brně jsem pochopil své češství; předtím, doma, jsem pociťoval primitivní socialism. Poznáním historie jsem si vědomí národní vytříbil – a tu naši historii jsem poznával a hlta v románech Herlošových.

Považte si, jak vzrušující jsou naše dějiny; vemte si Přemyslovce a jejich celou politiku k Německu, jak správně pochopili naši mezinárodní situaci; vemte si potom reformaci, protireformaci, obrození – jak je ten celý zápas neobyčejně dramatický; a pak si vemte mapu a naši polohu na ní a považte, že jsme se udrželi! To samo už stojí za to. Jen si pořádně uvědomit naše dějiny: já nevím, které na světě jsou větší.

My vždycky budeme maličká minorita ve světě, ale když něco pořídí malý národ se svými malými prostředky, má to zvláštní a nesmírnou mravní cenu, jako ten vdoví groš. My nejsme horší než kterýkoli národ na světě, a v některých věcech jsme i lepší; i v cizině to už začínají vidět. To nevadí, že jsme národ malý; má to své přednosti, můžeme se líp znát a žít intimněji; můžeme se víc cítit doma. Ale je veliká věc, když malý národ mezi velkými nezůstane pozadu a má podíl na práci k vyšší lidskosti. I my chceme zvonit na zvonici světa, jako ti podvorovští na té čejkovské. To je problém malého národa: my musíme dělat víc než jiní a být šikovní; ale kdyby na nás

někdo šel s násilím, tož se nedat... Nedat se, to je všechno.

I když nebylo českých knížek, byly aspoň lidové písně. My, čeští chlapci na gymnáziu, jsme se scházeli, zpívali jsme písničky, kdo jich víc umí, a ty, co jsme neznali, jsme si zapisovali. I dnes si na leckterou vzpomenu. Z Brna jsem chodíval domů pěšky ještě s jinými hochy z našeho kraje, a to jsme po celou cestu zpívali. Jednou jsme se na cestě stavili ve známé hospodě, a jeden z nás, nejstarší, veselý oktáván – však byl pak knězem – laškoval s hostinskou, mladou ještě a pěknou; ale byla divně vážná. Když ji pak ten náš kamarád vzal kolem pasu, neřekla nic a jen otevřela dveře do vedlejší komory; tam ležel její muž na slámě mrtvý, v hlavách hořící svíčka...

Jednou zas jsem se vracel z domova do Brna a nesl jsem si od maminky koblihy na přilepšenou – snad nějakých dvacet koblih. A když jsem přišel do Brna na potravní čáru, zastavil mne financ, co to nesu. “Koblihy,” povídám; a tu on, že z nich musím zaplatit potravní daň. Ja, co teď; peněz jsem neměl a koblih mně bylo líto – tož jsem si sedl tam u šraňků a všechny koblihy jsme smetli, kamarádi se mnou; aji ten přísný financ si na nich pochutnal.

VOJNY V LETECH PADESÁTÝCH A ŠEDESÁTÝCH

To se rozumí, jako hocha mě nesmírně zajímala vojna, to tenkrát tak patřilo k výchově. Bylo těch vojen v mém dětství a mládí několik.

V roce 1859 se nám vrátil pacholek z taliánské vojny, umrzla mu tam noha, a toho jsem poslouchal bez dechu, jak povídal o těch patáliích. Politicky to měl divně spletené, patrně nevěděl, s kým vlastně bojoval a proč.

V třiašedesátém zas byla ta rebelie Poláků proti Rusku. Tehdy jsem už četl noviny, když jsem na nějaké kápl; byl jsem zuřivě na straně Poláků. V Olomouci byli internováni nějakí polští rebelanti, také ta polská adjutantka Pustowojtówna, a o těch se u nás povídaly celé legendy. Já jsem ještě potom sháněl romány a krváky o polském povstání, měl jsem toho plnou hlavu. Později jsem dával kondice jednomu spolužákovi, byl rodilý z Polska, a ten mi toho napovídal ještě víc; tehdy jsem se začal učit polsky.

Ve čtyřiašedesátém byla ta šlesvická vojna, a tu jsem fanaticky držel s Dány, že se, malí, nedali dvěma velikým.

Když přišla vojna v šestašedesátém roce, vzali jsme si, nás několik českých hochů na brněnském gymnáziu, do hlavy, že se dáme dobrovolně na vojnu proti Prušákům. Proti Prušákům – to neznamenal přímo pro Rakousko. Tož jsme strkali hlavy dohromady a radili se, a jeden spolužák, nejstarší a nejsilnější, dal se opravdu ihned odvést. Potom zavřeli školy, a já jsem šel pěšky domů, do Čejče. Brzy Prušáci vyhráli u Hradce Králové, a rakouští vojáci ustupovali Moravou do Uher. Všude bylo plno strachu; říkalo se, že Prajzové chytají mladé hochy a odvádějí je s sebou jako vojáky. To mi leželo v hlavě, a tož jsem chodil za starším kamarádem v nedalekém Terezově a tlačil jsem na něho, abychom se podle slibu raději dali do rakouské armády. Frantík mi to rozmlouval, že raději utečeme a schováme se. To už rakouské regimenty utíkaly před Prušáky do Uher, a taky na Čejci táhla kolona furáže. Oficír, co ji vedl, ptal se, kudy je cesta na Hodonín; tož jsem se nabídl, že je dovedu. Šli jsme tedy, Frantík a já, s těmi vojáky; cestou jsem řekl oficírovi, že bych se chtěl dát na vojnu. On mi to rozmlouval, že jsem mladý a vychrtlý, že tu není doktor, aby mě odvedl, že už bude konec vojny, a tak ledacos. Když jsme vjížděli do Hodonína, chytl plamenem dům vedle cesty, a z toho byla panika, že to udělali Prušáci, že mají všude špióny. Z Hodonína vojáci táhli dál do Uher, a já jsem šel s sebou na Holič; ten celý kraj jsem dobře znal a byl jsem tam všude jako doma.

U Holiče nás dohonily pruské hlídky; tož byl alarm, a trochu pěchoty a jízdy se obrátilo proti Prušákům. V polích snopy a kopy, rakouský velitel na koni za jednou kopou. Bylo už hodně k večeru, stmívalo se. Běžím s Frantíkem, nějakým Židem z Holiče a ještě jedním Holičanem na kopec ke hřbitovu, abych měl vyhlídku na tu srážku, a tam jsme se schovali za zdí. Frantík měl strach a lehl si do čerstvě vykopaného hrobu; Žid s ním. Ten Slovák a já jsme vykukovali přes zeď; viděli jsme táhnout a střílet kolonu pěchoty – ten Slovák říkal, že to jsou Taliáni, ti že uteknou. Potom se srazila jízda; vidíme, jak se šavlují a sekají do sebe, a vtom jede přímo k nám voják na koni. Když byl blíž, vidím, že to je ten oficír, co mě vzal s sebou, a že má rozseknutou tvář, takto, od skráně až po bradu. Já jsem na něho zavolal, on objel hřbitovní zeď k bráně. Ten Slovák, rozumný člověk, mně povídá: běžte do nejbližší chalupy, stáhněte z postele plachtu a namočte ji v studni. Tož jsem běžel, a zatím on s tím Židem – Frantík zůstal ležet v hrobě – vedl oficíra za mnou. Já vzal v chalupě plachtu, pověsil ji na hák a namočil ve studni; ale namočená plachta byla těžší, než jsem čekal, a tož jsem se pevně opřel kolenem o roubení studny, abych ji mohl vytáhnout. Přitom jsem si roztrhl maso nad kolenem o hřebík, ale v rozčilení jsem toho nepozoroval; omyli a ovázali jsme oficíra a svlékli mu šaty – ty si ten Žid odnesl; teprve pak jsem pocítil ránu. Chtěl jsem utíkat dál, ale už to dobře nešlo; dostal jsem se na jeden z odjíždějících vojenských vozů, a ve vojenském polním obvazišti, už u Prešpurku, mě řádně obvázali. Nato jsem s Frantíkem odešel do Kopčan k příbuzným. Tam jsem slyšel, že ten Žid se těmi oficířskými šaty prozradil, že byl od Prušáků zajat, a také ten raněný oficír. Ta srážka u Holiče, na

Šibeničkách, byla tak kolem patnáctého července, tuším v pondělí; ale neručím za správnost data a také jsem už detaily zapomněl.

Toho šestašedesátého roku jsem měl ještě jedno dobrodružství. Chodíval jsem do Hovorán za páterem Satorou, který tam byl z Čejkovic přeložen. Jednou jsem se u něho zdržel až do tmy; měl slavnější pohřeb, byl jsem s ním. Šel jsem domů, v ruce svíci pohřební. Jak tak jdu, vidím, jako by se za škarpu za topolem schovával nějaký člověk. Měl jsem dost strachu, ale šel jsem dál; a jak jdu, člověk přeskočí škarpu a popadá mě za krk. To se semlelo tak rychle, že ani dobře nevím, jak to bylo; pamatuju se jenom, že jak mě chytal za krk, já do něho strčil, on se dostal jednou nohou do škarpy, já ho praštil tou svíci přes tvář; přitom mě bodl nožem nebo čím do boku. Já jsem se nato sebral a běžel jako šíp domů. Teprve doma při světle jsme viděli, že mi propíchl kabát i košili a udělal mi takový dlouhý škráb v boku; ale nic to nebylo. Myslím, ten člověk čekal na někoho jiného a spletl si mě s ním.

Když jsem později – to bylo už za prvních let v Praze – začal pracovat o svém románě (mělo to být *Dichtung und Wahrheit*), tož jsem tato dobrodružství v něm zachytil, jak mně utkvěla, romanticky vypestřená (můj hrdina byl voják a tak dále). To už víte, že jsem se toho románu dávno vzdal, a co bylo napsáno, spálil; ale i teď si jej někdy maluju, když tak ležím a nemohu usnout.

Nu dobrá, když už to chcete vědět, tož to nebyl můj první pokus o román; první jakýsi román jsem začal psát na gymnáziu v Brně. Tehdy jsem se už sám živil, svého bratra jsem držel na študiích; byl jsem nejstarší ve třídě, měl jsem konflikty s kantory a poznal jsem lásku... Zkrátka, myslel jsem, že už mám bůhvíjaké zkušenosti, a tož jsem začal psát román svého života. Když jsem měl napsáno několik kapitol, předčítal jsem to kamarádům před koupáním u řeky; to se ví, kluci se chtěli raději koupat, byli netrpěliví, ale já jsem nepřestal, dokud jsem to nepřečetl celé. Pak mi jeden z nich, takový Hanák, řekl: "Tomášu, neco tak hloupýho sem jakživ neslyšel!" Tož jsem to spálil.

O verše jsem se pokoušel ještě dřív, když jsem byl po těch dvou třídách reálky nějaký čas v Hodoníně; tam jsem psal milostné básně na jedno děvče, s kterým jsem hrával divadlo – muselo to být hrozně bez formy, já neměl ani ponětí o rytmu a o formě; hoši gymnazisté se mi proto smáli – tehdy jsem poprvé chápal, co je to humanitní vzdělání. Rád bych tak ty své tehdejší básně viděl! Potom v Brně mně přišla do rukou Sušilova *Poetika*; tož podle ní jsem zkoušel dělat básně na všechny možné formy, i na indické... Nu, pak jsem toho nechal; ale literatura mě držela po celý život.

Proč že jsem odešel z Brna? Nu, vlastně pro lásku. Když jsem byl v kvintě, chodila k mé bytné její švagrová, děvče asi mého věku; a my dva jsme se do sebe zamilovali – to byla má první a veliká láska. Já byl všecek chycen tou láskou, chtěl jsem si, to se rozumí, Antonii vzít a pořád jsem počítal, kdy to bude možné; tehdy jsem se už živil sám a byl jsem v třídě největší a nejstarší; krom toho jsem měl své potyčky s některými profesory – prostě jsem se cítil jako dospělý a samostatný člověk. Její rodiče jí, to se rozumí, bránili; scházeli jsme se potají, na ulici a tak. To se dozvěděli i ve škole; a protože na mne jinak nemohli, zavolał si mě ředitel a mluvil ošklivě o té mé lásce, jako bych tropil nějakou nemravnost. Mne to tak urazilo a rozčililo, že jsem o sobě nevěděl; když si na mne přivolal školníka, popadl jsem pohrabáč a křičel, že nenechám sobě ani tomu děvčeti tak křivdit. Tož proto jsem dostal to *consilium abeundi* pro vzpurnost; jinak mně nic neudělali, protože ten ředitel sám musel cítit, že nebyl v právu.

To byla má první láska; od té doby jsem o lásce mnoho přemýšlel – vedla mě k tomu vlastní zkušenost i to, co jsem pozoroval kolem sebe, hlavně literatura; ta se přece v tak velké míře obírá láskou. O věci jsem dost řekl podle svých pozdějších zkušeností a pod vlivem své ženy – jen opakuju: Láska, láska silná, láska pravá, láska muže a ženy pohlavně nezkažených je, jak stojí v *Písni písni*, silná jako smrt – je silnější než smrt, protože udržuje život a rodí životy nové. Právem k ní literatura obrací svou pozornost největší – jenže je literatura a "literatura" právě v tomto!

VÍDEŇ

Vídeň měla pro můj duchovní vývoj značný význam; strávil jsem v ní bezmála dvanáct let, od roku 1869 do 1882, mezitím rok (1876–77) jsem pobyl v Lipsku. Morava měla tenkrát spád do Vídně, a Brno bylo, jak se říkalo, předměstím Vídně. Poprvé jsem byl ve Vídni jako zámečnický učeďník; jednou o prázdninách jsem jako gymnazista šel do Vídně pěšky. Poobakrát jsem odtamtud vlastně utekl, tak mně tam bylo teskně; pobytem v letech zralejších jsem si na město zvykl, tím spíše, že jsem v něm našel možnost pro své vzdělání a obživu.

Na vídeňské akademické gymnázium jsem přišel v sextě, maturoval jsem 1872. Střední škola se mně brzy stala trapnou; měl jsem, jak se říká, mnohé životní zkušenosti, byl jsem poměrně starší a musil jsem se sám živit. V

prvých letech v Brně jsem ještě stál o vyznamenání na vysvědčení, také jsem po několik semestrů byl primusem; ale brzy jsem si řekl, že stačí školu slušně absolvovat a raději se vedle ní zabývat jazyky, básníky, uměním a čtením historiků, filozofů a tak. Já jsem byl vždycky náruživý čtenář.

Silný popud, abych četl a myslel, dával mně zájem o náboženství, o politiku a národnost. V Brně jsem se s páterem Procházkou dostal k teorii křesťanského socialismu, tam také jsem si mohl a musil uvědomit problémy národnostní, jak je podávala sama škola – tam se školáci a profesori roztříďovali podle národnosti – a jak je podávalo českoněmecké prostředí Brna a ovšem i politika česká a německo-rakouská, pokud jsem ji mohl sledovat. Když jsem došel do Vídně, vyhledával jsem české spolky, zejména spolek akademický. Jako gymnazista jsem nemohl být jeho členem; shodl jsem se s výbory, že se ohlásím jako filozof, protože poslední dva roky na gymnáziu se ještě donedávna nazývaly “filozofické klasy” nebo krátce “filozofie”. Za nějakou dobu jeden z těch výborů, který měl nápad o té filozofii, proti mně vystoupil, že nemám práva být členem spolku; kluk měl pravdu a dostal jsem zase za vyučenou. Každá lež má krátké nohy, i fraus pia.

Na to, čím budu, jsem mnoho nemyslel. Jako gymnazista ve Vídni jsem chtěl být diplomatem, byl bych rád šel na orientální akademii; proto jsem chodil na praktické kursy arabštiny – když jsem pak viděl, že na orientální akademii přijímají jen šlechtice, nechal jsem toho. Myslím, že jsem si pod diplomací příliš představoval cestování po dalekých zemích – já jsem vždycky rád cestoval, třeba jen po atlase – i dnes mám rád mapy; vždycky mě zajímala statistika, jaké jsou kde poměry. Když jsem na gymnáziu dělal maturku, dal mi profesor zeměpisu otázku z národnostní a náboženské statistiky Uher; já toho věděl víc než on, a tak to jeho a inspektora zajímalo, že pak zamhouřili oči nad mými nevědomostmi v předmětech, které mne již nezajímal.

Po maturitě (1872) šel jsem na vídeňskou univerzitu. To se rozumí, dávno mě zajímala filozofie; pamatuju se, že jsem šel k profesorovi Zimmermannovi – znáte ho snad, ten herbartovský estetik – aby mně poradil, jak se mám do filozofie pustit odborně. Radil mně, abych si přečetl celé dějiny filozofie, a který filozof se mi bude nejvíc zamlouvat, toho abych si vybral pro studium podrobnější.

Já jsem měl dějiny filozofie a některé filozofy přečtené už na gymnáziu a našel jsem už tehdy zálibu v Platónovi – tím platonikem jsem zůstal po celý život; tož jsem se dal zapsat na řečtinu a latinu, abych mohl číst svého Platóna, ale i ostatní spisovatele řecké a římské. Jeden profesor, Vahlen, nám vykládal čtyři hodiny týdně po celý semestr Catulla. Já měl celého Catulla přečteného na posedění, a teď ten člověk vykládá a vykládá, kolik je catullovských rukopisů, v kterém slovíčku se od sebe liší, co který jiný kantor o tom napsal, a že ten jiný kantor je ignorant. V té době mně zemřel bratr Martin – zachladil se na vojně a dostal tyfus – a otvírala se světová výstava – ty dojmy mně znechutily filologii. Nikoli řecké a latinské autory.

Pak jsem študoval vedle filozofie přírodní vědy (také anatomii). Mne zajímala módní tenkrát fyziologická psychologie. Jak říkám, profesorem jsem se vlastně stát nechtěl; mne zajímalo ne poučovat jiné, ale sám se dovídat a poučovat se. Jak to má Aristoteles na počátku své Metafyziky: Člověku je vrozeno usilovat o poznání. Vždyť je to velice krásné, něco poznat, něčeho se dovědět a dovídat se stále něčeho nového! Nezám, lhostejnost je horší než nevědomost.

Jak se ten zájem o fakta a stále o fakta rýmuje s tím mým platonismem? Panáčku, docela dobře. Já chci znát fakta, ale chci také vidět, jaký mají smysl, k čemu ukazují. A tím už jsme v metafyzice.

Jak jsem na univerzitě žil? Nu, dával jsem kondice; jeden Čech, Bílka se jmenoval – měl ve Vídni vychovatelský ústav – mě dostal za preceptora do rodiny bankéře Schlesingera, direktora Anglorakouské banky; tam jsem měl nakonec sto zlatých měsíčně krom celého zaopatření, tož to bylo víc než dost. V kruhu této rodiny a jejích známých jsem poznal, jak žijí bohatí; ti lidé nejsou šťastni, ty velké peníze je izolují od ostatních lidí jako zeď a často s sebou nesou všemožné nerozumnosti a zvrácenosti.

Přátelství, to je pro mladého člověka stejně silný cit jako láska. Měl jsem milého přítele, Herbert se jmenoval, spolužák z gymnázia, takový jemný a hodný hoch, historik a geograf; nemocný člověk, na konci studií zemřel. Jeho nebožtík otec býval lékařem u nějakého sedmihradského hraběte. Tož k tomu Herbertovi jsem chodil do rodiny, měl matku a dvě sestry. Na něho posud vzpomínám; můj první syn pak dostal jméno Herbert na jeho památku.

Dalšími přáteli byli můj žák Schlesinger, brněnský kolega Vsetečka (později profesor v Jičíně) – já mu říkal Vseta – jeho přítel Weigner, později ředitel tkalcovské školy ve Varnsdorfu, a Šimon Hájek, později profesor na Moravě. Trochu nás pojila literatura, ale hlavně to bylo prostě kamarádství. V Lipsku jsem se spřátelil s pozdějším advokátem drem Carlem Goeringem. S nimi jsem si přislíbil, že se, tuším, každých deset let sejdeme a povíme si o svém životě. Nu, nesešli jsme se všichni tak formálně ani jednou, ale byli jsme ve styku.

Herbert měl po otci velkou knihovnu, tož jsme spolu čítali německé klasiky z osmnáctého až do polovice devatenáctého století; já sám jsem tehdy ležel ve francouzské literatuře, v Chateaubriandovi, Mussetovi a jiných. Mládež ve Vídni se zabývala Hebblem – já jsem vždycky býval skeptický k takovým módním proudům. Tehdy takovým hnutím mezi německými studenty byl nacionalism wagnerovský, totiž i hudba i ta germánská filozofie Richarda Wagnera a jeho vykladačů. Mně i ta hudba zůstala cizí. Nacionalisty byli tehdy také Viktor Adler a Pernerstorfer, pozdější socialističtí poslanci; tenkrát jsem se s nimi dostal do styku jen zdaleka. Když vyšlo druhé vydání Marxova Kapitálu, to bylo, tuším, v roce sedmdesát šest, prokousal jsem se jím podrobně; ten materialism dějin a tu hegelovskou filozofii jsem nemohl už tenkrát přijmout. Pilně jsem se zabýval národním hospodářem Mengrem a chodil jsem na jeho přednášky. Později v Lipsku jsem poslouchal eklektického Roschra. Celkem jsem byl i ve svých zájmech dost izolovaný.

Já neměl kdy myslet na mnohé nezbednosti mládeže, protože jsem se musel od čtrnácti let sám živit; ani žádnou krizi puberty jsem neměl. První mladá láska není nezbedností; já věřím v čistotu mládí. Vůbec ta pohlavní otázka mládí se mně zdá hodně uměle a nepřírozeně vybičována literaturou, divadlem, novinami a vším možným.

Ještě když jsem chodil na gymnázium ve Vídni, byl jsem v Hustopečích na prázdninách. Tam jsem se stýkal s rodinou českého kapelníka, u něhož byla slečna z Čech. Mne zajímala proto, že to byla první Češka z království, kterou jsem poznal. Byla vzdělaná a národně uvědomělá. Dopisoval jsem si s ní, a pak se stalo, že přijela do Vídne. Měla tam bratra úředníka a u toho žila. Ten bratr byl divný člověk; vypůjčoval si ode mne peníze a za to mně jaksi chtěl nechávat svou sestru; pozoroval jsem, že vždycky odchází, když jsem k nim přišel na návštěvu, a aranžoval vycházky a výlety asi s tímž úmyslem. To se mi ošklivilo; já jsem věděl, že ona na tom nemá podílu, ale přestal jsem se s nimi stýkat.

Ještě na jednu zkušenost si vzpomínám; je to snad typické pro mládí. Býval jsem na prázdninách v Kloboukách a tam jsem při tanci poznal místní jednu dívku. Do té jsem se zamiloval na první pohled a hned jsem jí to napsal a vypočítal, kdy bychom se mohli vzít. Ale sotva jsem odeslal psaní po poselkyni, už jsem věděl, že jsem udělal ukrutnou hloupost. Nu tož, nic z toho ovšem nebylo.

Kdyby naše výchova dovolovala víc přátelství mezi hochy a děvčaty, nebylo by tolik těch mladických krizí, nešťastných lásek a zklamání. Jako mají rodiče žít tak, aby dali příklad dětem, tak má taky společenský život, takřečená společnost, velkou povinnost k mladým lidem. Kde je zdravý a pěkný společenský styk, tam je i mládí zdravé. Prosím vás, jaký je to ještě nepěkný, otrokářský poměr k ženám!

Když už o tom mluvíme: Představte si, že za mých časů mnozí doktoři tvrdili, že pohlavní zdrženlivost je pro mladého hochu nezdravá! Jednou jsem měl malou vyrážku na tváři; domácí doktor mi radil, abych šel k prodejným ženám, že tu vyrážku působí bujná krev... O věcech pohlavních vůbec měli tenkrát i rodičové divné názory – ovšem, když byli vedeni takovými lékaři. Mně jako dlouholetému privátnímu učiteli se brzy vnucoval problém onanie u hochů. Zvěděl jsem o této chlapecké neřesti na reálce a pak na gymnáziu a brzy jsem míval žáky, některé až chorobně oddané tomu zlu. Tím problémem a sexuologií vůbec jsem se zabýval všestranně, zvláště později, když jsem jako profesor přednášel etiku a studoval společenské poměry i literaturu. Odborníci říkají, že se zlo hygienicky nesprávně zveličuje; dejme tomu, ale je po mém soudu velmi veliké mravně, protože vede k předčasnému a nemírnému žití pohlavnímu, a že zejména, domnívám se, svádí k perversitě. Poučoval jsem se častěji o zkušenostech našich učitelů a učitelek – potvrzují mi moje mínění. Poučení o pohlavním životě se nemá žádat jenom od školy; v první řadě jsou k tomu povolání rodičové. Vzpomínám si na krásnou kapitolu v románě Canfieldové, kde matka v pravý čas poučuje o tělesné stránce lásky svou dceru, uraženou a pobouřenou hrubostí jejího snoubence. Víc taktu a ušlechtilé vážnosti jak v názorech na ty věci, tak v životě samotném – toho je třeba, a v tom je všechno.

Dnes už je v těch věcech aspoň víc rozumu. Aji sport má v tom mnoho dobrého; dnes takový hoch, když je sportovec, nekouří, nepije, neflámuje, aby se udržel ve formě. Jen když přitom hoši kulturně nezhrubnou; potom to bude největší pokrok a návrat ke kultuře antiky, jak to chtěl Tyrš. A ještě něco o tom sportu: i to je na něm dobré, že reguluje nebo nahrazuje vrozenou a vychovanou rvavost. Každý kluk je svou náturou, okolím i historií veden k jednostrannému kultu válečných hrdů a panovníků-válečníků; ve sportu se učí přestychovat toho druhého bez krve a ukrutnosti. Sport také vychovává k čestnosti. Já sám jsem ještě neměl příležitost ke sportu, jenom jsem sokoloval a podnes není dne, abych nesokoloval.

O ŠKOLÁCH

Výchově hochů u nás chybí pěstování samostatnosti, sebevědomí a čestnosti. Já jsem byl k samostatnosti nucen od dětství starostí o chléb i tím, že jsem se, vzdálen od rodiny, musil starat sám o sebe a sám všechno rozhodovat;

tož to je jiný případ; ale celá naše výchova nevede ke kuráži. Jen se brzo hmotně zajistit, nejraději v úřadě, aby byl člověk pod penzí... Já v tom vidím koneckonců strach před smrtí, strach ze života podnikavého, odpovědného, dobytelského. Pravda, nám chybí moře, nám chybí vědomí, že na druhé straně je také svět; sedíme jako žáby v rybníce a kuškáme na sebe. Já vždycky rád slyším, když se náš člověk pustí do světa a něčeho dosáhne: ne jako vystěhovalec – i vystěhovalectví je útěk – ale jako podnikatel, český dobyvatel. Rozumí se, i chudoba dělá mnoho; většina nás jsme v první, druhé generaci z malých lidí, ze sedláků, z chalupníků a řemeslníků; takový hoch se pak ohlíží, ne co by chtěl a dovedl dělat, ale kde je volné místo, aby se pohodlně užíval. Pak i ta študovanost je jenom lepší řemeslo a třeba se ani pořádnému řemeslu nevyrovná.

Já jsem vyzoroval, že nejlepšími učiteli – zvlášť na středních školách – jsou dobří odborníci. Má-li takový profesor opravdu rád svůj předmět, vzbudí tu lásku i v chlapcích. Vždyť člověk zapomene skoro všechno, čemu se na školách učil, ale ten zájem jednou vzbuzený trvá a učí ho pozorovat a všímat si věcí. Poznání bez zájmu je mrtvé. Neběží škola jen o to, aby poskytovala co nejvíc vědomostí, ale také a hlavně o to, aby navykala žáky přesnosti, pozornosti a metodičnosti; učit je tak, aby uměli sami pozorovat přírodu a život a dovedli správně řešit úkoly a úkolky, kdy a kdekoli se k nim dostanou.

A když už chce kantor také vychovávat, tedy káže. U nás se nekáže jenom v kostele, ale i ve škole, v novinách i v parlamentě. Pane, pedagogika dospívající mládeže je strašně těžká věc – střední škola většinou pěstuje jenom didaktiku; daleko víc vyučuje nežli vychovává. Hoch na střední škole podléhá vlivům, o kterých jeho profesor buď nemá tušení, nebo které přehlíží. Řekněme v Anglii má student daleko míň povšechného vzdělání nežli u nás, ale zato anglická škola spíš formuje charakter. U nás si mladý chlapec musí osvojit aspoň dočasně spoustu znalostí, ať ho to zajímá, nebo ne; ale jednat, obcovat s lidmi, reagovat na skutečné vlivy života, tomu se nenaučí. Z našich škol vycházejí příliš často hoši jaksi nemotorní, těžkopádní a zelení; ti čilejší a energičtější se utvrzují v negaci – škola je pro ně, jak říkají, otrava a učitelé tyraní. Nu ano, i mně se dlouho zdával těžký sen, že dělám znova maturitu; střední škola nemá být trpkou zkušeností a nemá člověka pronásledovat jako můra. Je-li škola břemenem, naučí se v ní ti slabší jen strachu a ti silnější revoltě; ti i oni si oddechnou, když mají za sebou těch sedm nebo osm let, kdy měli tělesně i duševně vyspět – prosím, sedm nebo osm tak důležitých let! I to se teď pomalu mění; stará střední škola příliš vychovávala budoucí úředníky, vlastně rakouské byrokraty; teď má a bude mít úkoly jiné. Ale chci říci to: mluvíme-li o krizi inteligence, musíme jí sáhnout na kořen, a tudíž také na školu.

Já jsem vospíval dost izolovaně – na gymnáziu v Brně jsem byl starší než ti druzí a odkázán sám na sebe; ve Vídni mně prostředí bylo cizí a bylo mně již dvacet let, zatímco moji spolužáci byli ještě děti. Snad proto jsem se i později k dobovým proudům stavěl už napřed s nedůvěrou a kriticky. Ale u nás je vidět, jak mladí lidé se vrhají z extrému do extrému – každých pět let je nová generace, která popírá předchozí. Jedna příčina je ta, že jsme malý národ po staletí odříznutý od velkého světa kulturního – tož se pořád hledíme vyrovnávat se světem. Proto se chytáme každé nové myšlenky – jednou z východu, podruhé ze západu a potřetí nevím odkud; proto je náš kulturní vývoj tak nesouvislý. To je dobře, ohlížet se, co je jinde, ale ohlížet se široce a zkoušet všechno, co je. Říkáme, že musíme otvírat okna do ciziny; dobrá, ale pak otevřte okna všechna a všechny dveře! To se rozumí, malý národ je odkázán na kulturu národů větších, zejména národ náš, který byl osudem i násilím ve svém vývoji přerušován a zdržován. Ale máte dost příkladů malých národů, kteří kulturně vynikali a lidstvu mnoho dali; v té příčině historikové a politikové ještě příliš podléhají vnějšímu názoru o hodnotě národů. Odtud nepochopení celé Evropy, složené z mnohých malých národů.

I to je chyba, že zas někdy podceňujeme, co jsme a co je u nás. To máte lidi, kteří pořád vzdychají, že Amerika je větší než my a Paříž živější než Praha – pro samou cizinu nevidíme, co máme doma. Já vím, člověk by například neukojil svůj čtenářský hlad, kdyby četl jen literaturu českou; ale má ji znát skrz naskrz, aby věděl, co tu už je. Kdo na malé poměry jen naříká, obviňuje tím sebe sama; sám je tím vinen, že žije male. To platí zvlášť pro mladé lidi. Takový novopečení vzdělanec nechce jít na malé město nebo na venkov, že prý tam kulturně zapadne a zakrní. Ve skutečnosti je pohodlný; dovede být kulturně živ, jenom když má k tomu svou kavárnu a ty umělé stimulanty. Právem ukazujete na básníka Březinu; moudrost a vzdělání je věc ducha a ne věc nahodilého okolí. Lev je lvem i v kleci, nestane se oslem.

Na mladých lidech si tak nejvíc uvědomuju ten náš nedostatek tradice. Což o to, u nás se jezdí ve vyježděných kolejkách ažaž, víc než sami víme; ale vyjeté koleje, to není ještě tradice; tradice je společné dílo generací, společná a samozřejmá kázeň. U nás se často začíná od začátku, místo aby se navázalo na dílo předchůdce; proto je u nás tolik programů a tolik ovčinců, které pak mohou mít na skutečný život a vývoj poměrně jen malý vliv. Pravda, jsme mladý národ a k tomu společnost, která se pořád obnovuje zespoda. Protireformace docela vědomě vyhubila reformační tradice – to máte mezeru tří set let; a dnes si neumíme pomoci ani s protireformací, ani s reformací, ani s dobou předreformační. Největší příčinu naší beztradičnosti vidím v té náboženské

lhostejnosti; proto si náš průměrný inteligent neví rady s naší minulostí, ve které náboženství hrálo tak důležitou roli. Místo takové veliké souvislosti má náš inteligent svůj kavárenský kroužek, hospodský stůl nebo nějakou místní nebo odborovou organizaci své politické strany. Ten uzavřený vzduch štamlokalu, to jsou ty pravé malé poměry.

Nikde na světě neslyšíte lidi tolik reptat a stěžovat si jako u nás; to je ta nekuráž a ještě něco horšího. Já si myslím, že každý takový nespokojený člověk má nerad své povolání; proto nadává na politiku, na poměry a na celý svět. Člověk, který dělá svou práci bez zájmu a jenom z chlebařství, je nešťastný a otrávený člověk. Já rád poslouchám, když někdo mluví s láskou a chutí o svém povolání; co všechno se od něho dozvíte! Onehdy jste viděl tetu Esperanzu (učitelku zpěvu), když poslouchala mladou zpěvačku; všiml jste si, jak jí svítily oči? Mně se tak strašně líbilo, jak je celá při věci. Tož na to by měli rodiče a učitelé nejvíc dávat pozor, aby poznali, čím by se jejich chlapci dovedli nadchnout. Máme už tak rozmanité školy praktické, hospodářské a odborné, že si každý může vybrat podle schopností a podle náklonnosti. V demokracii netřeba pořád myslet na to, aby byl z kluka pán – de facto nějaký písař v úřadě – sedlák, řemeslník, dělník jsou často větší páni než ten inteligent, jen ať je každý pánem, každý mužem na svém místě, každý celým člověkem. A děvčata? Nejinak!

Mladý muž

ČTENÁŘŮV SVĚT

Mrs Browning řekla v Auroře Leigh, že básník dovede mít národnost dvojí – tož to nevím; ale často se říká, že poznat o jazyk víc znamená žít o jeden život víc. V tom mám některé zkušenosti.

Německy jsem znal už jako děcko, od matky; ale němčina mně přece nebyla druhým jazykem mateřským – to jsem až moc dobře poznal, když jsem přišel na německou reálku do Hustopečí. Kluci se mé němčině smáli, při německých školních úlohách jsem měl potíže; to pominulo teprve na gymnáziu, ale ne docela. Když jsem vydal svou Sebevraždu, známý německý spisovatel ji přečetl s pozorem na jazyk; našel v knize asi tučet slavismů. V německém okolí jsem mluvil skoro pořád česky, na bytě, s kamarády, v českých spolcích; německy jsem slyšel jen ve škole a kondice jsem dával po německu; ale hlavně jsem německy četl.

Brzo jsem se dostal ke Goethovi a Lessingovi – Goethe mě na počátku chytl víc svou lyrikou než Faustem, a Lessing mě připoutal k Řekům a Římanům. Krom toho mně otevřela němčina literaturu poučnou a hlavně v překladech světovou. Shakespeara a ty jiné velikány jsem poprvé poznal v německých překladech.

Vlivem Vídně jsem se zabýval dost literaturou rakouskou, Grillparzem a jinými; snažil jsem se touto literaturou pochopit Rakousko a Vídeň. Se zájmem jsem stopoval literáty z Čech (Hartmanna, Meissnera) a čtu naše německé spisovatele stále s tou pozorností. Z uherských rodáků mě svou poezií i životem upoutal Lenau; také K. Beck byl z Uher, ve Vídni jsem s ním přišel v nepřímý styk.

Francouzštině jsem se jednou začal učit v Čejkovicích, když jsem učiteloval. V Čejkovicích byli, jako i v některých sousedních místech, potomci francouzských kolonistů, které tam přestěhovala, tuším, Marie Terezie z Lotrinska; vyskytovala se tam jména jako Doné (Donné), Biza (Bison) a jiná. Kolovalo několik zpráv o těchto kolonistech. Páter Satora navrhl mně a podučitelovi Štanclovi, abychom se učili francouzsky; on sám nás učil, třebaže jazyka neznal, ale vyznal se v gramatice a pomáhala mu latina. Dlouho to učení netrvalo. Sám jsem se dal do francouzštiny v tercii, zajímalo mě totiž srovnávat francouzskou gramatiku s latinskou. Učil jsem se sám; ale vyučoval jsem tehdy spolužáka, a u něho v domě jsem slýchal učit Francouzku, tož jsem hleděl pochytit výslovnost. Říká se, že lidé s hudebním sluchem si osvojí líp cizí výslovnost – to by bylo k dobru nám Čechům a Slovákům, když jsme, jak se tvrdí, muzikanti. Francouzsky jsem četl hodně, co jsem kde popadl; sám jsem si z toho mála, co jsem měl, kupoval francouzské učebnice, jako historii, geologii a tak. Četl jsem romány: Balzaka, Sandovou, Dumasy, Huga – ale víc mě zajímal Renan, i Pere Hyacinthe hrál tenkrát velkou roli. Teprve ve Vídni na univerzitě a později, kdy a kdekoliv jsem měl přístup do knihoven, studoval jsem francouzskou literaturu soustavněji; dostal jsem se ovšem také k Rabelaisovi – na tom jsem vyciťoval vlastní charakter francouzský. Upoutal mě hodně Moliere, z básníků jsem si zamiloval Musseta; ze Chateaubrianda jsem si to a ono dokonce sám překládal, tak byl blízký mému romantismu. Z myslitelů to byl Descartes a pak Comte; hluboce mne zaujal Pascal, v de Maistrovi jsem studoval katolicismus. Rousseau mě držel stejně svou Heloisou, jako svou Sociální smlouvou. Voltaira jsem četl, ale neudělal na mne zvláštního dojmu. Zato d'Alembert.

Francouzský duch je obdivuhodný. Říká se, že Francouze vyznačuje zvláštní logičnost nebo jasnost – možná; nazval bych to deduktivností a důsledivostí. A přitom ta silná iniciativnost: Francouzská revoluce, francouzský socialism daly světu nové problémy a nová řešení, francouzské umění, francouzská literatura dávají nové a nové podněty. K tomu připočtete francouzský smysl pro formovost – právem vidíme ve Francouzích vlastní

pokračovatele Římanů a živý zdroj klasicismu.

Protože jsem tolik a stále francouzsky četl, nešel jsem do Francie; myslím, že je to chyba, člověk líp rozumí, když nazírá na národy také očima. Ale neměl jsem na to dost prostředků, a když už jsem někam jel, volil jsem země, které jsem neznal tak dobře z jejich literatury. Posud sleduju francouzskou literaturu, pokud stačím.

Ty francouzské vlivy jsem od samého začátku docela vědomě vyhledával jako protiváhu proti vlivům německým. Mne mrzelo, že tak mnoho našich lidí o Francii a o Rusech vlastně jen naplano horovalo – jako když zpívali “Rus je s námi, kdo proti nám, toho Francouz smete” – a přitom se prakticky omezovali na němčinu. Já jsem to naše frankofilství a rusofilství prožíval konkrétně, hleděl jsem se prokousat do literatury a ducha těch národů. Prosím vás, mně někdy říkali germanofil: de facto jsem byl víc než kdo jiný odchován literaturami neněmeckými, jak říkám, francouzskou, ale také ruskou; jak tuto jsem četl, o tom vám dává svědectví moje kniha o Rusku. Já jsem ty naše křiklavé Arcislovany, kteří se nenaučili ani azbuze, nemohl cítit, to je pravda. Z Rusů mně byli milí Puškin, Gogol, Gončarov; Tolstoj je mně veliký umělec, i když jsem se s ním přel o jeho názorech; Dostojevskij mě zaujal i negativně, musil jsem být proti té ruské a slovanské anarchičnosti, které přes všecek svůj návrat ku pravoslaví nepřekonal. Stal se svou dvojakostí otcem ruského jezuitství. Rád mám Gončarova a Gorkého; v Turgeněvu mně něco vadí. V ostatních slovanských jazycích dovedu jaktak číst, volím však raději překlady: Mickiewicz a Krasiński mě velmi zaujali.

K anglické a k americké literatuře jsem se dostal později, hlavně vlivem své ženy. Ty dvě literatury znám po tolika letech četby dost dobře a čtu je až dodnes nejvíc; zdá se mi, že aspoň v románech jsou i formou i obsahem zajímavější než literatury jiné – víc mně říkají, víc se v nich dovídám. Obě tyto literatury vám dávají mnoho jemných a moudrých zkušeností.

Italsky dovedu číst a z nouze i mluvit, ale většinu italských autorů četl jsem v překladech (francouzských, německých, anglických); z filozofů mám velmi rád Vica. Literatury severské a ostatní znám jen z překladů.

To ano, od dětství až dodnes jsem nenasytý čtenář. Mám napsanou studii o svém poměru k literatuře; snad ji uveřejním. Chtěl jsem si v ní sám objasnit, jak, do jaké míry dovede na člověka působit národ cizí, jak si dovedeme osvojit cizí jazyk a jak dalece tím vnikáme do ducha toho národa; kolik si můžeme toho cizího osvojit, jak to zpracovat a strávit, jak se nám podaří syntéza a jak ty vlivy formují náš charakter intelektuálně i mravně. Delší dobu jsem zamýšlel ty své názory a studie napsat jako Deník čtenářův – když člověk čte od svého osmého, desátého roku, to toho načte!

Odjakživa jsem vedle filozofů a snad víc než filozofy četl veliké básníky; říká se jim přece “básníci-myslitelé”. Mne Goethe nezajímal méně než Kant, ba více, a stejně jiní básníci od Shakespeara počínajíc. Dante mi zůstal jaksi nedostupným. Básníci a umělci vůbec přemýšlejí o životě a jeho problémech ne méně a přitom konkrétněji než filozofové; tomu, kdo dovede číst, dávají nesmírně mnoho poznání; a chceme-li poznat duši a ducha cizích národů, je k tomu umění nejjistější cestou.

Neznám-li jazyka, necítím se u národa dost doma, nevidím do něho. Proto jsem vědomě jezdíval jenom tam, kde jsem se dovedl domluvit s lidmi jejich jazykem. Nu ano, jel jsem ovšem i do Egypta, Palestiny a Řecka, ale jel jsem tam za jejich starými kulturami, ne za dneškem.

Já jsem svým vzděláním vědomě Evropan; chci tím říci, že mně kultura evropská a americká (Amerika je etnicky i kulturně kusem Evropy přeneseným – ne úplně – do Ameriky) duchovně stačí. Východní filozofie a literatury znám velmi málo a z druhé ruky, protože neznám východních řečí; kultura Indie, Číny, Japonska je mně nedostupná. Jsem hodně skeptický k těm hlasům, které je vynášejí a vyvyšují nad kulturu evropskou; vím, že by se mně mohlo namítnout, že tady mluvím jako slepý o barvách.

A jako Evropan jsem západník – to říkám vůči těm slavofilům, co v Rusku a Slovanstvu vidí něco nadevropského. Nejlepší Rusové byli také západníci!

A naše literatura, česká a slovenská? Četl jsem ji hodně a znám ji, mohu říci, dost důkladně; ale vy mladší jste v ní a s ní vyrůstali, a proto z ní dovedete víc vyvážit. Já v dětství a jako středoškolák neměl tolik a tak dokonalé literatury jako vy. Dostal jsem se k české literatuře, když už jsem se začel do literatur světových – to srovnávání se světovými vzory nedovolilo mně nadšení, kterého vy mladší jste schopni. Proto mé kritiky našich básníků byly většinou negativní. Chcete-li vědět, koho mám nejraději, tedy Máchu, třebaže v něm vidím jen náběh a nehotovost, ovšem geniální; mám rád Němcovou, Nerudu, Havlíčka – nejen publicistu, ale i básníka. Stále mě zajímal Vrchlický – v jeho lyrice je mnoho znamenitého, ale musí se to z jeho nadtvorby vyhledat. Četl jsem snad všechny naše a slovenské romány – upozorjuji, že naše poezie je silnější než romány; zejména nám chybí román český a slovenský, totiž takový, kde by se projednaly naše přítomné národní a teď i státní problémy a odkud by

domácí i cizí čtenář mohl vyvážit ducha národa. Srovnajte třeba výši norského románu s naším! Jsou partie v Čapku-Chodovi, Holečkovi, Herrmannovi a jiných, které čtu s potěšením; cením si i některých z našich mladších a nejmladších, zejména lyriků. Řekl bych, že cizí literatura mně dává víc idejí, víc krásy a dokonalé formy; naši básníci mně dávají poučení o našich národních nedokonalostech a bolestech.

V našich mladých cítím silné umělecké úsilí a touhu po světovosti, po světové úrovni. Před válkou i hned po ní byly naše duchovní síly jednostranně zaujaty politicky; i ta celková chudoba nás tísnila – český spisovatel se nemohl literaturou uživit. Samostatnost, republika může uvolnit náš duchovní život; to prospěje a už prospívá i literatuře, jak vidět ze zájmu ciziny o ni a o všechno naše umění.

Po celý život jsem hleděl mimo literaturu vlastní a slovanskou vniknout v literaturu a tím i kulturu řeckou, římskou, německou, francouzskou, anglickou, americkou, italskou, skandinávskou a ještě španělskou, už méně v ty ostatní. Pokoušel jsem se o syntézu organickou a hodnotící a myslím, že jsem všechny ty vlivy tak dost harmonizoval z našeho stanoviska národního. Rozhodující, formující vliv na mne, myslím, neměli ti básníci a filozofové, ale život, život vlastní a náš.

UNIVERZITÁNEM

Za mých studentských, vídeňských let měl na mne největší vliv jako učitel a člověk filozof Franz Brentano; chodíval jsem k němu na návštěvy hodně často – na jeho přednášky (odpolední) jsem nemohl chodit, byl jsem vázán svým privátním učitelováním. Brentano býval katolickým knězem, ale vystoupil z církve, že nesouhlasil s vatikánským koncilem a s dogmatem o neomylnosti. Ten koncil byl i mně kamenem úrazu. Ale o náboženském problému ani v přednáškách, ani v rozhovoru Brentano nemluvil; přestal na výstupu z církve. Mně mnoho prospěl svým zdůrazňováním metody, empirie a snad nejvíc příkladem své pronikavé kritiky filozofů a jejich učení. Zvláště měl na mušce Kanta. Brentanem jsem poznal filozofy Stumpfa a Martyho – Brentano měl na inteligentní žáky veliký vliv. K jeho žákům ve Vídni patřil tehdy také Meinong.

Z jiných filozofů jsem osobně poznal v Lipsku Drobische, Zöllnera, Wundta, Heinze, Avenaria; navštěvoval jsem jejich přednášky a stýkal jsem se s některými ve filozofické jednotě, kde bývaly živé diskuse. Sám jsem v ní jednou přednášel o moderní sebevražednosti. Fechner už nepřednášel, ale byl jsem několikrát u něho, nesmírně se mi líbil jako člověk. Do některých přednášek jsem chodil s Husserlem, který se později dostal pod vliv Brentanův a jeho školy. Víc než filozofií jsem se zabýval v Lipsku přednáškami teologickými; poslouchal jsem Luthardta, Fricke a jiné. Vůbec Lipsko a jeho kultura mně sloužily k tomu, abych chápal protestantismus.

Ale filozof, který na mne působil nejsilněji, byl Platón. Předně svým zájmem o náboženství, etiku a politiku a tou zvláštní kombinací teorie a praxe; u Platóna je překrásná také ta zvláštní jednotnost světového názoru, i když pochází z jisté nedokonalosti, totiž z toho, že na tehdejší stupni vývoje nebyly vědecké obory ještě tak přesně rozhraničeny. I proto jsem měl k Platónovi intimní vztah, že byl velkým básníkem a umělcem; já jsem odjakživa miloval básníky a zabýval se jimi stejně jako filozofy, a snad i víc.

Ano, já jsem i dnes platonikem; to bych vám mohl ukázat na svém poměru k vývojovým teoriím. Nebojte se, já se nepustím do špekulací o darwinismu, novodarwinismu, lamarckismu, vitalismu a tak. Platónovy ideje přijímám v této formě: věřím v ideu života. Ideou života rozumím, že život, jediný život je ztělesněn v množství forem; každý živočich je, jakožto živočich, těm ostatním v něčem podobný, v něčem nepodobný, právě proto, že je živý jako oni. Podle podobnosti mohu z toho celého množství živočichů sestavit stupnici od nejjednoduššího až k člověku; takové ustupnění, takovou hierarchii provádíme ve všech oborech, když srovnáváme, pořádáme, hodnotíme. Ptáte-li se, jak ty různé formy a druhy vznikly, odpovídám, že nevím; ale odmítám Darwinovu mechanickou nahodilost, odmítám jeho selekční princip boje o život. Při vši své anglické empiričnosti má Darwin fantastickou metodu právě v tom, že z metodické stupnice podle podoby učinil stupnici vývojovou, descendenční. Proti Darwinovi přece přírodovědci postavili Lamarcka; neolamarckismem učiněn ústupek darwinismu, neodarwinismem se dělají ústupky lamarckismu v rozličných formách. Konečně se ozývají vitalisté, také rozmanitých škol. Jako laik si z toho vybírám to poučení, že o skutečném vzniku druhů, respektive druhů nových, vědecky ještě nic nevíme. Po mém rozumu je darwinismus jedna z forem historicismu a relativismu, proti kterému jsem vždycky hájil realism. Nevěřím, že se, jak to chce Haeckel, množství živočichů vyvinulo z několika pradruhů, nebo dokonce z pradrhu jednoho, a nevěřím, jak pravím, v rozduhování nahodilé a mechanické.

Držím se hypotézy tvořitelské; s tvůrcem mně ideje dostávají jistou podstatu metafyzickou, totiž že jsou a byly ideami tvořitelovými. Jak vidíte, bez trochy metafyziky se neobejdeme; ale doufám, že jsem nepřekročil rezervu, kterou si v těchto věcech ukládám.

Platónem jsem ovšem došel k Sokratovi; a rozumí se, že jsem ho srovnával s Ježíšem – Ježíš byl mně prorokem

náboženským, Sokrates apoštolem filozofickým. Ta jeho maieutika a ironie! Zastaví na ulici velekněze a vypytlává se ho tak dlouho o náboženství, až řecký páter sám musí doznat, že je trouba; nebo mluví s generálem o vojenství, se sofistou o sofistice a ukazuje, jak ti lidé nedovedou myslet ani o svém kšeftu. Jen si považte, jaká to byla doba: takový vychovatel jako Sokrates, takový filozof jako Platón, takový systematik a scholastik jako Aristoteles! Aristoteles – co ten znamená pro středověk a lidstvo! Jeho poměr k Platónovi je zvláštní; byl Platónův žák, dvacet let chodil k němu do školy, je platonik, ale je zralejší tím, že mytickost Platónovu mírní. Opravdu dva typy – platonovci, aristotelovci; uvědomil jsem si to také na svém poměru k Brentanovi, který byl pronikavý typ aristotelika.

Když jsem teď nedávno byl v Athénách, překvapilo mne nejvíc, že k těm chrámům na Akropoli nevedly žádné schody ani pořádná cesta; postavili chrám rovnou do přírody, jako by tam vyrostl z půdy; teprve Římané, větší formalisté, přidali chrámům schodiště. Zrovna tak vyrůstá ta řecká filozofie, věda, poezie a umění uprostřed řecké přírody a primitivního života – zjevení, tak jako Starý a Nový zákon jsou zjevením palestinské pouště a primitivismu židovského.

Když už mluvíme o antice a židovství: vemte si, jak ty dva malé národy, Řekové a Židi, měli a mají vliv na celé kulturní lidstvo. Řekové nám dali umění, filozofii, vědy, politiku, Židé teologii a náboženství. Byli sice před nimi Egypťané, byli Babylóňané, ale jejich kultury právě přijala a zpracovala antika. My ještě žijeme z antiky a židovství, celá Evropa; sotva o tom víme, ale antika je ve všem. Na americké civilizaci je vidět, že přímo z antiky nerostla, je v ní prvek nový, to pionýrství, ten praktický optimismus; my se proto máme čemu učit od nich tak jako oni od nás. Ale stejně je v nás ještě i středověk; už katolicism přijal antiku a pokusil se o kulturní syntézu ze svého stanoviska, ba byl svým způsobem pokračováním antiky. Vždyť i v evangeliích jsou prvky antické. Proto by se na latinských školách měli číst také někteří autoři církevní.

Něco antika neměla; to, co máme my severním podnebím, ten teplý poměr k domu, ke krbu, k rodině, k ženě, k dětem; Řekům a Římanům chybí naše zima, nevědí, co je to sedět v teple, děti kolem matky a babičky. Antický člověk politizoval a filozofoval na ulici; my se zavřeme doma a můžeme špekulovat nad knihami. Dokonce ten ruský člověk sedí si za pecí a nemyslí, jen dumá. Víc osamocení a uzavřenosti, víc rodiny, to je to severní. Podívejte se jen kolem sebe, jak žloutnou a barví se stromy – co všechno je ve čtveru ročních počasí, co pořád jiných krás, jiných dojmů, a ovšem kolik i složitějšího a intenzivnějšího hospodaření podle počasí. To ti Taliáni tak neznají, a toho v antice není.

To se rozumí, pro klasické vzdělání jsem; jen to nemá být slovíčkářství. Vždycky je dobře poznat duši jiného národa. Antika byla poměrně primitivní po stránce náboženské, vědecké, filozofické a umělecké, a stejně tak technické, hospodářské i politické, a tož se v ní můžete snadněji dostat k jádru věcí. A zejména mladému člověku je ta primitivnost jaksi kongeniální. I na tom něco je, že klasické jazyky mají jistou jasnost a logičnost; latinská a řecká gramatika člověka učí přesnosti a puntičkářství v myšlení a mluvení. A ta velká krása, čistota a harmonie v umění! Krásná forma a dokonalost umělecká jsou věčné. Vždycky by se měl číst Homér, Sofokles, Aischylos a v dospělejším věku Euripides; měl by se aspoň ve výňatcích číst Theokrit a jiní. A v latině Vergilius, Horatius, Tibullus, Propertius, a ovšem historikové; z Cicerona stačí si snad přečíst jednu – dvě řeči, jeho říkání filozofické má zájem pro toho, kdo zná filozofy řecké a dovede srovnávat, v čem a jak se Cicero živil u Řeků. Řečtina byla v Římě, čím byla v středověku latina, čím později francouzština – vos exemplaria graeca nocturna versate manu, versate diurna! Pamatuju si ten verš – Římané už měli problém dvojjazyčnosti a nestyděli se učit jazyku cizímu, jejich legie nebyly řečtinou zadrženy v podmanění světa. Když už antika, tož antika; proč by se na gymnáziu nečetl svatý Augustin? A třeba i kousek z Plotina. Myslím, že by se mělo číst v originále, ale s dobrým překladem v ruce. Teď už máme některé pěkné překlady; kdybych měl peníze, tak bych založil fond na vydávání vzorných překladů všech řeckých a latinských autorů. Počkejte, kolikpak by tak na to muselo být peněz? To by byla dobrá věc! Potom bych chtěl stejně vydávat klasiky ostatních národů. A dobré životopisy, to nám také chybí. Krom toho bych chtěl založit glyptotéku, měl bych na ni místo. A vzornou, živou knihovnu, knihovnu vzdělaného člověka; na tu mám plán a myslívám na ni, když nemohu usnout. Můj ty Bože, takových pěkných úkolů kulturních by bylo! Jen počkejte, snad se zmůžeme na politiku opravdu kulturní!

Další filozofické vlivy na mne? Značně: Comte, Hume, Mill; přitom se nesmí zapomenout, že na nás mívají vliv lidé a autoři, se kterými nesouhlasíme.

Český život ve Vídni, ten se soustřeďoval ve spolcích dělnických, pak v Besedě a v Akademickém spolku. V tom byli většinou Moravané; někteří Pražáci se mi líbili méně. Skoro dva semestry jsem byl i předsedou Akademického spolku – proč? Nu, někdo musel být předsedou, a já měl něco peněz – skoro všechny jsem nechal v tom spolku, když něčeho potřebovali; ukládat peníze, to mně nikdy nepřišlo na mysl.

Tehdy jsme uspořádali oslavu Aloise Vojtěcha Šembery – ano, toho, co napsal dějiny české literatury; byl lektorem češtiny na vídeňské univerzitě. On také zasáhl do těch rukopisných bojů, byl proti Rukopisům a za to byl tak napadán, že jeho jediný syn, nadaný člověk, odcizil se národu: stal se vědomě Němcem. Krom toho syna měl Šembera dceru, Zdenka se jmenovala, hodně starší než já, vzdělaná a taková energická; studenti v ní viděli emancipovanou. S ní jsme ujednali ty otcovy oslavy. Dopisoval jsem si s ní, zvláště z Lipska.

Pro Šemberův almanach jsem napsal esej o pokroku; jinou z mých prvních prací tištěných byl článek o Platónově vlastenectví, který vyšel v nějakém almanachu moravském. Tenkrát jsem si dal nom de plume Vlastimil; v pozdějších bojích v Praze vlastenčící odpůrcové mě obžalovali, že jsem to jméno odhodil, když jsem se dostal na německou univerzitu. Zatím jsem se zastyděl, že své vlastenectví tak rozhlašuju – a jako vídeňský docent jsem přece vydal svou českou přednášku o hypnotismu. Do Moravské orlice jsem napsal politické úvahy pro politiku aktivní a nějaké články jsem poslal Václavu Vlčkovi do Osvěty; jeden byl o Schopenhauerovi, a druhý, to už nevím o čem. Vlček jich neotiskl, myslím proto, že jsem měl kostrbatou češtinu, plnou rusismů – tehdy jsem se zabýval ruskou literaturou; ale když jsem později bydlel u Vlčka, řekl mi, že ten článek o Schopenhauerovi neotiskl proto, že o Schopenhauerovi psával Tyrš. Roku 1875 v říjnu jsem se u Brentana setkal s Durdíkem; řekl mi, že Vlček nepřijal mého pojednání o Schopenhauerovi, protože dva spisovatelé – Tyrš a Zákrevs – tohoto filozofa chtěli doporučit českému národu.

Má doktorská teze (1876) byla Platón o nesmrtnosti, vlastně Platónovo učení o duši; tu jsem, jako mnoho jiných rukopisů, spálil; něco dobrého v ní bylo, ale kdo by se s tím schovával?

Do Lipska jsem šel, už jako doktor filozofie, na podzim 1876. Lipsko je mně místem, kde jsem poznal svou ženu.

Na univerzitě jsem se zabýval filozofií a teologií; študoval jsem protestantismus, jak se jevil v zemi protestantské a vzdělané. Pamatuju-li se dobře, napsal jsem v Lipsku článek o pokroku; na něm znalec může vidět, jak jsem se v otázce náboženské vyvíjel a jak jsem zrál. Celkem ještě ne dost jasný, ne dost rozhodný.

S kamarády ve Vídni jsem si dopisoval. V Lipsku byli tenkrát čeští filologové, kteří se tam připravovali na své povolání v Rusku; byl tam zorganizován ruský seminář, a tuším, i internát, kde se studenti učili rusky, a zároveň se na univerzitě vzdělávali ve filologii. S některými jsem se dostal do styku.

Chodil jsem do českého spolku; členové byli hlavně dělníci. Tam jsem se seznámil s lužickým spisovatelem Pjechem (německy se psal Pech), horoucím milovníkem Havlíčka. O Havlíčka jsem měl zájem hned na gymnáziu; opisovali jsme si jeho satiry a čeho jsme se tenkrát – v polovici let šedesátých – dopídili. Pjech mi ukládal, aby se Češi Havlíčkem zabývali seriózněji než potud; divnou náhodou jsem té výzvě mohl dostat.

Tenkrát mě také zajímalo studium a pozorování Lužických Srbů; v Drážďanech jich bylo víc, tam jsem mohl občas hovořit s těmi, kteří se soustřeďovali kolem katolického dvorního chrámu. Hlavně jsem pozoroval na Pjechovi, německém překladateli Pypina-Spasowicze, jak se z Lužičana stává Němec, a co slovanského na Lužičanech ještě zůstalo. Později jsem, už z Prahy, dojížděl do Budyšina a pokračoval ve svých pozorováních.

Tehdy v Lipsku jsem se také zabýval spiritismem; četl jsem mnoho o všech druzích okultismu už předtím ve Vídni, v Lipsku jsem se dostal mezi spiritisty a mohl jsem je tedy pozorovat. V té době, tuším, byl pro spiritismus získán astronom a filozof Zöllner. Ten zájem mě pak ve Vídni vedl k pečlivějšímu studiu hypnotismu. Ani nemusím říkat, že jsem se spiritismem a okultními zjevy nedal chytout; jsou některé zjevy, jimž nerozumíme – ale, můj ty Bože, čemu vlastně rozumíme?

MISS GARRIGUE

V Lipsku – to bylo v létě 1877 – prožil jsem osudovou událost, která se stala rozhodující pro můj celý život, pro můj duchovní vývoj; to byla moje známost s Charlottou Garrigovou.

O ní a její celé rodině, zejména otcovi, jsem slýchal mnoho od Goeringů; paní Goeringová měla totiž v Lipsku penzionát, ve kterém jsem tehdy bydlel. Dověděl jsem se, že Garrigové pocházejí ze starého rodu hugenotského; Mr Garrigue, rozený v Kodani, seznámil se s Goeringovými, když byl v Lipsku v knihupectví. Vystěhoval se do Ameriky; jeho žena, matka Charlottina – rozená Whiting – byla z amerického Západu a taktéž ze starého rodu. Otec tedy potomek hugenotů, matka z rodu těch pionýrů na Západě v Americe – jaká v tom je tradice životní a mravní energie!

V roce sedmdesát byl Mr Garrigue s částí své rodiny v Německu; Charlotta se již tehdy věnovala studiu hudby, hře na klavír. Měla příležitost navštívit Lisztu a slyšet mnoho o něm a jeho hudebním kruhu. Navštěvovala koncerty v Gewandhause a moteta v kostele sv. Tomáše, kde se udržovala tradice slavného Bacha, kdysi tamního regenta chori. Její nejlepší kamarádkou z té doby byla Maloruska Kirpotina. V roce sedmasedmdesát ji

poslal pan Garrigue znova ke Goeringovým, aby se dovzdělala na konzervatoři; jenže částečné ochromení ruky přerušilo její hudební dráhu.

Bylo přirozené, že jsem byl na ni zvědav už napřed; když měla přijet, čekal jsem u okna, abych ji viděl vystupovat z drožky. Jednou jsme všichni byli na výletě, víte, tam, kde jsou ty bývalé slovanské vesnice u Lipska, které působily i na Kollára; tam jsme se převáželi po lodičce přes řeku, člun zarazil na břeh a paní Goeringová spadla do vody. Byla chudák hrozně tělnatá a byla by se utopila; tož jsem skočil za ní a vytáhl jsem ji. Nějak jsem se přitom zachladil nebo co, zkrátka, doktor mně nařídil zůstat pár dní doma. Nemohl jsem navštěvovat přednášky, a proto jsem miss Garrigue a slečně Goeringové navrhl nějaké společné čtení. Četli jsme anglické knihy, nějaké básně, a hlavně Bucklovy Dějiny civilizace. Tehdy jsme se sblížili.

Charlotta odjela do Durynska, do Elgersburku, k své přítelkyni. Když odjela, uvědomil jsem si svůj poměr k ní a napsal jí list, v němž jsem jí předložil spojení pro život. Odpověď byla neurčitá; tož jsem se sebral a jel za ní – měl jsem jenom na čtvrtou třídu vlaku; a dohodli jsme se.

Pak Charlie odjela do Ameriky a já se vrátil do Vídně. Pustil jsem se do své habilitační práce o sebevraždě. Najednou jsem dostal telegram od pana Garrigua, že Charlotta spadla z vozu a silně si ublížila, abych přijel. Když jsem se chystal na cestu, přišel dopis od ní, že to není tak zlé a že se nemusím vytrhovat z práce. Ale já byl neklidný a jel jsem přece, roku sedmdesátého osmého na lodi Herder přes Hamburk a Havre do Ameriky. Tehdy trvala cesta z Hamburku do Ameriky dvanáct – čtrnáct dní; ale naše plavba byla zvlášť bouřlivá, a proto jsme potřebovali sedmnáct dní. Herder a celá řada lodí Hambursko-americké linie byly velmi špatné; Herder se potopil na příští plavbě, stejně zašel tenkrát Schiller. Jednou v noci, když jsem už ležel v kabině, bylo slyšet silnou ránu a do kabin se hrnula voda; musil jsem si říci, že se topíme – ale to vám bylo zvláštní: druzí cestující se vyděsili, křičeli a modlili se, ale já zůstal ležet nehybně a čekal jsem, co bude... Zatím jen praskl kotel s pitnou vodou. Charlottu jsem zastihl skoro pozdravenou.

Ale co teď? Teď jsem špekuloval, mám-li zůstat v Americe a najít si nějaké zaměstnání, protože živobytí ve Vídni – hodiny – jsem odjezdem ztratil. Snad bych se mohl dostat i tam na nějakou univerzitu nebo k novinám; ale přece jsme se rozhodli, že se vrátím a dodělám svou habilitaci. Tož jsem žádal pana Garrigua, aby nám dal peníze na tři roky, než budu moci uživit rodinu. Pan Garrigue byl takový starý Viking a Američan; v Americe se rozumí samo sebou, že člověk, který se žení, dovede svou ženu uživit sám. Odepřel proto napřed podporu, kterou pokládal za věno; pak nám přece dal tři tisíce marek a lístky na cestu. Nějakou dobu nám posílal malou podporu. Patnáctého března byla svatba, ráno civilní na radnici, večer náboženská v kruhu rodinném. Za týden jsme byli na cestě do Vídně. Na té cestě jsem se podruhé podíval na Prahu.

To jsem vám už říkal, že Charlottina rodina byla po otci dánská; matka byla Američanka a podle genealogů byly obě rodiny neobyčejně staré; Garriguové pocházejí z jižní Francie – je tam posud pohoří La Garrigue – a prý byli potomky Kapetovců, dokonce Ludvíka IX., Svatého; také po přeslici je to rod starý, řekli bychom aristokratický. Jsou z "otců poutníků", kteří opustili Anglii pro náboženské přesvědčení v XVII. století. Tož podle toho v žilách mých dětí proudí královská krev; pokud to byli mužové výborní, je to dobře, ale stěží byli výbornými lidmi všichni. Pro každého má jistou cenu, že jeho předkové něco znamenali a byli slušnými lidmi; tak mně jednou Tolstoj s nadšením vykládal, jak někteří z jeho předků byli vynikající lidé; mít v rodině a rodu skvělý vzor a tradici je osud šťastný. "Po meči", po mně, mají mé děti krev slovenskou, selskou, a té je víc; snad není o nic mladší – slušný předek selský nebo dělnický není horší. No – pěkné bylo, jak Charlie tradicí přijala krásné denní zvyky a potřebu svobody a čestnosti. A divné: malíř Schwaiger, který mnoho obcoval v rodinách aristokratických, často říkával, že chováním a každým pohybem je moje žena největší aristokratka, kterou kdy viděl. A když v roce 1905 dělníci demonstrovali pro volné, rovné, tajné právo hlasovací, šla moje žena v jejich průvodu.

Charlie byla z jedenácti dětí; dva byli hoši, jeden z nich obchodníkem, starší studoval a brzy zemřel; děvčata byla velice nadaná a samostatná, dvě jsou podnes výbornými učitelkami hudby. Každý člen rodiny byl jiné víry, byl vychován svobodně, aby se, až doroste, rozhodl nábožensky sám. Mr Garrigue byl agnostik – tenkrát říkali agnostikum často ateisti – ale člověk mravně výborný, dobrý manžel a otec – pravý Američan, vychovávající děti k práci a pravdě. Charlotta byla unitářka.

Zevnějškem byla krásná; měla výbornou hlavu, lepší než já; charakteristické je, že milovala matematiku. Toužila celý život po přesném poznání; ale tím v ní netrpěl cit. Byla hluboce zbožná; smrt jí byla jako přechodem z jedné světnice do druhé, tak neotřesně věřila v nesmrtnost. Po stránce mravní neměla ani zbla toho mravního anarchismu, který je tak rozšířen v Evropě, totiž na kontinentě; proto také byla přesná a pevná v politice a otázkách sociálních. Byla naprosto nekompromisní a nikdy nelhala; její pravdivost a nekompromisnost měly veliký výchovný vliv na mne. S ní jsem dostal z protestantismu do svého života to nejlepší: tu jednotnost

náboženství a života, náboženskou praktičnost, náboženství pro všední dny. V Lipsku, v těch společných debatách, jsem poznal její hlubokost: její básníci byli jako moji, Shakespeare a Goethe, ale viděla v nich hloub než já a dovedla Shakespearem korigovat Goetha. Dělalí jsme všechno spolu, i Platóna jsme spolu pročítali; celé naše manželství bylo spoluprací. Byla velice hudební; Smetanu měla ráda a napsala do Naší doby rozbor jeho druhého kvartetu; o tom se totiž říkalo, že je na něm znát Smetanovu duševní poruchu. O Smetanovi načrtla víc studií; snad někdy vyjdou.

Co bych vám o tom říkal! Bylo to tak silné spojení... Za války ochuravěla; já jsem to tam za hranicemi tušil... Když jsem se s tou celou slávou v roce osmnáctém vracel, čekal jsem jen na chvíli, až budu s nemocnou.

Američanka se stala Češkou, mravně i politicky; věřila v génia našeho národa, pomáhala mně v mých bojích politických a v celé mé politické činnosti. Až tehdy za války, za hranicemi jsem musel pracovat bez ní, ale věděl jsem, že jedná ve shodě s ní. Bývaly vůbec chvíle, kdy jsem, od ní vzdálen, souběžnost našich myšlenek na dálku přímo cítil. Nemyslím, že to je telepatie, ale paralelní myšlení a cítění lidí, kteří se ve všem shodují a stejně se dívají na svět. Žena, to bylo její přesvědčení, nežije jen pro muže a muž nežije jen pro ženu; oba mají hledat zákony boží a je uskutečňovat.

NA PRAHU

Nu ano, mé manželství dovršilo mou výchovu, mé Lehr- und Wanderjahre, jak bych řekl s Goethem. Bylo mně osmadvacet let; do roku 1882 jsem docentoval ve Vídni.

Měl jsem den ze dne starosti o chleba, a přece ke mně chodili bankéři, nabízející mi služby pro mé vyženěné americké milióny. O prázdninách v Kloboukách přišla deputace z celého okresu, abych dal vystavět dráhu do Klobouk z Hustopečí. Ironie osudu – ale bylo v tom i dost humoru; jeden občan klobucký k nám přišel na návštěvu a dlouho, jak jsme říkali, okolkoval, až z něho nakonec vylezlo, že se přišel podívat na mou ženu, protože prý ještě nikdy neviděl – čerňocha.

Starosti o chleba se ještě zhoršily, když jsem o druhých prázdninách onemocněl tyfem a do Vídně se vrátil opožděně; ale dostal jsem lekce pomocí paní Hartmannové, vdovy po našem revolučním německém spisovateli Moritzi Hartmannovi. Mezi jiným jsem přednášel v kruhu dam v domě známého chirurga Billrotha. Mé první přednášky na univerzitě byly o pesimismu. Duchovně jsem tehdy, jako docent, musil své znalosti prohlubovat; okruh mého vědění byl dost slušný, ale potřeboval prohloubení a soustavy. Jak jsem vám už párkrát řekl, studoval jsem literaturu hlavních národů a snažil jsem se o filozofickou syntézu teoreticky i prakticky. Aktivní politikou našich poslanců bylo dosaženo v Praze české univerzity; na tu jsem se roku 1882 dostal jako profesor filozofie.

De facto bych byl měl raději stolicí sociologie, ale těch v Rakousku nebylo; sociologie byla tehdy už uznána jako věda ve Francii, v Anglii, v Americe, v Itálii a jinde, ale v Německu a v Rakousku o ní odborníci nechtěli ani slyšet. V Německu byla jaksí uznána jen filozofie dějin, ale nebylo jasno, jaký má poměr k sociologii a k historii. I ta má práce o sebevraždě, kterou jsem se habilitoval na univerzitě, nepatřila jaksí do žádného univerzitního oboru – jeden profesor filozofie mínil, že bych ji měl zadat na právnickou fakultu, jinému se zdála něčím socialistickým – musím být vděčen Brentanovi a Zimmermannovi, že mě přesto habilitovali.

Ta má práce o sebevraždě je po stránce metodické filozofie dějin, tedy sociologie, po věcné stránce analýza naší veliké přechodné doby. Někteří kritikové tehdy vytyčovali, že zanáším do filozofie nový obor a schvalovali zvláště, že se nevyhýbám palčivým otázkám dne a života.

Zároveň tento spis už ukazuje můj vědecký charakter – syntetičnost vedle analýzy; a vidíte, přesto moji kritikové pražští mě dlouho prohlašovali za ducha krajně analytického, kritického, skeptického. A zatím jsem na kritické působení zprvu ani nemyslel; pokud jsem byl ve Vídni, nenapsal jsem ani jediné kritiky, ani polemiky, ačkoli mě časopisy žádaly o spolupráci. Chystal jsem své přednášky a důkladněji vypracovával své myšlenky; chtěl jsem je uložit v řadě teoretických prací – ale kdož ví, náture se nezapře; snad bych se byl i v cizině dal na dráhu praktickou. S příchodem do Prahy, když jsem viděl ten nedostatek kritiky a literatury, dal jsem se v Athenaeu do drobné kritické práce a užíval svého časopisu, abych tak řekl, jako myšlenkové stříkačky. Snad jsem byl poněkud nervózní a netrpělivý, šel jsem do Prahy vlastně nerad, ale – nolentem fata trahunt. Dál se už všechno rozvíjelo samo, bez mé vůle; do všech svých potyček jsem se dostal nechtě, i když jsem chyboval svou neznalostí poměrů.

Později, když už jsem byl v politice, také jsem nechtěl zakládat novou politickou stranu; do všeho mě vlastně dostaly okolnosti. I dnes ještě vystupuji na veřejnost moc nerad a jen z musu. Ovšem, když jsem postaven před nějaký úkol, tož neuhnu, a co jsem začal, to hledím dodělat.

Říkám vám tu jen holé fakty; ale můj přechod z Vídně do Prahy byl pro mne novou krizí, kterou jsem prožíval ve Vídni – bál jsem se malosti Prahy, byl jsem lidem docela cizí a životu národnímu odcizen, třebaže jsem příležitostně vystupoval jako český spisovatel. To odcizení se v Praze do jisté míry stupňovalo nejen za bojů rukopisných, nýbrž i následující účastí v politice. Já jsem národnost a státnost zakládal na mravnosti, a proto jsem se dostal do konfliktu nejen s politickými stranami, nýbrž i s užším kroužkem lidí známých, kteří takzvaný nacionalism kladli nade všecko a považovali za vis motrix všeho života jednotlivců a společnosti. Vidím dnes, že jsem si nebyl ještě dost jasný, a že jsem proto dělal chyby, chyby nejen v politické praxi, nýbrž i v teorii – než o tom vám snad řeknu více později.

To už je skoro deset? Musím k raportu, co se totiž denně raportuje mně. Vidíte, od té doby, co jsem se na Čejči učil kovářem, nevyšel jsem z práce. Když už jsem byl prezidentem, přijel za mnou německý filozof Fritz Mauthner, že prý nechce nic, jenom se podívat, jak vypadá šťastný člověk. Šťastný, proč ne? Ale kdybych byl zůstal kovářem v Čejči, byl bych asi stejně šťasten, jako jsem teď. Hlavní věc je, mít život bohatý událostmi a vnitřním vývojem – a v tom mohu být spokojen. Visuri!

2. ŽIVOT A PRÁCE

Do nových úkolů

SOUKROMÝ DOCENT

Když jsem ve Vídni začal jako ženatý „Privatdozent“, lehký život to nebyl, ale stál za to. Bydleli jsme v sekni o jednom okně s předsíňkou, zvláštní náhodou právě vedle domu, kde jsem se jako hoch učil zámečnickem; snídani jsme si vařili doma, jinak jsme jedli v takové laciné hospodě za rohem – což o to, byl to studentský život, ale šlo to; těžší bylo, když přišly děti.

V té době jsem přepracovával svou Sebevraždu; zadal jsem ji jako habilitační spis ještě před svým odjezdem do Ameriky, ale nevyhovoval. Já to věděl, ale neměl jsem ještě dost kuráže říci naplno, co si myslím. Profesor Brentano mně radil, abych spis přepracoval. Tož jsem se dal znova do díla, ženu to zajímalo; to byla naše první spolupráce. A tou přepracovanou Sebevraždou jsem se habilitoval. Byla to vlastně filozofie dějin a hlavně doby současné; to ono bych dnes formuloval přesněji a plněji, ale v podstatě neměl bych co měnit.

„Privatdozent“ nedostával platu; tož jsem se živil kondicemi a na krátký čas jsem vzal místo suplenta na jednom vídeňském gymnáziu; ale střední škola mně nesvědčila. Učil jsem soukromě syna profesora Theodora Gomperze, filozofa a klasického filologa; ten syn, Harry Gomperz, je teď profesorem filozofie ve Vídni. Učil jsem ho také latině; na tu latinu jsem si nalíčil zvláštní metodu: dával jsem svému žákovi překládat věty o tom, co ho zajímalo v denním životě; když například měl v počtech množilku, učil se jí latinsky, a podobně. Metoda se velmi dobře osvědčila. Také jsem jednu chvíli přednášel filozofii v kroužku dam u chirurga Billrotha; jiný takový kroužek byl u paní Hartmannové, vdovy po pražském německém básníkovi. Z toho všeho byl důchod neveliký a nejistý, i dostal jsem se někdy do úzkých, ó jeida! Nejtrpčí bylo, když jsem si musel vypůjčovat; i u Brentana jsem si jednou vydlužil osmdesát zlatých, které jsem mu splatil teprve z Prahy. Ja, jít si vypůjčit, to bylo pro mne hrozné; ale umínil jsem si, že žena nemá mít hmotné starosti, a to mně pomáhalo dělat i nemilé. Když bylo zle, navštívil mne mladý Vídeňák, pan Oelzelt-Newin, pozdější docent filozofie, že by chtěl vniknout do filozofie, abych prý s ním četl filozofy, hlavně Kanta. Honoroval mě velmi slušně. Tehdy už jsme měli dvě děti, Alici a Herberta, sám jsem prodělal tyfus a také žena onemocněla; a tu mně pan Oelzelt-Newin půjčil několik tisíc zlatých – panečku, to tehdy byly velké peníze. Vrátil jsem ty peníze, až jsem byl v Praze. Ta tíseň trvala tři roky, to bylo v letech sedmdesát devět až osmdesát dva; co chcete, člověk mnoho vydrží, má-li chuť do práce a cítí-li svou povinnost k rodině. Tož to byl takový život: dopoledne jsem se připravoval na přednášky a sháněl v knihovně prameny; dvakrát týdně jsem přednášel, odpoledne dával kondice, večer upravoval Sebevraždu do tisku; na společenské styky nebylo pokdy ani chuti. Na prázdniny jsme jezdili do Klobouk u Brna k rodičům; krajani od nás se tam chodili dívat na mou ženu, že prý jsem si vzal černošku; jiní zase slyšeli, že mám americkou milionářku, a přišli na mne, abych jim postavil železnici...

Já jsem věděl, že se ve Vídni profesorem tak hned nestanu; šlo by tedy o to, jít snad do Černovic na univerzitu, nebo do Německa. To jsem si jasně uvědomoval: půjdu-li tam, stanu se německým spisovatelem, budu muset vydávat německé knihy, ale zůstanu Čechem, i když Čechem ztraceným, jako takový náš krejčí v Berlíně nebo farmář v Texasu. Člověk je, co se narodí. Ale v té době se zřizovala česká univerzita v Praze, dostal jsem pozvání, abych šel do Prahy. Nu, šel jsem.

Rád? Jaksi nerad. Měl jsem jisté obavy ze své češtiny a bál jsem se tehdejších českých poměrů literárních a filozofických. Prahy jsem neznal; do té doby jsem se v ní jen cestou zastavil. Jednou, když jsem vzal svého žáka

Schlesingera z Mariánských Lázní; šel jsem se podívat do divadla, do Arény, tam dávali hloupou frašku; zašel jsem do kavárny, tam jsem pozoroval podivnou prostituci. Tož nedobrý dojem. Podruhé jsem se stavil v Praze, ale jen přes noc, když jsem se vracel se ženou z Ameriky. Českou literaturu jsem znal nesoustavně; v Brně na škole nebyla téměř žádná, až ve Vídni jsem shledával, co jsem mohl; pamatuju se, jak jsem si v Brně kupoval Kobrovu Bibliotéku, kde vycházel Rubeš, Klicpera a jiní ti starší páni – a já je měřil Goethem a Lessingem! Ve Vídni jsem četl Vrchlického a jiné, ale nejvíc se mi líbil Mácha. V Akademickém spolku bývaly občas literární besedy, ale to nestačilo. Více mě literárně nabádalo obcování s rodinou profesora Šembery, zejména s jeho dcerou Zdenkou. Češi ve Vídni, to byli nejvíc dělníci; ale neměl jsem kdy soustavněji mezi ně docházet. Dost bylo českých úředníků z ministerstev, ale to byla honorace, mezi kterou jsem jako student nepřišel a jako docent neměl jsem času. Došel jsem tedy do Prahy neznaje osob a českého života; ale začtl jsem se do naší literatury a historie a pozvolna jsem vnikal i do pražské společnosti. Žena se naučila česky a byla přesvědčena o poslání našeho národa. Byla mně to veliká mravní posila, zvláště když jsem se brzy dostal do opozice proti názorům u nás běžným.

Vídeň moje žena ráda neměla; já jsem byl na Vídeň zvyklý, vždyť jsem v ní prožil dvanáct let. V rodinách, kde jsem učil, poznal jsem i vzdělanou a liberální Vídeň – ale nesrostl jsem s ní, vadilo mně to jistě vídeňáctví nebo co. Z kulturní Vídně mně byl a zůstal nejbližším filozof Brentano; byl to veliký člověk a rozum měl jak břitvu; mnoho nenapsal, ale na své žáky měl značný vliv (C. Stumpf, Marty, O. Kraus, ale také Meinong, Husserl a jiní). Měl jsem rád jeho přesnou kritičnost a že překonal herbartovství, v Rakousku tenkrát jaksi oficiální; krom toho jsem prožil stejný konflikt s katolicismem jako on, kvůli dogmatu o neomylnosti. Otázkou náboženskou se Brentano nezabýval; v přednáškách podával jen argumenty pro teism. Slíbil ve svém spise o psychologii důkazy pro nesmrtnost, ale v přednáškách, pokud vím, o tom blíž nemluvil. Mne zajímala otázka náboženská v celé své šíři i svém dosahu a šel jsem tedy jinou cestou.

Ale i pro mne byl tehdy hlavní věcí můj rozchod s katolickou církví.

V mé Sebevraždě je vidět, jak jsem hodnotil náboženství a zejména ztrátu víry. Tou knihou jsem řekl, že život bez víry ztrácí jistotu a sílu; tím jsem vlastně řekl všechno. Dnes bych to dovedl povědět důkladněji, ale v podstatě nic nového bych už nepřidal. Tak je to. Řekl jsem už, že to byla nehotová kniha – co vás nemá, já nejsem hotov ani dnes. A vidíte, přece mě za tu knihu vykřičeli za nezabožáka. Když jsem studoval v Lipsku, přednesl jsem jednou své myšlenky o sebevraždě ve filozofickém spolku: den nato za mnou přišel mladý muž, chvěl se rozčilením a řekl mi, už po léta prý ho pronásleduje úmysl vzít si život, ale můj výklad že ho té utkvělé myšlenky zbavil. A přece proti mně psali klerikálové i liberálové, že prý ve své knize doporučuji sebevraždu. Tehdy jsem trnul, jak je možné být tak zlým. Dnes už se tolik nedivím. Německý katolický spisovatel Ratzinger pochopil hned mou knihu, že je filozofií dějin a že není proti náboženství; ale náš katolicismus český nebyl na takovém stupni vzdělání, filozoficky ani teologicky. Nejčastěji jsem musel čelit lidem, kteří nevěděli, co říkám. Kdyby si lidé dovedli navzájem rozumět, měli bychom demokracii jedním rázem; bez vzájemného pochopení, bez tolerance není svobody. Jen když je člověk k člověku naprosto pravdivý a otevřený, lidé se opravdu poznávají; ale bez lásky není pravdy; bez pravdy a bez lásky nemůže člověk poznat člověka.

Jen z tohoto základu může také vyrůst skutečné manželství, čisté a silné, největší dar života.

Jak, prosím vás, jak jen mohou lidé o tom mluvit, zda je žena muži rovnocenná! Jako by nebyla otci rovnocenná matka, která dítě zrodila! Miluje-li muž doopravdy, jak by mohl milovat někoho nižšího, než je sám! Já nevidím žádného rozdílu mezi nadáním mužů a žen. Když mně nebožtík profesor Albert dokazoval, že se ženy nehodí na medicínu, protože prý jsou na to svalově a nervově slabé, říkal jsem mu: A na ošetřovatelství nejsou slabé? Taková ošetřovatelka musí pacienta opatrovat dnem i nocí, musí ho zdvihát a všemožně se o něho starat – na to musí mít víc síly než vy felčáři, kteří operujete nejdéle hodinu. Tož pak mlčel.

Něco vám řeknu: ta otázka rovnocennosti žen, to je vlastně problém buržoazie a inteligence. U sedláka, u dělníka musí žena často dělat stejné práce jako muž, stejně mnoho a stejně těžce. Ale sedí-li muž v kanceláři, nemyslí na to, že jeho žena se musí celý den starat o děti, musí nakupovat, vařit, uklízet, šít a provozovat doma devatero řemesel; rád bych věděl, kdo z těch dvou udělá víc práce! A co se týče úřadů, umění, vědy, politiky, tam ženy sotva začaly vnikat; to je taková nerozumná ukvapenost, že už si troufáme soudit, dovedou-li to nebo ne. Vždyť muži na to měli tisíce let, aby se tomu naučili, a ještě dělají často svou práci špatně. Také ve vysoké aristokracii si mnoho nelámali hlavy rovnocenností žen; ženy byly královnami a zasahovaly do politiky ažaž.

Podceňování žen svědčí o polygamní společnosti; žijeme fakticky ještě v mnohoženství. Pravěký člověk se nestaral o děti a jednal se ženou jako s otrokem nebo soumarem; ale byl to surový lovec a válečník, který za to chránil život rodiny svým životem. Dnes jsme civilizovaní, ale přesto se udržuje hrubá polygamie. Důkaz je ve faktu prostituce. A vemte si, jaká dvojaká pohlavní morálka platí pro muže a pro ženy a jak to znehodnocuje

manželství. Z toho, co pozoruji v životě a v literatuře, vidím, že ve většině zkažených manželství je vina na muži. A pokud je na ženách, i tu je značná spoluvina mužů: až dosud bylo v jejich rukou, co si z žen udělají. Neříkám tím, že ženy, že ženy všechny jsou géniové a andělé; celkem jsou s muži na stejném stupni vývoje; mají však tu přednost, že životem a jeho povinnostmi se udržují čistějšími než mužové. Nepijí tolik, nekouří tolik, neflámují a tak – proto tak mnoho mužů hledá záchranu v manželství.

Já vidím jen jednu cestu, a to je výchova k monogamii. To máte úkol všekulturní. Do jisté míry hospodářský a sociální; má-li se potírat prostituce, odčihneme degradující bídu – paupertas meretrix. Chceme-li zvýšit mravnost, postarejme se, aby lidé krásně, čistě a zdravě bydleli, aby se matky plněji mohly věnovat dětem, aby si lidé poctivou prací mohli vydobýt živobytí a domova. A pak, ten nešťastný alkoholism! Víte, jak s ním jde ruku v ruce prostituce a celá ta společenská bída. Já věřím, že zdravý a vzdělaný muž a zdravá, vzdělaná žena nebudou mít ty zamotané moderní pohlavní problémy. Jejich vztah bude silný, veliký a krásný. Silná a zdravá příroda je mravná – přesněji řečeno, není nízká. Tož hygiena života, života duševního i tělesného. Já bych mladým lidem nedělal mnoho morálních kázání, ale řekl bych jim: Pramen živé a živící vody najde jen ten, kdo v mládí neztratil smysl pro čistotu. A pak víc zájmu o děti. Naši otcové většinou neumějí s dětmi zacházet a věnují jim strašně málo pozornosti; věřte mi, že naše výchova stůně především na otce.

Ale nejvyšší argument monogamie je láska. Veliká láska, láska bez výhrad, láska celého člověka k celému člověku nemůže pominout lety ani smrtí. Já to vidím tak: Jediný muž, jediná žena po celý život; zůstat věren až do smrti. Šťasten, kdo dovedl žít přísně monogamicky nebo monogynicky. Ano, byl jsem pro umožnění rozluky: právě proto, že chci, aby manželství bylo láska, ne obchod, konvence, spojení nerozumné a nerozvážné. Ovšem – může být rozluky zneužito, jako všeho. Láska, sympatie je největší mravní silou – z ní je veškerá vzájemná úcta, pomoc a spolupráce; mravní život, to je součinný podíl na božím řádu světa – láska, sympatie, synergie, to je zákon života ve vztahu dvou lidí, v rodině, národě, státu, lidstvu. Jiného neznám.

DO PRAHY

Do Prahy jsem se dostal, to bylo v roce dvaosmdesát. To přišlo tak: ve Vídni se produkoval hypnotizér Hansen; šel jsem se podívat na jeho produkce a navštívil jsem ho. Pak mě naši studenti pozvali, abych jim v českém Akademickém spolku o věci přednášel. Vidělo se tenkrát v hypnóze ještě něco tajemného, "magnetism" a podobně. – Vložil jsem Hansenovy pokusy psychologicky, tedy jako hypnózu; pro výklad hypnotické ztuhlosti těla mně chyběla odborná znalost. Po přednášce mně radil pan Penížek, tenkrát můj posluchač a později novinář, abych ji vydal tiskem. Sám mi pomohl opravit mou chatrnou češtinu a poslal práci do Prahy; měla vyjít někde jinde, ale nakonec ji dostali do rukou profesori Goll a Hostinský – redigovali totiž knihovnu přednášek; ti to vydali a upozornili na mne profesora Kvíčalu. Kvíčala byl poslancem a měl velké slovo při zakládání české univerzity v Praze. Z toho byla nabídka, abych šel do Prahy jako extraordinarius filozofie. Kvíčala i vídeňské ministerstvo mně slíbili, že za tři leta budu ordináriem; tož jsem šel. Byl jsem si našel v Karlově ulici na Smíchově; okna vedla do Kinského zahrady, ale nepřišlo tam slunko; brzo jsem se přestěhoval na Vinohrady, po krátkém pobytu v jiné ulici, do Vlčkovy vily Osvěty.

Takový extraordinarius měl ročního platu osmnáct set zlatých; snad bych si byl mohl přivydělat nějakým vedlejším ouřádkem, ale já chtěl být nezávislý. To se rozumí, vedlo se nám všelijak: i vypůjčit jsem si někdy musel – nu, nepříjemné věci. Za tři roky jsem měl být ordináriem; byl už připraven návrh na jmenování, ale zapletl jsem se volky nevolky do toho sporu o Rukopisy. Část profesorů byla proti mně pro ty rukopisné spory, a proto hlasování o mé řádné profesuře dopadlo tak, že bylo jedenáct hlasů pro mne a jedenáct proti. Tož mělo rozhodnout ministerstvo ve Vídni; tam to šalomounsky nechali nerozhodnuto, také mne neměli rádi, chtěli mít na univerzitě pokoj. Prosím vás, z Prahy na mne chodily do Vídne denunciac, že kazím mládež, že jsem šovinista, že zavrhuji Kanta a německou filozofii a tak dále. Proti mně byl arcibiskup Schönborn a někteří vlivní z našich lidí. Hlávka poslal do Vídne zápis mých přednášek z praktické filozofie, že tam mluvím o prostituci a tím prý kazím mládež. Představte si, právníkům a filozofům se nemělo mluvit o tak strašném mravním problému, jako je prostituce! Když jsem jel do Ruska, došlo na mne do Vídne udání, že jsem rusofil a pansláv. Takových věcí bylo – teď už se na to nezlobím; viděl jsem na tom, jak nesvoboda zkřivuje lidi. To se rozumí, ve Vídni mně nedůvěřovali; proto jsem musel čekat třináct let, než jsem se stal ordináriem. Byl tehdy ministrem profesor Hartl a ten byl tak rozumný, že se nebál čelit všem těm žalobám a denunciacím.

Tož ze začátku bývalo těch starostí habaděj. Tehdy, myslím, v roce osmdesátém čtvrtém nebo tak někdy, stalo se toto: Měl jsem ve Vídni žáka, Flesch se jmenoval, syn známého továrníka v Brně. Ten přišel za mnou do Prahy a chodíval ke mně, byl to takový melancholický hoch. Potom přešel do Berlína a tam se zastřelil; mně odkázal peníze. Já se vyrovnal s jeho rodinou a dědil jsem asi šedesát tisíc zlatých nebo kolik. To mne udrželo nad vodou:

mohl jsem zaplatit své dluhy, pomoci rodičům, zařídit bratru Ludvíkovi v Hustopečích tiskárnu, vydávat Athenaeum – dlouho ty peníze nevydržely. Tehdy se říkalo, že jsem dostal peníze od sebevraha, protože prý sebevraždy hájím.

Já jsem měl s penězi zvláštní zkušenost: když bylo nejhůř, přišly odněkud. Nikdy jsem si nedělal starosti, že nebudu mít co jíst; věřil jsem, že jde-li člověk za svým slušným cílem, nemůže zůstat bez pomoci. Jak říká Ježíš: hleďte napřed království božího, a to ostatní vám bude přidáno. Peníze nemám rád, nebyly mně nikdy cílem, jen prostředkem, ať je to pomoc bližnímu nebo trvalé věci kulturní. Dnes se mi na mém postavení snad nejvíc líbí, že s sebou nemusím nosit žádné peníze; já nemám v kapsách nic než kousek tužky, nevím ani, jak naše peníze vypadají.

Když jsem přišel do Prahy, neznal jsem se s nikým; já jsem nikdy neměl přátel mnoho, neumím se otevírat. Tož jsem se stýkal s kolegy profesory, Gebaurem, Gollem, Hostinským, Randou, Ottem – Gebaura jsem měl nejraději, imponoval mně a učil jsem se od něho metodickosti. Například: pro své zápisky každou myšlenku si zapsat na zvláštní list papíru a list pak dát do přihrádky, do které patří. Gebauer býval v redakci Národních listů a dal mně také jedno novinářské poučení: že nestačí něco napsat do novin, že se to musí pořád a pořád znova opakovat; že novinář nemá jen uvádět, to a to že už bylo napsáno a řečeno, ale má to říci znova, protože čtenář novin si nepamatuje, co četl.

Vzpomínám si na naši nedělní partu vycházkovou; to byli sokol Kröschel, profesor Kaizl a jeho strýc, pak profesor Heyrovský, advokáti Marek a Brauner, a snad ještě někteří, a s těmi jsme každou neděli dělali pochody z Prahy do okolí, v zimě jsme se koulovali. Po celý život jsem udržoval kus športu a tělocviku.

Jednoho kamaráda jsem měl v Praze hodně intimního, to byl malíř Hanuš Schwaiger, dobrý, nesmírně dobrý člověk, s takovým darem humoru od Pánaboha, kterým nikomu neublížil a snášel život a všechny svízele beze zloby; s ním a s jeho přáteli, s malíři Pirnerem a profesorem Kleinem, archeologem z německé univerzity, chodíval jsem někdy večer na pivo nebo na víno – když jsem později začal být proti alkoholu, dopsal mi chudák Schwaiger, tehdy už hodně churavý: že mám pravdu, že i on se dává na mou víru a přestává pít – “protože už nemožu”.

Častější styky jsem míval s Vojtou Náprstkem; svedla nás Amerika. Chodíval jsem do jeho čítárny U Halánků a vykládal tam jednou kroužku dam o studiu poezie – z toho vznikla má knížka O studiu děl básnických. Také se spisovatelem Sládkem mě spojila Amerika; býval v Americe a já měl Američanku. Julia Zeyera jsem poznal v Unionce nebo u Náprstků; dělal na mne jaksi nemužný dojem. Nerudu jsem jenom potkával, tehdy ho už, chorého, vodil posluha na procházku; zajímal mě, vážil jsem si ho, ale do styku jsem se s ním nedostal – snad i proto, že jsem slyšel, že v té rukopisné patálii držel s Grégrem; tož nevím, je-li to pravda. Na Bedřicha Smetanu jsem se šel několikrát podívat – sedával v kavárně Slávii; ale brzo pak zemřel. Svatopluka Čecha jsem znal málo; napsal jsem mu článek do Květů; byl to plachý, rozpačitý člověk, i v jeho poezii jsem vycíťoval jakousi nekuráž podívat se věcem a poměrům plně do tváře; vemte si, jak byla i v Písničkách otrocká jeho satira docela neosobní, všeobecná, mlhavá.

Na univerzitě, no – na naší fakultě byl zpočátku, to se rozumí, největším pánem Kvíčala, pak Tomek; já jsem držel spíš s těmi mladšími, s Gebaurem, s Gollem, s Hostinským. Plno stolic na české univerzitě bylo ještě neobsazeno. Jakousi společenskou aristokracii tvořili potomci národních buditelů: syn Čelakovského, botanik, Frič a syn Palackého, geograf, kterému říkali “splašený naučný slovník”. Studenti byli vychováni tehdejšími liberalismem; má vstupní přednáška byla o Humovi a skepsi – to zaráželo, že jsem uvedl filozofii anglickou, i tím, že jsem hochům předložil a kritizoval problém skepse. Mou kritiku Kanta a německé pokantovské filozofie univerzitní kruhy nerady viděly – to nešťastné protiněmecké vlastenčení a ta faktická závislost na Němcích! Když mě studentský spolek, myslím Jungmann, požádal o přednášku, mluvil jsem jim o Blaise Pascalovi, abych jim na něm ukázal, že náboženství není mrtvé, jak se říkalo podle německého liberalismu, ale že je potřebou lidského srdce; bil jsem do toho liberalistického indiferentismu. Pro tehdejší vzdělance bylo náboženství odbytou věcí a stěží chápali, že se jím někdo může vážně zabývat.

Já jsem nebyl horlivý učitel; přednášel jsem často nerad. Nerad veřejně mluvím, i do psaní se musím nutit. Nezajímalo mě vykládat těm hochům, co jiní už napsali a učili; říkal jsem jim, o tom jsou ty a ty knížky, pročtěte si je a basta. Raději jsem s nimi přemýšlel o konkrétních a přítomných otázkách; mně bylo milejší, když se mě na něco ptali nebo se se mnou přeli: aspoň jsem viděl, že myslí a jak myslí, a sám jsem se v ledačems poučil. A když to nešlo v učebně, zval jsem je k sobě domů. Ale i samo učení mně někdy bylo těžké. Jen si to rozvažte, jaká to je otázka svědomí, poučovat dorůstající lidi v otázkách mravních! Ja, učit někoho číst a psát, rozdávat obecné poznatky, vykládat, co už je poznáno a napsáno, to je něco jiného než brát na sebe odpovědnost za to, že ten,

kdo vás poslouchá, půjde za vámi a bude se vašimi slovy řídit. Pak jste odpovědný za jeho život, ať jste učitel nebo spisovatel. Někdy, když jsem šel přednášet a byl jsem už na dvoře v Klementinu, přišla na mne taková mravní kocovina, že jsem nemohl přednášet – prostě nemohl. Tož jsem se obrátil na patě a vzkázal jsem hochům po pedelovi, že dnes přednášet nemohu.

A snad i proto jsem nebyl pravý pedagog, že jsem po celý život vychovával jen sebe sama. Jsem individualista a demokrat – v životě i metafyzicky. Věřím, že každá duše je duši rovná, každá duše je svá, samostatná a svéprávná. Lidé se vyvíjejí jaksi vedle sebe, každý po svém; nemohou na sebe působit, opravdu působit jinak, než že druh druhu vzájemně pozná. Hlavní věcí je starat se o sebe, kontrolovat a zdokonalovat sebe sama; to už je věc těch druhých, aby to pozorovali, chápali a vybrali si z toho pro sebe, co se jim hodí. To není egoism, spíš naopak. Být samostatný, být samosprávný a soběstačný, to právě znamená nežádat od druhého, aby ti dával, co můžeš a máš dělat pro sebe sám. Není jen žebrota podomní, je i žebrota mravní. Já vždycky chtěl, aby každý byl sám sobě pánem. To platí politicky, sociálně i mravně. Být si pánem: to zahrnuje svobodu i kázeň.

Už nás není mnoho, kdo máme v dobré paměti ta osmdesátá léta v Praze. Dnes se vám to zdá být veliká doba, protože ji měříte velikými jmény, jako byl Rieger, Neruda, Vrchlický; ale nás tehdy občas hodně tísnily ty malé poměry, malé prostředky, málo lidí... Tak si říkávám, když někdy mě tlačí malost dne: snad po padesáti letech se budou příštím lidem jevit právě tato léta v takovém světle velikosti, že nám budou skoro závidět.

Nejsem laudator temporis acti; když někdy čítám, že se máme vrátit k ideálům svých otců, vzpomínám si na to, jak to bylo, a říkám si, oč jsme dnes těm ideálům blíží. Svět je lepší než tehdy; jmenovitě náš český svět získal tak nesmírně mnoho – chtěl bych každého, kdo nařká a reptá, za trest přesadit do těch osmdesátých let. Žil jsem dost dlouho, abych to tak řekl: důvěřuju v budoucnost, ve vývoj a pokrok. Chtěl bych vidět, jak bude vypadat život za sto let.

Od války špatně spávám a nechci vždy ponocovat u knihy, zeslabuje to oči. Tož si maluju utopie, jaký život bude za dvacet, za sto let. Jsou to utopie praktické; vyhledávám si to nejlepší, co dnes už je, a trochu si to rozvádím. Budoucnost už je mezi námi; kdybychom volili to nejlepší a nejschopnější, co je dnes, šli bychom správnou cestou – rozšířili bychom svůj život o kus budoucnosti.

ŠKOLA A JINÉ ZÁJMY

Když jsem z Vídně odcházel do Prahy, měl jsem na mysli jen profesorskou dráhu; bál jsem se, že budou konflikty, ale byl bych se jim raději vyhnul. Není správné, že jsem od nатуry člověk boje. Nikdy jsem nechtěl stát v popředí těch všelijakých afér a polemik, obyčejně mě do toho dostali jiní.

Když jsem přišel na naši novou univerzitu, našel jsem dost malé poměry: žádná kritika, žádná výměna názorů. Jednou měl profesor Durdík ve filozofickém spolku přednášku, ve které dal posluchačům hádat, kterých je, tuším, pět největších filozofů. Vyzval k diskusi a nikdo se nehlásil; řekl jsem tedy, že neměl opomenout Comta. Z toho byla konsternace, jak může mimořádný profesor oponovat ordináři; studenti z toho měli švandu a Durdík mně brzy v tisku podrážděně odpověděl, že nějaký takový Ameríkán může za největšího filozofa prohlásit třeba i Barnuma.

Protože jsem viděl, že nám chybí orgán odborné kritiky, založil jsem měsíčník Athenaeum; byly tam recenze o domácích i cizích odborných spisech, ale také o beletrii – pro mne byla beletrie vždycky stejně důležitým pramenem poznání jako věda. Profesor techniky Pacold vydal knihu o stavitelství, několik jeho kolegů z techniky o ní napsalo do Athenaea zničující referát – a já jako redaktor měl z toho zlosti. Spisovatel Jeřábek, co napsal drama Služebník svého pána, chtěl se habilitovat na stolici literatury spisem o romantickém písemnictví; opět společnou prací několika kolegů v Athenaeu bylo prokázáno, že jeho spis je vědecky slabý. Neměl jsem tušení, že Jeřábek byl chráněncem Riegrovým; Rieger skutečně hledal v té kritice osten proti sobě a měl mně to dlouho za zlé. Další ilustrace tehdejší doby: jeden vysokoškolský profesor mně docela vážně vytýkal jako chybu, že Athenaeum referuje o nových a cizích spisech; to prý nejde, aby se studenti dovídali o odborných pramenech dřív, než jejich profesori je ve svých přednáškách citují; prý tím škodím autoritě profesorů. Athenaeum vycházelo asi deset let; chybělo mnoho, aby to byla dobrá revue, ale bylo to aspoň něco.

Taky jsem pozoroval, že by se naše nová univerzita měla víc starat o vzdělání lidové; proto jsem navrhl, aby pořádala extenze pro nejširší kruhy, a sám jsem takové kursy a přednášky konal. Psal jsem, že musíme mít druhou českou univerzitu. Viděl jsem, že nám chybí také naučný slovník; Riegrův Slovník byl na svou dobu dobrý, ale už zastaralý. Já byl spíše pro vědeckou encyklopedii, něco jako byla Encyclopaedia Britannica; našel jsem spolupracovníky i nakladatele. Ale do toho přišly ty spory o Rukopisy; krom toho jsem měl názory těžko přijatelné pro jiné. Například jsem navrhoval, aby redakční spolupracovníci co nejpilněji pracovali po jeden celý rok a pak

aby se všechno, co by napsali, spálilo – redakce, myslil jsem, potřebovala výcviku a zkušenosti. Nu, z těch plánů se aspoň uskutečnil Ottův Slovník naučný; a za těch příprav jsem poznal u Ottů pana Laichtra, který později vydával Výbor nejlepších spisů poučných a Naši dobu. Chtěl jsem také vydávat naše staré náboženské památky, spisy Husovy, Štítného, Chelčického a jiných; nestačí, abychom se jenom oháněli svou husitskou minulostí, máme ji také poznat. K tomu cíli se ustavil i spolek, ale k vydávání nedošlo... myslím, pro ty rukopisné spory.

Mne by nebylo napadlo do těch sporů se pouštět, ale přišel Gebauer – s ním jsem se do té doby jen málo stýkal – abych mu otiskl v Athenaeu článek, ve kterém dokazoval, že takzvaný Rukopis královédvorský a zelenohorský jsou padělky z našeho století. Myslím, že to přišlo tak – Gebauer v nějaké odborné publikaci vyslovil své námitky proti Rukopisům a Martin Hattala ho za to v novinách napadl; tož se Gebauer chtěl bránit. Oni sice, totiž Kvíčala a Gebauer, měli své Listy filologické, ale tam to Kvíčala nechtěl uveřejnit, aby si nerozeštl své spolupracovníky. Já jsem článek, rozumí se, přijal; jednak jsem znal, jaký je Gebauer učenec, jednak jsem sám v pravost Rukopisů nevěřil. V tom měl na mne už ve Vídni jistý vliv Šembera a ještě spíš Vašek svou kritikou. Pro mne otázka Rukopisů byla v první řadě otázkou mravní – jsou-li podvržené, musíme se z toho před světem vyznat. Naše hrdost, naše výchova nesmí spočívat na lži. A pak: ani svou vlastní historii jsme nemohli správně poznat, dokud jsme klopýtali o vymyšlenou minulost. Tož to se mně rozumělo samo sebou.

Z toho byla patálie, která trvala leta; filologové, historikové, paleografové, chemikové zjišťovali, že Rukopisy jsou falzum; já hleděl ukázat esteticky a sociologicky, že nemohou pocházet ze středověku. Nás potíral Hattala; Kvíčala, který se Gebaurovi svěřil, že v Rukopisy nevěří, také se obrátil proti nám, pak se do nás daly noviny, doktor Julius Grégr s Národními listy a klerikálové: že jsme nevlastenci a zrádci národa – nu, hloupé to bylo. Pak se do nás pustily spolky, aji ulice. Jednou jsem v hospodě čekal na Schwaigra; u vedlejšího stolu seděl bratr Vojty Náprstka, majitel pivovaru; neznal mě a začal o mně, že jsem podplacen od Němců, abych pošlapal českou minulost a kdesi cosi. Já jsem ho nechal při tom a ještě jsem ho popichoval – teprve když jsem odešel, řekli mu, že mluvil o mně se mnou. Jindy jsem pomáhal občanům v tramvajce hubovat na zrádce Masaryka. To mně dělalo švandu, ale zlobilo mě, když jsem viděl, jak někteří hájí Rukopisy neupřímně: nevěřili v ně, ale báli se to přiznat.

Pro mne ty rukopisné boje měly dost dobrého: musel jsem se pročíst tou celou dobou, kdy Rukopisy fakticky vznikly; prostudoval jsem naskrz obrozenskou literaturu od Dobrovského nahoru – poslouchajte, Dobrovský, to byl krásný člověk, vzdělaný, první světový Čech nové doby. Četl jsem Jungmanna, Lindu, Šafaříka – ad vocem Linda: proč naše starovlastence nenapadlo vydat k svatováclavskému jubileu Lindovu Záři nad pohanstvem? Ti obhájcové Rukopisů velebili přece starou pohanskou dobu, němectvím nezkaženou, a ejhle – slavili s námi svorně svatého Václava! Máme plná ústa tradice, ale poznat ji, to ne. Pozorně jsem se probrodil literaturou XVIII. a XIX. věku, abych prokoukl dobu kolem vzniku Rukopisů a náladu, ze které vzešly: tu romantiku, ten historicismus, tu touhu měřit se s jinými národy, zejména s Němci. Skrze Rukopisy jsem poznal naše národní probuzení; to mě vedlo dál do minula, do našich dějin, k naší reformaci a protireformaci; a zase dopředu k národním buditelům, k Palackému, Kollárovi, Smetanovi, Havlíčkovi. Tím i pro mne rukopisné spory byly událostí politickou: uvedly mě do našich politických problémů.

Brzo nato se strhl jiný pokřik. Pozval jsem do Prahy mladého člověka, rozeného z polo české, polo německé rodiny v Litomyšli, Huberta Gordona Schaura: byl to mladý hegelian, nějak těžce se protloukal ve Vídni; mně ho doporučil filozof profesor Zába, že je ho škoda a že bychom ho měli zachránit pro český národ. Nu dobrá, postaral jsem se, aby přišel do Prahy, a dal jsem mu u nás kvartýr; tehdy jsem bydlel na Vinohradech ve vile Václava Vlčka Osvětě. Schauer byl člověk nadaný, ale neurovaný; flámoval hodně, kamarádil s Vilémem Mrštíkem a přírodopiscem Štolcem; pozdě v noci se vracel domů přes plot, pošlapal Vlčkovy záhonky a dělal nepořádek, tož jsem ho musel dát pryč. Tehdy mladí hoši, jako byl Herben a jiní, kteří se seskupovali kolem nás mladších profesorů, chtěli mít svůj časopis a založili si čtrnáctideník Čas. Já jsem o tom nevěděl, až když jsem dostal do ruky první číslo; v něm byl ten Schaurův článek Naše dvě otázky. Myslím, že to tam dali, protože neměli dost příspěvků. Byla to věc nemožná: anonymní autor se tam ptal, nebylo-li by pro nás Čechy lépe přiklonit se k Němcům a žít životem velikého kulturního národa. Hned ráno jsem se sebral a šel jsem za to Herbenovi vycinkat; dodnes se pamatuju, že jsem ho našel v posteli pod takovou vysokou selskou duchovou; a řekl jsem mu to. – Ten článek pak přičítali mně; spisovatel Ferdinand Schulz na mne v Národních listech uvalil národní kletbu jako na filozofa sebevraždy, a milá Krásnohorská, taková pěkná pracovnice, proklela i mou matku. Později se Schauer k autorství toho článku sám přihlásil, ba aji do Národních listů vstoupil jako redaktor, ale proti mně ten hněv trval dlouho.

Do těch potyček jsem se tedy dostal skoro náhodou; ale teď vidím, že mě okolnosti stále vedly do veřejného života a že jsem i na katedře hleděl na ten veřejný život působit. Už jsem řekl, že má Sebevražda je vlastně filozofie dějin, tedy i politická filozofie. Když jsem přednášel o Humovi a Pascalovi a ukazoval na Comta, hleděl

jsem tím vědomě obracet pozornost k filozofii francouzské a anglické, abychom se dostali z jednostranného německého duchovního zajetí. Proto jsem dal přeložit zkrácené vydání Comtovy Sociologie a Sullyho psychologii. Konkrétní logika, napsaná narychlo o prázdninách v Hustopečích, to byl pokus uvést do věd organizaci a pořádek; i ve vědách každý ten odborník běží za svým a nemá s těmi druhými nic společného, tak jako lidé na ulici; každá organizace, každé přemáhání anarchie je eo ipso politika.

Problém, který mě tehdy zajímal nejvíc, bylo slovanství. To jsem prožíval, třeba nejasně a jakoby tušením, už od dětství. Jako chlapci mně vrtalo hlavou, jak to, že rozumím polským hulánům (tábořili po nějaký čas v Čejkovicích), když je to jiný národ. Z romantické sympatie k polské rebelii jsem se jako gymnazista učil polštině; a ve Vídni jsem se dal do ruštiny.

Jednou jsem byl o prázdninách v Uhrách, po septimě; byl jsem u jednoho statkáře blíže Pápy nedaleko Blatenského jezera. Tehdy mě nesmírně vábily historické atlasy: kam až sahala římská říše, jak hluboko do Panonie šla říše Svatoplukova, kde všude byli Slovani; věřil jsem v tehdejší dohady, že Stoliční Bělehrad byl starý Svatoplukův Velehrad, a takové špásy. Jednou ráno jsem seděl před zámkem a vězel v těch atlasech, myslím, Kiepert-Menckenově; přišel ke mně pán, dal se se mnou do řeči, mluvil čím dál tím odborněji a nakonec mně zle pocuchal ty mé slovanské fantazie. Byl to známý paleograf a historik, profesor Sickel z vídeňské univerzity; přišel k domácímu pánu na návštěvu.

Už ve Vídni jsem se začítal do ruské literatury; potom v Praze mě zaujala docela. Smím povědět, že málokdo tehdy znal tak dobře ruskou literaturu jako já. Přitom v Kollárovi jsem kápl na slavjanofilství; i v naší politice byli slavjanofilové, ale viděl jsem, že vyznávají to své slovanství jen ústy a bez poznání. Tož jsem studoval slavjanofilství ruské: Kirejevského, to byl filozof schellingovec, a nejvíc Dostojevského. Na něm jsem poznal, jak ruské slavjanofilství je spjato s pravoslavím. Dostojevskij byl ateista; sám jednou řekl ruským nihilistům: vy mně budete říkat, co je ateismus? – Ale chtěl být pravoslavný; chtěl se “prolhat k pravdě”. Marná věc: nikdo se nemůže vrátit k své ztracené víře; může přijmout jinou, ale té, kterou ztratil, už nenajde. Proto jsem v tom chtěném pravoslaví Dostojevského cítil něco jako jezuitismus. Mně to nedalo pokoj: chtěl jsem se podívat na Rus a na pravoslaví zblízka.

Poprvé jsem jel do Ruska v roce osmdesát sedm a za rok zas. Stavil jsem se ve Varšavě, abych poznal Poláky; navštívil jsem Petrohrad, Moskvu, Kyjev a Oděsu – to mě zajímalo, vidět všechny ty ulice a místa, která jsem tak dobře znal z Dostojevského, Tolstého a z ostatních. Jezdil jsem třetí třídou, na Černém moři v podpalubí – jednak jsem chtěl poznat lid, jednak jsem neměl mnoho peněz. Stýkal jsem se se slovanskými filology: s Lamanským, Florinským a s jinými. Lamanskij mi řekl rovnou, že Rusové mají zájem jen o Slovany pravoslavné, nejvýše ještě o Slováky, protože jsou stejně naivní jako ruský boží lid; nás Čechy, jako liberály a západníky, by nechali jít k čertu. – Chodil jsem do ruských kostelů, navštěvoval lávry a poustevny. V sergejevském klášteře jsem byl hostem u otce igumena – pozoroval jsem tu nevzdělanost a pověrečnost pravoslaví; a tím chtěli slavjanofilové zachránit Slovanstvo! Celkem jsem si odnesl z Ruska totéž co Havlíček: lásku k ruskému lidu a nechuť k oficiální politice a k panující inteligenci.

Vyhledal jsem Tolstého; neměl jsem pokdy ho prostudovat četbou jako Dostojevského, tož jsem ho chtěl poznat osobně. Prvně jsem ho navštívil v Moskvě v jeho paláci. Pamatuju se jako dnes, jak mi skoro s hrdostí ukazoval svou pracovnu: dřevěný selský strop, co by rukou dosáhl, ale ten strop byl dodatečně zadělán do vysoké panské komnaty. V té selské jizbě psací stůl a pohodlné kožené křeslo a divan – do selské jizby se to rozhodně nehodilo. Měl dřevěné švarcvaldské hodiny, honosil se, že stály jen třicet pět kopejek. Chodil v přepásané mužické rubašce a v botách, které si sám šil; to se rozumí, byly špatně šité. Na čaj mě uvedl do panských pokojů – samý červený samet, jak bylo zvykem v šlechtických domech. Paní hraběnka mu přistrčila obvyklé zavazadla, ale on, jako by to nepozoroval, srkal čaj po mužicku skrze kousek cukru. Po čaji jsme šli do parku; hovořili jsme o Schopenhauovi, kterému Lev Nikolájevič špatně rozuměl; uprostřed řeči se zastavil jako mužik na mezi a vybídl mě k následování – mně to připadalo chtěné, uměle primitivní, nepřirozené.

Lev Nikolájevič mě pak pozval i do Jasně Poljany. Jel jsem z Tuly kbitkou – před vsí můstek tak rozbitý, že by si koně polámali nohy; museli jsme objíždět. Před polednem jsem dojel do zámku; řekli mně, že Lev Nikolájevič ještě spí, protože prodebatoval celou noc s Černovem a hosty. Šel jsem tedy zatím do vsi; byla špinavá a ubohá. Před jednou chalupou pracoval mladý mužik; dal jsem se s ním do řeči a vidím, že má pod rozhalenou košilí nějakou vyrážku – příjice. V jiné chatrči jsem našel na peci stařenu ve špině a bez pomoci, pracující k smrti. Vrátil jsem se k Tolstému; ten den k němu došel mladý Gay, syn malíře, jeho stoupenec; ten se oprostil tak dalece, že šel k Tolstým z daleka pěšky, protože železnice prý není mužická; přišel tak zavšiven, že se musil honem vykoupat a vydrhnout. Tolstoj sám mi řekl, že pil ze sklenice syfilitické, aby mu nedal najevo ošklivost a

neponížil ho; na to myslel, ale očistit své sedláky od nákazy, na to ne. A když začal vykládat, že se máme oprostit, že máme žít po mužicku a tak, řekl jsem mu: A co ten váš dům a salón, ta křesla a divany? A co ten bídny život vašich sedláků? To je oprostění? Vy sic nepijete, ale kouříte cigaretu za cigaretou; když askeze, tož důsledná. Mužik žije chudě, protože je chudý, ale ne proto, aby byl asketou. A řekl jsem mu, co jsem viděl v jeho vsi, ten nepořádek, nemoci, špínu a to všecko. Pro boha dobrého, to vy nevidíte? Vy, takový umělec, neumíte to pozorovat? Šít si sám boty, chodit pěšky místo jezdit vlakem, to je jen maření času; co lepších věcí by se za tu dobu dalo udělat! Citoval jsem mu anglické přísloví: Cleanliness is godliness, a naše české: čistota půl zdraví. Zkrátka, nemohli jsme si rozumět. Hraběnka byla rozumná žena, viděla nerada, jak Tolstoj by všechno nerozumně rozdal; myslela na své děti. Nemohu si pomoci, v tom jejím rozporu se Lvem Nikolájevičem jsem dával spíš za pravdu jí.

Potřetí jsem navštívil Tolstého krátce před jeho smrtí, roku 1910; to už se vnitřně docela rozešel se ženou. Byl velmi nervózní a neopanoval se. V té době byl u něho a ve vsi lékařem náš doktor Makovický. Byl jednostranně zaujat pro Tolstého a jeho učení; mívával za nehtem kousek tuhy a tou v kapse do notýsku zapisoval, co Lev Nikolájevič mluvil. Prostota, oprostit se! Můj ty Bože! Problém města a venkova se nedá řešit sentimentální morálkou a prohlašováním sedláka a venkova za vzor ve všem; zemědělství dnes se již také industrializuje, nemůže být bez strojů, a sedlák potřebuje vyššího vzdělání než jeho dědové – o tom všem je i u nás ještě mnoho nesprávných názorů a zděděných předsudků.

Nejvíce jsme se přeli o neodpírání zlému; nepochopoval, že neběží jen o odpírání násilné, nýbrž o boj proti zlému na celé čáře: neviděl rozdíl mezi defenzívou a ofenzívou; myslel si, že by například tatarská nájezdníci, kdyby jim Rusové neodporovali, po krátkém zabíjení od násilí ustali. Moje teze zněla: Když mě někdo napadne, aby mě zabil, budu se bránit, a nebude-li jiné pomoci, zabiju násilníka; když už jeden ze dvou má být zabit, ať je zabit ten, kdo má zlý úmysl.

Já nemám rád prázdné mluvení o slovanství, jako nemám rád vlastenčení. Prosím vás, kolikpak z našich slavjanofilů dovede aspoň číst rusky, polsky, srbsky? Stejně tak jako ti lidé, co mají plná ústa, že jsme národ Husův: kdo z nich přečetl aspoň kousek Husa, a nejen Husa, aspoň jednu knihu bratrské reformace? A nač to mluvení: normální člověk nevytrubuje do světa, že miluje své rodiče, svou ženu, své děti; to se rozumí samo sebou. Když miluješ svou vlast, nemusíš o tom mluvit, ale udělej něco kloudného; o nic jiného nejde. Já vím dost dobře, jak veliký, ale také jak těžký program je slovanství; zabýval jsem se studiem Polska, studoval jsem Rusko, pracoval jsem politicky s Charvátý a Srby; jsem víc než napůl Slovák a už před padesáti lety jsem přišel s programem Slovenska. To se rozumí, že bych to nedělal bez lásky, člověk už je takový, že rád poslouchá svého srdce; právě proto o lásce nemluví, ale hledá pomoci rozumem. Mně vždycky bránil jakýsi stud, abych říkal slova "vlast", "národ" a tak. Nevyvolávám-li o sobě, že jsem vlastenec, nekřičím o tom druhém, že je zrádce vlasti; musím trpělivě dokazovat, že jeho cesta je z těch a těch důvodů chybná. Takovými velkými hesly se mohou lidé opíjet, ale nemohou se jimi naučit pracovat. Osvobodili jsme se od despotických pánů; teď ještě se musíme osvobodit od velkých a despotických slov. Pravda, lidé se drží slov nejen v politice, nýbrž ve všech oborech, v náboženství, vědě, filozofii. Proto jsem vždy kladl důraz na věci, na pozorování a poznání faktů; ale dobře pozorovat a poznávat – k tomu je třeba lásky.

V práci a v zápasech

POLITIKA

Politika mě zajímala vždycky. Už ty vesnické půtky mezi Slováky a Hanáky, později mezi námi českými a německými kluky v Brně byly politika v malém – musel jsem si uvědomit poměr Čechů a Němců. I ten můj úmysl jít na konzulární akademii byl zpola romantika, zpola neujasněný zájem politický. Můj vztah k politice byl nejdřív jen teoretický; to už Plato mě upoutal tím svým filozofováním o politice, a když jsem se dal do sociologie, dostával jsem se eo ipso do politických problémů. I národní hospodářství mě poutalo; ve Vídni jsem poslouchal Mengra, v Lipsku Roschra, a jako univerzitán jsem se již prokousal druhým vydáním Marxova Kapitálu.

To se rozumí, že jsem vždycky reagoval na politické události. Napsal jsem už jako student své první články do Moravské orlice proti politice pasivní. Ve Vídni chodil jsem se dívat na nádraží, jak přijíždějí čeští poslanci do vídeňského parlamentu. Tehdy jsem pořád pozoroval boj Čechů s Němci; ale to už jsem chápal, že je to vlastně boj s Rakouskem, a měl jsem k Rakousku poměr dost negativní.

Když jsem přišel do Prahy, byl jsem zpočátku plný zájmů kulturních a vědeckých. To bylo Athenaeum, univerzita, naučný slovník, rukopisná otázka – a z rukopisného boje stala se věc novinářská a politická; revize domněle staré slovanské kultury stala se revizí celého kulturního života přítomnosti. Pak byl bez mého přičinění založen Čas a

přišel ten škrabot kvůli Schaurovi. Nu ano, vlastně mě ty boje a polemiky přivedly do aktivní politiky. Poznal jsem naše chyby, úroveň naší žurnalistiky a veřejného mínění, ale poznal jsem i slušné a pěkné lidi. I to mně bylo dobré, že jsem často nerad a někdy z hlouposti na sebe vyštval tolik zlosti a nepřátel. Tehdy jsem si říkal: Patří ti to, co se do toho pleteš! Dnes vidím, že i tou nenávistí se člověk stává známým a autoritou. Ta nenávist přejde, ale jméno zůstane lidem v hlavě. I dnes to říkám těm, kdo se musejí hájit na všechny strany...

Tehdy se nás několik našlo, byla to zprvu taková profesorská skupina: Kaizl, Kramář, tak trochu i Heyrovský a Rezek, a počítali k nám i Golla, ale toho neprávem. Neměli jsme žádný skutečný politický program; spíš jsme drželi k sobě jako generace. Chtěli jsme nějak napravovat poměry, zlepšit noviny a univerzitu, byli jsme pro pozitivní a aktivní politiku – nebyl to jasný program, spíš směr a směr kritický a vědecký – Kaizl byl národohospodář, Kramář dělal pěknou práci o činnosti české dvorské kanceláře ve Vídni, zrušené za Marie Terezie. O té naší skupině napsal Pazdírek článek do své Slavische Warte; dal mně ten článek číst v rukopise a já viděl, že nám říká “pozitivisté”. To jméno mně příliš připomínalo Comta a francouzský i jiný pozitivismus, a proto jsem Pazdírkovi řekl, že by lépe říkal “realisté”. Tož tak jsme přišli k tomu názvisku.

Ten Pazdírek nás chtěl dostat do staročeské partaje a jednal o tom s Riegrem; sliboval mu za nás víc, než bylo správné – byl to takový naivní, dobrý člověk. Já jsem tehdy chodíval s Bráfm, který docházel do Riegrový rodiny; tož Bráf mne seznámil s Riegrem a Mattušem, a ti s námi začali jednat o vstup k staročechům. Rieger byl ke mně milý přes dřívější spory, dobře jsme se shodli; měli jsme už hotové punktace, za jakých podmínek vstoupíme do strany – my jsme žádali hlavně vliv na tisk strany; ale to se nelíbilo staročeským žurnalistům, a proto do nás začali řezat, hlavně Hlas národa; tím se to nějak rozešlo.

Tehdy, to bylo tuším v roce osmdesátém devátém, vyhráli ve volbách mladočeši; de facto mezi nimi a staročechy už nebyl tak veliký rozdíl, jak by se zdálo podle jejich žurnalistických patálií. I v naší realistické skupině někteří smýšleli staročesky; já jsem říkal, že Kaizl je realista staročeský, Kramář realista mladočeský a já že jsem realista realistický. Mladočeši byli ve vzestupu, proto potřebovali nových lidí do parlamentu. Tož s námi jednali o vstup do jejich strany, a my jsme považovali za svou povinnost dát se jim k dispozici. Staročesi měli celkem lepší lidi a byli vzdělanější, ale politicky ustrnuli. Náš vstup do mladočeské strany fedroval doktor Jan Kučera, advokát; také se o to přičinil poslanec zemského sněmu Škarda, rozumný člověk, se kterým jsem byl ve styku. Tož jsme vstoupili do té strany. Slušným prohlášením v Národních listech a v Čase smazalo se naše dřívější nepřátelství; a v příštích volbách do parlamentu, to bylo v jedenadevadesát, byl jsem zvolen za mladočeského poslance v jihočeských okresech.

Spiritus rector v mladočeské partaji byl doktor Engel, lékař; vedl všechnu agendu, byl moc rozumný a slušný muž, ale stál víc v pozadí, veřejně vystupoval málo. Pak byli oba Grégrové: doktor Julius byl v Praze a vedl Národní listy; doktor Edvard byl poslanec a řečník, dobrý člověk, ale někdy ho náтура strhla k takovému radikálčení, až všechno řinčelo; sám se tomu pak dovedl zasmát. Potom tam byl patriarcha Trojan, bývalý staročech, člověk naivní a důstojný. Doktor Herold si zasloužil svého jména: výborný řečník, takový hlasatel a praporečník partaje. Redaktor Ervín Špindler, hodný člověk s apoštolskou bradou – my jsme mu říkali Špindlíř; s ním jsem mívával debaty o liberalismu a ateismu; nemohl pochopit, že vzdělaný člověk může být náboženský. Mezi radikály patřil doktor Brzorád a Vašatý, bratr mého někdejšího učitele piaristy na hustopečské reálce. Ten Vašatý vedl slovanskou politiku, ale valných znalostí o Slovanstvu neměl. Nám nedůvěřoval, a když jsem měl konflikt se stranou, postavil se proti mně. Doktor Pacák se uplatnil až později. Všichni celkem nás realisty přijali pěkně; jen vídeňský redaktor Národních listů Eim viděl nerad, když jsme v parlamentě měli nějaké úspěchy. Byl zpočátku silně pro mne, ale brzy se začal chovat spíš nepříznivě.

Ve vídeňském parlamentě mě nejdřív zajímal parlament sám; já si několikrát přeříkal konstituci a jednacím řád, ale prosím vás, mezi ústavou a parlamentní praktikou je asi takový rozdíl jako mezi evangeliem a církvemi. Pozoroval jsem a dělal si své myšlenky; vládní tribuna mně připadala jako oltář, my dole jsme měli být věřícími. Brzy jsem kápl na to, že v parlamentě je pěkná knihovna: nevynechával jsem podle možnosti schůzi, a v nich jsem četl politickou literaturu. Já byl tehdy ještě politicky nezralý a nezkušený ažaž; jako řečník jsem měl nějaké úspěchy – o školství jsem mluvil, v delegacích jsem vedl útok na ministra Kállaye pro bosenské a hercegovské věci; to bylo dobré k tomu, že jsem navázal přátelství s charvátskými a srbskými poslanci. Cestoval jsem po Bosně a Hercegovině, hlídán Kállayovými špicly. Jednou jsem popudil německého poslance Mengra tak, že mne nazval zrádcem; z toho byla veliká aféra, Menger dostal důtku a musel se mi před celou sněmovnou omluvit.

Po různých přestřelkách jsem se dostal do konfliktu se stranou. To bylo tak: místopředseda Thun, když jsem s ním poprvé mluvil ve sněmovně v Praze, se ke mně nepěkně vyjádřil o Češích; řekl, že Čech buď je hulvát, nebo že líbá ruku. To jeho dictum, o němž jsem ovšem řekl několika lidem, se dostalo na veřejnost a byl z toho zlý povyk;

mně v partaji vyčítali, že jsem jim to neohlásil – ve skutečnosti já to řekl také dru Tilšrovi, ale ten na to patrně zapomněl. V souvislosti s tou patálií vyšel v Čase velmi ostrý článek, nepodepsaný, proti doktoru Juliu Grégrovi; Grégr si myslel, že je ode mne, a tož se pustil do mne. Já jsem neříkal nikomu, kdo byl autorem, zachoval jsem redakční tajemství; ani doktor Kramář to nevěděl. Až teď po tak mnohých letech se stalo známým, že článek byl od Kaizla. Ve straně, to se rozumí, bylo zle – vyrovnali to neslaným a nemastným prohlášením, které se mohlo a nemuselo vztahovat proti mně; já jsem šel k voličům, dostal jsem od nich projev důvěry a s tou satisfakcí v kapse jsem dopsal našim poslancům do Vídně, že skládám mandát; snad jsem se měl dřív zeptat svých kolegů z naší skupiny, ale já jsem se často rozhodoval ajncvaj. Kaizl i Kramář ve straně zůstali. Mně se mladočeská politika nelíbila svou dvojakostí: byla v Praze jiná a ve Vídni jiná; doma poslanci bouřili a ve Vídni si je vláda zavazovala maličkostmi. I k Němcům jsem měl jiný poměr – ale hlavně jsem viděl, že jsem v politice ještě slabý.

Tož to ne, tou svou demisí jsem se politiky nezříkal, naopak; chtěl jsem začít zgruntu; chtěl jsem dělat politiku jinou, buditelskou, působit na mysl našich lidí. Tehdy jsem se prokousal celou politickou literaturou od osmnáctého století; nejmilejší mně byl Dobrovský, bystrý a světový člověk; mým politickým učitelem byl Palacký – můj humanitní program se opírá o něho; měl jsem rád Havlíčka pro tu jeho pravdivost a otevřenost, na něm jsem se učil být novinářem. Tehdy jsem přečetl Kollára, Riegra a všechny ostatní. Z těch študií vznikla má Česká otázka, nehotová kniha, spíš jen snůška materiálu; tehdy také vznikl můj Havlíček a Naše nynější krize.

Tož tak to u mne bývalo vždycky; já jsem jakživ rád knih nevydával, nikdy jsem jich dost nevypiloval a nedodělal. Když jsem je vydal, bylo to jen proto, že jsem k tomu cítil aktuální podnět. Kdyby mně dali pokoj – a já jim, snad bych nebyl vydal ani jedno dílo. Když jsem se dostal do boje, bil jsem kolem sebe nejednou zbytečně. Ledaskomu jsem ukřivdil, to je pravda; ale sám jsem dostával ještě víc. Často jsem lidi přezíral, taky jsem býval fouřa; ale hlavně jsem byl netrpělivý; myslel jsem, že správnou věc musejí lidé hned na místě přijmout a provést. Po celý život jsem měl patálie, ale nemyslím, že bych byl od národy bojovný. Boj pro boj, to neznám; spíš jsem býval provokován a bránil jsem se. Literární boj je k něčemu dobrý; zaslepuje sic, ale přitom i podněcuje k myšlení, také odpůrce. Myslím, že ty boje valně přispěly k národnímu uvědomění a k prohloubení našeho duchovního života.

Je to zvláštní: tolik knížek a knížeček jsem vydal, a přece jsem je vydával nerad. Také jsem vám už řekl, že jsem se nehnal do učitelování. A věřte, nerad se ukazuju veřejnosti. Kdybych byl mohl žít po svém, bylo by mně stačilo číst, študovat a psát třeba sám pro sebe; zkrátka poznávat. Není, co by mě nezajímalo: všechny vědy, všechny otázky a úkoly doby. Jsem šťastný, mohu-li v klidu číst, a jsem podnes čtenářem. Nerad se seznamuju s lidmi, mám před nimi ostych; každé, i jen formální seznámení, je pro mne kus práce. To všechno mně dělalo politiku a veřejné působení těžší než jiným – proč jsem to tedy dělal? Protože jsem musel: to se ovšem snadno řekne, ale říkám-li to, není to výmluva, není to omluva. Vidíte z mých knížek, brožur a článků, z mého každého kroku, že jsem se nikdy nepletl do věcí, které mně nebyly důležité, časové, a nebyly mým vlastním životním problémem. Nasbíral jsem od roku 1882, kdy jsem se dostal do Prahy, mnoho a mnoho zkušeností: jsem osudu za plnost svého života vděčný.

LÉTA DEVADESÁTÁ

Když se teď dívám na ta devadesátá léta, vidím, jaká to byla doba kvasu; rozumí se, že neberu léta 1890 až 1900 na minutu. Vemte si jenom to třídění v politice. Do té doby jsme měli vlastně jenom dvě strany, staročechy a mladočechy. Staročeství se tehdy vyžívalo; byl to úpadek starého měšťanského patricijství – mladočeši byli spíš strana těch nově vzestupujících vrstev, více venkovských, radikálních. V roce 1889 a pak 1891 mladočeši zvítězili nad staročechy do sněmu a do parlamentu. Až do té doby naše celá politika byla, jak bychom dnes řekli, buržoazní, ale teď se začala rozvrstvovat sociálně. Padařovský filozof Alfons Šťastný organizoval tehdy ještě uvnitř mladočeské strany agrarism; byl to takový lidový mudrák, ateista, filozoficky závislý na německém materialismu, na Vogtovi, Moleschottovi a Büchnerovi; já se mu pro ty názory posmíval, myslím, že proto měl na mne tu svou zlost. Pak máte socialism. De facto u nás už byl dříve; slabé začátky spadají do roku 1848, měli jsme něco socialismu křesťanského, ale ponenáhlu s vývojem industrie nám přibývalo dělníků; teprve v těch devadesátých letech se pod vlivem vídeňských socialistů začala sílit sociálně demokratická strana na základě marxismu. Proti ní organizoval Klofáč u mladočechů dělníky národní, ale ti se brzo z partaje vydělili pro sebe; i s nimi jsem měl styky, zejména s Chocem, a brzo i půtky.

Mne socialism zajímal odjakživa; už v Brně jsem pozoroval křesťanský socialism, ve Vídni jsem četl katolické socialisty a Marxe; později ve Vídni vynikal jako křesťanský socialista Vogelsang; do jeho listu psával své první články zmíněný Schauer. Když můj kamarád Hanuš Schwaiger maloval svatého Jiří na zámku v Průhoncích, navštívil jsem ho tam; tam jsem potkal hraběte Sylvu-Tarouccu, kterého jsem znal z parlamentu, a u něho jsem

se seznámil s německým křesťanským socialistou doktorem Mayerem.

V těch devadesátých letech jsem začal mít se socialismem styky praktické: chodil jsem mezi dělníky a přednášel jsem jim. Když byly stávky v Praze a na Kladně, vyvolal jsem přednáškové kursy a sám jsem stávkařům přednášel; chtěl jsem, aby jim to odvedlo mysl, aby neměli v hlavě jen hlad a bídu. Steinerovi a jiným jsem dal podnět k založení Dělnické akademie, kde by se dělníci a jejich novináři vzdělali v politice. Když byla kampaň za všeobecné hlasovací právo, to bylo v roce devatenáct set pátém, mluvil jsem na táboře lidu na Senovážném náměstí a šel jsem se ženou v demonstračním průvodu; už předtím se o mně psalo a říkalo, že jsem socialista, a karikovali mne vždycky se socialistickým širákem na hlavě. Tenkrát slovo "socialism" bylo pro buržoazii a inteligenci strašákem. Přijímal jsem socialism, pokud se kryl s programem humanitním; marxismu jsem nepřijímal – však z té kritiky vznikla má Otázka sociální. Když naši socialisti přišli do vídeňského parlamentu, odmítli připojit se k státoprávnímu ohrazení ostatních českých stran. Tehdy z toho byl velký škrabot proti nim, že zrazují národ, já jsem je vzal tak trochu do ochrany, a to se rozumí, zas jsem si to odnesl, třebaže zakladatelé mladočešství vedle práva historického dovolávali se také práva přirozeného, jak jsem to tenkrát činil i já.

Můj socialism, to je jednoduše láska k bližnímu, humanita. Přeji si, aby nebylo bídy, aby všichni lidé slušně žili prací a v práci, aby každý měl pro sebe dost místa, elbow-room, jak říkají Američané. Humanita, to není bývalá filantropie; filantropie jenom pomáhá tu a tam, ale humanita hledí opravit poměry zákonem a řádem. Je-li toto socialism, tož dobrá.

V rovnost – rovnost naprostou – nevěřím, ve hvězdách ani v lidech není rovnosti. Vždycky byli a budou jednotlivci, kteří svým nadáním a nekontrolovatelným shlukem okolností víc dovedou a víc dosáhnou; vždycky bude hierarchie mezi lidmi. Ale hierarchie znamená pořádek, organizaci, kázeň, vedení a poslouchání, nikoli vykořisťování člověka člověkem. Nepřijímám tedy komunism; Lenin, sotva byl u moci, volal také po vůdčích osobnostech. Čím déle žiji, tím víc poznávám tu zvláštní roli jedinců ve vývoji lidstva; ale opakuji: vyšší nadání a takzvané štěstí neopravňují k vykořisťování méně nadaných a méně šťastných. Nevěřím, že lze zrušit všechno soukromé vlastnictví; osobní vztah, to zvláštní pretium affectionis, které váže vlastníka k jeho majetku, je dobré v zájmu hospodářského pokroku. Komunism je možný, ale jen mezi bratry, v rodině nebo v náboženské a v přátelské obci; může být udržen jen opravdovou láskou. Nepřijímám třídního boje; jsou stavy a třídy, jsou stupně mezi lidmi; ale to neznamená boj, to znamená organizaci přirozené a historicky vyvinuté nerovnosti, vyrovnávání, vzestup a vývoj. Nejsem slepý a naivní, abych neviděl nespravedlnosti a útisku, a vím, že jednotlivci, stavy i třídy musí bránit svých zájmů, ale to mně neznamená homo homini lupus, jak to už dávno bylo řečeno.

Pokud běží o marxism: marxism je hospodářská teorie a filozofie, zejména filozofie dějin. Hospodářská teorie je věc vědeckého zkoumání, revize a zlepšování, tak jako se děje v každé vědě; a také ta filozofie, jako každá jiná filozofie, musí být podrobena kritice a volné úvaze. Proto vznikl revizionism a vzniká teď opět. Každá revize víry a programu bolí; ale bez té bolesti by nebylo vývoje. Já nemám v kapse hotovou sociální doktrínu; řekl bych to tak – už jsem to kdysi tak pověděl: vždycky jsem pro dělníky a lidi pracující vůbec, často pro socialism a zřídka pro marxism.

Mé názory o socialismu vyplývají z mého pojmu demokracie; revoluce, diktatura může někdy rušit špatné věci, ale netvořívá dobrých a trvalých. Neblahou v politice je netrpělivost. Když tak povážím, že lidské dějiny, pokud o nich máme památky, trvají snad jen nějakých deset tisíc let, že jsme teprve na prahu vývoje, jakpak si mohu myslet, že nějaký ten vašnost, césarista nebo revolucionář jedním rázem ten vývoj definitivně dovrší? Není tomu ani dvě stě let, co bylo zrušeno nevolnictví a otroctví, ještě míň, co byla zrušena robota; sotva sto, ba sotva padesát let, co se vědomě a soustavně pracuje na sociálních problémech dělnictva a malých lidí vůbec. Představte si, že máme před sebou ještě statisíce, milióny let – a to chceme být již se vším hotovi? To se rozumí, hladový se budoucnosti nenají; víra ve vývoj a pokrok nás nezprošťuje našich povinností k potřebám dneška.

Politicky, chci říci mladočešstvím zvítězil radikálnější směr; jenže vůdcové mladočešství neměli dost pochopení pro potřebu doby – organizovat národ na základě rostoucí specializace směrů a stran. Místo všenárodní organizace postavili se proti všem novým směrům a stranám.

Proti mladočešstvím jsem usiloval o směr a stranu, jak bych řekl, organizační; to byl realism. Nebyl ovšem pochopen mladočešstvím, které se příkře postavilo proti němu; přesto po svém vítězství 1891 nás realistické tři krále akceptovalo. Shoda ovšem netrvala dlouho.

Hnutí omladinářské? Jakási syntéza mladočešství a realismu; byli to mladí lidé, kterým realism se zdál příliš učeneckým a nedosti národním. V třiadevadesátém roce byl ten proces pro velezradu proti Čížkovi, Rašínovi, Hajnům, Sokolovi, Soukupovi a ostatním. Byl to hloupý proces ze strany rakouského státu, tak hloupý, jako

později za války proces proti doktoru Rašínovi a doktoru Kramářovi. Mně ten radikalism těch hochů byl proti mysli; zejména jsem věděl, že na poněkud vážnější akci demonstrační nejsou připraveni. Tenkrát jsem proti nim napsal slovo, že revoluce je šosáctvím. Velmi mne mrzelo zavraždění ubohého mrzáčka, ať už skutečného nebo domnělého policejního konfidenta. Ale hájil jsem jich v mladočeské partaji; ta se jich zříkala.

Vůdce Omladiny Čížek, rozumný člověk, byl v Národních listech. Z těch žalovaných jsem nejlíp znal Stanislava Sokola. Jeho otec, učitel a mladoček, moc hodný člověk, kazatel podle vzoru Komenského, bydlel proti nám ve Školské ulici. U nás byla na bytě dcera slovenského básníka Vajanského, Věra Hurbanová; to už tak patřilo k mým stykům se Slováky. Ta se spřátelila se Sokolovými a přešla k nim, a tím se i naše rodiny seznámily. Vzpomínám si, že jsem Stanislava Sokola poznal jako študenta na naší fakultě; byl pro něco pohnán před fakultu – hezký hoch, s bledou a zrovna průsvitnou tvář. Já ho tehdy před kolegy hájil. Když byl proces s Omladinou, nesouhlasil jsem se způsobem hájení; tím jsem vzbudil nelibost doktora Rašína. Vážil jsem si věcnosti doktora Rašína, i ta jeho drsnost nebyla mně nesympatická. Posílal jsem jemu a jiným do kriminálu na Borech knihy, hlavně literaturu ruskou...

Z omladinářství se organizovala radikálně pokroková strana. Macharův švagr Hořínek vydával Pokrokové listy s Pelclem, s Antonínem Hajnem, se spisovatelem Šlejharem a s jinými; diskutoval jsem u Hořína s tou skupinou, ale nerozuměli jsme si. Stanislav Sokol vydával svou knihovnu, a já jsem mu na začátku to ono poradil – první kniha, kterou vydal, bylo Millovo Poddanství žen, a to přeložila má žena se svou učitelkou češtiny slečnou Blažkovou, sestrou matematika.

Tenkrát jsem si nebyl vědom, že jsem mladíkům poněkud křivdil a že za dvacet let nastoupím sám cestu revoluce.

Kvas byl tou dobou také v literatuře. Tehdy k nám celým proudem přicházela cizí literatura, francouzská od Zoly až po symbolisty, také autoři severští; začal působit Ibsen. Symptodem hnutí byl Machar a jeho Konfese. Vilém Mrštík propagoval ruskou literaturu a já mu půjčoval ruské kritiky, o kterých psával. Ruská literatura, zejména Tolstoj a Dostojevskij počali mít vliv. Bylo tu najednou plno nových dojmů a měřítek. I univerzita měla značný vliv tím, že byla národní; realism zdůrazňoval vědeckost jako důležitou složku národnosti. Zkrátka – léta devadesátá byla silná a důležitá doba – měla by se napsat její historie, jak se to všechno rozestupovalo a splétalo; nu ano, bylo to takové otevírání oken a cest do světa, a přitom hledání sebe samotných.

Já sám jsem tehdy, po Athenaeu, vydával Naši dobu; nové nakladatelství Laichtrovo rozšiřovalo knihy vědecké a filozofické. Politicky jsem se po dvouletých zkušenostech ve vídeňském parlamentu dal do studia vývoje našich stran a české politiky od roku 1848 počínajíc. Zvláštní zkušenost jsem tenkrát měl s Havlíčkem: nalézal jsem napořád, že v něm už je napsáno skoro všechno, co jsem politicky chtěl říci. V Palackém jsem našel vážné filozofické ospravedlnění svého politického programu; u něho jsem našel své pojetí české otázky, hodnocení české reformace a humanitního ideálu; nejjasněji napsal Palacký tu svou filozofii dějin ve svém spisku proti Höflerovi. Shoda s Palackým a s Havlíčkem mně ověřovala správnost toho, co a jak jsem myslel a cítil. V politice se má člověk vřadit do širší dějinné souvislosti; má navazovat nejen na předchůdce, ale co možná na celé dějstvo. Chtěl bych k tomu dodat, i v politice boží mlýny melou pomalu, ale přesně a po celé věky.

Zlá kampaň byla ta "hilsneriáda", když jsem se musel rvát s pověrou o rituální vraždě. Já jsem se zprvu o ten Hilsnerův proces nezajímal, ale přijel za mnou můj bývalý žák z Vídně, spisovatel Sigismund Münz, Moravan, a ten mě přiměl k tomu, že jsem vystoupil. O rituální pověře jsem znal knihy berlínského teologa Starcka, který vypsál vznik a historii té pověry. Řekl jsem panu Münzovi svůj názor o věci a on to oznámil veřejnosti v Neue Freie Presse. Tím jsem se dostal do té mely. Vídeňští antisemité poštváli český nacionální a klerikální tisk, začali tlouci do mne – nu, musel jsem se bránit; když už jsem řekl A, řekl jsem i B a C. Musel jsem k tomu študovat kriminalistiku i fyziologii; o tom všem jsem tenkrát dal veřejnosti podrobnější zprávu. Zajel jsem i do Polné, abych prohlédl místo zločinu a jeho okolí. Pak řekli, že jsem za to placen od Židů. Na mé univerzitní přednášky přišli studenti-nestudenti a ukřičeli mě. Napsal jsem v tom křiku na tabuli křídou protest proti hloupým pomluvám a vyzval posluchače, aby mně podali důkazy a důvody své demonstrace; přihlásil se ten den odpoledne jen jeden, takový útlý a slušný mladíček – byl to pozdější básník Otakar Theer. Aby demonstranti nemyslili, že mám před nimi strach, obešel jsem celou posluchárnu a vyzýval k argumentaci – nikdo se k tomu neodvážil. Prosím vás, tehdy ani univerzita se nehnila do toho udělat pořádek; jen zastavila na čtrnáct dní mé přednášky. Večer přišli demonstranti k mému bytu: já jsem ležel zachlazen, a tu má žena sešla k demonstrantům na ulici a řekla jim, že ležím, ale chtějí-li se mnou mluvit, ať pošlou ke mně deputaci. Nepřišli. Tu kampaň jsem dost ucítil, ne tak kvůli sobě, ale bylo mně stydno za tu úroveň. Za války jsem pochopil, k čemu to také bylo dobré: světový tisk je zčásti řízen nebo financován od Židů; znali mne z Hilsnerovy aféry a teď se odvděčili tím, že psali o naší věci sympaticky nebo aspoň slušně. Politicky nám to hodně pomohlo.

Ad vocem politika: snad je to pravda, že jsem se k politice narodil; aspoň všechno, co jsem kdy dělal a co mne zajímalo, směřovalo třeba nepřímo k politice. Ale politikaření mně nikdy nestačilo, ať šlo o ideály nacionální nebo sociální nebo jaké chcete. Stál jsem proti Kocourkovu a Hulvátovu a politiku jsem žádal rozumnou a poctivou. V tom smyslu jsem řekl, že ani samostatnost nás nespasí. Já jsem viděl v politice nástroj, cíl mně byl náboženský a mravní. Ale věděl jsem, že musíme být politicky svobodní, abychom mohli volně jít svou duchovní cestou. Ani dnes neříkám, že by stát byl splněním našeho kulturního poslání: musíme přispívat k budování Civitatis Dei.

SLOVENSKO

Já jsem byl vlastně napůl Slovačkem odmalička; můj otec byl Slovák z Kopčan, mluvil slovensky do smrti, aji já jsem mluvil spíš slovensky – nějakého rozdílu mezi Slováky uherskými a moravskými, mezi kterými jsem jako dítě rostl, nebyl jsem si vědom. K nám chodívala z Kopčan babička a mně vždycky přinesla darem široké slovenské gatě – já jsem je oblékal na noc do postele, protože jsem chodil ošacen, jak se říkalo, po pansku. Styk rodiny s Kopčany a Holičem byl častý; v Kopčanech jsem hned v dětství přišel do styku s maďarštinou. V rodině nám uvízlo několik maďarských slov; říkali jsme například halgaš (mlč) a podobně. Jeden dva výrostci z otcovy rodiny se docela pomadžarštili. Ještě do Prahy za mnou přijížděly sestřenice z Uher. Ve Vídni jsem shledával stopy Slováků, kteří tam kdysi žili, jako Kollár a Kuzmány, který se, myslím, první pokusil o slovenský román.

Když jsem přišel do Prahy, scházivali jsme se my profesori v hotelu de Saxe; v našich rozpravách jsem zastával názor, že my Češi musíme hledět politicky se spojit se Slováky. Ti druzí, jako Rezek, Goll a právníci Ott a Randa, citovali proti mně Riegra, že otázka Slovenska je causa finita; drželi se historického státního práva: český stát, to jsou de iure jen historické země, Čechy, Morava a Slezsko – Slovenska se zříkali. Proto jsem byl proti tomu výlučnému historismu. Co to vlastně je právo historické? Copak je právo závislé na čase a na tom, zda bylo či nebylo skutečně prováděno? Není právo prostě právem, bez ohledu na to, zda kdy platilo nebo neplatilo? Nemohlo by se i Rakousko a Maďaři proti nám dovolávat práva historického? Neodmítal jsem nikdy právo takzvané historické, ale slučoval jsem je s právem přirozeným: předně je demokratičtější – právo není zděděná výsada, ale nárok každého národa i každého člověka na svůj život; a za druhé mně šlo o Slovensko – podle historického státního práva bychom musili Slovensko nechat Maďarům. A nakonec mně právo historické bylo nesympatické jako plod porevolučního, reakčního Německa. Mladočeši se správně ve svých počátcích dovolávali práva přirozeného vedle historického. Byli i tehdy u nás slovakofilové jako Heyduk a jiní, bylo to vědomí národní jednoty nebo bratrství, ale byla to víc literatura než politika; odvodit z toho důsledky politické, to si netroufali. V tom se jevil ještě duch Kollárův, kterému stačila nezávislost národní a kulturní – o samostatnosti politické se jemu a vrstevníkům nesnilo.

Mně šlo tenkrát především o to, aby Češi a Pražané Slovensko skutečně poznávali: zpívat slovenské písně, to mně nestačilo. Proto jsem se, když jsme se ujali Času, staral, aby tam byla pravidelná slovenská rubrika. Taky jsem k sobě zval slovenské studenty, byl to, tuším, Kukučín, Šrobár a jiní; už koncem let osmdesátých jsem si našel pravidelný letní byt na Bystrici u Turčanského Svatého Martina, vědomě proto, abych sám poznal blíž Slováky aji mohl na ně působit. Tam jsem býval déle než deset let.

Tehdy byl i Hurban Vajanský čechofilem, teprve později podlehl tomu blouznivému rusofilství, kdy čekal spásu Slováků jen od Ruska. Měl jsem přátelské styky s ním, Škultétym a s jinými; do Martina docházeli i jiní Češi, malíř Věšín, jaksi oficiální malíř Slováků, Schwaiger – i Ignáta Herrmanna jsem poznal na Bystrici. V Mošovcích mě chtěli sebrat maďarští žandáři, když jsem tam hovořil o Kollárovi na místě, kde stával jeho rodný dům.

Koncem devadesátých let byla schůze Slováků v Martině; opozice, mladší křídlo, Šrobár, Makovický a Ráth, zašli ke mně na Bystrici; mluvil jsem s nimi o slovenském programu, o práci kulturní a politické – z toho vznikla revue Hlas; to bylo v roce devadesát osm. Kolem Hlasu byli hlavně Šrobár, Pavel Blaho, Makovický, později lékař Tolstého, trochu víc stranou stál Hodža; proti hlasistům stál Vajanský, katolíci s Hlinkou aji protestanti s Janoškou – začalo se žít čileji, zakládaly se nové a nové slovenské organizace.

Když jsem roku čtrnáct chtěl jet za hranice, to už jsem docela rozhodně počítal se Slovenskem. Ale abych měl jaksi plnou moc v tom směru něco dělat, chtěl jsem vědět, co tomu říkají jiní poslanci a politikové, a sondoval jsem u nich. Mluvil jsem s Antonínem Hajnem za státoprávníky; Hajn byl hned a plně při věci a řekl mi, že má u generálního štábu známého důstojníka, který by nám mohl nakreslit mapu příštího Slovenska z hlediska národnostního, strategického a tak. Opravdu mi pak přinesl mapu, na které byly nakresleny příští hranice plavajzem; a naše dnešní hranice se kryjí skoro přesně s těmi na té mapě.

A když jsem přišel za hranice, byl jsem potěšen, že Slovák Štefánik začal stejně s námi a za stejným cílem. Brzy přišli jiní: Osuský z Ameriky; Pavlů a mladý Hurban byli v Rusku.

Když mi na Bystřičce lidi říkali, že se v horách potulují medvědi, že napadají dobytek a chodí na oves do polí, nevěřil jsem tomu; myslel jsem, že pasáci sami někdy zabijí nebo prodají ovci a pak to svedou na medvěda. Náš soused pan Markovický mě jednou zavedl se podívat, co takový medvěd doveče. V ovesném poli si sedne na zadní nohy a předními tlapami si zdrhuje oves do huby, tak; pak se šoupá po řiti dál, až přešoupá celé pole – takové pole pak vypadá jako zdupané. Tož takové pole mi ukázal, také medvědí “poklady”, tak veliké, s ovsem a jafurami (borůvkami). Nu dobrá, když medvěd, tož na něho. Půjčili mi takovou hrozitánskou pušku, zadovku, z turecké armády, a šli jsme večer za úplňku na postriežku (čekanou), pan Markovický, horár (hajný) a já. Čekáme u ovsu v mýtině na kraji lesa hodinu, dvě, a medvěd nešel. Blížila se půlnoc, svítily hvězdy a na holích všude kolem ovčáci zažíhali vatry, tady, tam a zas jinde – to vám byla krása! Už jsme na medvěda nevzpomněli, dali jsme se do řeči, pan Markovický fajčil, horár usnul; a najednou vidím medvěda, jak vychází z lesa po čistině, tak třicet pětácti kroků od nás. To vám bylo obrovské, krásné zvíře! Zvedal jsem pušku, ale nemohl jsem střelit, třásl jsem se jako list. Zatím medvěd z nás dostal vítr, skočil do ovsu a z něho do lesa. Tož tak hanebně jsem se zachoval. Nebyl to strach, spíš takové překvapení, že medvědi opravdu jsou, když jsem v ně nevěřil; nebo snad rozčilení nad tím, že to bylo takové krásné a silné zvíře a že já měl do něho zákeřně střelit.

Podruhé jsem se dostal na medvěda zase na postriežce v lese: byl to menší kus, střelil jsem ho do komory; utekl kousek a ještě chvíli žil. Tož jsme si sedli a čekali jsme: dokud na něho náš psík blafká, je živ. Jak přestal pes štěkat, šli jsme pro mrtvého medvěda. Podnes máme jeho kůži někde doma.

Potřetí jsem potkal medvěda tak: Odjížděl jsem z Bystřičky do Prahy, a tož jsem se šel samotou loučit s hořami; měl jsem pušku a psíka, takového malého a statečného. Jdu stezkou po holi a tu vidím asi na dvě stě kroků medvěda, zas takové ohromné zvíře, jak žere jafury. Jdu blíž, proti větru, takže mě nezvětlil. Ale psík běžel přede mnou; najednou medvěd vyčenichal a pustil se k němu. Medvěd zvedl hlavu, tož jsem musel honem střelit, asi na sto dvacet kroků. Dostal ránu do komory, převálil se, ale utekl do lesa. Já za ním. To se rozumí, že se nemá běžet za raněným medvědem, ale na to jsem nevzpomněl. Kdepak, panáčku, to člověk myslí jen na to, aby ho dostal. Medvěd krvácel a utíkal pořád dál do hor; hnal jsem ho dlouho, ale nedohnal, byla už tma. Druhý den ráno jsme ho šli hledat; šli jsme po jeho barvě až na kraj cizího revíru, dál jsme nemohli. Psali mi, že třetí den ho našli mrtvého v tom cizím revíru, už prožraného červy. Říká se, že medvědi jsou takoví, jací jsou v tom kraji lidi; u nás na Slovensku jsou medvědi dobromyslní.

Také jsem střílival divoké svině, ale jinou zvěř ne. Zato jsem rád chodil na ryby, na pstruhy a lipně. To nebylo ani tak kvůli těm rybám, spíš pro to brouzdání vodou a pro ty krásné hodiny na březích potoka. To víte, kde jsou pstruzi, tam je vždycky krásně. Já učil Martiňáky chytat ryby na mušku místo na červa; červi jsou oškliví a musí se při nich sedět na jednom místě, kdežto s muškou přecházíte. To není jen tak: to se musí dobře vybrat umělá muška, podle toho, jaké v té době lítají; musí se vlas s muškou dohodit k rybě; když bere, rychle a pozorně zahákovat, šňůru stočit kladkou a podchytit rybu sakem; to všechno je kumšt. Obvykle jsem chycené ryby pouštěl do vody.

Pak jsem toho všeho nechal, ženě bylo těch zvířat líto.

V přírodě na sobě pozoruju, jak ty první dojmy z dětství jsou rozhodující pro celý život. Narodil jsem se v rovině; podnes nemám hory a les rád, tísní mě jaksí; zato roviny, moře a stepi, a když už kopce, tož být nahoře a vidět do dálky. Na rovině máte nejkrásnější západy slunka; viděl jsem některé západy tak úžasné, že mně utkvěly pro celý život: například jednou v New Jersey, podruhé u Olomouce a jinde. – Jednou jsem viděl Pražský hrad z Eliščina mostu v podvečerní mlze – krásný obraz; jindy na mostě Legií vidím zpod Palackého mostu proudit stříbrné ranní světlo – ty obrazy nemohu zapomenout. Jednou jsem jel vlakem, byla už zima; když jsme vyjeli z tunelu, zahlédl jsem stromek, který ještě podržel listy, byl chráněn zásekem tunelu; byl to jen okamžik, ale tak to na mne vyhrklo jako nějaké zjevení – v tu chvíli jsem pochopil panteismus, božství v přírodě. Pochopil, ale nikdy nepřijímal.

Mám venkov raději než města. Ta čtyři léta za hranicemi mně byla těžká také tím, že jsem pořád musel žít v hlavních městech. Pozoroval jsem po návratu z války, jak mně příroda byla jaksí milejší než předtím. Snad jednou lepší komunikace provede to odměštění, co má socialismus v programu; pak nebude ani průmysl nahromaděn v městech, města budou zdravější – sama civilizace přivede lidi blíž k přírodě.

Já nemám takové oči jako vy; nehledám v přírodě jednotlivosti, spíš ten celek, barvy a tvar krajiny; mám rád slunko, čerstvý vzduch a vítr, volnost. Říkáte, že se vždycky dívám do dálky. Asi; málo si všímám domácího okolí, podnes jsem si nepovšiml, jaký je v Topolčiankách nábytek. Ale ty kopce na obzoru znám všechny, vyjel jsem na svém starém Hektorovi až nahoru, abych se podíval, co je za nimi.

Kdybych se díval na každou květinku, hmyz a ptáky, chtěl bych vědět, co, jak a proč to je, a na to už nemám dost

pokdy. Mám příliš co dělat s lidmi – to už patří k řemeslu. Tož to je můj poměr k přírodě: jsem v ní rád – a myslím v ní na lidi.

LÉTA 1900–1910

Říkáte, co bylo mezi mou padesátkou a šedesátkou... Nu, celkem nic... aspoň já měl spíš pokoj; ty zlé patálie byly za mnou. Byla kampaň pro osmihodinovou pracovní dobu, byla agitace pro obecné hlasovací právo – tož takové věci, to se rozumí, jsem dělal s sebou. Měl jsem přednášky na univerzitě, už nevím o čem; dotýkal jsem se při nich našich poměrů, zejména v praktické filozofii – měl jsem v posluchárně plno, třebaže jsem nebyl dobrý učitel. Míval jsem schůze a extenze, veřejná hádání a takové věci.

Snad je to slabost, ale mám ostych před lidmi. Nerad mluvím; kdykoliv jsem měl přednášet a řečnit na schůzi nebo i ve škole, vždycky jsem měl trému; a přece, co jsem se nařečnil! I dnes mám tu trému, když mám veřejně vystoupit nebo něco promluvit. Když se mluví pro mluvení – l'art huby pour l'art – to jde snadno, ale mluvit o věcech praktických, které se mají udělat – to je velký rozdíl. Nikdy jsem nechtěl stát v popředí a na očích lidí; stačí mně být druhým, třetím. Jistě jsem se sám nikdy nedral do veřejné činnosti; vždycky jsem se zdráhal, když to jiní ode mne chtěli. Ale i když jsem to dělal nechtě a myslel, že tím mařím čas, byla v tom nějaká logika a k něčemu to vedlo. To bylo ve všem.

Jednou, to mohlo být v roce devatenáct set dva, ke mně časně ráno přišel nějaký Američan, že má na mne doporučení od Louise Légera z Paříže. Nežli vypověděl, co chce, myslel jsem, že je to nějaký žurnalista, který potřebuje pomoci, a v duchu jsem počítal, kolik mu mohu dát. Zatím to byl Mr Crane, továrník z Chicaga. Pan Crane měl závod také v Rusku, býval tam a zajímal se o slovanské věci; proto založil při chicagské univerzitě fond pro slovanská studia, a mne přijel pozvat, abych tam také přednášel. Měl přednášet i Miljukov a jiní. Jel jsem. Měl jsem kurs asi desíti nebo dvanácti přednášek: o Dostojevském, o Kirejevském, o našich problémech; mimoto jsem jezdil mluvit k našim krajanům. Tož pan Crane byl známým profesora Wilsona a jeho syn byl potom za Wilsonova prezidentství sekretářem ministra zahraničí; za války nám mnoho pomohli. Podruhé jsem jel do Ameriky roku 1907, to byl v Bostonu kongres svobodných náboženských pracovníků; i tam jsem měl přednášku. A přednášek víc mezi Čechy, zejména ve Svazu svobodomyšlných v Chicagu – vydali si některé v knížce.

V Anglii jsem byl asi dvakrát. Když byl ve Vídni protialkoholní sjezd, měl jsem tam improvizovanou řeč; ta se zalíbila také některým Angličanům, takže jsem navázal styky s řadou profesorů a žurnalistů. Později jsem jel s Alice do Anglie, tenkrát jsme navštívili Elizabeth Blackwellovou, vzácnou ženu, která otevřela ženám dráhu lékařskou. Tož když jsem za války přišel do Anglie, měl jsem tam řadu známých.

To ne, pokrokovou nebo, jak se říkalo, realistickou partaj jsem nezakládal, baji jsem byl proti tomu; spíš bych byl chtěl působit na veřejnost jenom tiskem, nebo vyvolat u nás takové fabiánské hnutí, které by pracovalo ve všech stranách přednáškami a debatami. Ale ti mladší se rozhodli založit partaj, protože pro ně nebylo v jiných stranách místa; a když už se sešli a pozvali mne, tož jsem pak s nimi šel; to bylo v roce devatenáct set. Z těch prvních schůzí byla sestavena celá programová kniha, říkalo se jí Červená knížka. Realisti vlastně nebyli jenom politická partaj, nešlo jenom o běžnou politiku; byl to směr, směr kritický a vědecký, usilující také o zvědečtění naší politiky, o politiku všekulturní, a jak jsem také říkával, o politiku nepolitickou.

Já byl dvakrát v politické partaji: v mladočeské jako realista a v realistické. Nejsem člověk stranový. Ne že bych neuznával potřeby stran; ale bažil jsem stále po reformě stran již existujících. Do jisté míry se mi to povedlo, ale bojem, jak mně jej poměry vnucovaly. Přišel jsem do Prahy cizí a cizím jsem delší dobu zůstal; to také vysvětluje, aspoň zčásti, mou zvláštní pozici.

U nás byla nejdříve jediná strana, bezejmenná, strana Palackého a Havlíčka; ale štěpení se začíná, když vzestupuje nová vrstva venkovských advokátů; za mladočeské éry se města a městečka probouzejí z provinciální dřimoty. Ti noví lidé se hrnuli do života s vykasanými rukávy; v tom máte tu radikální náladu mladočeskou.

Socialism byl dán industrializací, nahromaděním dělníků, zástupu lidí stejného kabátu a stejných potřeb pod jednou střechou fabriky. Socialism se vyvíjel všude, v Německu, ve Francii, v Anglii, v Rusku – mladočeši toho nepochopili a utloukali sami sebe utloukáním socialistů.

Vedle dělníka měli jsme sedláka, hospodářského individualistu a člověka na ten čas konzervativního.

Připočtete k tomu stranu katolickou a dostanete dvě veliké politické strany (socialisté – agrárníci) a vedle nich stranu, jak se říká, buržoazní a stranu katolickou.

Ale u nás specializace nebo, chcete-li, drobení pokračovalo, vznikly strany malé.

Politické stranictví je přirozené; ale má své dobré i špatné, jako všechno lidské. Věcho se dá zneužít; záleží na tom, jsou-li lidé slušní a vzdělaní. Já pro svou osobu i zde věřím víc v lidi než v instituce, to jest ve strany. Jistě je to zajímavý problém, proč u nás vzniklo stran tolik, když Angličané a Američané vystačí zatím se dvěma nebo se třemi. Není to specifikum naše – naši Němci jsou obdobně rozdělení. V obou případech příčina toho drobení byla vlastně ve Vídni: Vídeň vládla i administrovala, parlament a sněmy byly v područí vlády a koruny; tím strany nenesly tíhy odpovědnosti a vládě nevadilo, když se štěpily. Tato rakouská výchova posud není překonána; žádáme si odrakouštění, ale fakticky žijeme podle starého zvyku. Že se sešly menší strany po převratu a utvořila se národní demokracie, to byl v ideji pokus dobrý, stejně i to, že se počíná uvažovat o větších blocích; v tom je už vidět větší smysl pro stát. Státníky jsou jen ti politikové a veřejní činitelé, kteří ve všem, co dělají, mají doopravdy na mysli zájem státu; těm je pravá politika jen jedna: harmonizovat v jeden celek menší celky, organizovat organizace, sjednocovat všechna úsilí; taková politika překračuje i hranice státu. Takové politiky vyžaduje naše doba, doba poválečná.

Mně byl odjakživa blízký literární orgán politiky: noviny. I dnes bych byl asi novinářem, kdybych neměl jiné řemeslo. Už jako student, asi v roce sedmdesát šest, jsem psával z Vídně do novin pod značkou –y-. V Praze, to bylo snad roku osmdesát pět, dohodl jsem se s drem Juliem Grégrem, že budu v Národních listech řídit rubriku vědeckou. Tehdy jsem napsal nějaký článek do německého časopisu Politik – myslím, že to bylo Mehr Gewerbebildung; sám už nevím, jaké jsem měl důvody, proč jsem to chtěl mít v listě německém; možná že mě o to prostě někdo požádal. Doktor Grégr se na mne hněval, viděl v tom porušení mé smlouvy s jeho listem; ale to mě ani nenapadlo. Jistě tento incident přispěl k zostření rukopisných šarvátek. Když naše realistická skupina vyjednávala se staročechy, šlo nám hlavně o noviny; chtěli jsme je zlepšit a mít na ně vliv. Rozumí se, že staročeští novináři se postavili proti nám. V roce osmdesát sedm byl založen Čas; já jsem o tom ani nevěděl, až když jsem dostal do rukou první číslo s tím nešťastným článkem Schaurovým. Naše skupina sic chtěla založit svůj časopis, ale mladí také chtěli mít svůj a provedli to. Když mně pak ten článek odpůrci přičítali a byly z toho polemiky, odpovídal jsem v Čase, a od té doby jsem tam psával. Pak do Naší doby.

V roce devatenáct set začal vycházet Čas jako deník; od té doby jsem tam docházel pravidelně a víc radíval než sám psal. Nejlepší vzpomínku na tu spolupráci mám ze začátku války z roku čtrnáct; to jsme se scházeli, doktor Herben, inženýr Pfeffermann, Kunte, já a později také Beneš, a pozorně jsme študovali válečnou situaci; z těch porad vycházely dobré články, pokud to tehdejší cenzura připouštěla. Sám jsem napsal tehdy dva články do Naší doby, kde jsem změřoval síly obou bojujících táborů.

Já jsem se bál, že vojna, bude-li krátká, nás neosvobodí, i když bude Rakousko poraženo; my jsme nebyli připraveni a válčící mocnosti o nás skoro nevěděly. Tož jsem vážil a špekuloval, kdo to déle vydrží – bál jsem se případu, že by válka trvala krátko, a přitom jsem si vyčítal krutost, že si přeju válku dlouhou.

Co bych vám říkal o novinách! Denně se na ně zlobím; z toho sám vidím, jak je mám rád. Měli jsme dva velké novináře: Havlíčka a Nerudu; Neruda byl ovšem novinářem spíš nepřímou, fejetonistou a kulturním kronikářem. Z nich si můžete odvodit všechno, jak má dobrý novinář vypadat. Má být vzdělaný a dovedný; má umět pozorovat a hodnotit; nemá být k ničemu lhostejný, celý svět, celá přítomnost je jeho látkou. Být žurnalistou, to znamená pozorovat a poznávat současnost. Říkám pozorovat a poznávat: novinář, který všechno přeměňuje a stříhá podle lokte své politické partaje, jen káže nebo se hádá. To už lokálkář, který přesně popíše, co se stalo, dělá práci větší a poctivější. Ovšem že novinář dobrý musí mít charakter, musí si vydobýt svobody slova – a svoboda, svoboda!...

V roce devatenáct set pět a šest šlo o obecné hlasovací právo; císař a Beck si to přáli, čekali, že příchodem sociálních stran do parlamentu se zeslabí spory národnostní; a české strany byly také pro to, protože jsme tím jen mohli získat hlasů. Roku 1907 byly první volby s obecným hlasovacím právem. Na Valašsku měli politický spolek pokrokový; vedlo jej několik mých žáků. Kohosi napadlo, když byly volby vypsány, kandidovat mne – byl to, tuším, prof. Dědina, ale psal mi o tom nebožtík doktor Kraicz. Tož jsem kandidoval – věděl jsem také, že na Valašsku nejvíc odebírají Naši dobu. Proti mně stál jako protikandidát klerikál Povondra a hlavně panáčci; ti proti mně agitovali mezi chudáky Valachy, že prý rozvracím rodinu. Tehdy se rozpoutala bez mého přímého přičinění agitace o uzákonění manželské rozluky. Klerikálové připisovali tu agitaci mně. Na ty volební schůze jsem jezdil s Písmem v kapse; když některý farář nebo kaplan hájil nerozlučitelnost manželství, přečetl jsem v evangeliu Matoušově, že Ježíš rozluky připouští; pan páter byl hotov. Mně se protivilo omílat na schůzích jenom politická hesla; mluvil jsem raději o alkoholismu, o hospodářských věcech a tak, aby lidé z toho měli něco věčného. Nu, volby jsem vyhrál a šel jsem zase do Vídně. Byli jsme tam realisti dva: profesor Drtina a já.

Proč šli klerikálové proti mně? Když jsem přišel jako profesor do Prahy, přijali mne i na katolické straně dost

slušně; o mém Blaise Pascalovi psal páter Vychodil z Rajhradu s uznáním. Ale potom vyštěrali, že jsem v Sebevraždě napsal, že pro nás je katolictví nemožné – německým katolíkům v říši to nepřekáželo a citovali mou Sebevraždu s velkým uznáním (Ratzinger). Ale němečtí katolíci byli právě vzdělanější. Myslím, že jsem v Athenaeu kritizoval filozofické práce našich katolíků; byly slabé. Když potom byly rukopisné boje, šel proti mně katolický deník Čech nejostřeji; a za Hilsnerovy aféry to byl zase klerikální tisk, který hrál prim. Odtamtud vyšlo, že kazím mládež, a takové věci. Pravda, to mně nemohli odpustit, že navazuju na českou reformaci a že jsem na místě falšované staré kultury slovanské kladl domácí kulturu českou. Já navazoval na naši reformaci, že byla především hnutím mravním, náboženským a ne teologickým. Hus, před ním už Štítný, vyšli z nápravy mravů; v nich jsem našel, co mne už jako chlapce tísnilo, když jsem pozoroval divný život kněží. I můj rozchod s katolickou církví byl mravní, ne dogmatický. Protestanté přece mají stejná hlavní dogmata. Tož to ano, s dogmaty jsem se musel rozejít, pokud nemohla obstát před kritikou rozumu; ale to platí o dogmatech všech vyznání. Co nemohu přijmout rozumem, nemohu přijmout ani vírou – o těch problémech snad ještě jednou povím své závěrečné mínění.

Také jsem neměl a nemám rád liberalism, pokud byl náboženskou netečností a povrchností; katolicismus se svými chybami – hlavně v Rakousku, kde byl oficiální vírou, chráněnou žandarmy a všemi úřady – tu liberální laxnost jenom živil. Já jsem říkal, že Ježíš nepotřebuje žandarmů. To se rozumí, že v Rakousku boj proti státu byl i bojem proti státní církvi. Právě ta aliance šavle a kropáče zavinila, že u nás náboženský život tak ochabl. Naše reformace byla zásadně protirakouská – tomu naši liberálové dosud nerozumějí.

V potyčkách s klerikály měl jsem veřejné hádání v Hradci Králové s páterem Reylem a Jemelkou; byl to pokrok, že taková diskuse byla možná. Tehdy za mnou chodili mnozí mladí alumni a kněží, abych jim poradil, mají-li vystoupit z církve, když mají takové nebo makové pochybnosti; obyčejně jsem je od toho zrazoval, neboť jsem viděl, že jejich pochybnosti nejsou dost silné, aby je vedly k jiné pozitivní víře. Jeden takový kaplan se mi přiznal, že ho v jeho úřadě zajímá jen jedno: zpovídat ženy a děvčata. Já nebyl pro vystupování z církve, pokud se to dalo z indiferentismu, z politických příčin jako to hnutí Los von Rom, a kvůli ženění; chtěl jsem, aby lidé byli nábožensky poctiví.

Jiný konflikt jsem měl – to byl proces s katechetou. Uvedl jsem na nějaké schůzi případ, že katecheta denuncoval druhé učitele; ten můj výrok nějak zkřivili a tři sta osm katechetů podalo na mne žalobu, že jsem nařkl všechny katechety z denunciantství nebo špiónství. Proces jsem vyhrál. I zde šlo o ty vzájemné služby církve a státu. Stát chránil církev a církev mu sloužila, byla mu zadarmo duchovní policií. Dnes už by mohli katolíci vidět, že to církvi neprospělo, že to neprospělo katolicismu našemu.

Wahrmundova aféra! V Inšpruku byl Wahrmund profesorem církevního práva; napsal nějakou brožuru, kde kritizoval církev, ta brožura byla konfiskována a Wahrmund měl opletačky. Vůdce vídeňských klerikálů Lueger interpeloval v parlamentě, jak takový člověk může být profesorem na univerzitě. Tož tady šlo o svobodu učení a vědy; já šel proti Luegrovi, bylo z toho celé veřejné hádání; všechny pokrokové strany, i Němci, stáli v té věci za mnou. I konzervativní strany, jako Poláci, připouštěly, že Lueger přestřelil. Spor vzbudil ovšem i za hranicemi pozornost. Máme-li my Češi dostat ve světě slušné místo, musíme ze světových otázek udělat otázky své, musíme dovést k světovým otázkám promluvit. A na druhé straně naše otázka česká musí se stát otázkou světovou: to se nám podařilo až za války.

Když už mluvíme o církvi: ani církev ani teologie mně není náboženstvím, totiž není náboženstvím celým. My intelektuálové se snadno zakousáváme jenom do učení, do teorií té oné církve; ale to není náboženský život. Já o náboženství neumím uvažovat abstraktně. Vidím podnes takovou neděli v Čejkovicích: celá obec se sejde, známi se pozdravují, hoši se potkávají s děvčaty, všichni hezci a vyšňoření; voní kadidlo, hraje hudba, celá vesnice zpívá, všichni zároveň vstávají a klekají, starosta i pacholek; máte celé drama u oltáře, máte kázání, kterému rozumíte, a tajemnou latinu, které nerozumíte. Vemte si, co ta neděle člověku dá a jak ho to sdružuje v jednomyslný kolektiv! Katolická mše, to je taková lidová slavnost; protestantismus co do obřadů méně sváteční proniká víc všední dny. Církve vůbec mají vliv tím, že celý rok je nábožensky členěn a rámován: neděle a svátky – de facto svátky z dob pohanských a přírodních. Celý život člověka: církev je při jeho zrození, dospívání, manželství a smrti; všechno je posvěceno a vřazeno do vyššího řádu. Musíte uvážít, že lidé na takové dědině nic jiného neměli; jaké to bývalo veliké pouto! Obřady církevní, ale podobně i obřady jiné, vznikly v době, kdy lidé nečtli jako dnes, kdy byli negramotnou masou; a to trvalo až do devatenáctého století! Dnes čtou, mají divadla a koncerty, přednášky, mají kino a rádio pro oči a uši; mají spolky, sporty a politické strany, aby se shromažďovali. Místo služeb božích mají tlusté nedělní noviny; když si v nich listují, často si říkám, toto má nahradit ty služby boží, které jsem znal z dětství!

Tož to se rozumí: sám postup dějin mění poslání církve. Církev vlastně převzala římské impérium a zachránila kus antické kultury; měla po tisíciletí monopol na školy a vzdělání; měla vyhrazenou celou službu humanitní, špitály a chudinství; udržovala mezi národy a potentáty jakou takou nejen Panevropu, ale jednotu světa; svými misemi zastávala světovou činnost civilizační. V tom všem byl ohromný organizační, mezinárodní, univerzální program. Dnes se úkoly přesunuly do jiných rukou, státu. Církev nemohla podržet školy, přestala pěstit a kontrolovat vědu; i humanitní služby se ujal stát a jeho sociální zákonodárství; styky mezinárodní a kulturní přešly do rukou světských; vzájemnost hospodářská spojuje svět ve velkém, ať už dobře, nebo špatně. Vyjadřuju-li to formulí, že teokracie ustupuje demokracii, neznamená to, že náboženství ztrácí svůj význam a poslání. Církvím zůstává stále péče o duši, praktická péče mravní. Kdyby to duchovní dělali, byli by Ježíši nejbližší. V každé téměř rodině máte nějaký problém mravní; to dovést rozpoznat a posílit duši pod ním klesající, to by bylo povinností duchovního. Ale takový duchovní by musel znát lidi, musel by mít vlastní hluboké vnitřní zkušenosti – a kde vzít takových?

Ten vývoj se nedá zastavit: svět se krok za krokem posvětštil, postátnil, církev přestává být politickou a sociální mocí. A k tomu moderní kritičnost a vědeckost rozhlašují dogmata a všechny teologie. Odsud ta náboženská krize ve všech církvích.

Úkol křesťanství, úkol církví je stejně veliký, ba větší, než byl po ty dva tisíce let: stát se opravdovým hlasatelem účinné lásky a buditelem duší. Jak to provádět, to si musí říci církve samy; již dnes a v budoucnosti náboženství bude individuálnější, bude odpovídat osobním duchovním potřebám lidí – nejsem prorokem, ale myslím, že jsem jedním z těch budoucích věřících. Svoboda vědy a bádání, intelektuální poctivost ve věcech náboženství, tolerance, toho potřebujeme; ale nepotřebujeme duchovní lhostejnosti, nýbrž víry, živé víry v něco vyššího, než jsme my, v něco velkého, vznešeného a věčného.

Mé potyčky s historiky – nu, dobrá. Já se pokládám také za filozofa historie. Už na gymnáziu mně vrtalo hlavou, budou-li muset kluci za milión let na gymnáziích odříkávat ty řady franckých králů a všech potentátů a jejich válek. Nejsou žádné jen tak dějiny; jsou jen dějiny něčeho; tedy dějiny matematiky, filozofie, umění a tak dále, dějiny třeba klobouku a bot, celé osvěty a už i vesmíru. Vždycky je něco, co se mění a vyvíjí; není žádný pohyb sám o sobě, je něco, co se pohybuje. Chtěl jsem tedy, aby mně historikové řekli, čeho dějiny píší; jsou-li to dějiny státu, tedy co je to stát a jak ten dnešní stát vznikl z těch počátků minulých.

A dále: nejsem proti historii, ale proti historicismu; míním tím, že minulost není rozhodujícím argumentem, protože v minulosti je i dobré i zlé. Budu se tedy minulosti dovolávat jen v dobrém. Stejně není argumentem přítomnost a takzvaná modernost. Tyran i potlačený se může dovolávat práva historického. To, co bylo a že to bylo, je pohodlný argument pro reakcionáře; mne zajímá, jak vzniklo dobré a zlé, co bylo včera a co je dnes. Historie je *magistra vitae*, ale kolik historiků a kteří byli opravdovými magistry?

Záhřebský proces a po něm proces Friedjungův, to byl kus diplomacie; tím jsem se dostal do kampaně proti rakouskému zahraničnímu ministru Aehrenthalovi a do zahraniční politiky. To bylo tak: v Záhřebě postavili v roce devět na soud pro velezradu třiapadesát Charvátů, inteligentů i sedláků; maďarští agenti proti nim falšovali dokumenty. Šlo tu o šibenice. Měl jsem v Bosně i Charvátsku známé už od své kampaně proti Kállayovi a měl jsem tam dost žáků; přišli na mne, abych přijel do Záhřebu. Já do toho mnoho chuti neměl, bál jsem se, že mi to zabere mnoho času – nu, nakonec jsem do Záhřebu jel, byl jsem při procesu a potom jsem celý případ vyložil v parlamentě. Rozsudek byl zrušen.

Druhá věc byla s Friedjungem. Ten zase publikoval falešný dokument, který měl dokázat srbské rejdy proti Rakousku. Já viděl na první pohled, že dokument je podvržený; znal jsem přece ty lidi v Srbsku i Charvátsku a věděl jsem, oč usilovali a co podnikali. Přišel za mnou charvátský poslanec Supilo, že má důkazy, že za tím podvrhem jsou agenti zahraničního ministra a vyslanec Forgách. Mně to nestačilo, chtěl jsem všechno mít dopodrobna a na místě zjištěno; jel jsem tedy několikrát do Bělehradu – tam jsme našli i dírký na dveřích, na kterých ten dokument byl připíchnut, když jej fotografovali; prohlédl jsem si i Vasiće, který ten dokument zhotovil – zkrátka Friedjung svou při prohrál, a já jsem pokračoval v delegacích proti Aehrenthalovi. Od té doby jsem měl v Srbsku a Charvátsku přátele a pracoval jsem s nimi také za války. Při těch procesech jsem se také sblížil s panem Steedem, korespondentem Timesů pro Balkán a střední Evropu ve Vídni; to nám za války otevřelo sloupce Timesů.

Když jsem v roce desátém měl šedesáté narozeniny, byl banket a byly řeči; prý jsem na ty řeči odpověděl, že co jsem dělal dosud, bylo jen přípravou, ta pravá práce že je teprve přede mnou. To potom někteří pokládali za prorocství, co budu dělat ve válce. Kdepak prorokovat! Já jsem nevěděl, co mám na ty řeči povídat, a že nejsem

hotov s prací, to jsem cítil...

PŘED VÁLKOU

Poslední léta před válkou... to jsem poslancoval; krom toho jsem psal a vydal svou knihu Rusko a Evropa. To přišel německý nakladatel Diederichs, četl můj nekrolog o Tolstém; smluvil jsem se s ním, že seberu své studie o Rusku a vydám je u něho. Dva díly už vyšly; třetí, o Dostojevském, mám dosud v rukopise. Chtěl bych ještě ledacos napsat, ale čas, pane, chybí mi čas.

Roku 1911 jsem byl zvolen poslancem – profesor Drtina už zvolen nebyl. Měli jsme společný klub se státoprávníky Prunarem a Kalinou a s moravskými pokrokaři Stránským seniorem a Votrubou.

Aféra Švihova! Na ní je vidět, jak jsme nebyli připraveni na věci, které byly před námi. Prosím vás, obvinít českého poslance, že je placen jako obyčejný tajný od policie – jak jsme my všichni museli vypadat! Já jsem byl ujištěn, že Šviha nebyl totožný s konfidentem Wienerem; tož to ano, dělal politiku s následníkem trůnu a donášel mu; měl dluhy a následník mu je za jeho služby chtěl zaplatit, ale protože byl škrob, nechal mu ty peníze dát od policie. Tak aspoň jsem to tehdy viděl. Politicky to byla ještě větší vina, než kdyby Šviha sloužil policii; ale lidsky to bylo snesitelnější. Zamíchal jsem se do procesu; chtěl jsem, aby Šviha byl vyřízen in camera caritatis, podobně, jako se stalo se Sabinou. Nemohl jsem tenkrát předvídat, že moje účast na Švihově věci urazí některé osoby do té míry, že ani vypuknutí světové války je nesmířilo.

Ale na druhé straně je pravda, a ochotně to připouštím, že jsem i v tomto i v jiných případech dělal chyby. Ostatně jsem za ně vždycky dostal dost co proto.

Divné: ve svém životě jsem se tolikrát dostal do různých otázek i sporů, často i proti své vůli; myslíval jsem někdy, že v tolika rozličných zájmech mařím svůj čas. Teprve za války jsem poznal, že všechno, skoro všechno, co jsem kdy dělal i co mne potkalo, bylo k něčemu dobré. Dobré bylo a za války se mi hodilo, že jsem se narodil napůl jako Slovák, že jsem mezi Slováky býval a s nimi pracoval; mohl jsem za války mluvit za ně a s nimi jako jeden z nich.

Bylo dobře, že jsem študoval ve Vídni a byl tam znám; jako poslanec jsem vědomě pozoroval a stopoval vídeňský dvůr, vojenské pány, šlechtu a vysokou byrokracii; ty všechny znalosti se mně výborně hodily, když jsem za války ukazoval na mravní rozvrat a neodvratný zánik Rakouska.

Mé spory a potyčky, ať to bylo o Rukopisy, o státní právo nebo o smysl našich dějin, uvedly mě nejen do politiky, nýbrž i do studia našich národních otázek; nebyl bych se stal politikem, kdybych nebyl nucen tak silně prožít historické problémy našeho národa. V těch různých sporech jsem poznával všechny naše lidi, ve svých patáliích jsem se naučil diplomacii – je přece i diplomacie literární a žurnalistická: toho všeho jsem za války potřeboval a využil.

Od dětství mně vrtalo hlavou slovanství: polská otázka, potom problémy ruské. Co jsem se načtl a napřemýšlel o Rusku – získalo mně to styky s Rusy i dost váhy mezi nimi; poznal jsem, co můžeme a co nemůžeme od Ruska čekat, znal jsem prostředí, ve kterém se potom formovalo naše revoluční vojsko. Neznat Ruska tak dobře, byl bych snad nenašel správnou orientaci v tom chaosu ruské revoluce. Měl jsem přátelské styky s Poláky; měl jsem jako poslanec příležitost ujmout se Jihoslovanů v Bosně, v zářebském procesu a v aféře Friedjungově. Vyneslo nám to za války spolupráci s Jihoslovany. Ve Friedjungově aféře jsem musel dělat kus práce detektivní: za války mně ta zkušenost byla dobrá. Boj s ministrem Aehrenthalem mě poučil o oficiální diplomacii a seznámil mě se Steedem a s Watsonem. Také mě tento boj učinil známým v Anglii, Francii a jinde.

Moje žena byla Američanka: to mně otevřelo anglosaský svět. Již znalost jazyka a kultury mně umožnila pracovat za války v Anglii a v Americe. Vůbec znalost jazyků byla mně velmi užitečná, mohl jsem mluvit a přednášet v Rusku, ve Francii, Anglii a Americe. I s italštinou jsem se jaktak protloukal. Mé americké přednášky mě seznámily s lidmi, kteří nám za války prokázali velké služby.

Hilsnerův proces jsem prodal teprve za války. Všude v dohodových zemích měli Židé velký vliv na noviny; kam jsem přišel, psaly noviny pro nás nebo nám aspoň neškodily. Ani nevíte, co to pro nás znamenalo.

Takových zkušeností jsem udělal víc. Věřím v teleologii, věřím, že každého z nás vede Prozřetelnost – jak, to ovšem povědět neumím.

Ano, jsem realista, jak mi říkají, ale mám romantiku rád. Nevidím v tom rozporu. Osobně mně byla nejbližší poezie romantická: Mácha, Puškin, Musset, Byron.

Já se pořád musím držet na uzdě; když jsem volal po realismu, po vědecké metodě, tím jsem přemáhal svou

vlastní romantičnost a hleděl sám sobě ukládat tu myšlenkovou kázeň. Snažím se v praxi být realistou, snažím se stále a vědomě. Stejně jsem anglosastvím v sobě překonával slovanský anarchismus, a podobně ve filozofii: to zase Locke, Hume a ti empirikové krotili ve mně Platóna. Lidé, zdá se, nepochopují, že kritika, a kritika ostrá je často sebekritikou, až bolestnou zpovědí. A stejně je ve mně konflikt impulsivního slováctví a střízlivého češství. Člověk není bytost jednoduchá; já jsem míval tu nehodu, že nejen moji odpůrci, ale i přívrženci chtěli ze mne udělat jednostranný typ.

Tak například můj vykřičený racionalismus. Můj ty bože, pokud chci učit a dokazovat, musím užívat rozumu, rozumových důvodů. Ale vždycky a ve všem, ve vědě i v politice vis motrix mně byla etická – a etiku zakládám na citu, na lásce, na sympatii, na lidskosti. Jen nedostatek filozofického vzdělání ze mne dělal jednostranného racionalistu. Poměry mě často nutily, abych kritizoval vpravo vlevo; ale má kritickost neplynula z racionalismu, jistě ne jenom z racionalismu. Logika a cit se nevylučují.

Politika má v sobě prvek poezie; má v sobě tolik poezie, kolik je v ní tvoření. Myslím si, že můžeme život svůj i svých bližních do značné míry vědomě utvářet a komponovat, že se může a má život tvořit; život sám je drama, jako drama například Shakespearovo je sám život. A co je politika, pravá politika jiného než vědomé formování lidí, než utváření a komponování skutečného života?

I v politice jde o rovnováhu rozumu a citu. I když jde o sebevzrušenější politickou situaci, musíme pozorovat a kombinovat, co a jak, s čím musíme počítat; to musí být přesné jako matematika; cit nesmí mýlit v pozorování a odhadování. Ale cíl, ideál nestanoví jen rozum, nýbrž i cit. Prostředky má stanovit rozum; ale podle svého cíle můžeme situaci změnit, vložit do ní něco nového, něco svého. To je tvoření, to je ta životní poezie.

To se rozumí, nejromantičtější v mém životě byla ta léta válečná, i když jsem v nich šel jako podle lineálu, podle výpočtu. Nemyslím jen tu romantiku konspirační a válečnou. Když si představím, jak jsme do toho šli nepřipraveni, a přece vlastně dokončovali stoleté úsilí takového Dobrovského, Kollára, Palackého, Havlíčka; jak jsme byli osamoceni, my za hranicemi i ti doma, a přesto jsme s jistotou plnili mandát celého národa; jak jsme začínali s holýma rukama a nakonec jsme v nich přinesli svobodu, republiku, Slovensko a Podkarpatsko – pořád mně to připadá jako sen. To máte příklad – Prozřetelnosti.

Tož to je to: metoda musí být naprosto věčná, rozumová, realistická, ale cíl, celek, koncepce, to je ta věčná báseň. Goethe má pěkné slovo: Exakte Phantasie.

Román života. Několikrát – dávno a dávno jsem chtěl psát český román a vtěsnat do něho román svého života. Začínal jsem s tím už na gymnáziu a ještě několikrát, opravdověji teprve po svých zkušenostech v Praze. Měl to být kus autobiografie, Dichtung i Wahrheit – ale nedovedl bych to pořádně, nechal jsem toho a spálil, co bylo napsáno. Poznal jsem, že nemám dost umělecké síly, a profesorské říkání jsem dát nechtěl. Můj život byl plný, bylo toho mnoho; teď už zapomínám detaily a přesný chronologický postup. Já mám i v zapomínání svou metodu; co už je odbyto, vyhodím z hlavy, abych ji měl volnou a čistou: jako když se dělá pořádek na psacím stole. A pak, abych byl upřímný, nemohu říci všechno: nejen kvůli lidem. Mám pochybnosti, má-li člověk dost vhodných slov, kterými by vyjádřil to nejvnitřnější. Kdo umí číst, najde mě v mých pracích mezi řádky.

Válka

PRVNÍ ČAS VÁLKY

Vypuknutí války mě zastihlo o prázdninách v saském Žandově. Když byl zastřelen v Sarajevě následník trůnu, čekal a nečekal jsem, že z toho něco může přijít. Čekal potud, že už po léta jsem, jak se říká, cítil něco ve vzduchu; nečekal proto, že jsem věděl, v tom atentátu že srbská vláda prsty nemá. Já jsem mnoho lidí na jihu znal a znal jsem jejich plány. Pravda, agitovalo se proti Rakousku-Uhersku v Bosně a Hercegovině, agitovalo se v Charvátsku; ale Srbsko vládne se nekompromitovalo. Chtělo se přece s Rakouskem dohodnout a Pašić po mně vzkazoval ministru Berchtoldovi slušné nabídky. Na srbské straně byla dobrá vůle. A také vím, jak za války Srbsko (oficiální) bylo umírněné.

Když byla vyhlášena mobilizace, nemohl jsem se z Německa vrátit, nebylo spojení; pozoroval jsem tedy německou mobilizaci, i do Drážďan a některých měst jsem si proto zajel – muselo mně to imponovat: ten vážný pořádek a ta připravenost do posledního knoflíku. Za celou mobilizaci jsem neviděl opilého Němce, zatímco transporty rakouských branců, kteří jeli rukovat domů, bývaly namol. Víím, pili také z dešperace, ale ukazuje to přece na sám stát. Doufal jsem, že Německo bude poraženo, ale věděl jsem, že to dá mnoho práce, že to bude těžší, než si kdo myslel; zato Rakousko bude brzo u konce se svými silami, hlavně mravními. O Francii jsem se bál: že rychlým nápirem Němců bude překvapena a snad i ohrožena. Nejvíce jsem pochyboval o Rusku; když jsem tam byl naposledy roku 1910, jel jsem tam podívat se spíše na ruskou armádu než na Tolstého; viděl jsem

nepřipravenost a nepořádek – trochu se to zlepšilo po rusko-japonské válce, ale mnoho ne. Znal jsem ve Vídni zpravodaje úřední petrohradské agentury, Svatkovského; navštívil mě, teď už nevím, bylo-li to začátkem války nebo krátce po sarajevském atentátu; mluvil velmi s obavou o Rusku a nesouhlasil s tehdejšími plány dát Čechy nějakému ruskému velkoknížeti. Říkal mi, ani čtrnáct dní byste si nenechali v Praze líbit režim i nejlepšího ruského velkoknížete. Vojensky i mravně jsem od carského Ruska mnoho nečekal. Tu svou víru, že Německo válku prohraje, dokazoval jsem si spíš tím, že jsem sčítal a proti sobě vážil prostředky obou stran, hospodářské a populační. Že by Amerika pomohla, na to jsem nepomyslel.

Když jsem se vrátil do Prahy, díval jsem se, jak rukují naši lidé: s odporem, jako na jatky; byly případy rezistence a začínala se perzekuce. Povstání v Čechách mohl čekat jen ten, kdo neměl ponětí o poměrech. Když jsem se rozhodl, že musím něco proti Rakousku dělat, neříkal jsem si, že jsem vlastenec a že národ přikazuje; měl jsem prostě špatné svědomí, že naši lidé jdou na vojnu a do kriminálu a my poslanci že sedíme doma. Říkal jsem si, když jsi poslanec, tož teď něco dělej! Přitom jsem ovšem musel počítat s tím, co se může stát mně i mé rodině, ale to už patří k věci.

Nejdřív jsem jel dvakrát do Holandska; měl jsem pas pro všechny evropské země, vízum jsem dostal, že doprovázím na loď švagrovou, která se vracela do Ameriky. Znáte ji, jmenuje se Esperanza – teď mě napadá, že jméno Esperanza znamená naděje. Dostal jsem vízum i podruhé. V Holandsku jsem sháněl informace a hlavně jsem vešel ve styk s anglickými přáteli, panem Steedem a Setonem-Watsonem. Seton-Watson přijel do Holandska za mnou; mluvil jsem s ním celé dva dni a vyložil jsem mu celý náš problém, nutnost rozbít Rakousko-Uhersko a přetvořit střední Evropu. Z toho profesor sepsal memorandum pro lorda Greye. Dostali je také Rusové a jiní.

Potom jsem jel – v prosinci – do Itálie; nedalo mi to doma pokoje a chtěl jsem navázat jednání s přáteli srbskými a hrvatskými. Za záminku jsem si vzal, že vezu na jih naši Olinku. Na italské hranici nás přednosta stanice chtěl zastavit a že bude telegrafovat do Prahy, smíme-li jet dál. Tehdy jsem se poprvé v životě oháněl svým poslaneckým postavením, že jim ukážu, budou-li mě zdržovat; krčili jen rameny. Co teď; stáli jsme na peróně, vlak, kterým jsme přijeli, začal se rozjíždět do Itálie; my honem do vlaku a jeli jsme. Zavazadel jsme schválně měli poskrovnou. Nebýt toho, snad bych se už byl za hranice nedostal. Tehdy jsem ještě myslel, že se za několik neděl vrátím do Prahy; vrátil jsem se až za čtyři roky, na den téhož dne, kdy jsem překročil rakouské hranice. Měl jsem s sebou jen několik tisíc, které mně dal Beneš – de facto Beneš financoval začátky naší revoluce. Se Scheinerem jsem měl smluveno, že nějaké peníze opatří sokolové ze svých fondů; od něho jsem měl také naději na podporu našich krajanů z Ameriky, ale té nebylo mnoho, dokud Spojené státy byly neutrální. Neuměli jsme v tom chodit; krom Scheinera nikoho ani nenapadlo, že budou nutny peníze. Ještě než jsem odejel z Prahy, uložil jsem Voskovi, který byl tehdy v Praze, aby v Americe něco opatřil pro perzekvované a pro rodiny popravených. Tož to je pravda, těch peněz jsme měli po celou válku málo; myslím, že tak lacino nebyla pořízena dosud žádná revoluce na světě.

V Benátkách jsem se sešel s redaktorem Hlaváčem, dal mně nejnovější zprávy z Vídne. Odtud jsem jel do Florencie a do Říma. Bydlel jsem blízko Monte Pincia; rád jsem si znovu prohlížel starý Řím, ale hlavně jsem začal navazovat staré styky a hledat nové. To se rozumí, hotový plán jsem mít nemohl; šel jsem z Prahy do prázdna s holýma rukama. Vyhledal jsem Srby, Hrvaty a Slovince, těch bylo v Římě dost, ale nebyli sjednoceni – byly různé směry, velkosrbský, velkohrvatský, jugoslávský; byl jsem mnoho se Supilem a Vošnjakem. Mezi Italy už se začínala agitace pro Dalmazia nostra. Mezi jiným vyhledal jsem také profesora-historika Lumbrosa; spráskl ruce, když mě uviděl – v novinách se psalo, že v Praze byly masakry a já že jsem byl zastřelen; ukázal mi ve svém archívu fascikl výstřižků a písemností mne se týkajících – morto! Seznámil jsem se s anglickým vyslancem a informoval ho o poměrech v Rakousku; on zase doručil mé dopisy pro Steeda. Chodil jsem na ty porady v noci, a přece jsem byl sledován od rakouských a německých špehou – vyslanec mě na ně upozornil, abych dal pozor. Dojel za mnou Svatkovskij a poslal mou zprávu do Ruska. Docházel jsem na ruskou legaci; musel jsem všem dokazovat, že je nutno rozbít Rakousko-Uhersko – tehdy se obecně věřilo, že se má dunajská monarchie zachovat jako hráz mezi Německem a Balkánem. Tož toho jednání bylo dost; spěchal jsem, abych byl brzo doma; chtěl jsem schovat své knihy s poznámkami a hlavně jeden fascikl, ve kterém byly všechny možné informace o habsburské dynastii, které jsem za svého poslancování sehnal. Báł jsem se, aby to nenašli a nezavřeli za to ženu; že se budou mstít na dceři Alisce, to mně nepřišlo na mysl. Ten fascikl jsem pořád viděl před sebou – to se rozumí, také jej pak zabavili i s knihami. Ztratil se.

V Římě jsem byl asi měsíc nebo jak dlouho; odtamtud jsem jel s italským diplomatickým úředníkem autem do Janova a pak dál do Ženevy. V Ženevě jsem chtěl mít spojení hlavně s Denisem a potom se vrátit domů. Ale neradil mně to ani rakouský konzul, ke kterému jsem si šel pro pečeti na pas; mluvil se mnou o válce, byl toho

mínění, že Rakousko prohraje. Brzy jsem dostal dvě avíza: z Prahy od Beneše, abych nejezdil, že mám být hned na hranicích zatčen; a z Vídně od Machara, že je vydán rozkaz mě hned na hranicích bez dalšího vyšetřování pověsit. Tož jsem zůstal. To je zvláštní: já jsem vám byl jako natažený stroj; neměl jsem v hlavě nic než naši akci proti Rakousku, nic jiného jsem neviděl a necítil, jako bych byl hypnotizován. Neměl jsem smysl pro nic jiného než pro válku: jaká je situace, jak se to na bojišti vyvíjí. Potom špekulovat, s kým mluvit a jak na něho jít, abychom vzbudili jeho zájem. Pak zase chytrákovat, jak bychom přelstili pohraniční úřady a dostali zprávy z Prahy a do Prahy. Tehdy jsem si odnavykl spát; taky by se dalo spočítat na prstech, kolik nocí jsem za ty čtyři léta opravdu spal.

V Ženevě se našlo několik našich lidí: byl tam doktor Sychrava, přišel pak Božinov, inženýr Baráček, který konstruoval šifrovací stroj; pak něco studentů a český dělnický spolek; později přibyl poslanec Dürich. V Ženevě bylo spojení s Paříží, dojížděl Kepl. V Paříži začal Štefánik svou propagandu v salónech a společnosti; měl zvláštní dar společenského apoštolátu, dovedl lidi nadchnout; získával pro nás zájem i lásku. Dvakrát za mnou přijel Beneš z Prahy se zprávami. I Svatkovskij přišel; jednal jsem s Denisem a profesorem Eisenmannem, který byl tehdy ve francouzském ministerstvu války. Srbský generální konzul mně dal srbský pas: jméno, rodiště i povolání jsem vyplnil podle skutečnosti, protože jsem nechtěl zbytečně lhát, abych se neprozradil, kdybych měl pas na jiné jméno; byl jsem jenom zapsán jako srbský občan. Tehdy jsem jel také do Lyonu, abych se podíval, jak vypadají francouzské odvody; slyšel jsem, že se francouzští branci vzpouzejí, tož jsem se chtěl přesvědčit. I do francouzských kasáren jsem se dostal; viděl jsem, vojáci dobří, veselí, je na ně spolehnouti. Jel jsem za Denisem do Paříže, jednali jsme o vydávání listu La Nation Tcheque; tehdy byl Štefánik ve špitále po operaci, tož jsem ho denně navštěvoval. Štefánik byl hodně sentimentální, tituloval mě "oteckem" a pořád by mě byl hladil a líbal; ale já se k němu tak blízko nedostal, bránil tomu rozdíl věku. Znal jsem ho už jako študenta z Prahy; vzpomínám si, jak jednou v zimě ke mně přišel celý zkrhlý – neměl zimníku, tož jsem mu dal svůj a ještě jsem mu jej musel dát přešít, protože mu byl velký. Je to dost typické pro naše poměry; vzpomeňte si, že skoro všichni naši čelní lidé vyrostli z tísně a museli projít div ne hladem – ale hladoví pojídají syté, říká se.

V Ženevě jsem žil v hotelu Richmond; dojížděl jsem do francouzského Annemasse, když jsme měli potíže s naším listem ve Švýcarsku. Počítal jsem i s možností, že pojedu do Srbska; proto jsem se učil jezdit na koni, abych v případě potřeby mohl jet za vojskem. Stále a stále jsem študoval válku a všechno, co s ní souviselo. Když jsem přijel do Ženevy, neměl jsem s sebou skoro ani list papíru: v Ženevě jsem si znova založil knihovnu a svůj "holubník", regál s příhradami pro časopisy, výstřižky, poznámky – když jsem se v roce patnáctém stěhoval do Londýna, vezl jsem s sebou už několik beden knih a papíru: samá literatura válečná a politická. Můj oddech byl procházka kolem jezera a číst francouzské romány; tehdy jsem znova doháněl, co jsem za minulá léta ve francouzské literatuře zanedbal.

Mnoho práce a starostí bylo s vypravováním posílů do Prahy. Nechtěl jsem užívat obvyklých a rakouským úřadům jistě známých prostředků, jako je zašít zprávy do límce nebo je vložit do podpatků a podobně. To byly někdy dost těžké technické problémy: například dát papírek pod regulátor rychlosti do hodinek; vhodně navrtat deštník, dát stočený dopis do plavajzu, ze kterého se musel šikovně odstranit kousek tuhy; ty kumšty prováděl hlavně inženýr Baráček. Jeden český stolař nám dělal kufry ne s dvojitým dnem, ale s dvojitou stěnou; hlavní vtíp byl, aby ta stěna při zaklepání nezněla dutě, ale aby zrovna zvonila – ten stolař to dovedl. Jindy jsme dali své zprávy do sudů s olejem, a to se zas musely nenápadně označit ty sudy. Někdy se to nepovedlo: z Prahy nám posel vezl zprávy vevázané dovnitř desek Smetanových oper; ale ve vlaku před hranicemi se při prohlídce lekl – štěstí, že našel příležitost vyhodit ten svazek oknem z vlaku.

Ještě větší práce byla najít posly a psychologicky je protukat. Byli to všelijací lidé, vzdělaní i docela prostí, muži i ženy; každého jsem zvlášť zkoumal, hádal, co všechno se mu na cestě může přihodit a co by mu v Praze mohlo ztížit jeho poslání; podle toho jsem mu dal instrukce, jak se má v kterém případě zachovat. Pane, to byla psychologická a technická cvičení, někdy i kotrmelce. Rozumí se, posel si musel koupit lístek do Prahy z jiného místa než ze Ženevy, protože Ženeva už byla podezřelá. I my jsme si museli dávat pozor na rakouské špěhouny. Jeden takový se k nám přitočil, ale nám ho už avizovali z Prahy; byl to fotograf, přispíval do našich ilustrovaných listů. Sotva přijel, poznal jsem ho a poslal k našim, vzali ho mezi sebe a myslím, že se jim podařilo něco se dovědět o Praze. Zvláštní případ byl s nějakým D.; rakouský oficír, původem Moravan, a přišel ke mně do hotelu Richmond, kde jsem žil, s takovou podivnou historií o vídeňském dvoru a s arcivévodou – pamatuju-li se, i vražda v tom byla; snad si to vymyslel, aby si mě získal, ale bylo to dost příznačné pro Vídeň, a proto jsem tu jeho historii otiskl jako fejeton, zdá se mi, v Neue Zürcher Zeitung. Chtěl jsem ho tím také vyzkoušet – a viděl jsem, jak mu to nebylo milé. Jel jsem do Curychu, abych kontroloval, co mně vypravoval o svých stycích s jistými anglickými činiteli; těch lidí jsem tam nenašel. Chtěl se mermo dostat do Paříže, že prý vynášel zaměřovací přístroj pro

vrhání pum z letadel a chce prý jej odevzdat Dohodě. Opatřil jsem mu možnost bydlet na francouzské půdě v Annemasse, kde tehdy už žil a pracoval doktor Sychrava, a jeho návrhy jsme poslali do Paříže; z Paříže psali, že takových návrhů mají sta a sta a že o ně nemají zájmu. Pak pan D. zmizel. Tož myslím, že to také byl špehoun; když se od nás nic nedověděl, chtěl nás použít, aby se dostal do Francie. Když se mnou v okolí Annemasse chodíval na procházku, bral jsem s sebou vždycky nabitý revolver, pozoroval ho a nedal jsem mu jít za sebou.

Revoluce a válka nejsou bez chytrosti, bez lži. Je naivní ve válce a revoluci vyzdvihovat jen hrdinství – Achilles nebyl možný bez Odyssea. Proto stav společnosti bez válek a revolucí bude mravně vyšší. Učinil jsem si pravidlo lhát co nejméně; při vši opatrnosti se člověk chytne, protože zapomíná na detaily, které zfantazíroval, a prozrazuje se. Měl jsem v tom všem svou metodu; když jsem posílal ty naše posly, informoval jsem se proto tak pečlivě o jejich poměrech a schopnostech, abych jim dal instrukce pro postup, který jim nejlépe odpovídal, a aby se zbytečně chytrostmi nezapletli. Je to vůbec divná věc, že se lidé tak rádi obelhávají; vědí to o sobě, a přece si věří. Lež je druh násilí; proto lži jako ochranného prostředku musí být co nejméně: přesvědčil jsem se v praxi, že i v rebelii cesta rovná je nejkratší.

A řeknu vám, k politice a k rebelii (i válka je druh politiky) je potřeba psychologie. Měl jsem štěstí, že jsem hodně znal naše lidi doma a věděl jsem tedy napřed, jakým kdo bude aktérem v té naší hře. Měl jsem znalost Vídně a tamních vrstev od dvora až po byrokracii a žurnalistiku; proto jsem dovedl předvídat, respektive pochopoval jsem z indicií celkový stav doma a ve Vídni. Musil jsem študovat naše spolupracovníky i naše tajné odpůrce. Než jsem k někomu význačnému šel, opatřil jsem si jeho biografii, abych věděl, jak na něho jít. V tom mně nepomohla ovšem psychologie akademická, ale život a – romány! Po sedmdesát let čtu romány den co den; teprve teď někdy vynechávám některý den, aby si odpočinuly oči. Žiju v poezii, nevydržel bych bez ní; v ní je nesmírně mnoho zkušenosti a poznání lidské duše. Myslím, že dost dovedu prokouknout lidi – pravda, někdy přece špatně; člověk je zatraceně zamotaná a divná mašina. A každý jiná!

Když za mnou přijel Beneš – tehdy už měl nejvyšší čas, protože by ho v Praze byli chytli a zavřeli – byl jsem rád; když mně ukázal pas, na který se dostal přes německé hranice – přes rakouské přeběhl tajně – div jsem se nerozzlobil, že si troufal přijít na hranice s pasem tak špatně udělaným. Je to směšné, ale měl jsem zlost i radost z těch německých úředníků, že ho na tak chatrný pas pustili. Nu, Benešem se mi ulevilo; měl jsem ve Francii poměrně málo styků, kdežto Beneš v Paříži študoval, byl tam víc doma. Tož to sám osud dobře zařídil, že jsme si mohli rozdělit práci, on v Paříži, já jinde.

Beneše jsem znal z Prahy jako kolegu z univerzity. Začátkem války přišel do redakce Času jako voluntér, že chce pracovat novinářsky; viděl jsem, že bere věci za praktický konec. Jednou za mnou šel do bytu – tehdy jsem bydlel proti Chotkovým sadům – ale nedošel, potkali jsme se, já jsem už šel do redakce Času; povídá, že ho tlačí svědomí: že bychom měli něco dělat. Řekl jsem mu: já už dělám. Tehdy jsem se vrátil z první cesty do Holandska. Pak jsme šli spolu do redakce a cestou jsem mu řekl všechno, co jsem dosud dělal a co jsem měl na srdci. Pamatuju se jako dnes, když jsme sestupovali z Letné, tam, co je vidět skoro celou Prahu, jak mně tak zatanulo na mysli to Libušino proctví... První starost byly ovšem peníze, slíbil ihned, že jich něco zaopatří. A přinesl.

Ve Švýcarech jsem ho poznal blíže; a říkám vám, bez Beneše bychom republiku neměli. Mezi námi byla úplná shoda v hlavních liniích; i když jsem při tom nebyl, Beneš ve všem rozhodoval tak, že se to shodovalo se smluveným celkovým postupem. Jednou, to bylo později, přijel za mnou z Paříže do Anglie; referoval, co dělá, jak se naše věci vyvíjejí, jak se naše věc pomalu uskutečňuje – tehdy jsem mu na to řekl: Beneši, budeme přáteli.

Na den pětistého výročí Husova upálení v roce patnáctém jsem v Ženevě v Reformační síni za předsednictví Luciena Gautiera vystoupil s Denisem veřejně proti Rakousku. Ten den jsem volil proto, abychom i v očích světa navázali na historickou kontinuitu, na dějiny našeho státu. To už jsem věděl: buď to vyhraje, nebo se do Rakouska už nikdy nevrátím.

Za pobytu v Ženevě zemřel náš syn Herbert; nakazil se skvrnitým tyfem od haličských utečenců. Později byla zatčena Alice – to bylo s tou knoflíkovou aférou. Jeden ženevský Čech, sociální demokrat, se trápil, že v Čechách jeho strana dost nepracuje proti Rakousku; tož na svou pěst vypravil posla, paní, a dal jí tajnou zprávu, ukrytou v červeném knoflíku, aby ten knoflík odevzdala doktoru Soukupovi. Paní dojela šťastně do Prahy a poslala s tím knoflíkem svého tchána, dělníka. To se rozumí, naši mu asi nedůvěřovali, mysleli si, že je to policejní provokatér – zkrátka knoflík se dostal do rukou policie a následovaly ty známé perzekuce. Proti zavření Alice podaly rakouské vládě petici americké ženy. Doslychal jsem se, že se roznemohla má žena; bál jsem se, že Aliska to vězení nevydrží; v amerických listech byla zpráva, že náš Honza, voják, byl nebo má být kvůli mně oběšen. To všechno a ještě mnoho jiného šlo na nervy, ale nezlomilo. Já jsem právě byl jako ve snu, neviděl jsem nic než ten náš cíl.

Když mě přátelé utěšovali, dělal jsem hrdinu, jakoby nic... to už patří ke kšeftu, říkal jsem.

Člověk mnoho vydrží, všechno, má-li cíl a když se jednou odhodlal, že za ním půjde stůj co stůj a doopravdy. Opravdovost – to je tajemství světa a života, to je svátost náboženská a mravní.

LONDÝN

Do Londýna jsem ze Ženevy zajel poprvé v dubnu roku patnáct, abych se sešel se Steedem, Watsonem, Saroleou a jinými, a sepsal memorandum pro anglickou vládu a ostatní spojence. Tehdy jsem byl upozorněn, že v kupé spacího vozu pojedete se mnou ze Ženevy do Paříže špehoun, abych se měl na pozoru. Nu, řekl jsem si, jen když vím, s kým jedu. Proto jsem nezměnil ani den odjezdu, ani kupé, jen jsem si dal svůj portfej pod polštář a jel jsem.

Koncem září toho roku jsem se přestěhoval do Londýna; v Paříži už pracovali Beneš a Štefánik, tož to bylo obstaráno; politika Dohody se dělala spíš v Paříži, Anglie měla větší váhu hospodářskou.

Je přirozené, že znám Anglosasy blíže než jiné národy; to s sebou přineslo manželství s Američankou. Ale francouzsky jsem se naučil dřív než anglicky, hodně jsem četl a znal jsem Francii četbou tak dobře, že jsem do Paříže a Francie před válkou nejezdil; neoplývá penězi, navštěvoval jsem země a kultury méně známé. Jen na svých cestách do Ameriky stavoval jsem se ve francouzských přístavech a jejich okolí.

V Londýně jsem býval rád. V takovém velikém městě můžete být sám, i když jste mezi milióny lidmi. Za války jsem bydlel napřed v boarding-house u miss Brown v Hampsteadu, Holford Road číslo 4; do města jsem jezdil na střeše busu a díval se na to hemžení lidí a vozů – autem jsem jezdil nerad, říkal jsem si, nač platit víc, když dojedu stejně za málo. Naši lidé říkali, že bych měl mít své auto kvůli reprezentaci. V městě jsem jídal v těch lidových jídelnách u Lyonsů; bylo to laciné, za deset až patnáct pencí slušný oběd. Když jsem měl hosty a musel se reprezentovat, šel jsem s nimi do Café Royal. Doma jsem hodně zkusil zimou; víte, že ty anglické krby moc nehřejí. Na podzim roku šestnáctého Olga našla zařízení domek po pastoru Wilderovi, který byl povolán zpět do Ameriky, také v Hampsteadu, Platt's Lane 21; byl to domek se vším všudy, i s kuchařkou, tož jsem pak jídal doma. Chodíval jsem na Hampstead Heath – někdy i v noci, když jsem měl starosti, například když šlo o separátní mír s Rakouskem. Jednou jsem si také rozbil hlavu, když jsem v londýnské mlze narazil na kandelábr. Občas začaly houkat sirény – poplach při německých air-raids; na to znamení všichni lidé se museli ukrýt ve sklepích a tunelech... To víte, já jsem raději zůstal na zahrádce a díval se na to; jednou jsme viděli dva hořící zepelíny nad Hendonem, jindy letělo třicet šest letadel hotovým deštěm granátů – byla to krásná podívaná. Kolikrát jsme na zahradě našli střepy granátů. Když jsem byl v Brightonu, bombardovala město německá ponorka.

Jednou se k nám chtěli vloupat lupiči; policie myslela, že mají spadeno na mé papíry, a poradila mi, abych si dal zařídit alarmní zvonky na všech dveřích, oknech, na komíně. Už ve Švýcarsku jsem dostal divné vřídky na ramenu, a doktor myslel, že je to otrava; v Anglii zase na krku, museli mě řezat a poslali mě na zotavení k moři do Bournemouthu; také angličtí doktoři říkali, že je to otrava způsobená prádlem, snad politickými odpůrci. Já jsem myslel, že to bylo pro nedostatek čerstvého vzduchu; proto jsem později, v Americe, znovu začal jezdit na koni; že prý jízdou na koni vdechujete jednou tolik vzduchu než chůzí. Několikrát jsem měl chřipku... Člověk mnoho vydrží. Byl jsem připraven, že nějaký zvěd nebo fanatik udělá na mne atentát; když za mnou přijel Beneš, připravil jsem ho na to. Nebál jsem se nic a jen jsem mu domlouval, aby mé případné smrti pořádně využil k naší propagandě. V té době jsem také napsal jakýsi testament – smutný, protože jsem neměl co odkázat, leda něco svých spisů a – dluhy.

Když jsem přijel do Londýna, měl jsem potíže s pasem. Dostal jsem v Ženevě pas srbský; ale abych se při možném výsledku nepřeklekl, vyplnil jsem všechny rubriky krom státního občanství podle pravdy; narozen v Hodoníně na Moravě, profesor, a tak dále. Nikdo si toho zprvu nevšiml; až když jsem si šel pro peníze do filiálky té švýcarské banky, kde jsem v Ženevě měl uloženy peníze, kroutil nad mým pasem pokladník hlavou – byl to Němec Švýcar a vyznal se v zeměpisu: že prý Morava není v Srbsku a tak dále. Ale přece jsem ho usadil; řekl jsem mu, když tak znáte zeměpis, měl byste vědět, že Morava je řeka v Srbsku, a ostatně vám do mého pasu nic není. Ale přece jsem si peníze přenesl do jiné banky. V Hampsteadu na mne chodil delší dobu detektiv, nějak mu ten můj pas vrtal hlavou. Tehdy jsem už byl profesorem na londýnské univerzitě, na King's College (neměl jsem do toho velkou chuť, ale bylo to dobře, že jsem jím byl), a Asquith, předseda vlády, měl mé přednášky zahájit; ale protože byl nemocen, poslal místo sebe lorda Roberta Cecila. To bylo zrovna v novinách, a tak jsem to detektivovi ukázal: když mně důvěřuje váš premiér, můžete mně důvěřovat také vy. Ale to na něho málo platilo – vždyť byli v právu. Požádal jsem pana Setona-Watsona, aby to za mne na Scotland Yardu nějak zařídil. Potom jsem měl pokoj. Šéf Scotland Yardu, sir Basil Thompson, se o mne zajímal; navštívil jsem ho a vložil mu naši činnost. Byl jsem k němu také pozván, když byla ta aféra s countess Zanolari-Landi, co se vydávala za

nemanželskou dceru císařovny Alžběty a bavorského krále Ludvíka. Napsala knihu o svém životě, kde svůj původ naznačila. Já jsem knihu četl; viděl jsem, že její líčení Vídně a dvora je neurčité. Sir Basil mě jednou pozval, abych mu řekl své mínění; byl přitom bratr té hraběnky, zřejmě Žid, a tvrdil rovnou, že jeho sestra je podvodnice. Mne mášla fotografie autorky a jejích dcer; vypadala aristokraticky a hodila se do rakousko-bavorské rodiny. Hleděl jsem se s ní seznámit a psal jí, že bych přeložil její knihu do češtiny; když neodpověděla, vyhlížel jsem ji na ulici – bydlela několik domů od nás. Když jsem ji uviděl poprvé, poznal jsem hned – podle uší, zvláštního chmýří na tváři a fyziognomie vůbec, že se podobá svému židovskému bratrovi.

Jinak jsem s policií měl styky jen přátelské. Jen se mi po celou válku zdávalo, že mě honí rakouští policajti; aji doma jako prezidentovi se mi to někdy zdávalo – teprve v poslední době mám od takových snů pokoj.

Sám se dnes divím, jak jsem tehdy vydržel tolik pracovat. Například každý týden jsem psal nebo spíš diktoval články do Sunday Times; využíval jsem takto svých informací a názorů. Psal jsem i do jiných listů, do Nation, Spectator, New Europe, posílal noticky skrze naši tiskovou kancelář, vyhotovil ani nevím kolik memorand; jenom těch dopisů co jsem musel napsat! Potom čtení na univerzitě, přednášky v některých klubech, v Cambridgi, v Oxfordě, kde jsem bydlil u krétologa sira Arthura Evanse a stýkal se s Miljukovem a Vinogradovem. Do Edinburgu jsem se jel domluvit s belgickým konzulem, profesorem Saroleou, a jeho redaktorkou paní Westovou; vydávali pěkný list Everyman, který se ujal naší věci. Chodil jsem do Foreign Office k siru George Clerkovi, pozdějšímu vyslanci v Praze, k bývalému vídeňskému vyslanci siru Maurici Bunsenovi, k vyslancům dohodovým; víc jsem ovšem vídal žurnalisty a profesory. Byly soboty u Steeda, kde se scházivali novináři, důstojníci a diplomati; každý, kdo přijel do Londýna, stavil se u Steeda a u madame Rose – ta psala dobré články do konzervativní Morning Post. Dnes už bych si nevzpomněl, kolik lidí jsem poznal a hleděl informovat. Netlačil jsem se k oficiálním osobnostem, pokud se nám nepodařilo získat veřejné mínění. Neměl jsem zpočátku nic v rukou a nemohl jsem nic slíbovat; měl jsem jen své argumenty, že je v zájmu Evropy rozčlenit Rakousko-Uhersko. Hleděl jsem, aby denně bylo v novinách něco proti Rakousku a o nás; museli jsme svou věc udělat známou – nestačilo dělat politiku jen v nějakém vysokém ouřadě. Pane, to všechno byla práce aji dřina. Tož to byly pochůzky, návštěvy, schůzky a přednášky, články a dopisy, a ještě expedování našich kurýrů a starost o ně, když jim anglická policie občas dělala potíže. To se někdy stalo, když jsme po knoflíkové aféře dostávali kurýry z Ameriky; pokud Amerika byla neutrální, mohli se američtí občané dostat do Vídně i do Prahy.

Měl jsem své zásady o propagandě, myslím, že byly správné: nenadávat Němcům, nepodceňovat nepřítele, nezkrášlovat nic a nenafukovat; neslíbovat naprázdno a nevystupovat jako prosebník; nechat mluvit fakta a na nich ukázat: to a to je váš zájem, a tedy i vaše povinnost; působit ideami a argumenty a osobně stát v pozadí; nebýt konjunkturalistou, nechytat se věcí, které přinese a odnese den, mít ve všem celkový plán a soud; a ještě něco – neobtěžovat. Stejně důležité: nepřijmout peníze od nikoho než od našich lidí, i když se nám peníze nabízely. Někdy už nebylo mnoho v kase, a Beneš telegrafoval, potřebujeme tolik a tolik – často ještě téhož dne přišel šek od našich z Ameriky. Trápil jsem se zpočátku, že nás venku bylo málo; ale bylo to dobré – nebylo značnějších rozdílů.

Lhát a přepínat, to je nejhorší propaganda. Já vám povím příklad: když byl náš přítel Seton-Watson mlád a chystal jakousi historickou studii o kalvinistech v Uhrách, neměl – jako skoro nikdo v západní Evropě – potuchy o národnostní politice Maďarů; Maďary měl rád. Když sbíral v Pešti svůj materiál, našel nějaké dokumenty o Slovácích a ptal se po nich, že by k nim zajel. Žádní Slováci nejsou, řekli mu Maďaři, to je jen několik pastevců v horách. Ale pan Seton-Watson se seznámil s několika Slováky; od nich se dověděl víc a zajel si na Slovensko, aby se přesvědčil. Když se pak vrátil do Vídně, řekl Steedovi s očima navrch hlavy: "Představte si, oni mě Maďaři obelhali, obelhali!" A to ho přivedlo k tomu, že začal studovat národní problémy Slováků a Jihoslovanů a stal se tou autoritou ve věcech maďarizace a maďarské politiky. Lež se nevyplácí, ať je to v politice, nebo v denním životě.

Několikrát jsem měl namále. Poprvé to bylo v roce šestnáct, když Štefánik mně smluvil audienci s Briandem. Už jsem měl koupený lístek na loď Sussex, abych jel do Paříže, ale vtom mně telegrafoval Beneš, abych nejezdil, že hovor bude později; tož jsem lístek na loď Sussex odřekl. Na té cestě byla Sussex od Němců torpédována a potopena.

Podruhé to bylo, když jsem na cestě do Ruska chtěl vyplout ze skotského přístavu Amble do norského Bergenu. I ta cesta do Norska byla podivně šťastná. Čekal jsem v Amble na loď, ale nepřijela, byla potopena; kdybych byl po ní jel, byl bych minul Štefánika, který se právě vrátil z Ruska a měl pro mne zprávy. Vrátil jsem se tedy do Londýna, kde mě Štefánik čekal; přijel také Beneš z Paříže. Odejel jsem za několik dní na loď v Aberdeenu. Pluli jsme, provázeni dvěma torpédoborci; v noci se loď najednou naklonila a obrátila tak rychle, že celá zapraštěla.

Ráno mně kapitán řekl, že taktak jsme se vyhnuli plovoucí mině – v posledním okamžiku loď obrátili.

Do Ruska jsem si musel pořídit nový pas, to se rozumí, na falešné jméno. Našel jsem si pro sebe dánské jméno Madwig; dánské jméno proto, že rodina mé ženy, Garriguové, přišli do Ameriky z Dánska, a Madwig mě napadlo, jmenuje se tak jeden dánský filolog. K tomu jsem si vymyslel celou povídku a naučil jsem se jí nazpaměť, aby mě nechytli při nějakém rozporu, kdybych přišel Němcům do rukou: že jsem původem Dán, ale odmalička ve Spojených státech, a tak dále. Ale sir Basil Thompson mně radil, abych si toho jména nedával, proč, to už nevím; sám mně navrhl jméno Thomas George Marsden – na to jméno jezdím po světě podnes. To T. G. M. jsem chtěl mít, abych se při podpisu nespletl. Ještě mi sir Basil radil, abych si dal dobrý pozor, až pojedu Švédskem, že jsou tam němečtí vyzvědači a že by mě švédské úřady mohly z titulu neutrality k Rakousku vydat nebo aspoň zadržet. Tož když jsem přijel do Stockholmu, nešel jsem ani do hotelu a prochodil jsem celý den po ulicích s Bohdanem Pavlů, který mně tam přijel z Petrohradu naproti.

Na tu cestu jsem se pořádně připravil; odklidil jsem všechny známky své totožnosti, vypáral jsem ze šatů všechny krejčovské firmy pražské i londýnské a třikrát jsem prohlédl každý kousek papíru a šatstva, co jsem s sebou vezl, aby mě nic neprozradilo. Ale v Rusku jsem našel ve svém prádle límec, na kterém londýnská prádelna napsala inkoustem mé celé jméno MASARYK! A tak jsem si zakládal na své opatrnosti a praktickosti!...

Často jsem o takových osudových chvílích života přemýšlel; nikdy jsem pojem Prozřetelnosti nepožímal aristokraticky, že bych já měl něco extra s kohoutím mlíkem. Takové štěstí má mnoho lidí, snad všichni. Jiná je věc chápat Prozřetelnost ve vývoji národů a států; ovšem i státy a národy jsou složeny z jednotlivců, jednotlivci jsou orgánem a prostředkem celku. Je to problém těžký, neosobuju si, že jej dovedu vyložit. Filozofický oříšek – ořešisko!

1917

Do Ruska mě jednak volala naše Odbočka národní rady – byl naléhavý úkol sjednotit naši zahraniční akci v dohodových státech; jednak šlo o rekrutýrku a organizaci našich dobrovolců z ruských zajateckých táborů, nejvíc o to, abychom z nich mohli zřídit samostatný korpus, de facto už naši vlastní armádu, bojující proti Rakousku. V tom nám nejvíc překáželi ruští byrokrati – to víte, byrokrati nejsou jenom v úřadech, ale i v armádách. Dalo se čekat, že po pádu carství to půjde snáze a že nám hlavně pomůže nový ministr zahraničí, profesor Miljukov, se kterým jsem se dobře znal. Tož jsem se rozjel do Ruska. Ale tumáš, jen jsem dojel – Miljukov podal demisi, a brzo se začala občanská válka; a v tom úplném rozvratu se musela organizovat naše politická a vojenská akce. Byla to svízel.

Divné: kam jsem v Rusku přišel, všude se střílelo. V Petrohradě jsem bydlel proti telegrafnímu a telefonnímu úřadu, o ten se začal tuhý boj; kancelář naší Odbočky byla na Znamenské, což jsem tam docházel z bytu blízko Zimního paláce. Naši se o mne báli a přidělili mně "tělochránitele"; Šeba mi našel Hůzu, který jim do té doby vařil. Přivedli mně ho v zástěře a řekli, ten že bude chodit všude se mnou. Dlouho jsem si na něho nemohl zvyknout; do té doby jsem si všechno dělal sám, i boty jsem si čistil, a teď tu byl člověk, který to všechno chtěl mermomocí dělat. Musel jsem si zvykat.

Ale i s tělochránitelem bylo v Petrohradě nejisto; a co by mně vůbec pomohl, kdyby kulka o nás zavadila? Naši mě nutili, abych jel do Moskvy, tam že je klid, že tam Odbočka přijede za mnou. Dobrá, jel jsem – tou cestou mě provázeli i pan Kódl, známý z našich legionářských románů; ale jen jsem dojel do Moskvy, tam se to začalo zas. Už na nádraží bylo slyšet střelbu. Nechal jsem Hůzu na dráze, aby za mnou přivezl kufrý izvoščikem, a šel jsem pěšky do hotelu National na hlavním náměstí, kde jsem měl objednaný pokoj. Přijdu k náměstí, narazím na kordón vojáků. "Kam jdete," volal na mne oficír. Řekl jsem, že do hotelu National. "Nelze," povídá on, "střílí se tam." Na náměstí vidím, že se střílí ze dvou stran: na jedné straně náměstí měli bolševici obsazeno divadlo, protější stranu drželi Kerenského vojáci, a z obou stran se střílelo z ručnic a kulometů. Důstojník mi radil, abych šel do hotelu Metropol. Jdu – přede mnou jde člověk, dá se do běhu a vklouzne do velkých vrat, která mu pootevřeli. Byl to hotel Metropol. Tož já za ním, ale zatím mně zabouchli vrata před nosem. Tluču na ně a volám: "Co to děláte, otevřte!" "Jste náš host?" volal na mě portýr. "Jinak vás nemůžeme pustit, máme obsazeno." Nechtěl jsem lhát, což jsem na něj vykřikl: "Nedělejte hlouposti a pusťte mne!" On se zarazil a pustil mě dovnitř.

Hotel Metropol byl takový velkoměstský, světácký hotel, pro cizince a bohaté lidi, kteří si přijeli do Moskvy zahýřit. Toho času tam bylo s obsluhou na pět set lidí. Na půdě hotelu bylo asi padesát Kerenského junkerů, ti stříleli na bolševiky a bolševiky z divadla na ně. Když už jsem byl uvnitř, přišel na mne správce hotelu, nebo kdo to byl, a povídá, musíte odtud, tady už nemáme místo a nemůžeme vám dát jíst. Já nikam nepůjdu, řekl jsem, já od vás nic nechci, nestarejte se o mne. Tož mě tam nechali sedět, v kožiše, jak jsem byl, a nevšímal si mne. Zatím se

pořád na hotel střílelo, hosté utekli do sklepů, kde jim dali oběd a večeři – já nic. Večer ke mně přišel hotelový kuchař, hledí na mne a myslí si, jaký jsem podivín; dal se se mnou do řeči a povídá, že čekal z venkova návštěvu svého tchána a připravil pro něho světnici; ale protože tchán do hotelu již nemohl, že si mohu tu světnici vzít. A pak mně dal i najíst.

Světnička byla ve druhém nebo třetím poschodí, za rohem, kam zalítla nějaká kulka jen odrazem od protějších domů. Zatáhl jsem si matraci z postele do kouta na podlahu a tam jsem spal. Ve dne jsem chodil po hotelu a vzpomínal, co dělá Hůza, co moskevští Češi, kteří mě čekali. Ven z hotelu nemohl nikdo, telefon ve vestibulu byl ostřelován, takže nebylo spojení s venčím. Nu, bylo to divné, tak dlouhé dni jsem málokdy zažil. Prvé dni nebylo tak zle; střílelo se jen z ručnic a mitrajéz; po několika dnech bolševici začali hotel ostřelovat z děl, postavených za městem. Brzy byla fronta hotelu, všechna vyšší poschodí, rozstřílena. Hosté se odstěhovali do sklepů. Tam jsem nevydržel, byl tam hrozný zápach a křik, děti a ženy plakaly. Byl tam Polák, který prodělal bombardování Přemyšlu; říkal, že tam to nebylo tak děsné. Já jsem přesto na noc zalízal (doslova jsem musil přes sutiny a kvůli střelám lézt) do svého pokojíku nahoře.

Na jeden obraz si vzpomínám, vidím to, jako by to včera bylo. Stál jsem v koutě u okna a vyhlížel jsem úkosem na ulici, jak to tam vypadá. A tu vidím, jak do ulice vyrazil výrostek a chtěl ji přeběhnout. Běží a najednou padá tváří na zem, s rukama roztaženýma. Myslel jsem, kdybych byl doktor, poznal bych podle toho, jak padl, kam ho to trefilo. Tož tam ležel na chodníku, obličejem k zemi, a papácha se mu odkutálela o krok dál. Zpod obličeje vytekl pramének krve, pak druhý a třetí – počítal jsem je, bylo jich sedm. Co se tak dívám, přiletěl havran, sedl si na tu beranici a koukal na hochy. Já vám měl takovou úzkost, aby do něho nezačal klovat, ale nemohl jsem nic dělat, nemohl jsem havrana nijak zaplašit... Viděl jsem, že za rohem je ambulance Červeného kříže, ale nikdo pro hochy nešel, protože se pořád střílelo. Ale přece se jim hochy zželelo, přišli pro něho mávajíce odznakem Červeného kříže a odnesli ho. Nevím, byl-li ještě živ. A takových obrazů je...

Protože telefon hotelu byl umístěn u vchodu, kam zalétaly kulky, bylo zakázáno k němu chodit; přesto jsem vlezl do budky a zatelefonoval našim, kde jsem – mysleli si všichni, že už jsem mrtev. Hůza se potom jednoho večera pokusil donést mně prádlo, ale musel se vrátit. Jedné noci po kanonádě kadeti z hotelu odtáhli, ale bolševici pálili dál. Hotel se vzdal a bolševici určili, že na druhý den, tuším v sobotu, hosté mohou odtáhnout. Pro jednání s bolševiky byl za Rusy zvolen parlamentářem nějaký Polák, cizinci (bylo jich přes čtyřicet) zvolili si mne. Nechali jsme přinést na hromadu všechny zbraně, které v hotelu byly; ale část nabitých revolverů a nábojů Polák schoval pro ten případ, že by vznikl masakr – v tom případě už bylo lhostejné, jestli bychom se bránili, nebo ne. Báł se zejména, že by se mohl stát útok na ženy, z toho by vznikla obecná řež. Vědělo nás několik o úkrytu zbraní. Přišli bolševici, obsadili hotel a sebrali zbraně – byla to divná posádka, s puškami na špagátech a tak. Dali nás pod stráž. Jeden z těch vojáků sahal mi po kroužku na vázance. Byl to, tuším, hliníkový prstýnek s červeným sklíčkem; naši hoši to urobili ze zapalovače a dali mně to na památku; ale protože prstenů krom snubního nenesím, dal jsem si jej na vázanku. Ukázal jsem jej vojákovi, že je to jen olovo a sklo a že to je památka; chce-li, že mu to dám. Nechtěl. I ptám se ho tak žertem, pustí-li mě brzy ven. “Zachoču, pušču,” řekl, “zachoču, zarježu.” Ale nezařezal. Někteří hosté upláceli strážce, ale já nedovedu podplácet, je to tak ponižující.

Nejhorší bylo, když se stráž namol opila vínem, které našli ve sklepech. Šel jsem k veliteli a prosil, aby změnil stráž. Dal si říci a přivedl stráž jinou. Po dlouhé noci přišla komise prohlížet naše pasporty; tu vedl, podle obleku, student. Mezi hosty byl Lotyš, socialista; znal můj spis o marxismu; ten mi velmi pomohl, abych neměl potíže.

Tak jsem se po týdnu dostal ven; pak jsem bydlil u našich krajanů, u Országha, u Rixyho, a začal znova pracovat s Odbočkou na organizaci našeho korpusu. Naši hoši si chodili ukazovat ten rozstřílený hotel, že jsem tam bydlel; klíč od hotelu jeden z nich přinesl do muzea v Turčanském Svatém Martině.

Z Moskvy jsem potom odešel do Kyjeva, protože náš korpus byl rozložen kolem Kyjeva. Tam jsem se usadil v hotelu Paříž na Kreščatiku; ale sotva jsem dojel, oblehli bolševici Kyjev, a když prošla lhůta na vzdání, začali pálit na město kanóny. Doktor Girs, který byl lékařem ve špitále, převedl mě do Georgijevského špitálu, že tam budu bezpečnější; ale naše porady byly v hotelu Paříž, tož to bylo prašť jak uhod', protože jsem tam musel denně docházet. Jeden obus vletěl do pokoje, zrovna vedle našeho, narazil na stěnu, padl na zem a zůstal stát, nevybuchl; byl na loket vysoký. Nikomu se nic nestalo, jen kousek omítky poranil na hlavě člena rodiny právě obědvající.

Pak postupovali bolševici dovnitř města a bojovalo se v ulicích. Cesta do naší Odbočky vedla přes hlavní bulvár a příční ulici, jmenovala se, myslím, Prorjeznaja. Šel jsem s Hůzou tou příční ulicí, přes kterou se střílelo; kryli jsme se domy na té straně, odkud koule lítaly – to je pravda, tam zase na nás mohly spadnout komíny a střechy; ale

ono si nebylo co vybrat. Do jednoho dvora zrovna padl granát a vybuchl; šli jsme se na to podívat.

Když jsme se dostali na hlavní bulvár, běží tam oficír a mává na nás rukou. "Opásno," křičí, "nebezpečno, zpátky!" Po bulváru to zrovna klepalo, jak pršely kulky na dlažbu. Podívám se na Hůzu: Půjdem-li zpátky, může nás to stejně trefit, tož raději dopředu! A přeběhli jsme bulvár.

Jednoho dne šel jsem s Klecandou na nádraží jednat s velitelem bolševiků; před nádražím najednou cvrnk, a na coul před našimi hlavami trefila kulka do telegrafního sloupu. Blízko na dvoře si dva hoši hráli s nabitou puškou; puška spustila, jednoho to zastřelilo a kulka dolítla pak k nám.

Skutečný strach jsem měl jenom tehdy, když se ti vojáci v Moskvě opili; to mohlo šeredně dopadnout. Jindy jsem se nebál, a když už, tedy jsem to nedal na sobě znát, už kvůli našim hochům ne. Jakkak bych je mohl komandýrovat, kdyby viděli, že mám strach? O tom všem a o jednotlivých zkušenostech dalo by se dost vyprávět – ale zapomínám již na mnohé podrobnosti, a abych vám to řekl upřímně, nebaví mě na to vzpomínat. Mám teď plnou hlavu jiných detailů...

S VOJÁKY V RUSKU

V Rusku – pane, tam bylo víc práce než v Anglii, to už přestávalo psaní a bylo víc jednání. To se rozumí, také víc řečí, bez dlouhých šprochů to v Rusku ani nejde. Takové ruské porady, to trvá od rána do noci; na vzduch jsem se dostal až bůhvídkdy v noci. A pak, toho ježdění co bylo: k ruskému hlavnímu štábu, k našim regimentům a tak – nu, mnoho únavy. Jednou, když jsem jel z Kyjeva, rozbil se vagón, ve kterém jsem seděl – zlomila se osa nebo co; náhodou vlak zrovna vjížděl pomalu do nádraží, takže se nic nestalo; jen jsme museli ostatek cesty stát natlačeni v druhých vozech.

Potíží v Rusku bylo mnoho: největší byly s ruskými úřady, které nedovedly pochopit naši věc: měli nás za Rakušany a za zrádce našeho císaře – zradili císaře, zradí cara. Chtěli jsme, aby nám povolili postavit z našich zajatců dobrovolnou armádu proti Němcům; a když už nám povolili několik regimentů, aby z nich utvořili celý náš korpus. Pane, já se nedivím, že se jim do toho nechtělo. Báli se, když to povolí nám, že to budou muset povolit taky Polákům, a těm nevěřili. Potom neměli dost šatů a zbraní ani pro své vojáky, a teď by měli vyzbrojit naše. A mnozí Rusové tomu nepřáli, potřebovali našich zajatců jako šikovných dělníků v továrnách, v šachtách, na dráhách i na polích. Tož jsem musel s Klecandou a jinými dojíždět do Stavky a ke všem možným ministrům – byl to trpký chléb. Miljukov, který by nám byl nejspíš vyhověl, odstoupil právě v den, kdy jsem přibyl do Petrohradu. Jednal jsem s generály, s Brusilovem, Alexejevem a nejvíc s Duchoninem, to byl náčelník ruského hlavního štábu a dobrý voják, a s tím jsme to konečně upekli. Snad nejvíc nám pomohlo veřejné mínění, když se naši u Zborova dobře drželi. Tehdy jsem jednal o náš korpus v hlavním ruském štábu, v Mogilevě; mluvil jsem s mnohými, zejména s Brusilovem – poklonil se po pás a řekl: "Klaním se hluboko před vašimi vojáky." Byl jsem rád, že jsme pro něho mohli něco udělat po válce, když se, exulant, léčil v Karlových Varech. Jeho žena mně poslala po jeho smrti jeho osobní ikonu, zahalenou v prostřílené látce – tu ikonu nosil vždycky při sobě, aby ho chránila, a odkázal mi ji.

Když jsme konečně dosáhli našeho korpusu, ptal se mě Duchonin, koho chceme mít velitelem korpusu, a já mu jmenoval generála Šokorova, takového spolehlivého vojenského úředníka. Brzy nato bolševici Duchonina ubili a jeho mrtvolu zhanobili; šel jsem mu na pohřeb, a tam mi jeho vdova řekla, že by si byl Duchonin přál být komandýrem naší armády. Kdepak by mě mohlo napadnout, že by náčelník hlavního štábu stál o velitelství korpusu! Aspoň že se jeho vdově můžeme odvděčit za jeho dobrou vůli a vážnost, kterou měl k našim vojákům.

Sotva jsme měli svůj korpus, začaly se nesnáze s bolševiky. Umluvili jsme ozbrojenou neutralitu a vymohl jsem, že nás pustí přes Sibiř do Francie. Když jsem odjížděl na Sibiř, chtěli nás odzbrojit nebo získat pro sebe – to všechno znamenalo jednat a zase jednat s komisary, s vojáky a kde s kým.

Další potíže byly přirozeně s našimi vlastními lidmi. Předně jsme měli v Rusku svou starou, poloporuštěnou emigraci. Každá emigrace přijímá psychologii země, ve které žije; docela jiná byla povaha naší kolonie v Paříži, jiná v Americe a jiná v Rusku – s tím se muselo počítat. Někteří vlivní našinci na Rusi převzali celý program starého carismu. Když jsem přijel, někteří mě udávali u ministerstev a měli tu a tam vliv i na naše lidi. Tož to se muselo srovnat.

Pak zas byly nějaké starosti s našimi vojáky. Měli jsme dobrovolníky z emigrace a dobrovolníky ze zajatců; byly rozpory mezi starodružiníky, dobrovolci ze Srbska a z Dobrudže a novými regimenty z náboru v ruských zajateckých táborech – to se muselo sjednotit. Druzí se hádali, kam se má táhnout: na Kavkaz, na rumunský front, nebo přes Archangelsk do Francie. Třetí měli spory, má-li být komando ruské či české; a čtvrtí, mají-li oficíři mít menáž společnou s mužstvem nebo ne. Ja, tož takové věci jsem musel porovnat. Co jsem jim říkal? Řekl jsem jim,

na tom že čerta záleží, jaké bude komando, jen když ho budou poslouchat. Na tom nesejde, jedí-li oficiři s mužstvem; ať každý jí, kde se mu líbí, jen ať se postarají o dobrou menáž. Našli se oficiři demagogové, kteří si vojáky předcházeli u společného stolu, a byli někteří vojáci, kterým se už nechtělo do boje; byly potíže s aprovizací, a kolem dokola se rozpadala a rozbíhala ruská armáda. V takovém stavu jsme organizovali svůj korpus.

Ted' si vemte, že i naši zajatci byli do jisté míry demoralizováni; to je docela přirozené: každé zajetí tím, co má ponižujícího a bezprávního, člověka nějak ochromuje – nemá svého domácího kořene. Jak jednou voják zahodí flintu, chce už mít od vojny pokoj. Nábor dobrovolců v zajateckých táborech nešel někde dost hladce. Byli velitelé táborů, hlavně Nerusové, kteří kladli všechny možné překážky naší rekrutýrce. Manifesty, šířené v táborech, aby se naši zajatci hlásili dobrovolně do pole, byly plné takových ideálů, které je musely spíš odstrašovat. "Budete trpět hlad, budete zavšiveni v zákopech," takové zásluhy se jim slibovaly, když vstoupí do vojska. Zatím se ti lidé, to se rozumí, chtěli najíst a žít lidštěji než jako vojenoplenníci. A zas ti, co už byli ve vojsku, měli konflikty s důstojníky v domnění, že dobrovolník nemusí slepě poslouchat, demagogové je v tom živili, po bolševickém vzoru se dělaly vojenské rady a konventikle a chtěly vojsko řídit hlasováním. To všechno bylo přirozené, ale někdy hodně svízelné. Byl u nás jeden takový plukovník, Rus, který měl plná ústa Husa a bratrství, aby se dostal nahoru; toho jsem prokousl, jak říkají Rusové, nechal jsem ho preterovat – a jeho pluk se chtěl bouřit. Takových věcí bylo víc. Ti z našich, kteří se zbolševizovali, agitovali proti vojsku i proti naší půjčce; ale když se ke Kyjevu blížili Němci, vstupovali honem do naší armády – vojsko se nám už stalo ochranou.

Já vám řeknu, náš člověk je dobrý voják, když je v boji; pak je statečný a chytrý jako málokdo. Umí se dostat z každé šlamastiky; ale když v ní není, tedy do ní vhrkne sám. Neumí vždycky vytrvat a selhává, když nemá co dělat; to bylo před Sibiří a na konci sibiřské kampaně zas. Ale ani lépe vyzbrojené a organizované armády než naše by nesvedly líp takové sibiřské tažení. Mně šlo jen o to, aby byli schopni boje, až přijdou do Francie; to jejich bratrství a zvláštní řády dobrovolného vojska, to nevadilo, jen když se drželi v bojovém stavu. Zařídili jsme během doby kursy pro důstojníky, nácvik vojáků a všechny možné dílny, krejčovny, ševcovny, uzenářství, tiskárnu, sport, divadlo, poštu i banku pro naše vojáky, abychom je zaměstnali a aby se nám nerozběhli. Museli se starat o menáž, a to bylo hodně těžké; mužici na Ukrajině už nechtěli za ruble prodávat, že prý prodají Němcům za hřebíky. Peníze papírové neměly pro ně ceny, vyvíjel se primitivní obchod výměnný. Na Sibiři bylo v té věci lépe. To se rozumí, když se pak naši hoši dostali do boje, byli to vojáci, jakých by pohledal – to byl boj o život.

Mne měli naši vojáci rádi a uznali mě za vrchního velitele; myslím hlavně proto, že jsem jim někdy vyhuboval – na vojně patří k věci, aby lidé byli k sobě upřímní – a snad i proto, že jsem se nebál. Hoši si chodili v houfech ukazovat ten rozstřílený hotel Metropol, co jsem v něm bydlel, a povídali si o mně celé legendy; říkalo se, že se ničeho nebojím. Zatím jsem se kolikrát bál, ale nedal jsem to na sobě znát; zrovna kvůli nim jsem chodil po ulicích, když se střílelo. Neviděli ve mně tu profesorštinu. Byl jsem s nimi rád; pozoroval jsem mnoho společného mezi vojáky a dětmi. Vojáci, stejně jako děti, potřebují spravedlivosti, přímosti, otevřenosti; protože musejí poslouchat až na smrt, musí jim ten, koho poslouchají, opravdu a bez pokrytectví imponovat. I ty vojenské parády jsou spíš pro vojáky samotné než pro jejich velitele. Mám vojáky rád, i když nemám rád válku.

Největší starost byla, kde se má našeho korpusu nejúčelněji užít. Ruské fronty už nebylo; zato na západě stálo pětkrát sto tisíc dobře ozbrojených německých vojáků, protože Němci bolševikům nevěřili. Bolševici by zpočátku byli šli s námi proti Němcům, ale tomu Spojenci nechtěli a právem; proti vůli Trockého udělal Lenin s Němci mír. Proboha vás prosím, jak jen si někdo mohl nebo může představit, že bychom se tehdy mohli probít skrze německou frontu domů! Padesát tisíc vojáků, skoro žádná děla, neúplná výzbroj, vůbec vadná aprovizace a v týle země v plné revoluci! Nebo vést vyhlazovací boj proti bolševikům: pád carismu, rozklad jeho celé administrace, zrevolucionování ohromné země – s padesáti tisíci vojáků se nemohlo potlačit takové veliké hnutí, vyvolané neschopností starého režimu! Francie na podzim roku sedmnáct chtěla hodit naše vojáky na rumunskou frontu; tož jsem se tam jel podívat na front k Mircesti, u Jas, a viděl jsem: už se tam nebojuje, jen mně jako na počest dali pár ran a Němci odpověděli stejně nebojovně; mluvím s rumunskými a francouzskými oficiři a slyším, že se už vojákům nedostává masa i chleba, tož aprovizace vázne. A pak jsem čul, že Rumunsko už pomýšlí na mír – byla to pravda; co by se tam bylo stalo s námi? Proto jsem rozhodl nechodit tam, i když jsem z toho měl polemiku s Clemenceauem.

To jediné možné a rozumné bylo, převést naše vojáky na francouzský front, kde bylo třeba každého muže. A viděl jsem: přes Archangelsk to nepůjde; je tam špatná doprava a Němci by na moři torpédovali naše transporty ajncvaj. Nejkratší cesta do Francie a domů byla ta nejdelší: přes Sibiř a kolem světa. Tak jsem to nařídil a sám jsem jel napřed přes Sibiř jako kvartýrmaistr, aby naši viděli, že to jde. Vyjednal jsem s bolševiky, s jejich prvním

generalissimem a pak s komisarem Fričem, který býval univerzitním profesorem, ozbrojenou neutralitu, že naši vojáci odjedou se zbraní; to jsem měl černé na bílém. Naším vojákům jsem dal rozkaz: nevměšovat se do vnitřních ruských věcí – aby tam nemusili zůstat; ale kdyby proti nim vystoupila některá slovanská strana, bránit se. S Němci i Maďary jsme už byli ve válečném stavu tím, že jsem dal naši armádu oficiálně od Francouzů prohlásit za část armády francouzské; našim se mohli postavit do cesty jen bolševici – proto jsem řekl “slovanská strana”. Neutralita se rozuměla sama sebou už proto, že nás bolševici vlastně živili, nebo nám aspoň nepřekáželi v aprovizaci.

Z Moskvy jsem vyjel 7. března – náhodou v den svých narozenin. Dostal jsem ochotou lady Paget místo ve vlaku anglického Červeného kříže, který odvážel z Ruska anglickou samaritskou misi; měl jsem tam jen tvrdou lavičku – ještě že mi Hůza opatřil v Moskvě matraci. Ta cesta trvala měsíc; cestou jsem si rozmyšlel a sepisoval svou knihu Nová Evropa, pozoroval anglické spolucestující, debatoval s bolševickým průvodčím. Jednou se náš vlak musel zastavit, protože v krajině před námi se bojovalo; někdy nám došlo topivo a muselo se našťípat dříví pro lokomotivu – v tom nade všechny vynikal Hůza.

Pospíchal jsem do Ameriky také proto, že jsem už očekával jednání o mír; jen jsem se ještě musel zastavit v Japonsku, abych přišel ve styk s evropskými spojenci a upozornil japonskou vládu, že naši vojáci, aspoň část, se přijdou nalodit do Japonska. Japonsko jsem nemohl studovat; neměl jsem tam pokdy se rozhlédnout kolem sebe.

No tož byla to velká práce v Rusku, ale pěkná; už jsme se domů nevraceli s holýma rukama, měli jsme něco skutečného a svého, svou armádu, první skutečný, třeba exteritoriální kus svého příštího státu.

KONEC VÁLKY

Do Ameriky, do Vancouveru jsem jel z Japonska na lodi Empress of Asia. V Americe už na mne všude čekali naši krajané i američtí novináři – musel jsem si zvykat na tu americkou slávu; jednak celá Amerika prožívala ve válce takové horečné vzrušení, bylo jim to nové, cítili nový vztah k Evropě a ke světu vůbec; jednak tu už působila popularita našich legií, které se tehdy začaly probíjet zbraněmi skrze Rusko a Sibiř. Znal jsem naše vojáky, věděl jsem, že se z toho dostanou; ale Američané mají neobyčejný podiv ke všemu hrdinství, tož na ně tažení našich padesáti tisíců přes celý zemědělský dělal veliký dojem.

Bylo to počtvrté, co jsem přišel do Ameriky. Poprvé to bylo, když jsem jel za miss Garrigue v roce sedmdesátém osmém, a dvakrát jsem tam jel přednášet; to bylo v letech 1902 a 1907. Tož jsem viděl Ameriku růst ještě od jejich pionýrských dob. Ano, líbí se mi. Ne že bych měl rád kraj; ten náš je pěknější. Americký kraj je – jak bych vám to řekl? Je to jako americké ovoce; vždycky se mi zdálo, že jejich ovoce chutná nějak syrověji než naše, naše že je sladší a zralejší na chuť. Myslím, že to dělá ta tisíciletá práce u nás, která je za vším. A stejně i ta americká krajina je jaksi syrovější než naše. Americkému farmáři, vyzbrojenému stroji, je půda fabrikou a ne předmětem lásky, jako dosud u nás.

Na Americe se mi líbí ta otevřenost lidí. To se rozumí, i tam jsou lidé dobří i špatní tak jako u nás; ale jsou otevřenější i v tom zlém. Takový americký viking je docela bezohledný a nemilosrdný; je to otevřený pirát beze všech cavyků, neschovává se za mravní nebo vlasteneckou plentu. Ti dobří, ti zas jdou stejně energicky za tím, co považují za dobré, ať je to humanita, náboženství nebo kulturní věci; jsou podnikavěji dobří než u nás. V tom je pořád ještě to podnikavé pionýrství, tak jako tam dosud je divoká půda.

Ta americká industrializace a pracovní tempo, to mě nepřekvapuje. Prosím vás, když Američané mají zásobit zbožím přes sto miliónů svých lidí, museli si zvyknout dát se do práce ve velkém; to dělají ty velké rozměry. Ani v tom jejich kapitalismu nevidím žádného rozdílu; takový jejich miliardář je náš milionář, jenomže ve větším měřítku. Nebo se říká honba za dolarem. Jako by to u nás bylo lepší. Rozdíl ovšem je ten, že u nás v Evropě se honíme spíš za krejcarem než za dolarem a že to děláme poníženěji, jako by to byla diškrece. Evropa je v tom ohledu míň bezohledná, ale špinavější.

Amerikanism mašin. Stroje mají své dobré stránky i zlé – stejně taylorism, racionalizace a ty věci. Nahradí-li stroje hrubou, úmornou práci člověka, tož dobrá; mělo by se víc myslet na to než na zisk v penězích. Mně bylo cizí to tempo americké práce; při každé práci potřebuji jaksi volného okraje, abych si mohl věc řádně promyslet. Náš dělník je snad míň hybný, ale pracuje dobře a přesně; kvalita je u nás nad kvantitu. V Americe práce fyzická se cení více než u nás; americký student jde o prázdninách sklízet obilí nebo dělat číšníka; u nás se vzdělání školské a zejména akademické skoro přeceňuje. Americký dělník je proti našemu volnější a má svůj elbow-room; je-li šikovný, má svou fordku a bungalov – proto tam není socialismu v našem smyslu.

To nevadí, že k nám proniká takzvaný amerikanism. Tolik set let jsme evropeizovali Ameriku, mají teď stejné právo. My se amerikanizujeme, ale nezapomeňte, že Amerika se zas čím dál tím víc poevropšťuje. Četl jsem, že

teď dva milióny Američanů za rok přijíždějí do Evropy – má-li Evropa něco dobrého pro jejich život, však si to odnesou s sebou. Když čtete novější americké autory, vidíte, jak přísně soudí ty chyby a plochosti amerického života – jen kdyby naši autoři byli tak otevření k našim chybám! Budoucnost je v tom, že se Evropa vyrovná Americe a Amerika Evropě. Zkrátka: mně poskytla Amerika mnoho k pozorování a k studiu; naučil jsem se v ní mnohému, mnohému cennému.

V Americe, to už jsem se vědomě připravoval na mírové jednání. Především jsme museli utužit jednotu Čechů a Slováků. Druhá věc, to bylo jednání s podkarpatskými Rusy, aby se přihlásili sami k našemu státu. To byl zbrusu nový projekt, který se vynořil teprve v Americe; viděl jsem hned, co by to pro nás bylo, kdybychom měli územní most k budoucímu demokratickému Rusku nebo k Ukrajině. Nepřemlouval jsem zástupce podkarpatských Rusů k ničemu, jen jsem jim vyložil situaci – můžete se připojit k Maďarům, k Polákům nebo k nám, volte sami. Volili nás. Další práce byla, tak jako předtím v Evropě, sjednotit menší evropské národy v jejich boji za svobodu: tedy jednat s Poláky, Rusíny, Srby, Hrvaty, Rumuny a jinými; výsledkem byla ta společná Deklarace nezávislosti ve Filadelfii. Šlo dále o to, získat americký lid; co to bylo schůzek, porad, přednášek a víceméně slavnostních mítinků a kongresů; ale nic naplat, muselo se zpracovávat veřejné mínění, které předtím o nás vědělo málo, o Slovácích skoro nic. V Americe byla populární válka proti Germánům, ale ty zmotané národní problémy střední Evropy byly lidem cizí. Naštěstí už od začátku války naši lidé ve Spojených státech zahájili propagandu proti Rakousku; když pak naše legie na Sibiři k sobě obrátily pozornost celého světa, měli jsme trumfy v rukou. Hlavně se nesměl ztrácet čas, protože válka už se chýlila ke konci; a to ještě ten konec přišel o půl roku dřív, než jsem čekal.

Když bylo připraveno veřejné mínění, začal jsem jednat s americkými úředními kruhy, s Lansingem, plukovníkem Housem a jinými; v těch stycích pro nás mnoho udělal Mr Crane, můj starý americký přítel – jeho syn byl u Lansinga sekretářem. S prezidentem Wilsonem jsem se sešel, myslím, čtyřikrát. Můj první dojem z něho byl dojem takové dokonalé úpravnosti, neatness; řekl jsem si, je vidět, že má ženu, která ho miluje. Dost dobře jsme si rozuměli – nu, oba jsme přece byli profesori; byl v zásadách tvrdší, ale přijímal námítky. Věděl o mně a byli jsme ve stycích, třeba nepřímých, ještě než jsem přišel do Ameriky. Viděl jsem, že v evropských věcech nebude doma a nebude si pro svou přímočarost rozumět s evropskými státníky; varoval jsem ho, aby do Evropy na mírové jednání nechodil, ale nedal si říci, byl příliš unášen svým plánem Společnosti národů, aby chtěl počítat s překážkami.

V té době, v květnu roku osmnáct, za mnou přijela z Anglie naše Olga. Tehdy bylo pro ponorkovou válku zakázáno brát na lodi ženy a děti; tož dostala na lodi místo na rozkaz Wilsonův, že jede jako kurýr se zprávami – jediná žena na konvoji osmi lodí. Žil jsem nejvíce ve Washingtoně; abych měl trochu pohybu a vzduchu, jezdíval jsem na koni v Rock Creek Parku – když to chcete vědět, to bylo tam, kde jsem si mohl srazit vaz; chtěl jsem jenom zkusit, jak se skáče přes nejvyšší překážku. Pak už mě naši lidé nenechali jezdit samotného. Také mně pořídili první auto, byl to malý dodge. Vzpomínám si, jak jsme v něm jezdili nebo spíše se jen pokoušeli jet po ulicích, když bylo příměří, Armistice Day. Takovou lidovou radost jsem jakživ neviděl; všichni lidé jásali a zpívali, objímali se, houkali na houkačky, celý New York byl zasypán barevným papírovým sněhem. U nás neumíme být tak zuřivě a dětinně veselí jako Američané.

Když jsem dostal telegram, že mě doma zvolili za prezidenta – já na to do té doby nemyslel; když jsem si představoval, co budu dělat po svém návratu, myslel jsem jenom, že budu žurnalistou. Když jsem dostal ten telegram, to byla pro mne jen starost: starost s odjezdem, kdo má jet s sebou a tak. Odjel jsem 20. listopadu; náhodou je to den ženinych narozenin. Ta cesta na lodi, to byl můj první odpočinek za čtyři léta; mohl jsem s dcerou hrát v šachy – od té doby jsem jich neměl v rukou; chodil jsem po palubě, díval jsem se na moře, uvažoval, jak se to všechno stalo – a měl jsem radost. Bože, tož se nám to přece jen povedlo!

V republice

ÚŘAD PREZIDENTA

Že jsem se stal prezidentem: na to jsem nebyl připraven. I když jsem byl uznán za hlavu naší zahraniční vlády, i když jsem už byl jist, že z té vojny vyjdeme svobodni a že se navrátím – co budu dělat, až zase budu doma, o tom jsem neměl kdy přemýšlet. Ještě chvíli docílovat na univerzitě? Vedle toho být poslancem a žurnalistou? Když mě v listopadu osmnáct zvolili doma prezidentem, nu dobrá; hlavu jsem si s tím hned mnoho lámat nemohl, bylo plno starostí před odjezdem z Ameriky. Teprve na lodi jsem měl pokdy uvážít novou situaci. Srovnával jsem republiku americkou a švýcarskou; revidoval jsem si katastroficky a administračně zralých osobností; představoval jsem si detaily nutné státní konstrukce, jak by měl náš stát vypadat, a takové věci. Zabýval jsem se dávno analýzou státu, jeho forem a funkcí; jako poslanec jsem študoval podrobně složení Rakouska-Uherska a všechny jeho politické a kulturní síly. Dost mně chybělo, že jsem v tu chvíli nevěděl, jak se zatím doma utvářejí

poměry. Přitom jsem se musel připravit, jak a co bude v Londýně, v Paříži a v Itálii; věděl jsem, že budu muset navštívit tato politická centra a osoby, které budou na mírových konferencích dělat novou Evropu – dost mi to vrtalo hlavou. Musel jsem si zvykat i na formálnosti hlavy státu.

Když jsem se vrátil – tehdy jsem se necítil příliš dobře; myslel jsem, že nebudu dlouho živ. Snad to bylo po těch námáhách a rozčileních za války a po těch několika chřipkách, které jsem prodělal; pro každý případ jsem se hleděl postarat, aby tu byla kontinuita, aby se ničím nepřerušila ta naše rozdělaná práce za hranicemi. Vždyť se teprve mělo sklízet ovoce těch několika let práce za hranicemi, všech těch demarší a styků – tož o to jsem měl první starost. Doma jsem se musel vpravovat do nových poměrů; byla už utvořena vláda, bylo tu revoluční Národní shromáždění, byly již některé nové zákony a instituce. Ještě bylo dobře, že jsem skoro všechny ty lidi v naší politice odedávna znal a věděl, co od koho čekat. A mnoho, snad denně jsem se musel učit něčemu novému; to není maličkost, být prvním prezidentem v novém státě, který nemá své tradice vládnutí a reprezentace. Viděl jsem chyby, které se dělaly, a které jsem dělal já. Třeba taková maličkost: zapomněl jsem na prezidentství a slíbil kamarádům, že den po přísaze přijdu do kavárny, kde jsme v roce čtrnáct mívali své politické porady. Jdu z Hradu do města – sběh lidu. Tak jsem se učil být prezidentem – a ještě dnes se učím; pořád přicházejí nové situace, v kterých se musím rozhodovat.

Musel jsem se hodně napřemýšlet, co je a jaký má být prezident demokratického státu. Když se dělala ústava, představovali si mnozí, že funkce prezidenta republiky bude víceméně reprezentativní, de facto bez možnosti zasáhnout přímo do politických událostí. Bylo by to analogon přísně konstituční monarchie (anglické), ale u nás prvá ústava nebyla dost připravena ani v teorii, ani prakticky; převzal se starý státní aparát (to bylo správné!) a nové se dělalo pod tlakem poměrů od gruntu změněných. Uplatňoval jsem svůj vliv pomocí Švehly a jiných; zasadil jsem se například o to, aby prezident měl ústavní právo nejen schvalovat návrhy vlády a parlamentu, ale účastnit se vládních porad a vystupovat podle potřeby iniciativně i v parlamentě. Šlo mně také o to, zabezpečit odbornost administrace a vlády; proto u nás míváme kombinovanou vládu parlamentní i odbornickou, a odtud také stálost hlavních úředníků státu (Švehla, Beneš a jiní).

Myslím, že naše ústava je dobrá; ale šlo a jde stále o to, naplnit literu životem. Jsou v naší ústavě, jako v každé jiné, jisté nejasnosti; to ono by mohlo být jiné – máme například nepoměrně mnoho poslanců, podle Anglie by nám jich stačilo kolem dvou set. Pravda, měnit ústavu je věc choulostivá; máme přece příklad Ameriky: tam od vydání ústavy 1787 bylo za sto čtyřicet let přijato jen devatenáct oprav, třebaže bylo podáno přes dva tisíce návrhů. A ty opravy jsou vlastně doplňky – například volební právo žen; původní text zůstává v platnosti. Jak říkám: neběží jen o slova zákonů, ale o to, jak jim rozumíme a jak je provádíme: všechny zákony, i ústavní, zůstávají za ustavičným vývojem poměrů, až konečně se ukáže, kde a co se musí nově kodifikovat. Zákon takzvaný zvykový nebyl jen v začátcích kultury, platí posud a stále, třebaže v pozměněných formách.

Ve všem, co jsem konal, jsem musel uvažovat, jaké se tím utváří praeiudicium nebo zvyk; a byly to často oříšky tvrdé. Musela se vědomě tvořit tradice. Máte například nevyhnutelný ceremoniál: hleděl jsem, aby i v něm se vyjadřovala demokratičnost, jaká odpovídá době a povaze našeho národa. Přál bych si, aby si naši lidé lépe než posud uvědomili nutnost symbolů; nejen život náboženský, také život politický se smyslově a ideově vyjadřuje symboly. Žil jsem posud co nejvíce v soukromí, ale teď jsem se musel smířit s těmi strážemi dole, s parádami, recepcemi a se vši tou reprezentací; co dělat, říkám někdy, to patří ke kšeftu. Po té stránce, řekl bych, to máme zařízeno dobře, náš republikánský ceremoniel, náš protokol se stal v mnohém příkladem. Sám pro sebe žiju tak, jak bych si přál, aby mohl žít každý občan; má jediná nákladnější záliba jsou knížky, ale ty budou sloužit veřejnosti.

Veliká oběť, oběť citelná je mi uložena tím, že jsem stále pod oficiálním dozorem a na očích lidí.

To se rozumí, mnoho starostí mně dělaly politické a administrační otázky denní. Jen si vzpomeňte na začátky republiky, na valutní rozvrat kolem nás, na občanské boje a puče ve všech skoro sousedních státech; už skoro zapomínáme, co v které chvíli bylo nebezpečnější, zda hospodářská zbědovanost či vlna komunismu nebo desperátní převratové pokusy poražených vrstev starého režimu. A třeba být na stráži posud a stále – proti chybám starým i novým. Dnes se nám zdá skoro samozřejmé, že náš stát to všechno přežil v poměrném klidu a že při tom budoval svou ústavu a své řády; ale tehdy to znamenalo vzít rozum do hrsti a neztrácet hlavu. Míval jsem týdně, aji několikrát týdně schůzky se Švehlou, Tusarem, Rašínem a jinými. Beneš býval za hranicemi, tož obšírná korespondence. Co to bylo porad, společných obědů, to jest zase porad v jiné formě, procházek a šprochů! Vzpomínám na ty doby rád; uvědomil jsem si jasně a in concreto cenu osobnosti v politice a ve státě. Dobrý program je dobrá věc; ale krom toho musí na něj být čestný, statečný a moudrý člověk, který má odvahu odpovědnosti. Proto se stále ohlížím víc po lidech než po heslech. U nás ještě příliš dáme na hesla – to je, myslím,

také jedno z dědictví po Rakousku-Uhersku; tenkrát jsme neadministrovali a nedělali politiku my, nýbrž Vídeň, a tak jsme si víc než zdrávo zvykli na hesla. Víím, že se v politice nelze obejít bez hesel; ale když teď máme svůj stát v rukou, musí se hesla – nebo chcete-li, tedy ideály – ztělesňovat v určitých a promyšlených požadavcích, radách a v praktických programech; vidět to na naší žurnalistice (nevylučuju žádnou), jak dovedeme myslit řádku po řádku, neurčitě, negativně, polemicky, nekonstruktivně. Nejsem nikdy proti kritice; bože můj, po většinu života jsem vystupoval jako kritik; ale rád bych kritiku konstruktivní, radící, nerozčilenou. Vždyť ani revoluce nesmí být jenom negativní, musí být založena a připravena pozitivně – jak potom, prosím vás, může se spokojit negací reformující kritika?

To se rozumí, porady s vedoucími politiky a ministry mívám i dnes, a hodně často. Snažím se všechno kontrolovat, třebaže do administračního chodu vsahuji co nejméně; je nutné, aby se ministři sami zaučovali, jako jsem se musel zaučovat také já. Často, snad denně, si říkám: ještě třicet let klidného, rozumného a dělného vývoje, a pak je náš stát zajištěn; ale pro těch třicet let počítám na prstech ty opravdu vůdčí, vyzkoušené a silné lidi – ty mladší už málo znám. Neohlížím se jen po politicích, ale po státnících; těch, říkám to rovnou, nemáme tolik, abychom se mohli obejít bez práce všech. Proto pozor, abychom osvědčené pracovníky zbytečně neztráceli ani ze zlé vůle nespotřebovali! Musíme se ještě mnohému naučit: na prvním místě umění kriticky oceňovat poslance, politiky, žurnalisty i úředníky vyšším měřítkem státnictví. Není státníkem ten, kdo nevidí aspoň kus cesty dopředu a nepřipravuje vývoj budoucích let.

Snad nic není pro politiku, ale i pro život tak důležité jako poznávat lidi. Poznat ty pravé a povolání, ale také prokouknout ty nesprávné a neprávem se deroucí na veřejnost. Každý úspěšný převrat vynese na povrch mnoho parvenuů, křiklounů a falešných proroků. I my máme své; po ovoci poznáte je, a poznají je konečně všichni. Vždyť přese všechno, co nás dělí v tábory a strany, chceme snad všichni politiku rozumnou a poctivou, a dvakrát dvě i v politice jsou a zůstanou jen čtyři.

Stejně důležitá jako politika vnitřní mně vždycky byla a je politika zahraniční, a právě v době poválečné. Tu je dvojnásob třeba dívat se dopředu a být připraven na věci příští. Nebýt nikdy a nikým překvapen! Otázky do budoucnosti nejsou nikdy úzce vymezeny; dohadu dopředu se můžeme odvážit jen tehdy, když jsme v mezích možnosti vzali zřetel na nejširší souvislost a souhrn všech sil a činitelů. Musí se vědět, aby se mohlo předvídat, jak říká Comte. Zahraniční politika je a má být věcí veliké a důsledné koncepce státní a světové. Přitom si málokdo představí, co drobné práce a neviditelných iniciativ skutečná zahraniční agenda vyžaduje. Pro mne aspoň je to práce neustálá; přesvědčil jsem se za války, jakou praktickou cenu v politice, zejména mezinárodní, mají osobní styky a poctivé osobní informace. Sympatie a důvěra jsou lepší argument než jakákoliv chytristika. Tož, to se rozumí, na tom poli je funkce prezidenta někdy formálně úřední, ale nepoměrně častěji soukromá; jsem si ovšem dobře vědom toho, že pojem soukromosti v tomto případě je zákony nedefinován. A právě u nás, protože naši lidé měli málo styků s cizinou, je stále ještě třeba navazovat informativní i přátelské styky s nespočetnými lidmi, kteří k nám přicházejí ze zájmu o náš stát a o naše instituce. Jen málokdo ví, co času jsem tomu věnoval. Mnoho lidí za mnou jezdí ne jako za prezidentem, ale jako za autorem politických a jiných spisů a názorů, o které se zajímají; tož sloužím při tom spřádání styků i jako spisovatel, kantor a novinář. Nerad poučuji a vykládám, raději se dovídám; ale rád nerad, musím si i to odsloužit. Dobré, přátelské styky s cizinou umožňují vhodné svazky hospodářské.

Jiná kapitola mé politiky, to je Hrad, totiž jeho úprava; udělat z něho památník naší historie, obraz našeho staronového státu, symbol nejen minulosti, ale i budoucnosti. In concreto: hrad monarchický pozměnit na hrad demokratický.

Mnoho zájmu jsem měl od začátku o naše vojenství; vojenské věci jsem študoval už jako poslanec za Rakouska, ale daleko víc za války, když jsem musel počítat s výsledkem vojny a když jsem organizoval náš korpus na Rusi. Jsem rozhodný pacifista, ale mám vojsko rád; i kdyby už nebylo válek, nebudou nikdy zbytečny dvě základní vojácké ctnosti každého celého muže: kázeň a statečnost. Chci-li mír, neznamená to, že přijímám bez obrany útok; právě naopak. Já chci mír prakticky, ne utopicky; to znamená, že pro udržení míru vynaložím všechnu sílu důvtipu a lásky k národu i k člověčenstvu, ale je-li třeba, i všechnu sílu obrany. Proto být nebojácný, mužný, co nejsilnější! Není a nikdy nebylo nejmenšího rozporu mezi mým humanismem a mým úsilím o obranu státu. Potřebujeme míru k vybudování státu i k osobnímu štěstí nás všech; proto budeme pracovat pro mír vytrvale a promyšleně. A míru potřebují všichni ostatní národové a státy tak jako my. Nová Evropa je jako laboratoř vybudovaná na velkém hřbitově světové války: laboratoř znamená a vyžaduje práci všech. A demokracie – demokracie moderní je v začátcích. Bylo by chybou nevidět přívržence a zastánce starého, aristokraticko-monarchického režimu – také při práci!

Vojsko, třeba v pozmeněné formě, bude snad vždy, jistě ještě dlouho; chci říci: národ potřebuje vycvičené pohotovosti mladých, zdatných a otužilých mužů, kteří mohou být kdykoli a ihned dirigováni k práci při velikých katastrofách a podobně, a k obraně.

Těžká byla pro mne otázka trestu smrti; stálo mě mnoho nocí, když jsem měl podepisovat trest smrti, a dni, kdy jsem to učinil, mám ve svém kalendáři poznamenány černým křížkem. Sledoval jsem pozorně, má-li trest smrti vliv na zločinnost; studoval jsem statistiku zločinů a zejména vražd po celou dobu, ale nevidím, že by trest smrti měl účinek odstrašující na lidi zločinné; zločinec ve chvíli vraždy nemyslí na trest, ale na úspěch svého zlého činu. Jistý účinek je na občany ostatní, zejména o věci myslící. Můj argument pro trest smrti není, že je odstrašující, ale že v něm je mravní expiace: vzít člověku život je bezpráví tak strašlivé, že může být usmířeno jen výkupným stejně těžkým. Dělán ovšem patřičný rozdíl mezi vraždou a zabitím a uznávám polehčující okolnosti při každém zločinu, jak to moderní kriminální psychologie vyžaduje; ale ve výjimečných případech nemohu vyvracet, že trest smrti je ve shodě s metafyzickým uznáním hodnoty lidského života. Věřím a čekám, že bude zrušen vyšší vzdělaností a mravností obyvatelstva, souhlasem nás všech.

Mám-li říci, v čem se můj život vyvrcholil, tedy ne v tom, že jsem se stal prezidentem a že mohu nést tuto stejně velkou čest jako těžkou povinnost. Má osobní satisfakce, smím-li to tak nazvat, je hlubší: že jsem ani jako hlava státu nic podstatného nevyškrtl z toho, več jsem věřil a co jsem miloval jako chudý študent, jako učitel mládeže, jako nepohodlný kritik, jako reformní politik; že, stoje v moci, nenacházím pro sebe nižádného jiného mravního zákona ani jiného vztahu k bližním, k národu a k světu, než jaké mne řídily předtím. Smím říci, že se mi potvrzuje a naplňuje vše, več jsem věřival, takže jsem nemusel změnit nic na své víře v humanitu a demokracii, na svém hledání pravdy, ani na nejvyšším mravním a náboženském příkazu lásky k člověku. Pravím to ze zkušeností, kterých stále ještě nabývám ve svém postavení, že není jiné morálky, jiného etického řádu pro státy a národy a jejich správce než pro jednotlivce. Není to osobité uspokojení z toho, že jsem po celý svůj život, tak podivně a složitě utvářený, zůstal sám sebou; důležitější je, že v tolika zkouškách zůstaly a ověřily se ty lidské a obecné ideály, které jsem vyznával. Říkám si, že v tom neustálém zápase o lepší příští národa a lidstva stál jsem na straně dobré. To vědomí stačí, aby život člověka byl krásný, a jak se říká, šťastný.

STARÝ STROM

Jedna věc mě překvapila, když jsem se vrátil z vojny: jak moji známí, moji vrstevníci zestárli. Zapomněl jsem po tu dobu války skoro na všechno, tak jsem byl celou pozorností ponořen do vojny, do všech jejích detailů a konečných výsledků; když jsem viděl tu změnu v lidech, až jsem se zarazil, že patrně jsem zestárl také já.

Podívejte se na ten starý dub; prý je mu devět set let, ale jak je silný, kolik je v něm života! Ta velikost ani to stáří mu nebrání vyrážet v nové listí ani kvést. Člověk by měl stárnout podobně. Žít do sta let, to by neměl být žádný kumšt – to se rozumí, těmi umělými, nepřírozenými zásahy se toho nedosáhne. Růst na zdravém vzduchu a v sluníčku, rozumně jíst a pít, žít mravně, pracovat svaly, srdcem, mozkem, mít starosti, mít cíl – to je celý recept makrobiotiky. A neztratit živý zájem: protože zájem, to je právě život sám, bez zájmu a bez lásky není života.

Měříme život příliš jednostranně: podle jeho délky, a ne podle jeho velikosti. Myslíme víc na to, jak život prodloužit, než na to, jak jej opravdu naplnit. Mnoho lidí se bojí smrti, ale nedělají si nic z toho, že oni sami a tolik jiných žijí de facto jenom položivotem, bez obsahu, bez lásky, bez radosti. V poznání pravdy, v mravním řádu, v účinné lásce máme už v tomto životě podíl na věčnosti – prodlužujeme svůj život ne o dni nebo o léta, ale o věčnost. Je dobře, že hledíme život člověka prodloužit; ale nadto jej máme zhodnotit. Někdy se mi vracívá sen, nevím, odkud se mi vzal, snad z nějakého obrazu: na moři loď a nad ní se naklání anděl s hodinami; čas po čase skane z těch hodin krůpěj do moře a anděl praví: Zas jedna minuta uplynula. Ten sen si vždycky uvědomuju jako výstrahu: Dělej, pracuj, dokud tvé minuty plynou.

Mnoho lidí stárne jen z pohodlnosti, že už nechtějí nic dělat. Nestárnout, to není jen udržet se, ale pořád růst, pořád získávat; každý rok má být, jako by člověk vystoupil o příčli na žebříku výš. Sám dávám pozor, stárnu-li; kontrolovu své duševní schopnosti, paměť, kombinačnost a ostatní. Jak bych viděl, že ztrácím nějakou hlavní schopnost, udělám hned místo mladším.

Péče o tělo: kdyby to šlo po mém, hleděl bych se obejít bez doktorů; ale neumí-li se někdo starat o své zdraví sám, o toho se musejí starat lazebníci. Vzdělaný člověk se má pozorovat, má přemýšlet o své dietě; to není materialism – materialism je nemyslet a jíst a pít, co hrdlo ráčí, přes míru a proti rozumu. Především tedy střídmost; jíst a pít mnohem méně, než se zpravidla pije a jí. Chcete-li to vědět, tedy jím třikrát denně: k snídani napřed něco ovoce, ždíbec másla a zavařeniny na topince, občas kousek opékané slaniny a tak asi půl sklenice

neslazeného čaje; jídal jsem někdy i vejce naměkko, ale není prý to moc zdravé. K obědu několik lžíc bílé polévky, malý kousek masa, víc zeleniny, kousek moučnicku, ovoce a černou kávu. K večeři jsem si zvykl na talířek kaše nebo kousek buchty s mlékem obarveným kapkou kávy. To stačí. Ani svým hostům nepředkládám k obědu víc, až na jednu koncesi, že dostanou takzvané entrée, obvykle rybu nebo tak; prý taková zákuska podněcuje apetýt – nevím, k čemu je toho třeba: stačí ukojit přirozený hlad. Mezi tím trojím jídlem nepožívám nic, leda o páte doušek holého čaje, je-li společnost. Žaludek si potřebuje odpočinout, jako každý pracující úd, a toho se mu dostane vyhladověním. Většina lidí nechává svůj žaludek dřít do úmoru – přejídat se je jako nosit nad své síly těžká břemena. Dnes už i medicína varuje lidi před tloušťkou; tlouštíci se nedožijí dlouhého věku, protože ukládají většinu svých orgánů přílišnou námahu. A nadto tloušťka není pěkná na pohled. To se rozumí, i to patří k programu humanitnímu, aby lidé byli krásní.

Pokud se pití týká, nikdy jsem nepil kořalky; víno jsem píval od chlapectví, narodil jsem se ve vinném kraji; pivo jsem se naučil pít až ve městě. Teprve před svým padesátým rokem jsem poznal, že alkohol není k ničemu dobrému, ale spíš k zlému, a přestal jsem jej pít vůbec. Po mé poslední nemoci mě doktoři nutili, abych pil před jídlem skleničku vína; nechutnalo mi a konečně jsem pokusy zjistil, že to jde bez vína také a ještě lépe. Jako prezident chtěl jsem i své hosty nutit, aby jedli bez vína nebo piva, ale nešlo to. No, dobře, myslím si, ať každý dělá, jak se mu líbí; abstinence není mým náboženstvím, ale občas se pokouším své spoluobčany upozornit, jak nemírné pití je, stručně řečeno, hloupé.

Další má životospráva je prostá. Když ráno vstanu, vykoupám se ve studené vodě a pak sokuju – mám na to svůj vlastní systém. Denně hodinu až dvě chodím nebo si vyjedu na koni; snesu teď v sedle dobře dvě až tři hodiny, ale před několika léty jsem jezdil i pět hodin. Čistota je stejně důležitá – čistota zubů a úst, čistota těla a čistota vzduchu. Kouření: jako kluk jsem si hrál na mužského – to bylo v roce šedesátém šestém; chtěl jsem Prušákům ukázat, že jsem Čech, a tož jsem si urobil cigarety z bílo-červeno-modrého papíru a z těch jsem před nimi bál. Později na univerzitě jsem chvíli kouřil cigarety (víc mě těšilo je dovedně udělat). Kouření, pití a nestřídmost, to nejsou potřeby, ale jen návyky. Chceme-li vychovat zdravé děti, nestačí jenom kázat, co je zdravé a co ne, nestačí poučovat, ale prakticky v nich vypěstit zdravé návyky. Četl jsem kdesi, že smrt je zlovyk; nechci se přít o smrti, ale jistě předčasné stárnutí a mnoho nemocí jsou jenom zlovyky. Věřím, že tak jako přírodní síly, i své zdraví a zvyky budou mít lidé víc a víc v moci a že se jednou budou ohlížet na mnohé naše choroby se stejnou hrůzou jako my na středověké nebo asijské morové rány. Moderní medicína má pravdu, že přestává být jen léčením a stává se profylaxí – a výchovou.

3. MYŠLENÍ A ŽIVOT

Noetika - teorie poznání

O POZNÁNÍ

Ptáte se, moje filozofie, moje noetika a metafyzika – pravda, literárně jsem jich soustavně nezpracoval, jen příležitostně to ono napsal; formuloval jsem si je pro foro interno, to se rozumí. Každý člověk má svou filozofii, chcete-li, svou metafyziku. Řeknu vám napřed: nikdy jsem se nevydával za filozofa, neřkuli za metafyzika –

A to říká profesor filozofie!

Právem. Učil jsem dějinám filozofie, filozofii dějin, učil jsem sociologii; pravda, svou filozofii, svou metafyziku jsem do toho uložil, ale souborně jsem ji nepřednášel ani nenapsal. Často se do filozofie počítá psychologie, etika, filozofie právní, filozofie dějin, sociologie a kdeco; ale to je nesprávná klasifikace věd. Toto všechno jsou odborné, samostatné vědy nebo části samostatných věd – ovšem, každá odborná věda má svůj filozofický základ, svůj blízký vztah k filozofii. Skutečné filozofické vědy jsou jenom dvě: logika s noetikou – a metafyzika. Filozofie – tím slovem se rozumí jednak jakási moudrost, hlubší jakési poznání a vědění, a za druhé celkový názor na svět i na život. Pro mne je filozofie, míním filozofie vědecká, pokus o celkový názor na svět, implicity na ducha; měla by být úhrnem všeho vědění, syntézou všech věd – ale může dnes někdo obsáhnout všechny vědy, rozrostlé do takového odbornictví? Nu, nemůže, i kdyby byl sebeučenější. To je ten vážný problém: co je, co může být filozofie nebo metafyzika vedle věd odborných.

Čili je problém, může-li být filozofie a metafyzika vědou.

To ne. Filozofie, tedy i metafyzika, nemůže být jiná než vědecká, nesmí nikdy a v ničem být v rozporu s vědeckým poznáním. Říkám-li problém, myslím tím úkol; ten úkol je jasný, ale jeho řešení je těžké; nikdy v něm nebude řečeno poslední slovo, tak jako nikdy nebude řečeno poslední slovo v lidském poznání.

Ale abych vám odpověděl: moje filozofie, má noetika a metafyzika jsou implicity v mých literárních pracích; jsou

obsaženy i v tom, co a jak jsem jednal –

– čili jsou obsaženy ve svém praktickém užití. V tom snad jste, pane prezidento, tak trochu pragmatista.

Pragmatista – to ne. Ale i pragmatismů je několik; pokud by šlo o Peirce nebo Williama Jamese, ti dva vycházejí z Kanta, a už tím jsou mně cizí. Také jsem nikdy nekladl takový důraz na utilitarism, a dokonce nábožensky stojím jinde. James napsal, že pragmatism je jen nové jméno pro staré metody myšlení – nemám rád nová jména pro staré věci.

Pravdaže je několik pragmatismů; ale řekl bych, že je také pragmatism český. Například typičtí čeští myslitelé: Komenský, Palacký, Havlíček – i Havlíček je filozof. Já vím, že jich nelze strkat do jednoho pytle; ale to bije do očí, jak ti tři pořád obracejí své myšlení k praktickým věcem života, k životním věcem národa. Všichni tři jsou politikové. Typická česká filozofie je vlastně politická – snad proto, že malý národ si nemůže dovolit luxus myšlení pro myšlení. Tedy tomu bych řekl český pragmatism nebo praktická tradice české filozofie; a do té tradice mně zapadáte i vy.

Tož pravda, na ty tři můžete ukázat: učili, ale také prakticky vedli; a jejich politika – to bylo úsilí obrodit lid vzděláním a humanitou, osvobodit národ politicky i duchovně. A je příznačné, že všichni tři měli koncepci světovou. Ten Komenský, typický Čech a duch už dost novodobý: byl člověk náboženský a své náboženství žil i jako vychovatel a politik. Apoštol humanity, hlasatel harmonie ve všem a všude; pracoval pro národ prací pro celý svět a ten svět celý zchodil. Je uznaným učitelem národů – pravý a první vědomý Panevropán.

Palacký – vhroutil se do historie našeho národa a podal nám zdůvodněnou filozofii naší historie; z ní čerpal zásady naší politiky a té politiky se činně účastnil. Na něm se pěkně ověřuje staré historia vitae magistra.

A Havlíček – duch moderní, energický, ale vždycky opatrný, kritický, vědomý své národní odpovědnosti; zkrátka vzor demokratického žurnalisty. Šel za Palackým, nějaký čas také poslancoval; dal takto živý příklad, jak souvisí žurnalistika a politika. Pravdu máte, že byl také filozof – přece nejsou filozofy jen profesori, každý myslící člověk má nějakou svou filozofii, metafyziku, pokus o postižení smyslu života a světa. A u Havlíčka každé slovo, každý novinářský článek je projev uceleného světového názoru.

Pravíte, naše filozofická tradice. Nevím, neuznává se to dost; ale mohu říci, že v těch třech jsem našel svůj vlastní i náš národní program, pořád a pořád jsem si na nich ověřoval své názory. Zdůrazňujete praktickost mé filozofie. Budiž. Vždycky jsem pracoval rád a snažil se být praktický, obracel jsem se k praxi a do praxe; ale není praxe bez teorie. Teorie nemusí být formulována pro sebe, stačí, když podkládá a řídí praxi.

Tedy teorie pro praxi.

Ano, ale také praxe pro teorii. Teorie má hodnotu, i když nemůže sloužit praxi hned. Poznávat je právě tak důležité jako jednat. Jednáním poznáváme, tak jako poznáváním připravujeme správné jednání. Je-li někdy rozpor mezi teorií a praxí, pak je někde chyba: buď je špatná ta teorie, nebo ta praxe, často obojí. Při vši praktickosti jsem všude pro teorii, pro teoretické poznání vědecké a filozofické. Jsem proti planému spekulování, proti hře se slovy, jsem proti špatné praxi a proti práci zbytečné – tak jako teorie může být bezkvětná, tak bezplodnou může být praxe. Práce a užitek nejsou smyslem života – čert je velmi pracovitý, kutí ve dne v noci, a přece je hloupý. Aspoň náš čert český a slovenský. Jsem pro věcnost, pro poznání věcí konkrétních. Ne pragmatism, ale konkrétism bylo by mým heslem.

Tím jsme zase skoro tam, kde jsme byli. Místo dualismu teorie a praxe kladete dualism poznání abstraktního a konkrétního.

Ne – protiva poznání abstraktního a konkrétního je jen logická. Poznání věcí, jednotlivin, poznání konkrétní se zakládá na poznání abstraktním. Příklad: Máte psychologii abstraktní, která jedná o duši a vědomí, o představách, soudech, citech, vůli, obrazivosti, paměti. Ano, ale ty všechny kategorie přece neexistují o sobě, jsou jenom vyabstrahovány; v živém člověku jsou ty všemožné prvky a činnosti spojeny vjedno. Každý člověk je celý svět, mikrokosmos, a nejsou dva lidé stejní; co tu máte různých letor, charakterů a nadání, různosti pohlavní, věkové, profesionální, národnostní a rasové! Už také psychologii konkrétní máme, například psychologii dětství, geniálnosti, umění a náboženství, psychologii osobnosti a tak dále. Ale dřív muselo být poznání abstraktní, abychom mohli roztřídit a metodicky zpracovat tu konkrétní skutečnost psychických jednotlivin. Vývojově a logicky poznání abstraktní jde před poznáním konkrétním.

Aspoň pokud jde o poznání vědecké.

Ano; ale každé skutečné, soustavné poznávání je vědecké nebo k vědeckosti aspoň míří. Není protikladu mezi

poznáním abstraktním a konkrétním, poměr je čistě logický a metodický: obojí druh věd je ustaven studiem týchž předmětů, totiž konkrétních věcí.

Vemte si tento příklad: v přírodě neexistuje život, nýbrž živé individuality; existují lidé, zvířata, rostliny. Podle těch tříd máme antropologii, zoologii a botaniku; ale vedle těch věd a logicky před nimi se ustavila biologie, abstraktní věda o životě. Vy jste tak trochu zahradník a víte, co všechno by vám ušlo z krásy i z pochopení přírody, kdybyste neznal aspoň něco z abstraktní biologie rostlin, kdybyste nevěděl nic o jejich architektuře, o jejich rozplozování, o jejich skladbě, chemii a podobně. Kdybychom neprošli cestou abstraktního poznání, stáli bychom jako poloslepí před světem konkrétních jednotlivin.

Vlastním předmětem poznání je svět jednotlivin, individuí, individualit živých i neživých; ale k tomu poznání dospíváme oklikou věd abstraktních. Poznat znamená co nej přesněji, co neplněji poznat skutečnost konkrétní; právě k tomu je nejprve třeba si vyabstrahovat, teoreticky zkonstruovat a uvést ve vědní systém konstituující prvky a obecné zákony věcí a všelikých dějů – ale nezapomínat, že pravým předmětem a cílem poznání je ten svět jedinečných bytostí a věcí, který a jen který je nám dán.

Který je nám dán – k čemu? K našemu poznání nebo k našemu jednání?

K obojímu, k jednání i k poznání – nelze jednat bez poznání. I poznávat je aktivita, myšlení a poznání je činnost, často činnost nesmírně energická nebo, jak říkáme, tvořivá. Mluví se o věku technickém, říká se, že dnešní typ člověka je technik, a ne myslitel; ale kde by byla technika bez předchozí ohromné práce teoretické?

Jít za poznáním, to je, pane, život svrchovaně činný. Když řeknete věda, říkáte tím také úsilí, trpělivost, vytrvalost, obětavost, poctivost – samé požadavky života činného – a života mravního.

Podřizujete tím vědu etice?

Řekl bych: ne vědu, ale vědce. Etice je podřízen člověk každý a celý, všechno, co prožívá a koná, tedy i poznávání. Poznání je mravní povinnost, stejně jako láska a služba bližnímu, jako kterýkoli z mravních příkazů. Na vědcích a filozofech neuctíváme jejich nadání, nýbrž to velké usilování o pravdu – to je čin mravní. Proto i zneužití vědy cítíme jako hřích, je to hřích proti Duchu svatému. Mravnost a užitečnost vědy je v tom, že jde jen a jen, čistě a přísně za poznáním, za pravdou; ale každá pravda je nebo bude jednou dobrá pro život.

Ano, ale snad záleží na tom, jak se s tou pravdou zachází.

Chcete tím říci, že se vědy a poznání někdy zneužívá nebo užívá nesprávně. Ano. Přesto bych řekl: pravdu především, pravdu vždycky a všude. Pravda není nikdy v rozporu s mravností; žádná lež nebo nepravda není trvale dobrá, ani takzvaná *fraus pia*. Máme život, máme názory a přesvědčení, máme společenské styky zatížené spoustou lží, a k tomu ještě zbytečných. Lež je nemůžná; je zbraní slabochů, dost často také násilníků – ne lidí silných. Pravda, pravda poctivá, poznání skutečné nemůže nikdy škodit.

A co věda, která slouží válce?

Válku nedělá věda, ale lidé, lidská nedokonalost, lidé vědu ještě nedosti uznávající; kdyby se svět víc řídil poznáním a pravdou, bylo by těch válek méně, ba nemusely by být vůbec. Pro obranu se vědy užívá právem a správně; ale pěstovat vědu pro násilí, pro válčení agresivní, je zločin. Musíme konečně rozlišovat právo a násilí, pravdu a lež, skutečnost a fikce – musíme hledat pravdu i v těch případech, kdy se dřív sahalo ke zbraním. Myslím, že poslední velká válka dostatečně dokázala zbytečnost, škodlivost a nesmysl válčení.

Ovšem – naše poznání světa a lidí je dosud velmi neúplné, ale právě proto jen stát poctivě a vytrvale o to poznání, o pravdu! A pravda vítězí.

CO JE PRAVDA?

A tak se mně zdá, že jsme se od noetiky dostali do etiky.

Ne docela, jsme na cestě. Začal jste s pragmatismem, a pragmatism staví svou teorii poznání na potřebách činného života. Tím jsme se dostali k poměru teorie a praxe. Já toho dualismu neuznávám: člověk mně není rozpůlen na polovinu poznávající a polovinu jednající; jednaje poznává, samo poznávání pak je činnost a jednání – a jak mohutná činnost, pane! Noetika se ptá, co to je to poznání, co to je pravda. Etika se musí ptát, zda pravdě sloužíme tak poctivě a cele, jak máme.

Tož dobře: co je to pravda?

Aha, otázka Pilátova. Prosím vás, co to je, tam ti ptáci v parku?

Straky, pane prezidente.

Máte lepší oči. Nejsou to holubi?

Ne, straky.

Víte to bezpečně?

Vím. Už se na ně dívám chvíli, a pozorně. Holubi lítají jinak.

Tak vidíte, sám jste řekl znaky pravdy: že to víte bezpečně, protože jste se pozorně díval, a já jsem si své poznání ověřil vámi. Když mermo chcete definici pravdy, řekl bych: pravda je to, co bezpečně a kriticky víme, co je skutečnost uvědomělá. To je to celé: to, co víme, vědět bezpečně a s jistotou, aspoň s veškerou jistotou té doby dosažitelnou. Jak to řekl Aristoteles: člověk od přírody baží po poznání – ano, ale baží právě po poznání jistém a bezpečném. Potřeba jistoty, potřeba přesvědčení a pravdy: to je základ a smysl celé noetiky, nic víc.

Řekl jste, že jste v mých spisech nenašel vybudované kritiky a teorie poznání, žádné mé noetiky. Mohl bych říci: je tam; ale abyste ji nemusel hledat, tož vám ji naznačím, ovšem jen heslovitě. Už se, myslím, nedostanu k tomu, abych znova ex cathedra učil problematice a systematické noetiky. Považte, že jsem rostl z Platóna, prokousal se skepsí Humovou, subjektivismem Kantovým, učil se u Comta, Milla, Brentana a u tolika jiných – co tu je noetických otázek, které jsem si musel vyřídit!

Tož docela stručně: ke každému jednotlivému poznatku, k poznání vůbec, k pravdě vůbec docházíme myšlením. Člověk je bytost myslící, vedle vůle a citu.

Myšlení: to je vnímání a představování věcí – hmotných i nehmotných – skrze smysly nebo v paměti a v obraznosti, a za druhé je souzením o představovaných věcech. Vidíte něco bílého a černého, co se pohybuje; že to jsou straky, to už je váš soud. Pravda je v soudech, ne v představování. Posuzujeme představované věci, máme o nich své mínění, své přesvědčení. To je to plus, které z pouhé představy dělá poznatek.

Tedy poznatek je soud spojený s přesvědčením.

Nebo tak: poznatek je soud uvědomělý, soud, který vědomě usiluje o pravdu, o jistotu a bezpečnost. Soudem vypovídáme, že v něco věříme a v co, že jsme o něčem přesvědčeni. Přesvědčení je víra zdůvodněná; říkáme, že jsme si o tom a tom jisti, jisti naprosto, že máme toho znalost bezpečnou. Jedním slovem: jistota.

Usilovat o jistotu: to znamená dobře pozorovat to, o čem soudíme, být pozorný, být kritický. Poznání je uvědoměním kritickým. Myslet, poznávat, vědět, to znamená dobře si uvědomit, co víme a co nevíme, co jsme poznali, co neznáme, co poznat nemůžeme. Kritickost neznamená váhavost, nerozhodnost, pochybovačnost nebo skepsi. Být kritický, to je zkoumat, přezkoušet, kontrolovat, ověřovat své poznatky. To je aspoň jedno kritérium pravdy: pravda je soud, který obstál ve zkušebním ohni kritiky.

A nejen kritiky naší. Každé vědecké poznání je podrobeno ustavičné kontrole a kritice nesčetných lidí; může být a je pořád ověřováno, korigováno nebo potvrzováno. Nepřibývá jenom poznatků, ale i metod kritických; jen uvažte, co už dnes máme experimentace a měření! Kritika druhých a kritika ustavičná, ta velká součinnost v hledání pravdy je také jedna ze záruk našeho poznání. Nemůžeme si myslet, že už máme dost poznání a samou pravdu; ale můžeme si být jisti – a i to je noetická jistota, že se postupem věků budeme pravdě víc a víc blížit.

O MÝTU

Znova říkám: kritickost není skepse. Pochybování není počátkem myšlení, jak se někdy soudí.

Už proto ne, že skepse je vývojově pozdní.

Nu ano. Od přírody je člověk důvěřivý, řekl bych věřivý. Věří svým smyslům, obrazivosti i paměti, věří rozumu, citům, snahám a vůli, věří nejen sobě, ale i jiným; věří slepě, dětinně, naivně. Víte, jak nekriticky dovedou lidé věřit i dnes; jakpak teprve člověk primitivní! Primitiv nerozlišuje mezi skutečností a výplody fantazie, sny, vidinami, fikcemi, dohady, analogiemi; impulsivně jedná a impulsivně, bezuzdně také myslí. Jeho výklad světa a života je směsice zkušeností a poznatků s nekritickým bájením a s přejatými tradicemi. Je to, řekl bych, duševní stav absolutismu; prvotní člověk politicky slepě podléhá vůdci, duchovně kněží. Tento noetický stav nazývám mytickým – v mytologiích primitivů se nám jeví naprosto zřetelně.

Metoda mytickosti je analogie. Primitivní člověk si vykládá celý svět podle sebe samého, podle svého vědomí a funkcí svého těla, podle svého nejbližšího okolí, podle svého kmene, vůbec podle své zkušenosti. Mytický naladěný člověk je naivní egocentrista a egoista, není sám sobě hádankou a není mu hádankou svět.

Egoista, který vlastně nepozoruje sebe samého.

Ano. Primitiv je úplně pohroužen ve své okolí, je naprostý objektivist; do sebe se člověk pozorněji dívá hodně později. Venkovan je i dnes objektivističtější než městský člověk, dělník než intelektuál; dítě se pohřžuje ve věci tak, že si dlouho neuvědomuje sebe samo. Teprve v pokročilejším stáří, abych tak řekl, dívá se člověk do sebe, nejen kolem sebe. Že zprvu své já promítá do svého okolí, to se děje spontánně, bez kritiky a bez úmyslu, docela naivně. V dění kolem sebe a v pohybu věcí hledá primitivní člověk síly podobné těm, které hýbají jím; podle analogie svého já vidí živé a činné bytosti, duchy, bůžky a bohy ve věcech se měnících, nebo je klade za věci a nad ně jako hybatele a pány věcí. Uspořádat ty mytické představy v mytologické systémy, to už je další vývoj myšlení; považte, že na to měl primitiv tisíce let času, že v nich je vývoj delší než ve vědě – není divu, že se tolik mytologie udrželo i v našich pojmech a představách. Prosim vás, Řekové a Římané měli, pamatují-li se dobře, přes třicet tisíc všelijakých nadlidských, transcendentních božstev a polobožstev. I primitiva zajímá celý svět; nedá mu to, aby se neptal, odkud se svět vzal a co s ním bude, přemýšlí o sobě a svém osudu, odkud se vzal, jak se narodil, jak se udržuje život, co znamená smrt; musí mít jaký taký názor o společnosti, ve které a se kterou žije – zkrátka, člověk má od pradávna nějaký názor na svět a na život, má nějakou tu filozofii. Primitivní, mytickou –

– a starou jako pazourkové nástroje.

Však ona se, panáčku, neztratila, je v nás zahrabána jako ty pazourkové nože, šípy a sekyry v zemi. Až budeme líp znát nynějšího člověka, najdeme ještě ledacos z jeho prvotní mytickosti. Je v nás ještě ažaž toho naivního egocentrismu, té víry v bůžky a bubáky; chcete-li doklady, najdete je snadno – třeba v politice.

VĚDĚNÍ A MÝTUS

Tož dál: hned s tou mytickou náladou a proti ní se v člověku vyvíjí poznávání – můžeme už říci: kritické, vědecké. Živobyť člověka primitivního, jak dnes víme, bylo tvrdé, nebylo rájem, nebyl to žádný Saturnův zlatý věk; člověk si musel zvykat pozorovat, mít pozor, usuzovat, zkrátka myslet, musel vyrábět a zdokonalovat nástroje, aby uhájil život svůj a svých. I ten nejprostší nástroj je už kusem mechaniky a fyziky, lovectví, pastýřství a rolnictví je začátkem zoologie, botaniky, astronomie a čeho všeho ještě. Od samého počátku musel člověk bojovat o život – a pracovat; to znamená učit se, experimentovat, vynalézat a vynikat nad sebe samého a nad své okolí. Přesné myšlení se začalo u věcí nejvšednějších a praktických; teprve později se překonává mýtus o věcech vzdálenějších, nevšedních a pomyslných. Může se říci, že konflikt kritického myšlení a naivní věřivosti, vědění a věření, vědy a mýtu je tak starý jako člověk, jako lidstvo.

Možná že už v pravěku byl i konflikt pokroku a konzervace.

Jistě byl. Jako názor na život a na svět, jako pokus o výklad světa a života je mýtus vývojově – v jedinci i ve společnosti – prvotnější, starší, původnější než kritika a věda, věřivost je v lidech pevněji zakořeněna než kritické myšlení; proto se v historickém vyhocení toho konfliktu mýtus zdá být pozitivní, kritická věda negativní, protože opravuje a de facto popírá a ničí ty a ony primitivní názory mytické. Dost slušné pochopení protivy vědy a mýtu najdete už u Vica, když stanovil tři stadia vývoje: básnické, heroické, člověcké; to trojí stadium přijímali Turgot a Saint-Simon. Po nich u Comta máte, že lidská kultura vůbec probíhá trojím stadiem: teologickým – s vývojovými stupni fetišismu, polyteismu a monoteismu – metafyzickým, které místo božstev klade abstraktní pojmy, a konečně pozitivním, vědeckým, které místo hledání prvních příčin zjišťuje fakta a jejich řád a zákony.

Ad vocem Comte: začal kritikou mýtu a došel k tomu, že sám vyfantazoval celou pozitivistickou mytologií. Na něm vidět, jak silně je v člověku mýtus zakořeněn.

Řekl bych jako literát, chválabohu. My literáti se totiž bez mytičnosti neobejdeme.

Pane, ani my filozofové ne. Básník se liší od vědce a filozofa, ač filozofie byla dost případně nazvána pojmovým románem; básník, umělec myslí obrazy, vědec a filozof pojmy. Ale ani vědec se neobejde bez fantazie, nebo, abych užil terminologie Goethovy: bez fantazie exaktní. Duchovní vývoj jednotlivce i společnosti je právě v tom, že se povlovně opouští lehkověrný mýtus a přijímá se poznání kritické. Mytickost ustupuje vědě, ale ve vědě zůstávají zbytky mýtu a tvoří se i mýty nové – co chcete, člověk je mýtofil; mytickost a vědeckost nejsou v něm příkře odděleny, prostupují se. Filozofii máte mytičtější než vědu, protože věda se omezuje na svůj obor, kdežto filozofie zabírá obory všechny, celý život a svět. Člověk primitivní je ve své teorii, ve výkladu světa a života hrhr; člověk vědecký, kritický stává se skromnějším, ví, jak málo ví. A v obecném životě – totéž míšení. Když pozorujete současnou společnost, najdete v ní těsně vedle sebe nejružnější stupně a druhy mytickosti a vědeckosti, najdete úplný primitivism –

Jak řekl, nevím už kdo: mezi námi žije i pračlověk i středověk –

Ano, a žije i starověk, žije Sokrates, Platón, Aristoteles, a nejen ti: v dnešním člověku nežije jen minulé, nýbrž i budoucí. Vývoj – v přírodě i v člověku – není jen samá změna, je i uchovávání starého a tvoření nového, budoucího.

Nezapomeňte: mýtus se tvořil tisíce a tisíce let – proto je kolektivní, je tradiční a dostávalo se mu snadno obecného konsensu. Proti tomu kritickost, vědeckost jako věc nová je individuální, rodí se z osobního nadání a z osobní zkušenosti – proto na vyšším stupni vzdělání vzniká obecný konsensus daleko nesnadněji. Věda není kolektivní, nýbrž kooperativní; a to víte, kooperace je vždycky, v myšlení jako v praxi, těžší než spontánní, hromadný konsensus. Konflikt kritického vědění a mytické víry se v celých dějinách jeví jako konflikt jedinců a minorit s majoritou.

Podívejte se jen do dějin filozofie, Řeky počínajíc: jak brzo po Homérovi a Hesiodovi, po tvůrcích a oslavovatelích mýtů vzniká filozofie, která už nevykládá svět pomocí bohů a bůžků a hledí jej vyvodit z jednoho empiricky daného principu – z vody, ze vzduchu, z jakési pralátky: to máte Thaletu, Anaximenu, Anaximandru – a z čísla: pythagorejci – zase nové mýty. Notabene, hned v těch začátcích vidíte tu abstraktnost, o které jsme mluvili. Později se přijímá pro výklad světa mnohost principů: Empedokles, Anaxagoras a Demokrit už skládají vesmír z prvků, z atomů, a přichází k platnosti i pořádací rozum. Nus – u Anaxagory; to je začátek filozofického učení o účelnosti světového řádu, začátek teismu a monoteismu. A je důležité, že se ti první filozofové a všichni ostatní po nich, ať výslovně nebo jaksi mezi řádky, postavili proti mytologii, proti víceméně ustrnulé teologii lidového náboženství. Odtud odpor kněží, příliš často oficiálních mytologů, proti filozofii a vědě – v Anaxagorovi, v Sokratovi máme první oběti toho konfliktu vědění a slepého věření. A je pochopitelné, že se v takzvané sofistice už hlásí skepticism, individualism a do jisté míry i subjektivism. Napřed se filozofové zabývali světem vnějším, teprve později světem vnitřním – Sokrates, jak bylo řečeno, snesl filozofii z nebes na zemi; člověk byl prvotně radikální objektivist, teprve později obrací pozornost také na subjekt, do svého vlastního nitra.

Zároveň s filozofií se vyvíjejí vědy speciální, medicína a především matematika – to, pane, není nahodilé, že od Řeků přešla na pozdější dobu jediná učebnice, a to aritmetiky a geometrie od Euklida. Na tom zase vidíte to prvenství abstraktního poznání. A speciální vědy odporovaly mýtu ještě víc než filozofie.

Budiž. Ale to, co říkáte, je spíš historie poznání než teorie poznání.

Nemyslím. Stopovat historii poznání znamená pochopit i cesty poznání. Ano, historie poznání, ale historie věčná, která se děje stále a trvale. Ten konflikt věřivosti a kritičnosti, mýtu a vědění je dán naší lidskou přirozeností; tím překonáváním mytickosti je charakterizováno a definováno poznání samo.

Poznání! Prosím vás, to je stejně abstraktní slovo jako příroda nebo život. To, čemu dnes říkáme poznání, věda, jsou nesčíslné poznatky jednotlivých lidí – a snad nejvíc těch, po kterých nezbylo ani jméno. Naše vědění, naše kultura stojí na úhrnu nespočetných osobních výkonů a objevů neznámých duchů, neznámých génů; my jenom pokračujeme v jejich díle: často vzpomínám těch neznámých myslitelů pravěku a všech dob – co všechno musilo být vymyšleno a uděláno, abychom třeba my dva teď tak pohodlně mohli filozofovat.

Vývoj lidského poznání se dál a děje se posud a stále tou protivou vědecké přesnosti a mytickosti; věda je konsensus lidí myslících, myslících přesně a kriticky; každý poznatek putuje z hlavy do hlavy, od člověka k člověku, z věku do věku, aby byl přezkoušen, opraven a rozmnožen. Poznání není něco hotového, je to živé, nedokončené dílo, je stálým poznáváním. Víme víc a přesněji než před stem, před tisícem let; kdo může říci, co lidé poznají a pochopí za sto, za tisíc, za sto tisíc let? Nesmíme zapomínat, že ten vývoj přesnosti je teprve v začátcích. Učenci a filozofové často vypočítávají problémy, kterých prý lidský rozum nikdy nerozřeší, které jsou za hranicemi a mimo dosah našeho poznání. Avšak – kde je, kde jednou bude konečná hranice poznání? Že nějaká bude, je jisto; ale je stejně jisto, že pokud bude člověk myslet, bude ji posunovat dál a dál. Sám vývoj myšlení a myšlenkové zrání nám dává jednu noetickou záruku: důvěru v dokonalejší poznání věků budoucích.

ZÁRUKY POZNÁNÍ

Pravda; ale žádná důvěra v budoucí lepší poznání nás nezbaví potřeby mít nějaké noetické záruky i pro přítomnost.

Rozumí se. Chceme vědět, musíme vědět, které poznání je platné, správné a bezpečné. Prakticky máme dvojí záruku toho, že poznáváme správně. Předně, řekl bych, záruku etickou: správnost našeho poznávání je do značné míry zaručena naší pravdivostí, opravdovostí, intelektuální poctivostí; chceme jenom pravdu, usilujeme o pravdu pořád a jsme kdykoliv ochotni uznat svůj omyl, opravit své poznatky nebo přijmout poznání lepší. Druhá

záruka je rozumová: to je ta kritickost, o které jsme už mluvili; jen to budeme považovat za pravdivé, co obstálo ve zkoušce věcné a přesné kritiky, jak říkáme, kritiky objektivní. Ale vím, že tyto praktické záruky nestačí, aby odklidily skrupule noetické.

Když ponoříte do vody konec hole, zdá se vám, že je zlomená; je to zrakový klam, který dodatečně korigujeme zkušeností jinou. Víme, že se zkušenost mýlí, mýlí se smyslové i rozum; proto myslící, kritický člověk upadá ve zvláštní neklid: ví, že se může mýlit. Ptá se a musí se ptát, jsou-li věci skutečně takové, jak je vidíme a zakoušíme svými smysly, jak si je představujeme a jak o nich soudíme. Ptá se, co jsou, jaké jsou doopravdy ty věci, a co je, jaké je naše poznávání. Je naše poznání objektivní, to jest odpovídá víceméně věcem, jaké skutečně jsou? Nebo je subjektivní, to jest víceméně podmíněné našimi smysly, naší zkušeností a rozumovými schopnostmi? Co je v našich představách, soudech a poznatcích objektivní, co subjektivní? To jsou otázky, ze kterých vznikla celá noetika – a koneckonců i spekulace metafyzická.

V naivním stavu noetickém si člověk představuje, že svými smysly vnímá věci tak, jak skutečně jsou, že se v nás věci skrze naše smysly prostě zrcadlí. Lepším pozorováním člověk později shledá, že se naše smysly mýlí, že naše zkušenost i rozum nezobrazují věci docela věrně; a dalším lepším pozorováním sebe samého si uvědomuje, že poznávací subjekt není jenom pasivní, jenom receptivní, nýbrž že činně zpracovává představy, které přijímá zvenčí. Například: mimo nás, "venku", nejsou žádné obecné pojmy, nýbrž jednotlivé, konkrétní věci; a přece bez obecných pojmů nedovedeme myslet a poznávat. To vedlo ve vývoji filozofie k mínění, že já, duch, vědomí, subjekt není zrcadlo, nýbrž něco činného, něco, co víceméně samo ze sebe vytváří naše poznatky. Naše poznání je aspoň částečně subjektivní, je výkonem našeho ducha. Nebo, řečeno hantýrkou nás filozofů: k starému a původnímu objektivismu se připojil noetický subjektivism. Odtud jsou ty spory noetických teorií; buď jsou víceméně objektivistické, realistické – naše poznání je podmíněno a způsobeno věcmi mimo nás, objekty, objektivní skutečností; nebo subjektivistické, idealistické, jak se také říká – veškeré poznání je výkon našeho ducha.

Víte, že rozhodný obrat k tomu subjektivismu a idealismu způsobil Kant a filozofové po Kantovi. Co Koperník provedl v astronomii, Kant provedl v noetice: neřídí se poznání podle objektů, nýbrž objekty se řídí podle našeho poznávání; to, co pokládáme za zevní svět, za skutečnost, je výtvar naší subjektivity. Je jenom krůček od subjektivismu k solipsismu; já sám, solus ipse, já jediný jsem tvůrcem světa, svět je má představa. Kant a němečtí idealisté přebili nadčlověka a stvořili nadstvořitele. Komické, jak může být lidský duch tak domýšlivý. Subjektivism krajní, to je, řekl bych, zrada filozofů, zrada vzdělanců vůbec.

Z toho vidím, že se hlásíte k noetickému realismu, k objektivismu.

Ano. Jak jinak? Člověk, který chce jednat, jednat prakticky a odpovědně, nemůže být subjektivistou. Uznávám objektivní svět. Věci mimo nás, věci, které se snažíme poznat, jsou přibližně takové, jak se jeví naší zkušenosti.

To je ovšem tvrzení metafyzické.

Rozumí se; ale každé jiné tvrzení je také metafyzické. Říkám "přibližně" – přibližujeme se k věcem svým poznáváním; známe je blíže a přesněji než před tisícem let, budeme se jim blížit víc a víc.

Druhé, co je předmětem zkoumání noetického, je poznávající subjekt. Co je to vlastně ten subjekt, čím poznává? Zajisté smysly a zkušeností; ale také srovnáváním a pamětí, také rozumem – ve skutečnosti poznává celý člověk, nejen jednotlivé jeho schopnosti. A dál – která z těch schopností nám dává poznání nejspolehlivější a nejméně klamavé? Podle toho zase máte rozmanité filozofické školy a spory; považuje se za poznání jisté a spolehlivé jen to, které můžeme kontrolovat smysly – senzualism; nebo podepřené zkušeností vůbec – empirism. Jiní ukazují na šálivost smyslů a hledají jistotu jen v rozumu – racionalism. Jiní přijímají zkušenost i rozum – intelektualism. A zase jiní: rozum nestačí, nejjistější zdroje poznání jsou nad lidský rozum – iracionalism. Novější psychologie ukázala, jak se ve všem duševním konání uplatňuje i cit i vůle; i ve svém poznání jsme jimi řízeni – mluví se o poznání citovém – emocionalism, a volním – voluntarism. Vidíte, co toho je na vybranou.

A vaše stanovisko?

Moje stanovisko – především, jak jsem řekl: nezapomínat, že v poznávání je obsažen člověk celý. Každá radikální noetická teorie, která přijímá jen jednu stránku na úkor druhých, je chybná. Musíme vycházet z poznání, jak se skutečně děje. A pamatovat, že všechno naše poznání je připraveno duševní prací nesčetných generací. Jsme všichni této práci účastni; vždyť už od matky přejímáme slovo, řeč; slovem dostáváme pojmy, zhuštěné zkušenosti miliónů duchů.

Tedy: psychologie a psychologická genetika poznání místo noetiky?

To ne. Psychologie poznání nám může říci, jak poznáváme, ale je-li to poznání pravá a bezpečná pravda, to říci nemůže. Sebelepší analýza a popis procesu poznávacího nám nepovědí, které poznání je správné. Noetika není psychologií, nýbrž částí logiky, která se ptá, co poznáváme jistotně a bezpečně.

Tož: přijímám za základ celé poznání, člověka celého. Uznávám rozum i smysly, uznávám i city a vůli, vůbec celou zkušenost; i citem, sympatií, snahou najde rozumný člověk zrnko pravdy, někdy víc než zrnko. Ale dualism rozumu a smyslů, to ne. Rozum a zkušenost se doplňují. Pravda: zkušenost smyslová je nespolehlivá, ale je kontrolována a zpracovávána rozumem. Rozumování může bloudit, ale je zase kontrolováno zkušeností.

Tedy přece jen racionalism.

Také racionalism, v obojím smyslu: nic proti rozumu, nic nad rozum. Za bezpečné a pravdivé považuju ty poznatky, které se shodují se zkušeností i s rozumem. Ale to oboje, zkušenost i rozum, není nic hotového; nemáme jich ještě tolik, abychom mohli změřit jejich meze. Naše vědění je teprve v začátcích –

– a proto ani naše teorie poznání nemůže být na věčnost.

Podívejte se na vývoj poznání: každý stupeň poznání má noetiku svou; naše teorie poznání může odpovídat jen tomu stadiu vývoje, na kterém je naše poznání světa. A že to není stadium konečné, to víme jistě. Ale víru v možnost a hodnotu poznání, víru nezvratnou a činnou, měli silní duchové všech věků.

IRACIONALISM

Tož ten noetický vývoj lidstva: nejstarší teorie je, že bezpečné a pro život nejdůležitější poznání, koneckonců všechno poznání vůbec bylo lidem zjeveno; bezpečnost a nevývratnost poznání je zaručena nejvyšší autoritou, božstvím samým.

To tedy má svou noetiku i černošský čaroděj, když tvrdí, že jeho ústy mluví duch.

Tož moc té noetiky asi nemá – ale svůj systém poznání má: je typickým iracionalistou. Zjevení se obyčejně dostává vyvolenému jedinci – knězi, prorokovi přímo, a ostatní lidé je přijímají od něho pasívně, slepě, poslušně. Víra v nadpřirozené zjevení žije posud a stále. To víte, bylo by divné, kdyby se Bůh zjevoval lidem jenom za biblických dob. I dnes se vyskytují lidé, kteří se považují za orgán vyššího a nadpřirozeného zjevení. A mimoto se některé zvláštní duševní stavy pokládají za jakási kvazizjevení; nadprůměrně nadané vůdčí osoby bývají podnes přijímány, jako by byly nástroji nebo mluvčími nějaké vyšší inteligence – nejen v náboženství, ale i v umění, v politice a jinde. Sem můžete připočíst i víru v inspiraci; spadá sem mystika, domnělé přímé spojení s božstvím; sem patří i moderní okultism, víra v tušení a jiné tajemné poznatky. Koneckonců v jistých obměnách najdete víru ve zjevení i u vynikajících filozofů moderních: co jiného jsou Jamesovy výjimečné zkušenosti, co jiného Bergsonova intuice, co je iracionalism, hlásaný v našich dnech? A co je nejmodernější nacionalism, prohlašující “zdravý cit, instinkt” národa za nejvyšší zákon?

To je to: kde lidem nestačí jejich rozum a soudnost, musejí si najít nějakou autoritu, noeticky často dost pochybnou; chtějí mít víru a jistotu, vem kde vem. Odtud slepá víra, pověra, církevnictví; odtud – v politice – mytická a mystická víra v kolektivní hesla. Masa, doba chce to a to, velí to a to, a basta. Pohodlná teorie také diktátorů a demagogů. Rozumí se, je tu třeba lišit dvojí. Kolektivní pojmy, jako národ, stát, církev, třída, duch doby jsou většinou lidí příliš složité nebo spíš nepředstavitelné; musí si je zjednodušit na nějakou formuli, kterou potom považují za platný výraz toho kolektiva. Prostě docela primitivně antropomorfizují, tak jako jejich předkové antropomorfizovali nebe, přírodu a podobně. A ta kolektivní mystika nebývá často nic jiného než maskovaný egoism – třeba egoism skupiny, strany, třídy. Lidé, kteří mluví jménem národa nebo doby, přičítají sobě samým ten jedině správný cit a smysl pro národ, vlast, dobu; ti druzí, hlavně ti kritičtější, podle nich toho pravého citu a smyslu nemají, jsou reakcionáři, zrádci a podobně. To víte, taková noetika v politice bují dosud, a nejenom u nás.

Nebylo by spravedlivé nepřipomnět, že tomu politickému primitivismu do jisté míry poskytují zbraň ti filozofové a psychologové, kteří cit a vůli – také pudy – stavějí proti rozumu a nad něj – emocionalisté a voluntaristé. A přece v každé školské psychologii se žákové mohou dočíst, že není citů a vůle bez představ a soudů, že tedy citu a vůle čisté není a že city jsou různé podle kvality. Také zločinec má city, je veden a hnán city a vůlí. Cit ani vůle nejsou argument, chybí-li rozum. Jak a čím budeme rozhodovat, který ze srážejících se citů, která z odporujících si vůlí je správnější a lepší? Zas rozumem a kritikou.

A nejen z citů a z vůle se dělává taková nadrozumová autorita, nýbrž i z pudů; když se k nim přidá epitheton ornans: zdravý, přirozený, neodolatelný, je nejmocnější noetika a etika hotova. Všimněte si, jaké hlouposti někteří spisovatelé provádějí s pudem pohlavním, někteří demagogové s instinktem národním, s živelným

odporem proti něčemu a kdesi cosi; divná psychologie a ještě divnější noetika.

Pravda: člověk není bytost jen rozumová, obdařená toliko rozumem. Jak řekl Pascal, srdce má své důvody, *raisons*, kterých rozum nepoznává.

Nemusím vám říkat, že se rozumu nevzdávám v žádném oboru; ale rozum není duševní život celý – vedle něho a s ním máme city a vůli. City, chtění, pudy se vnucují pozornosti svou, jak se říká, elementárností a bezprostředností, kdežto rozum se zdá být střízlivý, indiferentní a podobně. Rozum je chladný, city jsou teplé, horoucí, žhavé, jak se obrazně říká, a dávají životu jeho barvitost, dávají radost a štěstí, ovšem i smutek a neštěstí, blaženost, ale i nešťastnost. City víc vynikají než činnost rozumová, jsou živější a naléhavější. Proto se říká: poznal jsem citem, cítil jsem to a to. Psychologicky je to jinak: s poznáním byl sdružen cit – cit uspokojení, odporu, úžasu nebo jiný – a ten víc utkvěl ve vědomí a v paměti než pochod rozumový. Takzvané poznání citem bývá prosté rozumové poznání, ale provázené silným citem. Vždyť je to přece činnost vnímací a rozumová, co dává citům, vůli a tak dále představitelný obsah. Člověk chce něco, směřuje citem k něčemu. To něco není vytvořeno citem ani chtěním, je dáno pozorováním, představováním, zkušeností, rozumem; to něco může být správné nebo nesprávné, možné nebo nemožné – a to rozhodnout je věc rozumu a jen rozumu.

A co se týče zjevení – srdce čisté a duch přímý nás spojují se skutečností. Zjevení nadpřirozeného neuznávám.

RACIONALISM

Noetickou mystiku s racionalismem, a to s racionalismem radikálním, spojil Platón a po něm jiní. Podle Platóna smyslové nepoznávají, jen rozum; ne zkušenost, ale obecné pojmy jsou pravým poznáním. Ale kde se v nás, tvorech smyslových, ptá se Platón, vzaly ty obecné pojmy? Platón byl psychologicky slabý, a proto má jen tu odpověď: Abstraktní pojmy, abstraktní poznání není než rozpomínání, anamnéza na ideje, na které duše v životě předtělesném nahlížela v říši věčných idejí, to jest ve skutečnosti metafyzické. Hmotné, konkrétní věci nás jenom upomínají na ty věčné ideje, které naše duše zřela, než jsme se narodili lidmi. Na Platónovi je pěkně vidět, o čem jsme už mluvili: předně tu prvotnost myšlení abstraktního; dále začátky kritickosti – pozastavuje se nad nespolehlivostí smyslů; tu mystickost – antropomorfizuje pojmy v jakési vyšší bytosti, ideje; konečně i obrat k subjektu – ptá se, odkud se v nás berou pojmy. Platón je opravdu otcem filozofie; proto tolik působil na filozofy – a působí dosud. Po něm novoplatonik Plotin shrnul a vtělil ideje ve věčný Nus, světový rozum, z něhož náš duch „emanuje“, je jím osvěcen a naplněn poznáním. Svatý Augustin přejal Plotina, ale v Nus pochopil Boha; ideje Platónovy se stávají myšlenkami božími, naše poznání je osvěcením božím. Zajímavé spojení racionalismu s noetikou zjevení.

Aristoteles, pilný žák Platónův, byl vědecky kritičtější, snažil se i o empiričtější psychologii. Platónovy ideje z nadhmotné říše idejí snesl na zemi a dal je do konkrétních věcí; ideje jsou podstatou nebo jádrem věcí. Poznání mu prýští z empirie, z vnímání konkrétnin, ale rozum, podněcen smysly, dobírá se podstaty jednotlivin. Je vidět, jak Aristoteles zápolí s Platónovým mýtem; jeho polomytická filozofie a noetika byla recipována středověkou církví; Tomáš Akvinský je aristotelovcem, Augustin platonikem.

Nová filozofie – Descartes, Herbert of Cherbury, Leibniz a jiní – našla základ, zaručující naše poznání, v idejích vrozených. Naše základní poznatky o Bohu, mravnosti a podobné nepocházejí z naší smyslové zkušenosti ani z činnosti rozumové, nýbrž jsou nám vrozené, a to jim dává vyšší a nepochybnou platnost. Avšak: proč by vrozené ideje měly, odkud by vzaly takovou absolutní platnost? A čím, jakým sudidlem je rozlíšíme od nevrozených? Kritické uvědomění shledává s Lockem, že takových vrozených idejí není. Koneckonců: co jiného jsou vrozené ideje než ideje vložené do nás Bohem? Je to jen zeslabená teorie zjevení; racionalism se zachraňuje nadrozumem, supraracionalismem.

Po Descartesovi, Lockovi, Leibnizovi, po skeptiku Humovi přichází racionalista Kant s učením o poznacích apriorních, které nepocházejí ze zkušenosti, nýbrž z čistého rozumu. To víte, jak Kant konstruoval celou soustavu takových poznatků čistého rozumu: apriorní poznávací formy – čas a prostor, kategorie čili nejobecnější pojmy, jako pojem kvantity a kauzality, pak apriorní ideje – duše, svět, Bůh a pro etiku kategorický imperativ. Poznátek apriorní poznává se prý podle toho, že je nutný a obecný, kdežto zkušenost, smysly a myšlení obyčejné, „diskurzivní“, ne „intuitivní“, dávají poznatky jen nahodilé a jednotlivé. Apriorní pojmy nejsou vrozené, jsou to „úkony“ čistého myšlení; nepocházejí z naší organizace, jsou to poznatky zplozené čistým rozumem bez otěhotnění zkušeností, tedy něco jako neposkrvněné početí pouhého, čirého, čistého rozumu – zase zjevení, jenže slepé.

Kantův apriorism přijmout nelze. Už to, prosím vás, že Kant liší rozum, *Verstand*, od „umu“, *Vernunft*, a že tento um je vyšší než rozum; k tomu ho vedla němčina. Čech a jiní, kteří mají jenom jeden rozum, by k tomu

noetickému dualismu nedospěli.

Velká vada Kantova je, že nepodal jistého kritéria apriorních poznatků; prý jsou nutné a obecné: velmi nespolehlivé a nejisté kritérium, neboť i ze zkušenosti čerpáme mnoho soudů obecných; a ta nutnost je stejně nespolehlivá. Když mám základní poznatky aritmetické a geometrické, tu vidím správnost a nutnost každé matematické věty z pojmů samých; proto matematika od Pythagory a Platóna počínajíc až po Kanta a po něm byla vzorem bezpečného poznání a měřítkem bezpečnosti jiných věd. Také Kant se držel vzoru a vlastně předsudku matematického; podle toho vzoru chtěl zabezpečit svým apriorismem vedle matematiky také přírodovědu a metafyziku. To je chyba; je přece nasnadě, že poznatky matematické jsou docela odlišné od přírodovědeckých a metafyzických; jistota přírodních věd je jiná, víc opřená o zkušenost, než jistota matematická.

Ale Kantova noetika má ještě jinou osudnou ránu. Dělá totiž rozdíl mezi věcí o sobě a "světem jevovým"; ale odkud takový rozdíl? Může mít nanejvýš ten smysl, že člověk nepoznává pravé jádro, pravou vnitřní podstatu věcí, že věci poznává jen částečně a přibližně. To má smysl a uznává se to od samých počátků přesnějšího myšlení. Ale Kant udělal z protivy toho, co se nám jeví, a věcí, jak skutečně jsou, příkrý dualism: kategorie a apriorní poznatky vůbec, zejména kategorie kauzality, platí jen pro jevy, ne pro věci o sobě – odkud tedy ví Kant, že jsou nějaké věci o sobě, když kauzální zákon pro ně neplatí, nýbrž jen pro jevy? Věc o sobě nemůže přece na subjekt působit, jestliže zákon kauzality platí jen pro jevy!

Dalších námitek proti Kantovu apriorismu by bylo ještě dost; mezi jiným i to, že poznatky, Kantem udávané za apriorní, dají se docela dobře vyložit zkušeností, například nazírací formy prostoru a času, stejně kategorie a ideje, jako idea Boha a jiné.

Kant je typický představitel přechodní doby, přechodu od mytologického zjevení ke kritickému, vědeckému empirismu. Seděl na dvou židlích – teologické a filozofické, a tou polovičatostí právě dosáhl svého vlivu. Krajnímu a nesmyslnému subjektivismu – solipsismu – unikl svým metafyzickým trikem "věci o sobě". Na ten krajní subjektivismus došlo u Kantových následníků a v německé filozofii vůbec; Fichte "polovičatost" Kantovu překonává "absolutním idealismem", to jest solipsismem, Schelling se přímo a výslovně vrací k mýtu, Schopenhauer udělal ze světa dílo naší vůle a představy. Proti idealismu "absolutnímu" Hegel postavil svůj idealism "objektivní" – zase jiná hra se slovy; absolutní subjekt překřtěn na "objektivního ducha" – čert jako ďábel.

Celý apriorismus Kantův je fantazie, mýtus; ten dualism čistého a nečistého rozumu je starý dualism rozumu a smyslů, založený na nesprávné psychologické analýze poznávacího procesu. Tento protiklad rozumu a smyslů se vleče od Řeků přes středověk do nejnovější doby. Je rozum a jsou smysly, ale nejsou v protivě. Prosím vás, proč by rozum čistý dával lepší a jistější poznatky než rozum nečistý, spojený se smysly a zpracovávající naši zkušenost?

NOETICKÁ SKEPSE

Proti všem teoriím o poznacích neempirických, nadempirických, a proto prý bezpečných, postavil Hume svou skepsi; jí odkázal mysl lidskou radikálně do mezí nejisté zkušenosti. Je to skepse zdravá, ale přece jenom skepse; a v tom je zásluha Kantova, že proti skepsi postavil criticism. Ne skepse, ale kritika; ne pochybovat, ale přesně, trpělivě, kriticky zjišťovat.

Hume soustředil svou skepsi na problém příčinnosti; pojem příčinnosti je mu empirický, vůbec všechny naše poznatky kromě matematických pocházejí ze zkušenosti, jsou tudíž nepřesné a nezaroučené; proto jsou metafyzické a teologické názory o Bohu a podobné liché, protože překračují zkušenost. Pojem kauzální není rozumový, je ustálen pouhým zvykem: člověk vidí slunce ráno vycházet, zvykne si na to a očekává tedy jeho východ i zítra. Hume tvrdí, že pojem příčiny a účinu není oprávněn rozumově, že má svůj původ pouze v asociaci představ, tedy ve zvyku, že se po A dostavuje B. Tak pro Huma je celá přírodověda založena na slepém pojmu příčinnosti, není oprávněna logicky, spočívá jenom na zvyku, na psychologickém, ne logickém spojování příčin a účinků. Poznání bezpečné podává jedině matematika.

Proti Humově skepsi, která odmítala všechno poznání krom matematického jako nejisté, která odmítala nejen metafyziku – o teologii ani nemluvic – ale i poznání empirické, přírodovědné, proti této skepsi postavil Kant svou soustavu poznatků apriorních. Tím apriorismem se snažil zaručit bezpečnost poznání přírodovědeckého, ale také metafyzického, etického a náboženského. Následoval Huma v názoru, že empirické poznání je nespolehlivé; tož přišel na to, že základní poznání, že základní poznatky jsou nadempirické, apriorní, že apriorní je příčinnost, čas, prostor a kdeco – aby těmi apriorními poznatky podepřel poznání empirické! Marná práce: ten apriorism je pochybený, je to fantazie, která se vymstila na svém původci. Sám Kant říká, že "musel zrušit vědění, aby udělal místo víře". Podobně Comte, rozvádějící pozitivism Humův, dospěl nakonec – k fetišismu. To bývá osud skepse:

že posléze hledí uniknout sobě samotné – skokem do fantastiky.

Skepse je možná v teorii; ale je důsledná skepse možná v praxi?

Těžko – pokud nejsme pouhými diváky a posuzovateli života. Skeptik v praxi prostě jedná jako neskeptikové. Není skeptického jednání, je jen skeptické myšlení. A co se týče skepse noetické – fakt, že naše poznatky přírodovědecké a filozofické bývají jen víceméně pravděpodobné, není důvodem ke skepsi. To se rozumí, empirie, zkušenost smyslová, je nepřesná a nespolehlivá; ale je kontrolována a zpracovávána rozumem, dokonce exaktním rozumem matematickým, jak vidíte na moderní přírodovědě, která se čím dál víc stává užitou matematikou.

Důležité je, že Hume při své skepsi uznával závaznost mravní, protože její základ, sympatie, humanita je sama sebou sankcionována; mít bližního rád, a proto mu podle možnosti pomáhat, to nepotřebuje důkazu, že je to správné – sankce sympatie je dána sebou samou. To je správné a tím důležitější, že to učení pochází od skeptika. Má první akademická přednáška v Praze byla o Humově skepsi; v ní jsem hned tehdy vyslovil svůj protiskeptický program. Ale za svou osobu mohu říci: Hume mně byl zvláště důležitý, korigoval ve mně platonika; totéž bych řekl o materialismu Marxově.

ZÁVĚRY: KONKRÉTISM

Tím už charakterizujete svůj vlastní názor.

Ano. Konkrétism je, jedním slovem, proti skepsi; uznává nejen rozum, nýbrž i smysly, i city a vůli, vůbec všecku zkušenost našeho vědomí; drže se zkušenosti odmítá teorie neempirické, protiempirické, nadempirické.

Tedy do jisté míry: Jamesův radikální empirism.

Ale bez jeho výjimečných zkušeností. Vědecké myšlení se obejde bez nich, ledaže je kriticky zkoumá. Konkrétism je především kritický; zkušenost kontroluje rozumem.

Konkrétism nestaví proti sobě smysly a rozum, nestaví proti sobě rozum a ostatní duševní činnosti, přijímá člověka v jeho celosti; uznává podstatu a hodnotu všech duševních nadání a činností, snaží se najít pravidla pro život plný a harmonický.

Konkrétism uznává v přírodě, společnosti a v celém světě individuality a ty se snaží poznávat; je si dobře vědom, že k poznání jednotlivin dospívá poznatky abstraktními.

Pro vědecký výklad má konkrétism hlavní pravidlo: postihovat věci a vykládat je z nich samých, nikoli analogizační metodou mýtu. Mýtus nahrazuje podle možnosti poznáním kritickým, vědeckým. Usiluje o jasnost a přesnost, ví, co ví a co neví.

Vedle poznatků matematických uznává také poznatky přírodovědy, psychologie, dějin, vůbec všech věd. A vědy – toť zkušenosti a rozum mnoha jedinců a všech věků. Ověřuji zkušenosti své a své rozumování rozumem a zkušenostmi jiných – druzí lidé mají také rozum a zkušenosti. Pořád si uvědomovat, co víme a co nevíme! Kritickost, pane, musí být i sebekritikou. Chceme-li svému poznávání zaručit bezpečnost, je tu jen jedna cesta: vědecká poctivost, trpělivost a jasnost; a pak své poznatky odevzdávat ke kritice a zdokonalování generacím dalším. V tom všem nalézá konkrétism dostatečné záruky poznání.

Myšlení jasné bolí – bolí ztráta mýtu, bolí často poznávat věci nové; je i noetická xenofobie – odvozují nejen z xenos, cizinec, nýbrž i to xenon, věc cizí a neznámá; i v myšlení je člověk bytostí zvykovou. Pravá moudrost, pravé poznání je věčně mladé, věčně hybné a nové – tedy i zkušenost je nám věčně nová: herrlich wie am ersten Tag, řekl bych s Goethem. – Spokojen?

Ano. Předpokládám, že váš noetický konkrétism má svůj doplněk ve vaší Konkrétní logice.

Správné. Noetika zkoumá podstatu a pravidla poznání, konkrétní logika poznání in concreto, vědu, soustavu věd. Pracuji teď na druhém vydání své Konkrétní logiky – jak se od prvního vydání, za těch padesát let, všechny vědy nesmírně rozrostly a specializovaly! Musím se v nich nově orientovat – dá to, pane, práce a vděčné práce – jen mít víc pokdy!

A ještě otázku. Vy sám jmenujete svou filozofii konkrétism; ale lidé vás nazývali pozitivistou nebo realistou.

Pozitivistu – ne; ale realistu ano, ve filozofii i v politice. Prosím vás, vždyť mně kdysi vyčítali mysticism – když jsem dokazoval našim liberálům, že náboženství není věc odbytá. Nemohl jsem prostě a nemohu z kultury vyškrtnout náboženství, zejména ne z naší kultury národní. Myslím, že můj konkrétism je až dost racionální, ale nevidím plnost duchovního života a snažení jenom v rozumu, vidím ji také v citu a vůli. Běží o to, harmonizovat

celý a plný duchovní život člověka – i národa. Náš národ silně žil nábožensky; vemte si: svatý Václav, Hus, Chelčický, Komenský! Ale stejně silně usiloval o vzdělání. Komenský nám ukázal cestu, jak hledat a najít souladnost všeho duchovního života, jak najít, podle jeho slov, hlubinu bezpečnosti. O tu souladnost se na poli poznání pokouší i konkrétism. To je všechno.

Metafyzika

POZNÁNÍ SVĚTA

A teď, prosím, krůček od noetiky k metafyzice: odpovídá naší subjektivní zkušenosti, našemu poznání nějaká skutečnost objektivní?

Metafyzika – nemám rád toho jména, patrně že jsem takový nepoddajný empirik a praktik. V metafyzice lidé hledají bůhvíjaké hluboké a tajeplné vědomosti, a zatím právě metafyzika, aspoň jak byla pěstována posud, je na obsah chudá, chudičká; je to jen malý konkurenční podnik, který si zařídila filozofie proti teologii.

Správně jste hned, abych to tak řekl, vrazil celými dveřmi do světnice; jsme zas a pořád při problému: subjekt – objekt. Noetika a metafyzika patří k sobě; poznání si žádá něčeho, co se poznává, jedno bez druhého není ani možné.

Mohu teď, když jsme probrali noetiku, říci: konkrétism je objektivistický. Jsem proti subjektivismu; subjektivism krajní, solipsism, který považuje svět za naši představu a pouhý výtvar vědomí, je nesmyslný. Prosím vás, kdyby svět byl naše představa, kdyby byl vytvořen podle našeho rozumu a vůle, ten by vypadal!

Ale metafyzický dualism – to ne. In abstracto, ale jen in abstracto, ad usum logického delfína můžeme mluvit o subjektu a objektu; ve skutečnosti nejsem sám, jsem já, ty, my, jsou nesčetné subjekty a nesčetné objekty. I já jsem objekt – sobě a druhým.

Tedy váš konkrétism je svého druhu pluralism.

Ano. Konkrétism je pluralistický. Přijímá objektivní svět včetně s poznávajícím subjektem, tedy přijímá svět hmotný i duchovní jakožto skutečnost objektivní – a obojí svět v celé konkrétní mnohosti všech individualit. O světě hmotném lidé doopravdy nepochybují –

Právě si říkám: kdyby měly tamhlety topolčianské ženičky hrabat představou hrábí domnělý písek na cestíčkách, které jsou jenom v mé představě – že by toho asi nechaly.

Nevím, zda by radikální subjektivista tento váš argument uznal. Ale pravda je, že na svůj subjektivism zapomíná i ten nejzarytější subjektivista, jakmile sedá k obědu. Přijímáme vnější, objektivní svět jako nejrozumnější hypotézu, kterou se dá i svět i subjekt sám nejsnáze vyložit. Přijímáme jej, rozumí se, kriticky.

Liší se objektivism – říká se mu i realism – naivní, realism obyčejného, nefilozofického člověka, a realism kritický. Prostý člověk je skálopevně přesvědčen o jsoucnosti všeho toho, co vidí, slyší a tak dále. Jakmile se zamyslí, poznává, že svět není zcela takový, jak si jej představoval. Řekne si: copak ten Platón a po něm až k Berkeleyovi, Kantovi a pokantovcům ti filozofičtí subjektivisté jen blouznili? Není v nich kus pravdy? Ta objektivistická skálopevnost ustupuje před kritikou, a filozof si pak řekne, že vedle různých hypotéz subjektivismu víceméně radikálního je také hypotéza kritického realismu.

Řekl jsem – pluralism. Pluralism přijímá hmotný svět, třeba není docela takový, jak se nám jeví; přijímá i duchovní svět, vnitřní svět osobního vědomí a vědomí nescíslných, přijímá svět duší, přijímá Boha. Nejsem materialista, nejsem monista, nejsem panteista ani panenteista, nejsem dualista. Jsem pluralista, všemstvo je mně harmonickou soustavou. Tak jsem vám vyklopil celou svou metafyziku najednou.

SUB SPECIE AETERNI

Tedy teista; přijímáte teism – čím? Citem? Rozumem? Vírou?

Rozumem; jakou roli přitom má víra, to už patří k problémům náboženství. Přijímám teism zkušeností a rozumem. Důvody a důkazy teismu mně dává rozum.

Které důkazy?

Hlavně důkaz teleologický. Účelnost světa, života, historického dějstva, našeho poznání i mravního úsilí mě vede k uznání stvořitele a ředitele všeho, osobní bytosti duchové a nekonečně dokonalé. Bůh sám je rozum, je nús, logos. Tomu rozuměli už Řekové, když se osvobozovali od mytického polyteismu a fetišismu; rozum, řekl už Anaxagoras, je pořadatelem kosmu, a za to ho velebí Aristoteles, že “přišel jako střízlivý mezi opilé”.

A čím byste dokázal tu účelnost?

Zkušeností a rozumem. Pravda, většina lidí věří v účelnost jen napolo a dost neuvědoměle. Člověk, který by naprosto a do důsledků popíral řád ve světě a účelnost všeho, i svého vlastního života – prosím vás, jak by mohl být živ s takovou myšlenkou? Sám rozum přece zjišťuje a do jisté míry i konstruuje rozumný řád ve všem, co poznává; rozum už svou náturou jde za pořádkem a účelností, sám klade účely; mluvit o náhodě a bezcílnosti světa je proti rozumu, rozum sám je orgánem řádu a teleologie. Účelný řád světa je dán rozumem, naše poznání samo je teleologické.

A jak vyložíte, odkud, proč a nač je všechno zlé, bolest a neštěstí, války a pohromy?

Nevyložím. Nedovedu vyložit. Ale ani monism, ani panteism, ani dualism, ani materialism a tak dále to nedovedou vyložit lépe; držím se teismu, že je ze všech možných hypotéz o podstatě a původu světa nejprostší. Řekněte, proč by to špatné, bolestné, nesmyslné, co nám život dává, mělo víc vážit než to zdravé, šťastné a pěkné? Dobrého je v řádu světa víc; ale to zlé člověk cítí silněji. Poctivě vyložit, k čemu slouží nedokonalost, utrpení a tak dále, nedovedu; ale vidím, že člověk a lidstvo mohou a mají nedokonalostí čelit. Bez přemáhání překážek, bez naléhavých a někdy i bolestných příčin k jednání by život nebyl životem plným. Myslím, že filozofii není třeba vyvracet pesimism a ospravedlňovat Boha. Bůh nepotřebuje advokáta. A vyvracet pesimism? Nemoc, bída, zločiny a tak dále se nemohou vyvracet slovy. Nemyslete, že bych si nesrovnalosti a bídu fyzickou i duchovní zapíral. Když jsem nedávno přišel na Moravu do Židlochovic, slyšel jsem tam slavíky zpívat, no, překrásně. Řekli mi, letos slavíci zpívají, protože mají dost komárů. A projela mně mozkiem myšlenka: To ti slavíci prozpěvují Pánu Bohu své díky za ty komáry? A co ti komáři – to jejich bzúčení je také chvalozpěvem za to, že je slavíci v letu polykají? Teleologie – tvrdý oříšek, ale i když se neprokousne, vejde se spíš do dlaně než teorie bezcílnosti, náhody a chaosu.

Druhý argument teismu, to máme důkaz řečený kosmologický: bez první příčiny, bez prvního tvůrce a hybatele nemůžeme rozumět vzniku, pohybu a vývoji veškerenstva. Z hlediska kauzálního musíme klást nějaký začátek toho řetězu příčin; nestačí nám, myslím, přijímat sekundární příčiny in infinitum. A pozitivistické ignorabimus, učení o nepoznatelnosti prvních příčin, agnosticism vůbec nepokládám za výklad světa a života.

Už psychologicky je to divné: zakázat si otázky po prvních příčinách. Je to jako ta pohádka o devíti komnatách. Do všech komnat smíš vkročit, jenom do té desáté ne. Pak si člověk myslí, že v těch devíti komnatách nic zvláštního není a že jen ta desátá stojí za to.

Tak asi; a není v ní víc, snad nic. Hume a Comte chybili, když odmítali a limine hledání příčin – Comte to dokonce zakazoval skoro policejně; také to s ním podle toho dopadlo, vzal si zakázaného chleba největší kus, upadl do mýtu až po uši.

Myslím, že moderní přírodověda svým učením o entropii potvrzuje Aristotelův postulát první příčiny: končí-li se podle mechanické teorie tepla svět stejným stupněm teploty ve všech svých částech, tedy tepelnou smrtí, pak svět není od věčnosti, nýbrž začal se v čase a v čase má i svůj konec. Víím, že se tento důvod od některých fyziků nepřijímá.

Existenci Boha dokazujete jenom těmi dvěma argumenty?

Ano. Přesněji řečeno, hypotézu o existenci Boha; pro vědu teism je hypotézou, která podle požadavku logiky je jednodušší, a tedy oprávněnější než hypotézy jiné, třeba materialism a podobné. Já jdu dál: jako teista, jako pluralista přijímám také existenci duše a její nesmrtnost, jsem si jist duší a dušemi; ale rozumově to dokázat argumenty, které by každého umlčely – to nedovedu. Jsou přece vědci, kteří hájí materialismu, panteismu, monismu a tak dále – nepokládám se za neomylného a všechno lépe vědoucího. Myslím, že hypotéza duše nesmrtné se neprotiví biologii a psychologii, neprotiví se vědě. Kdysi, v mládí, mě rozčilovalo, že nemám důkazů naprosto porážejících. Dnes si říkám: což musíme, cožpak můžeme vědět všechno a mít to notariálně černé na bílém? Jaký by to byl svět, kdyby byl pro nás bez tajemství! Kdybychom věřili, že vííme všechno, ztloustli bychom příliš. Když jsem býval kantorem a učil filozofii, chodili na mne hoši a ptali se na to a na to; nemohli pochopit, když jsem jim říkal – nevím. Divili se, jaký je to filozof, když nemá na všechno odpovědi.

Ale i když nesmrtnost duše nemůžete dokázat, musíte mít aspoň pohnutky, proč ji s jistotou přijímáte.

To ano. Nedovedu si představit, že by taková krásná a jemná věc, jako je myšlení, poznávání, zbožnost, mravní úsilí, vnímání krásy, celá kultura, že by se to mohlo ztratit, že by to mohlo nebýt k ničemu. Fyzikové říkají – energie se nemůže ztratit; a což tato energie v nás? Duše hýbá hmotou, rozum dává hmotě tvar, určuje účel a poznává celý ten svět: což může ta hmota trvat – a duše ne? Bylo by to divné.

A pak: sám život svědčí proti smrti. Pravda, všechno živé umírá; ale všechno živé má nesmírnou vůli trvat, přetrvat sebe, trvat identicky. Rostlina znova ožívá ve svém potomstvu, odevzdá všechno dál a nic ze svých vlastností neztrácí. Jen duše by se nedědila, jen duše by neměla pokračování. Bylo by to nepřírozené.

Mohlo by se říci – přežíváme sebe ve svých činech. Ale kolika lidem se poštěstí odevzdat příštím skutečné dílo? Jedni umírají mladí, druhým nedána možnost užít svého nadání. Nedovedu si myslet, že by se mohlo jen tak ztratit to potenciální dílo v nich. Bylo by to nespravedlivé.

Nemůžeme dokazovat nesmrtelnost duše; ale na druhé straně – nedovedeme si opravdu představit nebytí a neživot; dovedeme si konec života představit jenom negativně, že nevidíme, neslyšíme, nevíme. Náš pojem smrti je tak prázdný, jako pojem nestrom nebo netráva. Snad pro tu prázdnotu se smrti bojíme jako černé díry.

Přijde na to: já se jí nebojím, mnoho lidí se jí nebojí. Primitivové neznají strachu ze smrti, středověk se jí nebál – teprve moderní člověk z ní má strach. Předně se víc než někdejší člověk bojí bolesti –

– jak to napsal umírající Wolker: “Smrti se nebojím, smrt není zlá, je to jen kus života těžkého. Umírání se bojím.”

A druhé – mnohý moderní člověk se bojí smrti, že je příliš požívačný – život mu není velkým dramatem, chce na něm jen jídlo a požitky; je nevěřící, není v něm dost důvěry a odevzdanosti. Moderní sebevraždnost a strach před smrtí – to dvoje souvisí, tak jako souvisí strach a útek. Ale to by byl problém pro sebe. Když myslím na nesmrtnost, nemyslím tak na smrt a co bude po ní, jako spíš na život a jeho obsah. Mně nesmrtnost plyne z bohatosti a hodnoty lidského života, lidské duše. Člověk sám sobě, člověk člověku je hodnotnější jako bytost duchovní. A nesmrtnost duše plyne i z uznání Boha, z víry ve světový řád a spravedlnost. Nebylo by spravedlnosti, nebylo by dokonalé rovnosti bez věčnosti duší. A konečně – nesmrtnost se prožívá už teď, v tomto životě; nemáme zkušeností o životě po smrti, ale máme, můžeme mít zkušenost už teď, že život opravdový a plně lidský žijeme jen sub specie aeterni. Ta zkušenost záleží koneckonců na nás, na tom, jak žijeme, čeho jsme plni a co ze svého života tady hledíme udělat. Jen jako duše mezi věčnými dušemi žijeme život plně a doopravdy. Existence duší je pravým základem demokracie: věčné věčnému nemůže být lhostejné, nesmrtný je nesmrtnému roven. Odtud láska k bližnímu dostává svůj zvláštní – říkává se metafyzický – smysl.

DUŠE A SVĚT

Pravda, nedovedu říci, co a jaká duše je; duševní činnosti přiřítám duši a částečně i tělu, mozku, smyslům; ale jak na sebe duše a tělo navzájem působí, to nevím – ostatně žádný výklad, ať materialism, nebo psychofyzický paralelism, to nedovedou přijatelně vysvětlit. A jaký bude, jaký může být život po smrti – to vím tím méně. Že bychom po smrti splynuli s nějakou božskou prapodstatou, jak učí monism, panteism, panenteism, tomu nedovedu věřit: já chci být já i po smrti, nechci se rozplynout v nějaké metafyzické kaši; jsem metafyzický individualista, chcete-li to nějak nazvat. Snad po smrti se nám dostane plnějšího a plného poznání, také poznání Boha; snad že posmrtný život je asymptotickým přibližováním Bohu: pořád a pořád blíž, bez konce blíž – tož ano, i to je pokračování života zde, protože Bůh je hlavním a předním předmětem našeho přemýšlování, poznávání a usilování. Bůh a duše. Jedno souvisí s druhým. Duše a Bůh, toť dvojproblém našeho myšlení i snažení – řekl bych, pravý úkol života.

Mluvíte jako čirý spiritualista; a přece po celý život jste bral na sebe jiné úkoly, aktuální, praktické, reálné – ne nadarmo vám říkali realista.

To se rozumí, pane; ale vždyť i v tom aktuálním a hmotném se odehrává dějství duchovní a věčné. Právě dnes jsem našel ve svých papírech orientální rčení: “Člověk má jednat, jako by záleželo na všem. Ale v jeho nitru sedí malý Buddha, kterému nezáleží na ničem.” Na ničem – to je řečeno a cítěno orientálně; po našem by bylo: kterému za vším tím časným a hmotným a v něm záleží na tom, co je věčné a duchovní. Víra v duchovost, zdůrazňování duchovosti neznamená, že máme a smíme přezírat hmotu a tělo. Filozoficky vzato, vždyť nevíme, co hmota svou podstatou je. Je nám tak dána jako duše, je nám dána jen prostřednictvím duše, skrze naše vnímání a myšlení: jaképak máme právo ji podceňovat? Všecko poznávání hmoty je jen rozvíjení naší duševní činnosti; duše a hmota nestojí proti sobě. Duše, tělo i hmota, celá skutečnost jsou nám dány k poznání a pěstění; duši i své hmotné okolí máme vést k větší dokonalosti. Představa, že hmota je něco nižšího a nečistšího než duch, je pochybená. V tom chybuje Platón a po něm teologové a filozofové, že se s opovržením odvracejí od hmoty, od přírody a od světa.

A přece se sám nazýváte platonikem.

Ano. Ale to neznamená, že přijímám Platónovy názory všechny. Jsem platonikem potud, že v kosmu hledám ideje, že v tom, co pomíjí, hledám to, co trvá a je věčné. Nemohu se zajímat jen o pohyb, ale o to, co se pohybuje, co se

mění. Ve vývoji přírodním hledám účel a řád, v dějstvu historickém smysl; kladu si otázku, k čemu se to všechno dělo a kam to směřuje. Proti darwinismu, proti jednostrannému evolucionismu a historismu zdůrazňuji stránku statickou: to, co trvá a je na věky. Nejen Heraklitovo panta rei, nejen stálá změna, ale podstata věcí se měnících; vedle dynamiky a v ní statika, veliká architektura všeho bytí. Proto i v člověku hledám to, co trvá: jeho nesmrtnou duši.

PROZŘETELNOST

Hledat účel a smysl dění a dějin, to je skoro jako věřit v Prozřetelnost.

Baže. Věřím, musím věřit v Prozřetelnost, která řídí vývoj světa a lidstva a kohokoli z nás. Jakmile uznávám Boha stvořitele a ředitele, musím vidět ve všem, co jest, nějaký řád, plán a rozumné určení.

Čili determinism.

Ano, to se rozumí. Determinism znamená pevný řád v přírodě, v člověku a v společnosti a v jejich vývoji: všude přesná zákonnost. Nalézáme ji ve hmotě, objevujeme krásný pořádek atomů; čím dál tím víc budeme tu zákonnost moci stopovat i v životě člověka, v dějích států, národů a lidstva – pane, a budeme moci s ní vědomě spolupracovat! Čím víc budeme poznávat, tím jasněji se nám odhalí plán a účel všeho; samo poznávání je zjišťování zákonů a uvádění faktů v zákonitý řád; a to jsme teprve na začátku.

Když řeknete determinism, kladete tím starý problém: co tedy je se svobodou vůle. Je-li naše jednání řízeno, ať Prozřetelností, nebo přírodní kauzalitou, není naše domnělá vůle a mravní svoboda jen iluzí?

Není. Můžeme volit – to přece nám zaručuje sama zkušenost. Jen v kauzálním světě můžeme předvídat, jednat promyšleně, připravovat budoucnost, tedy opravdu chtít. Determinism nevylučuje volnost, ale zvůli, chvilkovost a nestálost, vede k vytrvalosti a k důslednosti – bez determinismu, bez přísného zřetězení příčin a následků by nebylo odpovědnosti. Byla by čirá náhodnost; nemohli bychom za své skutky, a pohnutky našeho jednání by v nás vyvstávaly bezdůvodně a nazdařbůh.

Myslím, že svoboda vůle není porušením příčinnosti; je to jen možnost vkládat do kauzálního dění příčiny nové.

Řekl bych to tak: svoboda i předurčenost člověka je dána jeho poměrem k Bohu všemohoucímu a vševědoucímu, vědoucímu minulost i budoucnost, tuto budoucnost určujícím. Člověk je podle obrazu božího, Bůh nemohl stvořit člověka jinak než k svému obrazu a podobnosti; z toho pro člověka plyne uvědomělý synergism, součinnost s vůlí boží. V poznávání přírody a člověka, ve vnikání do zákonů přírodních, duševních a dějinných, v přijímání a plnění těch zákonů jsme účastni na božím tvoření a řízení světa. Bůh nás nechává pracovat při svém díle, chce po nás práci, tedy spolupráci. Každé součinění, i mezi lidmi, zahrnuje svobodu i podrobenost, iniciativu i vázanost. Synergie s vůlí boží dává člověku míru jeho svobody a determinovanosti; čím je silnější a uvědomělejší, tím víc je obého.

Determinism – pravda; lidé si myslí, že zbavuje člověka odpovědnosti. Ale Bůh mi nepředpisuje, abych teď zvedl pravou ruku nebo levou: minima non curat praetor. Jsme vedle Boha a pod Bohem bytostmi autonomními; máme právo iniciativy a neseme i tíhu odpovědnosti. Odtud povinnost aktivismu a snažení, odhodlanosti a statečnosti. Svoboda, pane, je stejně těžká jako povinnost. Cítíme, že vůle bolí. Chtít je práce; rozhodovat unavuje, to je tvoření něčeho nového. Závídel jsem za války vojákům, že se jim poroučelo, že mohli jen poslouchat a nemuseli rozhodovat. Já jsem musel rozhodovat, ba i poroučet stále, nejen myslet, ale strašně chtít – vím tedy, co to je.

Determinism neznamená nesvobodu, naopak. Člověk nevypělý, který nechápe světový řád a jeho grandióznost, člověk ve své prvotní slabosti a nesoudnosti vidí ve světě i ve svém vlastním životě jen kaleidoskop jednotlivých, nesouvislých jevů, vidí všude nerozumnou libovůli duchů, bohů, náhody a slepého fáta.

To je vidět i dnes: pověřiví bývají nejspíš lidé odkázaní na náhodu: hráči, lovci, lidé od divadla a podobně.

Přirozeně: kdo věří v náhodu, věří i v bůžky a zázraky. Pověra je indeterministická. Primitiv je metafyzickým indeterministou; podléhá slepě impulsům, řídí se svou zvůlí – je metafyzickým anarchistou.

To bych neřekl. Právě u divochů, u přírodních národů je život jedince nejvíc spoután tradicemi, rituálními předpisy a sociálními zvyky.

Tak to vidíte, indeterminista je otrok: je slepě vázán zvyky a pověrami, je podroben svým pudům, nemá svobodné vůle. Takové primitivy máte i mezi námi. Člověk má jen tolik rozumné svobody, kolik determinismu dovede pochopit v sobě i v řádu světa.

Ty spory o determinism a indeterminism – kuriózní historie, stará jako filozofické myšlení. Už u Řeků padlo slovo:

theos anaitios, bůh bez viny. Středověku vrtala hlavou predestinace: když Bůh ví a určuje vše, ví napřed a předurčuje, kdo bude dobrý, kdo zlý, kdo bude spasen a kdo zatracen. Pavel, Augustin, Tomáš Akvinský, později Luther, Zwingli a Kalvín měli o předurčení divné názory; zčásti hleděli tvrdost predestinace zmírnit učením o boží milosti. I dnešní teologové vymýšlejí často jen slova, a ne pojmy, jak smířit svobodu lidské vůle s boží všemocí – myslím, nikam to nevede; nedivím se, že jeden papež spory o svobodu vůle a předurčení jednoduše zakázal. Je to tvrdý oříšek.

Mně z teismu, z uznání teleologického řádu světového vyplývá determinism důsledně. I my naplňujeme všesvětovou zákonnost a jednáme příčinně.

I ve svých chybách?

Ovšem; ale máme možnost volit mezi mnohostí příčin, máme možnost hodnotit. Veškerá výchova i převýchova, mravní odpovědnost a trest spočívá na determinismu. Doufáme, že výchovou ukládáme do dětí pohnutky dobrého konání; a k čemu byl by trest, kdyby neodstrašoval, kdyby nebyl příčinou a pohnutkou nápravy?

A co trest smrti?

To je kapitola zvláštní. Právo trestat smrtí je právo hrozné, a soudíc podle jeho dějin a vývoje, bude v budoucnosti zrušeno. Neptejte se, jak mně bylo, když jsem návrhy na vykonání trestu smrti podpisoval. Trest smrti mi není hlavně odplatou ani zastrašením, není zajištěním proti nebezpečnému zločinci; má-li smysl a oprávnění, tedy pouze jako expiace. Nic nevyváží a nevykoupí tak strašnou věc, jako je surová a zlá vražda na člověku, než smrt; takový vrah se provinil na celém člověčenstvu. Ale i to platí jen pro dnešní stav kulturní – budoucí věky budou mít víc možností prevence, nápravy a převychování – i jasnější poznání kriminální odpovědnosti.

V těch a jiných věcech bude třeba postupovat empiricky: snažit se konstatovat, jak člověk skutečně jedná za daných okolností; do jaké míry dovede sebe a své jednání kontrolovat a sebe sama vychovávat; pokud je svobodný a za své jednání odpovědný. Přiznávám se, že mně je svědomitá statistika, dejme tomu o úrazech, milejší než několik kapitol Leibnizovy teodiceje; ze statistiky se dovidám, co bývá příčinou úrazů a jak jim podle toho čelit. Když šofér nepije, nestane se mu tak snadno nehoda, jako když pije – ergo nepít, a je to, a nechtít vinit a ospravedlňovat Pána Boha. Nemoci – na to jsou doktoři a věda, aby se učili jim čelit. Bída – na to jsme my všichni, abychom ji odstraňovali. A tak dále.

To tedy je determinism: poznávat příčiny zla, abychom proti nim mohli přivodit příčiny nápravy. Nebýt fatalistou ani otrokem, otrokem sebe samého ani otrokem okolí. Ať je kdekoli naše místo, nejednat a nepracovat slepě, ale vědomě a svobodně, předvídavě, plánovitě jako dělník a spolupracovník boží. Tím se také liším od stoicismu. Stoicism dělá ze slabosti ctnost, je, abych tak řekl, metafyzickým pokrčením ramen, je v něm kus titánské přetvářky; rezignace teistická je nadějnou skromností.

Náboženství

O NÁBOŽENSTVÍ

Uvedl jste argumenty pro teism. Ale sebelepší argumenty nestačí na to, aby se na nich postavilo náboženství.

To se rozumí: teism a náboženství není totéž. Pro filozofii a vědu teism je hypotézou pro výklad vzniku a vývoje světa; a jsou i jiné hypotézy. Náboženstvím se stává teism i člověku vědecky myslícímu, když je uvědoměným a procítěným osobním poměrem člověka k božství a skrze božství k bližnímu a k světu. Náboženskému člověku je Bůh ústřední ideou v myšlení i v jednání.

Ve filozofii náboženství jsem jako konkrétista realistou: pozoruju různá náboženství všude na světě, studuju je a podle možnosti je srovnávám s náboženstvím křesťanských církví; ty znám nejlíp a sám jsem se v nich nábožensky vyvinul. Probral jsem se všemi možnými teoriemi náboženství, knihami teologů a vědců. Odmalička mi vrtalo hlavou, jak to, že jsou různé křesťanské konfese, a hleděl jsem je srovnávat – ten zájem mě neopustil podnes. Vzpomínám si, jak mě, školáčka, znepokojil kalendář, ve kterém jsem četl o ruské církvi, a že v ní je mnoho svatých a zázraků; slychal jsem přece odmalička, že všechny víry mimo katolickou jsou falešné. Nesmírně mě to mátl a vzrušovalo.

Měl byste ten zájem o náboženství, kdybyste sám nebyl věřící?

Jistě měl, ale ne tak silný; to přece je velká věc, že jsou náboženství a jejich instituce u všech národů po celém světě a ve všech dobách; když vidím v každé vesnici kostel, vynikající krásou a velikostí nad přibytky lidí, jak toho lze nevidět a o tom nepřemýšlet? Jak ty vesnické věže, a třeba jen věžičky, ukazují vzhůru k nebi? A naše

Praha – není stověžatá? Stověžatá Praha, to přece znamená Praha náboženská!

Tedy teorie náboženství. Slovem náboženství označujeme všechny projevy zbožnosti; bez zbožnosti není náboženství – leda to takzvané matrikové. Zbožnost pak je uvědomělý a procítěný poměr k Bohu, k božství; ten poměr se vyjadřuje i v těch rozmanitých názorech o náboženství, v bohoslužbě a tak dále.

Ale zbožnost je faktor subjektivní, čistě osobní; kdežto náboženství skoro vždycky překračuje oblast osobního vztahu k Bohu.

Já vím. Náboženství, jak je konkrétně vidíme, je zpravidla kolektivní, lidové, národní; je kodifikováno v neosobních dogmatech a organizuje se v církve; mění se, uchovává v sobě přežitky z minulosti, často až z dob primitivních, vyvíjí a zdokonaluje se s rozvojem myšlení a kultury. Náboženství je útvar nesmírně složitý, rozrostlý mnoha směry; proto je třeba pozorné analýzy jeho prvků, složek, projevů nebo jak bych to řekl. Počkejte, já vám to zítra přinesu napsané na papírku, abych na nic podstatného nezapomněl.

Jak by náboženství nebylo složité! Zmocňuje se celého člověka, jeho mysli, citu i činů, celého jeho života; zmocňuje se národů a celé společnosti: veškerá kultura může být náboženskou, jak to vidíme u Řeků a Římanů a nejdokonaleji ve středověku. Nic není tak tvořivého, nic tak úhrnného jako náboženství.

ANALÝZA NÁBOŽENSTVÍ

Tož tady jsem si napsal několik bodů o náboženství, co je, jak se projevuje.

1. Podstatou náboženství je teism, uznání existence boží, jistota, že Bůh jest, Bůh všemohoucí, stvořitel a ředitel všemstva.
2. Náboženství je vírou, věřením, nepochybováním; psychologicky víra je soud, přesvědčení, úsudek vůbec; víra náboženská je soud o božství, tedy o předmětu smyslu nedostupném, ale v něj pevně "věříme".
3. Náboženství mají svá kréda, učení, dogmata, příkázání.
4. S teismem je zpravidla spojena víra v osobní nesmrtnost, v nesmrtnou a duchovou duši.
5. S teismem a vírou v nesmrtnost bývá dána víra v transcendentno v širším objemu – víra v anděly, svaté, duchy, dábly a tak dále, v "onen" svět vůbec. Teism, to jest monoteism, vyvinul se povlovně z polyteismu a z nižších forem náboženských.
6. Náboženství, jak se říká, pozitivní se dovolává zjevení jakožto pramene všech náboženských poznatků a institucí: že totiž božství samo se člověku zjevilo a projevilo mu svou vůli přímým sdělením, vnuknutím nebo příkazem. Jsou různé formy zjevení: božství mluví, dává znamení, zjevuje se ve snách a podobně. Zjevení par excellence je křesťanská víra, že Bůh se vtělil v člověka, aby se zjevil lidem; Ježíš pak netoliko učil, ale příkladně žil a jednal na tomto světě mezi lidmi a pro lidi mnohá léta.
7. Zjevení člověk přijímá smysly a rozumem, ale je nad rozum a proti rozumu. Odsud: credo quia absurdum est.
8. Zjevení se v náboženství křesťanském pojímá širše; zjevují se totiž rozmanité transcendentní bytosti, jako andělé, svatí a duchové zemřelých, také čert. Polyteistovi se zjevují rozmanití bohové a bůžkové.
9. Mystika je zvláštní způsob zjevení: mystik se domnívá být s božstvím přímo spojen; Bůh se mu nezjevuje jen objektivně, nýbrž subjektivně, přijímá jej jaksi v sobě, v extázi rozmanitých stupňů. Mystika se pojímá jako zření duchovní, nikoli očima, nýbrž duchovně, duševně.
10. Náboženské poznání – vedle víry v to, co je zjeveno – často se označuje jako intuice, jako poznání citem, poznání nesmyslové, nerozumové.
11. Náboženský transcendentism vede k mysterióznosti, k tajemnu, k tajemství.
12. Ta zvláštnost náboženského poznání a cítění a jeho mysterióznost vede k užívání symbolizace v teologii a v bohoslužbě.
13. Náboženská víra je autoritní: autorita nejvyšší – božství – určuje náboženskou pravdu; uznává se proto autorita tradice a obecného konsensu: quod semper, quod ubique, quod ab omnibus creditum est. Bůh a jeho zjevení zdají se být stejnými provždy, i když se připouští, že zjevení se stalo po částech, v různých dobách. Každý člověk musí přijmout zjevenou pravdu tak, jak je zjevena a tradována.

Náboženství, jsouc svou podstatou autoritní, je objektivistické. Teism je proti upřílišnému náboženskému subjektivismu.

13. Náboženství není jen věřením a poznáním, nýbrž je bohoslužbou. Bohoslužba záleží v rozmanitých obřadech, zejména v modlitbě a oběti. Bohoslužba jako výkon zvláštní, slavnostní a nejdůležitější vykonává se na místech zvláště vyhledaných v přírodě a ve zvláštních staveních, chrámech, svatyních.

Modlitba je také bohoslužba, jenže soukromá. Modlitba pravá je povznesením mysli k Bohu. Ježíš upozornil, že Bůh zná potřeby lidí; nepotřebuje o nich informací. Lidé se většinou modlí, aby Bůh pro ně udělal něco nemožného, prosí o zázrak.

14. Zázračivost je téměř ve všech náboženstvích velmi důležitý prvek. Božství je ohromně vyvýšeno nad člověka, je tvořící ředitel všemstva, může vykonat cokoli; naděje a vděčnost jsou podstatným subjektivním prvkem každého náboženství.

Tato přirozená zázračivost vidí v zázraku praktické zjevení hmotné. Na nižším stupni kulturním bývají vedle duchů a bůžků svaté věci, posvěcené hmotné prostředky, jejichž užívání pomáhá člověku v jeho bédách: svátosti, amulety a kouzla. Zázračná pomoc se hledá i u svatých a u duchů; od víry ve svaté a jejich zázračnou pomoc je jen krok ke vzývání duchů zlých, čerta.

Pověra se snadno připojuje k víře; jak slovo samo ukazuje, je také vírou, jako paklích je také klíčem. Pověra je převrácením víry; pověřivý zloděj a vrah obětuje na modlení, aby úspěšně provedl svůj zločin.

15. Náboženství není jen teoretickou záležitostí člověka, nýbrž hlavně praktickou; majíc autoritu božskou, určuje mravnost. Na vyšším stupni stává se mravnost podstatnou částí zbožnosti: Ježíšovi v lásce Boha a bližního vyčerpává se podstata zbožnosti. Vývojem kulturním mravnost zastihuje kult, ale mnohým je kult dosud nad mravností.

16. V intimním poměru k náboženství je všechno umění: architektura, sochařství, malířství, hudba, poezie, rétorika, rytmika; už u Řeků a dávno před Řeky umění vedle mytologie a filozofie vyjadřovalo a formulovalo náboženské představy a city; silný umělecký prvek je v náboženských obřadech. Katolická mše například je přímo dílem všeuměleckým.

Vnitřní vztah umění k náboženství je dán tím, že umění je tvořením; Řekové nazvali básníka tvůrcem – v umění se vidí také zjevení, a umělcovo estetické zanícení podobá se zanícení náboženskému.

17. Náboženství je praktické, životní v hlubokém slova smyslu. Není dostatečně definováno svými dogmaty, ani obřady, ani svou historií, nýbrž pochopením své podstaty, a tou je vědomí závislosti člověka na božství, na Bohu; to znamená uvědomění lidské slabosti fyzické, duchovní i mravní – uvědomění jich a překonávání zároveň. Neboť náboženství je důvěrou a nadějí, nadějnost je podstatou náboženství. Člověk nábožný si ve své slabosti přeje spasitele a zázraků. Trvá dlouho, než se stane nábožensky nebojácným. V starších náboženstvích, ještě v Starém zákoně, náboženství je bázní, děsem před božstvím; Bůh, Jehova, je strašný; v učení Ježíšově bázni už není.

Náboženství je stanoviskem člověka k všemstvu, k Bohu, k světu a k sobě samému: je nejen poznáváním, nýbrž hodnocením světa a života. Není jen pochopováním smyslu celého života, je zároveň náladou, prýstící z toho pochopování života a světa.

Život se žije: ve zbožnosti člověk postihuje nehloub smysl svého života.

Náboženství, zbožnost je věc čistě lidská: Bůh není zbožný. Člověk – Bůh jsou dva póly lidského života a světa člověku daného.

18. Náboženství spolčuje lidi; každá víra, každé přesvědčení sjednocuje věřící společensky: církve jsou společenské organizace náboženské.

Církve jsou zpravidla organizovány zvláštním stavem duchovním, kněžími, kazateli vedle laiků a nad nimi; kněží jsou ochránci tajemství, vykonavateli obřadů, orgány a zástupci božství.

Církve mají vedle obyčejných teologů své zvlášť vynikající učitele, tak říkajíc odborné autority v náboženství.

Třídou pro sebe jsou proroci – náboženští géniové, více horlivci než věstci; docela zvláštní autority požívají zakladatelé náboženství, jako Mojžíš, Ježíš, Mohamed, reformátoři.

Autoritnost náboženství přirozeně přechází na církve a její orgány.

19. Ježto náboženství a církve určují poměr člověka k bližnímu a k společnosti, určují i jeho poměr ke všem společenským organizacím, zejména ke státu.

Církve nutně jsou v úzkém poměru ke státu; a to jednak nábožensky, jednak mravně, pokud také stát svou

administrativu – zákony a tak dále – i politiku zakládá na mravnosti. Jsou různé formy toho zvláštního poměru církví a států, rozmanité formy teokracie; časem, především v demokraciích a v republikách, ustaluje se v různém stupni rozluka státu a církve.

Vedle státu a s ním společnost je organizována také národností; proto poměr náboženství a církve k národnosti je druhým vážným problémem; zejména v době nové, kdy národnost vedle státu domohla se takového významu, v středověku a v době staré nebývalého, vznikají církve národní.

20. O náboženství, jako o všech ostatních projevech ducha lidského a jeho životního úsilí je zvláštní věda – teologie.

Teologie se vyvíjela, jako se vyvíjelo náboženství a celá kultura.

Není náhodou, že soustavná teologie poprvé byla zpracována Aristotelem jako hlavní část jeho metafyziky; „teology“ před Aristotelem byli zvaní myslitelé, zabývající se přemýšlením o božstvích a transcendentnu vůbec.

V středověku teologie byla vědou hlavní a všeobsáhlou; teologie ovšem církevní, křesťanská, katolická; vedle ní pěstovala se filozofie, ale jako ancilla theologiae.

Doba nová, proti středověku, je charakterizována jednak nábožensky reformací a novými církvemi protestantskými, jednak zesílením a obnovením antické filozofie a umění, zároveň pak ustavením věd a tím zvědečtění filozofie. Takto vedle středověké církevní teologie a proti ní si nová filozofie a věda osobovala ex thesi rozhodčí votum o vší pravdě. Vzniká konflikt mezi filozofií a vědou na jedné straně a teologií a církevním náboženstvím na straně druhé. Tento konflikt je starý a pochází z přirozeného kriticismu myslícího člověka; projevil se již u Řeků a Římanů, v nové době je obecnější a hlavně hlubší.

21. Náboženství, dovolávající se pro sebe vůle a ustanovení nejvyšší autority, božství samého, pokládá se za absolutní, za absolutně správné a pravdivé, za neomylné. Prosím, nejenom katolicism; jenže katolicism neomylnost přičítá papeži, protestanté bibli nebo církvi – ano i státu.

S náboženským, prakticky kněžským nebo církevním neomylnictvím je posud pravidlem dána netolerance a výbojnost církví. Odtud zase pramení odpor proti náboženství církevnímu, autoritnímu.

22. Takto již dávno – viz u Pavla! – proti náboženství pozitivnímu, zjevenému, církevnímu, autoritnímu stálo, snad od samého počátku lidského myšlení, náboženství přirozené, požadavek, aby se náboženství a teologie neprotivily rozumu, vědě, filozofii. Teologie nesmí odporovat vědecké filozofii; skutečně vidíme, jak filozofie vždycky vnikala do teologie; to vidět nejjasněji na vývoji teologie ze středověku do naší doby.

Vyložil jsem noeticky rozdíl mýtu a vědy a konflikt mytickosti a vědeckosti: člověk mytický pojímá náboženství myticky, jeho teologie je mytická; člověk myslící, myslící kriticky a vědecky, má teologii vědeckou, filozofickou. Posud je teologie orgánem mýtu, kdežto filozofie se stává orgánem vědy. To znamená vleklý konflikt teologie a filozofie; také se to – nepřesně – formuluje jako konflikt náboženství a vědy.

23. S náboženstvím je dán problém beznáboženství a bezbožnosti, kacířství a jinověrectví. Odtud církevní apologetika a polemika, odtud i církevní filozofie, jako ancilla theologiae, usilující opřít náboženské učení důvody rozumovými.

24. Náboženství je dnes i předmětem zkoumání vědeckého: ustavila se speciální filozofie náboženství, která se pokouší vědecky vystihnout celou podstatu náboženství; psychologie náboženství analyzuje náboženský život a zkušenost; náboženství se dále studuje sociologicky a historicky. Máme dějiny náboženského vývoje jednotlivých národů; četné jsou pokusy o postižení náboženství primitivů. Také se studuje náboženský život jednotlivých tříd a stavů, města a venkova a tak dále.

Rozumí se: něco jiného je uvažovat objektivně o náboženství, o různých náboženstvích, jak je nacházíme všude ve světě, o různých náboženských představách, učeních a institucích, analyzovat je, srovnávat je, sledovat jejich vývoj; a něco jiného je náboženství mít, mít své vlastní náboženské krédo, svou osobní víru, uvědomit si její rozdíl od nevíry nebo víry jiné.

NÁBOŽENSTVÍ JEŽÍŠOVO

Tak – to asi je tresť mé filozofie náboženství; rozumí se, těch čtyřiaadvacet paragrafečků je jen stručným obsahem různých monografií o náboženství. Mnoho věřících neví, co je náboženství, mnoho nevěřících nemá tušení, co vlastně popírají; ale nejmíň a nejpovrchněji chápou náboženství lidé indiferentní, lhostejní. Přivést je k tomu, aby o náboženství aspoň mysleli – to by, pane, bylo veliké misionářství, a potřebnější, než jít kázat negrům; ti věří po

svém, ale věří. Dnes by bylo třeba misionářů pro inteligenci ovšem inteligentních a opravdu zbožných.

Všiml jsem si jednoho: kdykoliv naznačujete svou vlastní víru, citujete Krista a apoštoly.

Ano. Ježíš – neříkávám Kristus – je mně vzorem a učitelem zbožnosti; učí, že láska k láskyplnému Bohu, láska k bližnímu a dokonce k nepříteli, tedy čistá, nejčistší lidskost, humanita, jsou podstatou náboženství. Zbožnost a mravnost jsou Ježíšovi hlavní prvky náboženství. Všimněte si, že v evangeliích – ve srovnání se Starým zákonem nebo s řeckou teologií – je málo teologie, málo kosmologie a eschatologie, skoro žádná historie; nemáte tam podrobných předpisů kultických a rituálních ani církevně organizačních. Ježíš podává téměř výlučně poučení mravní, stále se obrací k praktickým otázkám, jak je vynucuje život kolem něho: sám svou lásku k bližnímu projevuje účinnou pomocí v bídě duchovní i tělesné. Jen se znova podívejte do evangelií: jak diskrétní jsou Ježíšovy předpisy teologické a jeho odkazy k transcendentnu! Bůh je mu otcem, má k němu intimní osobní poměr, ale nemluví o tomto poměru mnoho, žije jej a nedává žádné soustavy teologie. Ježíš byl živým příkladem; lásky nekázal jen slovy, ale stále ji vykonával, obcoval s chudými a uniženými, vyhledával hříšníky a mravně vytřídění, léčil choré, sytil hladové, varoval bohaté. Takové živé náboženství se šíří víc příkladem než slovy, jako oheň, jako nákaza. Ježíš svého učení nedokazoval: mluvil vždycky jako moc máje; nepolemizoval teologicky, ale potíral farizeje a zákoníky tím, že ukazoval na jejich nepravou zbožnost a morálku. Ukázal, že náboženství pravé, pravá zbožnost proniká celým životem, i tím denním, všedním, a proniká jím stále, v každém okamžiku; většina lidí se spokojuje s náboženstvím svátečním, okázalým a málo upřímným – jen o výjimečných příležitostech, zvláště když je zle, vzpomínají si na Pána Boha a křičí pak o pomoc a čekají znamení a zázraky. Ale život věčný nebude až po smrti a na onom světě – žijeme ve věčnosti už teď a vždycky. To se rozumí, lidé si to neradi uvědomují, odkládají věčnost na dlouhé lokte; nechávají si ji v rezervě na dobu po smrti. Náboženství se může prožívat nejen v kostele, ale i ve fabrice a na poli, v kravině i v salóně, v smutku i v radosti. To je příklad Ježíšův.

A přijímáte historickou osobu Ježíšovu?

V evangeliích, v starokřesťanské literatuře vůbec i v tradici se rýsuje bohatá a jednotná osobnost Ježíšova; to se, pane, dá těžko vymýšlet a skládat pouze z řady legend. Mně stačí evangelia a stará literatura křesťanská vůbec; její obsah dává plasticky živý a pěkný obraz počátků a vývoje křesťanství, jeho učení, osob i církve, a to, zdá se mi, je věcí hlavní. Jde především o hodnotu toho učení a charakter té osobnosti, jíž se to učení přičítá. A to učení a ta osobnost jsou jedinečné, ohromné.

Ta osobnost je tak životná, že to člověka svádí, aby si ji domýšlel dál.

Četl jsem hlavní ty takzvané životopisy Ježíšovy; v žádném z nich nenacházím tolik náboženského života jako v evangeliích. Evangelia přímo voní realitou. Skutečný životopis Ježíšův se nedá napsat, je příliš málo zpráv: od Ježíše samého nemáme ani jednoho slova skutečně autentického, sám nic nenapsal a nezanechal. Prvé zprávy jsou od Pavla, který zemřel tuším kolem roku 64, a evangelia byla psána počínajíc asi od roku 70. I dochovaný text celého Nového zákona je v mnohých a důležitých partiích sporný, jsou interpolace, jsou opisové chyby, chyby v překladu a kdeco; ale hlavní učení a náboženský charakter Ježíšův se Písmem postihuje dostatečně dobře a názorně.

A co jiní náboženští géniové, řekněme Buddha, Lao-Tse...

Neosobuju si o nich úsudku, zabýval jsem se jimi málo, ale tolik si troufám povědět: Ježíše nezastiňují. Hledají-li v nich někteří moderní Evropané náboženství vyšší než Ježíšovo, je to, myslím, z kulturní únavy; potřebují něco exotického, co by podráždilo umdlenou náboženskou fantazii. I na tom vidět moderní náboženskou krizi. Mám speciálně pochopení pro orientální moudrost rezignace, ale moudrost lásky účinné je mnohem vyšší.

NÁBOŽENSTVÍ LÁSKY

Zdá se, že vaše náboženství spočívá víc na lásce k bližnímu než na hypotéze Boha.

To ne. Láska k bližnímu, mravní zákon lásky je mně jen přední a praktický projev náboženství. Náboženství, zbožnost je, jak jsem řekl, stanovisko, atituda – nemám našeho slova pro to – vůči všemstvu, vůči všemu, co je nám dáno, tedy vůči Bohu, světu, lidem i sobě samému.

Prakticky je v životě poměr člověka k člověku nejdůležitější. Člověk má k člověku vrozenou lásku, sympatii, cit družnosti a lidskosti; ten cit je ospravedlněný sám v sobě, nemůže a nemusí být dokazován, nemusí být vysvětlován, prostě je. Ale může být zesilován, prohlubován, šlechtěn: náboženství, hlavně náboženství Ježíšovo, je kultura lásky. Náboženství spojuje člověka s člověkem nejen přirozenou sympatií, nýbrž tou společnou atitudou k Bohu, k životu, k světu, nebo jak se říká, k osudu.

Řekl bych, že ta vrozená a samozřejmá láska k bližnímu by obstála i bez náboženství, bez víry.

Pravda, ale ne v té plnosti. Zbožnost korunuje a posvěcuje lásku. Náboženství bez lidskosti nemůže být správné; lidskost bez zbožnosti nemůže být úplná. Jan praví: "Řekl-li by kdo: Miluji Boha, a bratra svého nenáviděl by, lhář jest. Nebo, kdož nemiluje bratra svého, kteréhož viděl, Boha, kteréhož neviděl, kterak může milovati?"

Ježíšovo přikázání lásky k bližnímu stačí pro všechno jednání člověka vůči člověku; už Pavel správně vyvozoval všechny záповědi desatera z přikázání humanitního.

Přikázání Ježíšovo zahrnuje a předpisuje také lásku k sobě: ne egoism, ale uvědomělou starost o sebe, o spásu své duše. Se sebou jsme stále, na sebe můžeme stále působit, třebaže je to často těžší než působit na jiné; proto se máme o sebe starat, aby se o nás nemuseli starat druzí. Ježíš to řekl pěkně a prakticky: miluj bližního svého jako sebe samého; tedy starej se o sebe, poznávej sebe, važ si sebe, buď k sobě upřímný a opravdový a neobtěžuj druhé. Buď stále na stráž, dávej pozor, buď činný, odhodlaný, měj kuráž a neutíkej před odpovědností.

Láska, pravá láska je činností, prací, spoluprací, tvořením pro jiné a pro sebe. Není sentimentální – sentimentalita je sebemilská a kochá se ve svých citech.

Láska k bližnímu není jen soucitem ve zlém, není jen soustrastí, je i souradostí.

Láska k bližnímu je v plánu světa, lidská společnost stojí na lásce; ale nestačí mít k spolučlověku jen takzvaný milý cit – láska, humanita se musí ztělesnit v práci, v součinnosti, v tvoření a tím i v zdokonalování světa nám daného. Jsme dělníci na vinici boží.

Láska účinná předpokládá poznání bližních a sebe samého, aby člověk postřehl, co komu chybí. Poznat sebe, být přísný na sebe, být skromný; proto se mluví o křesťanské pokoře. Láska nás činí praktickými – zbožnost si neřádá nešiků. Již v evangeliu se vyslovuje lítost nad tím, že synové světla často nestačí na syny světa. Ježíš praví, buďte jako holubice a jako had – je třeba moudré mírnosti, ale také důmyslu, praktickosti a dovednosti.

Tato láska byla ovšem i před Ježíšem.

Byla, ale Ježíš ji dovršil; přišel "naplnit zákon", i ten všelidský a odvěký zákon lásky. Historický čin Ježíšův je, že první jasně a příkladně vymezil zbožnost nejen jako poměr k Bohu, nýbrž i k bližnímu. Před Ježíšem náboženství bývalo a bývá i po něm dost často nelaskavé, nelidské, tvrdé; vemte si, jakých ukrutností se dopouštěli starozákonní Židé ve jménu pravého prý Boha! Stejně mohamedáni. Ale i křesťané, třeba měli evangelium lásky, šířili svou víru ohněm a mečem, vymyslili si inkvizici a učili nenávidět ty, kdo věřili jinak. Nelidskost, ukrutnost je plodem otrockého ducha, otroků a otrokářů zároveň; otroctví a otrokáři se podmiňují vzájemně. Nemůže být humanity bez vzájemné důvěry, člověk zbožný se člověka nebojí. Týž Jan už věděl: "Bázně není v lásce, ale láska dokonalá ven vyhání bázeň; neboť bázeň trápení má, kdož pak se bojí, není dokonalý v lásce." Zbožný je silný.

Xenofobie, nesnášenlivost, fanatism nejsou slučitelné s pravou zbožností; není jen šovinism nacionální a politický, ale také náboženský, sociální a vzdělanecký – ve všech oblastech činnosti nesnášenlivost a vypínavost znemožňuje lidem mírné spolužití a součinnost. Člověk opravdu zbožný je tolerantní, neboť miluje – Ježíš obcoval s publikány i s pohany, a jeho učedníci mluvili jazyky a šli do celého světa.

Moje víra: ježíšství, láska k bližnímu, láska účinná, reverence před Bohem. Náboženství je nadějností. překonává strach, zejména také strach ze smrti; pudí ustavičně do výše, výš a výš, živí touhu po poznání a moudrosti, je nebojácné.

Křesťanství

KŘESŤANSTVÍ A CÍRKEV

Řekl jste: ježíšství. Naznačujete tím, že se Ježíšovo učení v křesťanských církvích plně neuskutečnilo?

Ano. Vždyť křesťanství od samého počátku neobsahuje jenom učení Ježíšovo; pojalo do sebe také Starý zákon a dost z náboženského synkretismu orientálního, řeckořímského a helénistického. Vzniklo z Židů, ale rostlo a šířilo se mezi Řeky a Římany; nabývalo půdy ve vzdělané společnosti římského impéria, mezi učenými teology jako Pavel, mezi filozofy jako Augustin a jiní, ale zároveň mezi národy a vrstvami nevzdělanými, mezi barbary, vydědenci a otroky. Křesťanství je různé podle individuí, podle tříd, podle národů a jejich vzdělanosti; každý je chápe způsobem svým. Náboženství všude a vždycky odpovídá celkovému kulturnímu stavu národů, tříd i jednotlivců ve všech svých složkách.

Je třeba opatrně mluvit o křesťanství vůbec; byly od samého počátku, a již za života Ježíšova, různosti v pojmání a výkladu Ježíšova učení, jak vidíme z Nového zákona, a ty různosti se množily šířením křesťanství. Nezapomínat,

že od Ježíše nemáme jednoho autentického slova, zůstalo po něm jen podání psané a ústní; zachovala se i mimokanonická starokřesťanská literatura, zlomky evangelií, apokryfy a podobně. Podle těch různých výkladů vznikaly i různé organizace církevní, různé nauky, kulty a tak dále. Církev byla, a zase od samého počátku, jedna proti druhé; dějiny křesťanských církví jsou do značné míry dějinami kacířství a sekt, jak větší církve nazývaly své rozkolnické sestry. Ale to bylo již u Židů, u Řeků a u Římanů, všude – srovnejte, prosím, jak rozmanitě se vykládá Kant, kolik máte kantovských škol a směrů. Náboženství se proto tak snadno rozštěpuje, že podává učení o transcendentnu zkušenosti nedostupném, o mravnosti, která je různá podle společenského vývoje, a o subjektivním náboženském rozpoložení.

Mimoto: Každá idea se poruší a rozrůzní tím, stane-li se majetkem masy.

Ano, ale masy, také nábožensky, byly a posud jsou vedeny duchovními vůdci, zpravidla učenými teology. Prvý takový teolog byl Pavel a ostatní autoři Nového zákona; pak přišli řečtí učitelé církevní, kteří s pomocí řecké a římské filozofie, vědy a celé kultury vypracovali první křesťanské soustavy teologické na základě Nového a Starého zákona; byli to zejména učitelé alexandrijské z konce druhého a začátku třetího století. Aby se učení přesně formulovalo, k tomu nutil literární boj s pohany a kacíři. Teologie byla hned ve svých začátcích apologií a polemikou – to je fakt důležitý pro pochopení křesťanství a církve; nebyla nikdy jen jedna a jediná církev křesťanská, a Ježíš Nového zákona byl a posud je hlavně náboženským kvasem.

Za života Ježíšova a delší dobu po něm se věřící a přívrženci sdružovali jenom ve volných sborech – doba apoštolská; teprve později se řádně organizuje církev. Konstantinem se církev stala státní; vyvíjí se teokracie římská a byzantská, v ní pokračuje teokracie středověká. Církev už není organizací jenom náboženskou, nýbrž i politickou a světskou. Francký král Karel Veliký obnovuje pomocí papeže politické impérium římské; ale už v jedenáctém století vznikají spory a boje mezi císaři a papeži, mezi mocí světskou a světsko-duchovní, moc papežská od čtrnáctého století znatelně poklesá; v celém západním světě křesťanském probouzí mravní úpadek v církvi úsilí o nápravu; církev sama svolává reformní koncily, ale bezvýsledně; vzniká revoluční reformace v Čechách, pak v Německu a jinde.

To je, pane, nesmírně důležitý historický fakt, že a jak se církev ve středověku ujala všeho duchovního vedení přímo a politického nepřímo i přímo: středověk byl dobou pocírkevnění, nová doba stává se odcírkevněním. Ve všech oborech, předně ve filozofii a ve vědách, vzniká nová věda a její školy, na církvi nezávislé; všechny kulturní obory se odpoutávají od vedení a kontroly církve, i náboženství se stává individuálnější a na církvi nezávislým. Odcírkevněje se stát a přebírá kulturní vedení, ovšem víc administrativně než věcně.

Tož to je v kostce vývoj křesťanství jako církve; vidět z toho, jak bohatý a rozmanitý obsah má to, co nazýváme křesťanstvím.

Křesťanské církve, to jsem už řekl, byly a posud jsou závislé na svém okolí; byly závislé na svém okolí antickém – mnohem víc a hlouběji, než se obecně o tom ví; křesťanství je do velké míry pokračováním antiky. Prosím vás, hned Nový zákon byl napsán řecky, a Starý zákon musel být už ve třetím století před Kristem přeložen do řečtiny pro helenizované Židy. Nesnadno říci, zdali byl Ježíš sám obeznámen s helenistickými ideami: Palestina – zvláště Jeruzalém – a celá Malá Asie byly v jeho době už silně helenizovány. V Janovi čteme, že Řekové přišli k apoštolům a žádali si vidět Ježíše – sotva ho chtěli jen vidět, jistě s ním chtěli mluvit, snad tedy řecky. Pavel jistě znal řecky a řeckou filozofii své doby, zejména stoicism; v Janovi máte kus novoplatónství o logosu, a tak dále. První křesťanští teologové byli řečtí a římské filozofy, kteří přijali křesťanství; filozofie, hlavně Platón, Aristoteles a stoikové měli vliv na vývoj křesťanské teologie a učení církevního. Církev nakonec přejala celého Aristotela; vůbec středověká církev nám zachovala antickou literaturu i s latinským a řeckým jazykem. Stát, ovládaný církví, recipoval římské právo a politickou ideu římského impéria – viz Karla Velikého.

Prvotní a středověká církev nepřejala jen antickou filozofii, přejala také leccos z antického náboženství: jsou mnohá kultová zřízení, přejatá z náboženské praxe Řeků, Římanů a orientálců, hlavně Židů; ovšemže křesťanství pozměnilo smysl přejaté praxe i názorů –

Co tedy: revolucionovalo křesťanství antiku, nebo se z ní vyvinulo?

Oboje. Každá revoluce, není-li pouhou negací a ničením toho, co je, je vývojem a reformou. Křesťanství vyrostlo z židovství a přijímalo prvky antické; v mnohém vyrostlo nad ně, v mnohém je uchovalo. Ježíš sám řekl, že nepřišel Starý zákon rušit, jen naplnit; de facto však jej takofa zrušil.

Křesťanská církev vybudovala svou teologii a scholastickou filozofii s pomocí řecko-římské filozofie; je od počátku apologetickou a polemickou – tím dokazuje svou závislost na antice, proti níž dlouho bojovala; neboť každý boj je vzájemný styk a vliv. Svou teologií a scholastikou připravila reformaci, reformu a revoluci náboženskou a církevní;

receptí antické kultury připravila renesanci a humanism, další kulturní dědictví antiky.

Podle toho by byl vývoj křesťanství a církví obsažen in nuce už v počátcích christianismu.

Správně. Vemte si ty jednotlivé církve, jak jsou historicky a vývojově podmíněny. Máme předně církev katolickou ve dvou formacích. Ideu katolicismu formuloval už v pátém století Vincenc z Lerina jakožto víru v to, quod semper, quod ubique, quod ab omnibus creditum est. Církev římská představuje duchovní centralism, zdokonalení a pokračování politické a kulturní centralizace římského impéria; církev východní je založena na federativní rovnoprávnosti autokefálních církví a jejich hierarchů – na východě, na samém okraji Orientu, neměl římský centralism už té síly. Rozdíl antické kultury římské a řecko-orientální je dochován v dualismu Říma a Byzantia, katolicismu a pravoslaví. Může se ukazovat na fakt, že církev katolická svou organizací do značné míry napodobila římský stát; jakožto společenská organizace si přirozeně vypůjčila vzory organizace státní – proto není méně velkolepou organizací tehdejší společnosti. Její univerzálnost a mezinárodnost je historické unikum.

Pak máme církve protestantské. Ty vznikly z aktuálních pohnutek reformy církve a mravů, ale byly také vývojově připraveny postupným odpoutáváním kritického rozumu od oficiální teologie. Děje se tu mutatis mutandis totéž, co kdysi v Řecku, když se filozofové dostávali do konfliktu s kněžskou mytologií. Věčná historie!

Centralism Říma se dovinul až k duchovnímu a náboženskému absolutismu římského biskupa. Ne logicky. Je-li církev založena Ježíšem-Bohem a je-li římský biskup v apoštolské posloupnosti jeho zástupcem na zemi a ochráncem božího zjevení, lze z toho dovozovat neomylnost papeže. Církev východní vyhrazuje neomylnost celé církvi – prakticky koncilům; koncil však je parlament a má všechny vady parlamentů. Podobně požadují neomylnost i církve protestantské, ale nemají té duchovní autority; hoví náboženskému a teologickému subjektivismu a individualismu, těmto dvěma základním duchovním požadavkům nové doby. Prakticky přičítají protestanté neomylnost Písmu, jenže Písmo je vykládáno individuálně; katolická církev proto bdí nad dogmatickým výkladem Písma svých teologů a kontroluje překlady a čtení Písma u laiků.

Vznik a vývoj reformace, vznik nových církví a teologie je neméně podivuhodná událost kulturního vývoje světa křesťanského; podivuhodné, že reformace vznikla a šířila se v celé církvi – celý vývoj křesťanství je velkolepé a hluboké dějství.

NÁBOŽENSKÝ VÝVOJ U NÁS

A náboženský vývoj náš?

O tom jsem už mluvil a psal nejednou. Zpočátku za našeho pokřestění jsme kolísali mezi Západem a Východem; jsme zeměpisně na rozhraní Východu a Západu, a křesťanství k nám přišlo z Východu, tenkrát ještě neodděleného dogmaticky od Říma. Brzo jsme se stali západníky náboženskými, politickými i kulturními. To přiklonění k Západu je důležitá a rozhodující událost našich dějin. Později jsme první v Evropě – a zase pod vlivem Západu – provedli církevní obrodu a revoluci: jednotliví takzvaní kacíři i rozmanité sekty byli porůznu i před naší reformací, ale u nás poprvé se reformace stala záležitostí celého národa. Reformací českou byla připravena půda pro reformace v jiných zemích; Luther správně řekl, všichni jsme husity. Hus – Chelčický – Komenský jsou našimi náboženskými vůdci, vedle západního katolicismu. Hus postihl v náboženství a v církvi prvenství mravnosti; Chelčický postřehl souvislost církve se státem a žádal bohovládu; Komenský dovršil reformační úsilí poznáním, že obsahem duchovního života je vedle zbožnosti vzdělání a lidskost, a uložil veškeré výchově, aby byla officinou humanitatis, dílnou lidskosti.

Politickým vedením Habsburků a jejich protireformací v podstatě násilnou stal se katolicism zase církví majority národa, jako jí byl před reformační revolucí. Ale násilí protireformační náboženství neprospeklo; v osmnáctém století, v době národního probuzení, zavládlo osvícenství, po něm a z něho liberalism; náš odpor proti trůnu nesl s sebou i nechuť k církvi, která té dynastii sloužila.

Jaký je z toho závěr pro naši přítomnost?

Jaký závěr? Především znát naši minulost – a neupadat v náboženskou netečnost. Podstatný obsah dějin našeho národa je náboženské uvědomování. Otec národa, Palacký, byl si vědom toho zvláštního národního poslání. Mnoho jsem se napřemýšlel o našem náboženském problému. Jsem nadáním a založením člověk politický, ne náboženský a dokonce ne teologický, ale náboženství je mně hlavní složkou duchovního života a kultury vůbec. Řekl-li jsem ve Světové revoluci: Ježíš, ne Caesar, řekl jsem to jako politik.

Jsem a byl jsem proto odpůrcem liberalismu v jeho podobě po roce čtyřicátém osmém; je mně jednostranně racionalistický a v otázce náboženské příliš indiferentní, nábožensky sterilní.

Mohou se církve ještě vyvíjet? Je možná nějaká náboženská obnova?

Všecko se vyvíjí; je a bude i náboženský vývoj. Snažil jsem se pochopit hlavní křesťanské církve; prožil jsem osobně a hluboce katolicismus, poznal jsem později protestantismus a vnikal podle možnosti i do pravoslavy, zvláště ruského; znám duchovní stav všech těch hlavních církví a nevím, proč by měl být konečný. Vidíme teď všude: člověčenstvo, národy spějí na všech polích své činnosti k jednotě – prosím, ať nás nemate, že to jde tak těžko; veliké věci se nerodí ajncvaj. I v křesťanských církvích je touha po jednom ovčinci a jednom pastýři. Tož ano, dějí se pokusy o unii církví; opakují se od staletí mezi církvemi katolickými, také mezi církvemi protestantskými. Katolicismus odmítá unii s protestanty, ale vynikající teologové na obou stranách jeví nebývalé známky smířlivosti. I pomalé dějiny jsou dějinami. Ovšem: sjednotit církve, aniž by byla oživena zbožnost a mravnost – to by nebylo žádné rozluštění dnešního vnitřního problému náboženského. Náboženství je celé, nedá se spravovat záplatami.

Věřím-li v Ježísovo učení, věřím, musím věřit i v budoucnost náboženství. V každém případě pak. a dovolávám se právě tu Palackého, musíme v našich poměrech žádat toleranci – ne toleranci z náboženského indiferentismu, nýbrž toleranci pozitivní: každý držet si své, mít své přesvědčení, ale vážit si opravdového přesvědčení druhých. Pravdy každému přejte – to bylo řečeno nám a platí to provždycky.

Všimněte si, co u nás s politickou svobodou přibýlo náboženských sekt, vznikla i početná církev československá; pravda, mnozí v tom vidí náboženské drobení – ale aspoň to není náboženská lhostejnost. Naše republika není pestrá jen národnostně, nýbrž také nábožensky; vidím v tom možnost náboženského a duchovního vývoje vůbec.

CÍRKEV A STÁT

Řekl jste, že jste spíš člověk politický než náboženský. Jistě se tedy i na církve díváte také sub specie politiky.

Rozumí se. Každá organizace, zejména tak ohromná jako církev, je ipso facto skutečnost politická. Církev se vyvinula v pohanském státě, proti němu a částečně i s ním; jako organizovaná společnost musela nutně upravit svůj poměr k státu, který byl tehdy jedinou všeobšáhlou společenskou organizací. Už Ježíš přisoudil císaři, co je císařovo, a Pavel šel v tom směru ještě dál. Církev se nepokoušela panský stát odstranit nebo přetvořit politicky, nýbrž obrátit na křesťanství; když se pokřesťanil a církev zestátnil, utvořila se křesťanská teokracie. Stát našel v církvi svůj mravní a náboženský základ; monarchové – notabene absolutističtí – byli “z boží milosti”. Na Východě teokracie dostala ráz césaropapismu, na Západě papežství vyniklo nad císaře a císařství, tedy papocésarismus. To bylo přirozené a na svou dobu správné, že si církev jakožto nositelka vzdělanosti osobovala prvenství nad státem; ale to prvenství netrvalo dlouho a vznikl boj moci duchovní a světské.

Poměr církve a státu se ustálil povlovně. Vzpomeňte si, že římscí císařové, když křesťanů přibývalo a církev se centralizovala, křesťany delší dobu pronásledovali; pravda, historikové dnes ukazují, že toho pronásledování nebylo tolik, jako se říkalo dřív, ale to nic na věci nemění. Pronásledovali-li pohané křesťany, ti to dělali pohanům, když a kdekoli se dostali k moci – Ježíš, řekl jsem, byl kvasem, a jeho přikázání lásky nebylo hned a všude prováděno. Našlo by se mnoho krásných humánních rčení z nejstarší doby křesťanské; uvedu jen z Tertulliana: “Nehodí se k sobě korouhev boží a korouhev lidská, prapor Kristův a prapor čertův. Křesťan může bojovat jen bez meče – Pán meč odstranil.”

Závislost církve na státu: nejlépe je ji vidět v tom, jak rozdělení římské říše na císařství východní a západní připravilo vznik a vývoj katolicismu římského a řeckého, pravoslavného; rozdělení státu přivedlo rozdělení církve. Byly tu ovšem také rozdíly kulturní, ale vliv státu na církev je tu patrný.

Církev sama sebou je svou podstatou institucí společenskou; vedle učení a kultu je strážkyní a vůdkyní mravnosti a celé správy životní. Odtud vznik teokracií rozmanitých forem: náboženství a politika, církev a stát vedou společnost rukou společnou – obyčejně tak, že církev vede krále a knížata. Reformací se poměr církví ke státu změnil; stát nabyl větší moci tím, že na straně katolické chránil církev proti reformaci a sám vykonával i protireformaci, na straně protestantské byl patronem a přímo pánem nových církví, které zatím měly co dělat s budováním své teologie a církevní organizace. Protestantismus byl víc demokratický, katolicismus aristokratický.

Tož pravda: ortodoxní státověda a jurisprudence nevidí v teokracii základ státu a práva; vychování právem římským, právníci vykládají podstatu, vznik a vývoj práva a státu nezávisle na náboženství, etice a mravnosti. Právo je jim vedle etiky a mravnosti samostatná a původní kategorie sociologická. Nu, nemohu si pomoci: představuji si právo a stát zbudované na základech mravních, a tím i náboženských. Lze připustit, a k tomu vývoj míří, že moc duchovní a světská mají být odloučeny politicky i administrativně; stát se zrodil z potřeby společenské organizace, vznikl do velké míry vojensky a hospodářsky; ale vykonával také spravedlnost, chránil poškozené, trestal provinilé – pokud se stát nazývá státem právním a kulturním, staví se na základ mravnosti. Ovšem – vývojem a rostoucí složitostí společenských poměrů nabývá v něm převahy jeho funkce hospodářská,

správný i vojenská. Ale i ve starých teokraciích klacek, abych tak řekl, byl silnější než argument; duchovní moc bývala a je trvalejší, ale světská je silnější. To však je nutno pochopit, že lidská společnost je vedena dvěma hlavními organizacemi, státem a církví, a že tyto organizace přirozeně a nutně stále upravují svůj vzájemný poměr: trůnové podpírali oltář, oltář trůny.

Teprve v nové době přibyla k státu a náboženství třetí složka – idea národní; ale to už je kapitola jiná.

Takzvaný kulturní boj

VÍRA A VĚDA

Dnešní náboženskou a kulturní situaci vidět názorně na našich univerzitách: vedle tří čtyř fakult světských, vědeckých a filozofických máme fakultu teologickou; ex offio se podávají dva světové názory, které se různí svou metodou, učením i účelem. Proti sobě stojí na jedné straně věda s vědeckou filozofií, pro niž je zkušenost a rozum pramenem všeho poznání; a na druhé straně církevní teologie, která za zdroj správného poznání prohlašuje zjevení a církevní autoritu. Týž stát vydržuje a platí jejich hlasatele a instituce; obojí se navzájem nejen kritizují, nýbrž odmítají a vylučují. To máte ve zkratce kulturní boj, i když se ty konflikty neodehrávají vždycky přímo a zjevně.

Dnes snad je ten boj skoro vyřízen, ne? Zdá se aspoň, že lidé mají jiné starosti.

Vyřízen, to jest ukončen, není. Pravda, bývá občas radikálnější a vyslovený, jindy klidnější a nepřímý, ale je to konflikt chronický. Patrně je kvasem kulturního vývoje. Lidé si dost neuvědomují, že ten duchovní antagonismus v Evropě trvá o hodně víc než dva tisíce let. Jeho začátky jsou u Řeků. Jakmile se věda a filozofie odpoutaly od tradiční mytologie a polyteismu, vznikl antagonismus: Sokrates – typický a krásný příklad myslitele a jedna z prvních obětí toho kulturního konfliktu. Po Sokratovi filozofie eticky a nábožensky stojí pořád proti lidovému náboženství. Křesťanství pokračuje v boji proti polyteismu a mytologii a ustaluje svou teologii pomocí řecké filozofie, třebaže se zároveň apologeticky s tou filozofií potýká; ale přitom přejímá z řeckého a orientálního světa také mnoho prvků mytologických, náboženských i kultických – čili recipuje do sebe ten klasický konflikt celý. Od té doby konflikt trvá ustavičně.

Řekl bych, s výjimkou středověku.

Ne docela. Ve středověku bylo úsilí o jednotnost, ale cele uskutečněna nebyla. Máte pořád apologetiku a polemiku, třebaže slabší než v církvi prvotní; polemiky s islámem bylo méně než s antickou filozofií, už proto, že se ta polemika vyřizovala vojensky. Církev si organizovala svou filozofii – scholastiku – jako “služku teologie”; ale právě to podrobení ukazuje na vnitřní antagonismus – jako každé ujařmování. Scholastika svým víc chytráckým než věcným rozumováním, svým hájením teologie de facto podlamovala autoritu církve; vždyť je to vlastně *contradictio in adiecto*, když se slovo boží, slovo Bohem zjevené, musí hájit lidským rozumem a když ten rozum, kritika, spekulace musí rozhodovat o hodnotě různých zjevení a o náboženských učeních. Rozum musí rozhodnout o hodnotě učení Mojžíšova, Ježíšova, Mohamedova. Scholasti už v jedenáctém století si pomáhali učením o dvojí pravdě – tu máte přece vyložený antagonismus. A vemte si to stálé vznikání kacířství a sekt a polemiku proti nim – polemiku, zesilovanou ohněm a mečem: ustavičný kulturní boj. Definice Vincence z Lerina platí a platila vždycky jen pro katolicitu pojmovou a ideální.

Středověká církev zjednotila své autoritě průchod, diktovala jednotný názor na svět svým duchovním a politickým absolutismem; ale ten absolutismus se dlouho neudržel, nemohl se udržet – nesl sám v sobě dědictví rozumové a světské antiky. Scholastika svou stálou apologetikou, svým logicismem a apelem na rozum, svou recepcí antické filozofie, hlavně pak Aristotela, vrcholného racionalisty řeckého, připravovala reformaci, humanismus a renesanci. Tak vzniká doba nová, vědomě překonávající dobu starší – novověk proti středověku; vzniká moderní věda a moderní, na vědě založená filozofie. I umění přestává sloužit jen a jen církvi – renesance už svým názvem definuje protivu středověku a novověku.

Také stát a celé společenské zřízení se odpoutává od církve. Teologie katolická se ocitá v konfliktu jednak s novými, protestantskými teologiemi, jednak s vědou a novou filozofií – a last not least i s novými koncepcemi státu. Nové teologické soustavy protestantské měly k nové filozofii a politice blíže než katolicismus; protestantismus přijal zásadu náboženského individualismu, zrušil kněžství, a tím zeslabil v zásadě církevnictví, teokratickou hierarchii. Ovšem i protestantismus uplatňoval absolutismus církevní a teologický – Kalvín dal upálit Serveta.

Vůbec: středověk je hodně nejednotný ve své podstatě: jednota církevní a politická, jednotný názor na svět byly umělé, byly zjednány autoritou, násilím fyzickým i duchovním. A proto vznikla doba nová, vědomá revoluce církevní a pak i politická proti středověké organizaci společenské.

Doba nová je charakterizována odcírkevněním; proti církvi nabývá stát napořád větší a širší moci, nastává postátnění všech společenských funkcí a sil; namísto absolutismu církevního vzniká absolutism státní. Protestantism, zvláště lutherský, také do jisté míry ten absolutism podporuje; bojem proti katolicismu a papežství byl posilován stát. Není nahodilé, že vynikající protestantský teolog nové doby dospěl k názoru, že by církev mohla zaniknout a všechno vedení společnosti odevzdat státu. I katolicism napomáhá v té době státu, prováděje protireformaci pomocí státní moci – tu i tam stát pomáhal církvím k svému prospěchu.

Tož tento konflikt rozumové filozofie a vědy s teologií, ten rozpor a boj kritického rozumu s církevní a náboženskou autoritou je chronický, je dán samou povahou a vývojem lidského myšlení. Věda a filozofie se už u Řeků vyvíjela a dodnes se vyvíjí z počátečního mýtu; lidský duch zraje tím, že se zbavuje mytologie – pravda, to odmytologizování, to vědecké přesnění se dalo a stále se děje povlovně; napřed trocha vědy pronikla do mýtu, časem trocha mýtu utkvěla ve vědě. To se rozumí, lidstvo nemohlo čekat, až mu věda a filozofie podá hotový, úplný, logicky jednotně zbudovaný, vědecky přesný názor na svět a na život; lidé potřebovali výkladu světa a života hned, vem kde vem; a ten původní výklad byl a znova bývá mytický. A rozumí se, když ten konflikt vzplane akutně, nahrazuje se často kritika na té i na oné straně nepřátelskou negací: církev chce potlačit vědu, věda chce vyvracet náboženství. Ale negace není a nemůže být cílem, běží o vývoj pozitivní, o pokrok, o zdokonalení na té i oné straně.

Ale dá se víra zdokonalovat poznáním?

Pozor na slovo: víra! Psychologicky víra je soud a přesvědčení, že ten soud je správný; v tom smyslu je víra podstatnou činností rozumu, a není poznání bez víry. Běží noeticky o to, je-li naše věření vědecké, kritické, nebo zda místo správného pozorování a zdůvodnění věříme v to, co si přejeme; jde o to, věříme-li autoritě – nebo kritickému rozumu. I věda věří, ale zdůvodněně.

Pozitivní pokrok: Například řecká filozofie se postavila proti lidové mytologii a náboženskému polyteismu; dopracovávala se z mýtu k počátkům vědy a nábožensky k monoteismu. Proto se ta filozofie hodila židovskému a křesťanskému monoteismu a pomohla ustavit teologii křesťanskou. Řeční filozofové dospěli také k hlásání humanity, všelidství a rovnosti všech lidí; v tom pokračovalo křesťanství se svým hlásáním lásky a lidskosti. To máte takový kus pozitivního vývoje: křesťanská teologie pokračovala v antické filozofii, třebaže ex thesi stála proti ní. A podobně dál: teologie zbudovala svou křesťanskou filozofii, a ta chtěla nechtíc otvírala cestu filozofii moderní, vědecké. A dnešní věda – jsme jen na prahu poznání, ale oč hlubší může být naše chápání řádu světa a života s každým novým vědeckým poznatkem! Čím víc rozšiřujeme a prohlubujeme vědeckým poznáním svůj obraz světa a života, tím lépe poznáváme nebo můžeme poznat Boha stvořitele a hybatele.

Říkávám si to tak: filozofie je orgánem vědy, vědeckosti, kritickosti, teologie je orgánem mýtu a mytickosti; mytickost není mrtva a snad ani mrtva být nemůže. Vědci a filozofové v ráži boje proti teologii snadno přezírají, že teologie není náboženství. Co to znamená, že přes ten odvěký boj teologie s vědou a filozofií náboženství i církve trvají? Náboženství není právě jen otázkou teoretickou, nejde v něm jen o názor na život a na svět, neběží v něm jen o teologii, nýbrž je otázkou života samého, je záležitostí praktickou. Pokud církve splňují náboženské potřeby živých lidí, žijí samy. Filozofům by někdy neškodilo, kdyby si uvědomili, že mnohé a mnohé soustavy metafyzické, o kterých s vážnou tvářicí docírují, nejsou po stránce věcné a vědecké o nic lepší, o nic méně mytologické než teologie. A není mezi filozofickými soustavami také stálý konflikt a boj?

Tady je ovšem rozdíl: filozofie se pokouší člověka přesvědčit, ale nechce vykonávat vládu nad dušemi.

Že nechce? Dělá to, ale jen jinými prostředky; copak vyučování vědecké není také vedením duší? Nemáme také vědecké církve, sekty a kacíře? Vědec a filozof sděluje své myšlenky a výzkumy lidem právě tak, jako kněží a kazatelé kážou lidem učení své. Všecko myšlení a konání není jen individuální, je také společenské; nemyslíme jen pro sebe, nýbrž i pro druhé a s nimi. Pane, kdyby filozofie mohla, chtěla by leckdy také poroučet. I učenci a filozofové bývají samospasitelní a neomylní, jen což děláš. Prosím vás, vědci a filozofové jsou také jen lidé, a lidem nejde vždycky jen o pravdu, ale i o slávu, o prestiž, o chlebiček a co já vím.

To znamená: nevyhánět v kulturním boji čerta belzebubem.

A nevylévat dítě s vaničkou. Pořád a pořád se v boji s náboženstvím a teologií zapomíná, že náboženství není jen učením, jen teologií, že je životní praxí, že prostupuje a povznáší celý život věřících.

Řekněme: svým kultem a obřadem má církev svou, řekl bych, poetičnost. Vzpomínám si, jak Björnson líčí vliv chrámu na vesnici – jen si to představte ve vši plnosti: jak už ta neobyčejná, architektonicky a symbolicky nabádající budova působí na prostého člověka a zejména na dítě, které zná jen chudou a těsnou seknicí; vesničané se v kostele vidí všichni pohromadě, všichni ustrojeni a umyti, od starosty – kdysi od feudálního pána –

až do posledního podruha, a všichni patří do jednoho celku; setkávají se tu mladí lidé, milenci ve svém nejkrásnějším vyšňoření – i to, pane, patří k věci; v kostele lidé slyší hudbu, často hudbu pěknou, a zpívají v jednotě myslí; sochy, obrazy i kadidlo, to všechno na ně působí přímo smyslově; kult a jednotlivé obřady, to je jako divadlo, je to drama a veliký symbol zároveň, podívaná i pobídka k přemýšlení; kázání je vzorem v rétorice, diskusi a polemice, příkladem, jak rozvíjet téma – co tu je pěkných dojmů, jaká to je hostina pro smysly a pro duši lidí, co to je pro děti! Co to bylo kdysi pro mne! To je to, nestačí církev a teologii negovat teoreticky; náboženství a mravnost se prožívají prakticky; lze dát lidem nauku jinou, ale co jim dát za tu náboženskou nadějnost a plnost? Jen náboženství živé dovede nahradit náboženství a církevnictví neživé a živořící. V tom chybují filozofové i teologové: Teologie není náboženstvím, je jen teorií náboženství; filozofie může nahradit teologii, ale nedovede nahradit náboženství. Ovšem – často i církve kladou větší váhu na svou teologii, na to, co lidé věří, na pravověrnost než na mravní a životní obsah náboženství. Ale není tomu stejně – například i v politických stranách? Slabost lidská: víc dáme na slova než na skutky...

TOLERANCE

V tom dějinném konfliktu vědy s církví vidím jedinou cestu: neztrácet zbožnost v stálém úsilí o poznání. Slušný, čestný člověk bude tolerantní – bude také kritický vůči sobě samému a svým názorům. Vzpomínám Augustina: *in necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus caritas* – pravda, i tento Augustin schvaloval hrdelní trestání kacířů.

A přece, jak víte, se věřící i nevěřící dívají na toleranci s nedůvěrou: nejsi studený ani horký, nýbrž vlažný, i vyvrhnu tě z úst svých.

Ano; avšak tolerance není vlažná ani pohodlná, není kolísavá a neurčitá; i v toleranci musí být statečnost a důslednost. Tolerance není lhostejností, není mravním a náboženským kašičkováním a nedostatkem přesvědčení. Vždycky jsem vytýkal dnešnímu liberalismu jeho indiferenci ve věcech náboženských a mravních. Kde je živý zájem a účast, nemůže být místa pro indiferenci. Neuznávám *“laissez faire”* – to není žádná součinnost. Liberalismem se teď rozumí obyčejně jen program politický a hospodářský, ale to nestačí. Liberalismus vznikl jako *“svobodné myšlení”* v první řadě proti teologiím a církvím, v druhé proti nesvobodě politické. Ale svoboda není prázdný rám; do kterého by si každý vložil, co chce; pravá svoboda dělá místo pro lepší poznání, lepší organizaci a rozumnější jednání. Tolerance je ctnost moderní, je pravá humanita; jsme si vědomi, že od přírody jsme různě a rozmanitě nadáni; proto k duchovní a společenské jednotnosti spějeme ne diktátem a násilím, nýbrž uznáním rozmanitých darů lidské přirozenosti a jejich harmonizací. K jednotě dnes i v budoucnosti můžeme dospět jen harmonií, součiněním, a tudíž tolerancí. Mám po ruce pěkný citát z Goetha:

“Die verschiedenen Denkweisen sind in der Verschiedenheit der Menschen gegründet, und eben deshalb ist eine durchgehende gleichförmige Überzeugung unmöglich. Wenn man nun weiß, auf welcher Seite man steht, so hat man schon genug getan; man ist alsdann ruhig gegen sich und billig gegen andre.” (Goethe an Reinhard.)

Teologové často – v zájmu prý náboženství – žalují na rozum a na moderní skepsi. Neprávem. Vždyť sama teologie je tu jen proto, aby dokazovala náboženské učení pro rozum; a co koneckonců rozhoduje o hodnotě těch různých církví a dogmat v jejich ustavičném sporu? Zase jen rozum. A co se týče skepse – skepse není bezbožnost; skutečným nepřítelem náboženství, pravým bezbožstvím a odpadnutím od Boha je indiference, lhostejnost a cynismus. Indiferentismus a cynismus jsou hrob náboženství a duchovního života vůbec, jsou duchovní smrt. Mnohý skeptik, ba i ateista má víc náboženství než takový nábožensky vyčichlý církevník. Ježíš po celý život stál proti matrikovým církevníkům; pánům jeruzalémského templu připadal jako neznaboh.

Tož pravda, někdy jsou lidé syti toho sporu a srdce je táhne i k vědě i k víře, nechtěli by ztratit to ani to; tož se hledá kompromis, dělají se koncese... Sleduju ty pokusy, ale nevidím v nich pravé cesty. V nejnovější filozofii se šíří jistý iracionalismus, nechává se rozhodovat vůle nebo cit nebo instinkt. Ozývá se volání po mýtu, jako by mýtus byl náboženstvím. To je veliký omyl: ani mýtus, ani teologie, ani věda, ani filozofie nejsou náboženstvím. Náboženství se může pojímat myticky a teologicky, může se pojímat vědecky a filozoficky; ale to i ono je jen teorií náboženství, kdežto náboženství – je právě náboženstvím, životem v Bohu a s Bohem.

A volat po mýtu – jako by nebylo dost moderních mýtů a mytologů! Kant se svým apriorismem ocítá se v mýtu a nakonec připouští *“subtilnější”* antropomorfismus, Schelling, Fichte, Hegel jsou mýtotvorci, Nietzsche tvoří mýtus o nadčlověku, Comte se stává filozofickým fetišistou, Darwin, Haeckel a monisté vězí v mýtu až nad hlavu – nemáme proč se vracet k mýtu, úkol je pořádek: myslit kriticky – a žít zbožně.

STÁT A CÍRKEV

Myslím, že kdyby církve byly ve sporu jenom s filozofií a vědou, byl by to konflikt víceméně katedrový... chci říci,

ne tak dějinný a hromadný, jak skutečně je. Jde tu přec o konflikt společenského řádu církevního a světského.

Máte pravdu. Tedy historicky: Církev vznikla v římském státě; stát byl ve starověku jedinou všeobsáhlou organizací společnosti, a proto byl tak mocný. Připomeňte si, že římscí císařové – tak jako orientální despotové a snad i pod vlivem Orientu – byli deifikováni; římský principát a césarism byl už přímou teokracií. Augustus prováděl náboženskou reformu, a pronásledování křesťanů vznikalo z názorů teokratických. Středověká církev zvítězila nad impériem filozoficky a organizačně, vznikla teokracie dokonalejší, totiž náboženštější. Vývoj nové doby od reformace a renesance, vývoj kulturní a společenský jsem už charakterizoval jako pozvolné odcírkevňování; s ním šla ruku v ruce kulturní diferenciacie. Středověká církev zabrala a vedla náboženství, názory, vědění a myšlení; učinila si služebným umění; monopolizovala pro sebe charitu, sociální péči, špitály a všecku výchovu; svolovala k manželství; zasahovala do mezinárodních vztahů a řídila civilizování kolonií. Žil v ní duch univerzalizmu a světovosti římského impéria. A teď si vemte, jak se jedno po druhém odštěpuje od toho církevního veleorganismu: vydělují se nové církve a zařizují se pro sebe; vědy, filozofie, umění si dobývají nezávislosti na církvi; státy, v středověké teokracii podřízené církvi, zmocňují se vedení společnosti ve všech oborech; stát přejímá školství, výchovu, péči humanitní, sociální zákonodárství; to všecko je faktická, třeba tichá odluka státu od církve, která ani nečekala na odluku formální. Ten středověký katolicismus se svou univerzálností a mezinárodností byl dobrý a nutný; zachránil v přílivu barbarů řeckou a římskou civilizaci – ne nadarmo církev podržela jazyky římského impéria – a dal základ celé té evropské vzdělanosti, od gruntu mezinárodní, nadnárodní, světové. Všimněte si, že kultury orientální zůstaly kulturami hlavně národními. Církev dala evropským plemenům a národům tu světovost, to poslání jít do celého světa a učit všechny národy. Ten staletý proces odcírkevňování, zesvětštění, kulturního diferencování je a bude nadál dějinně nutný, nedá se zvrátit ani zastavit. Církev a náboženství si tu musí najít své patřičné místo a uvědomit si svůj nový úkol.

Řekl jsem už, moc státu nerostla jen odcírkevňováním, nýbrž i aliancí s církvemi; odcírkevňování je dlouhotrvající, posud nedokončený proces. Dynastie katolické provedly protireformaci, dynastie protestantské reformaci – v tom byl základ státního absolutismu. Ale proti němu vznikly a vznikají revoluce politické, jako vyvstaly proti absolutismu církevnímu revoluce reformační; z krize církevní vzešla krize státní a politická, a i ta pokračuje dál. Tohoto kulturního procesu církve dost nechápou a nedovedou se s ním smířit, usilují o svou ztracenou moc. Kdyby se vžily do změněných poměrů, našly by pro sebe jinou a vyšší funkci: funkci čistě duchovní a vpravdě náboženskou. Čím víc se řád světa posvětšťuje, tím víc by se mohly a měly církve věnovat náboženství čistému a neposkvrněnému – náboženství Ježíšovu: svět opravdu pokřesťanštit, ne mocí, ale láskou.

Kulturní proces... Taková hromadná, věkovitá dějstva se odehrávají koneckonců v duši jednotlivců. Pozoruju po celý život, jak se konflikt teologie a filozofie, řádu duchovního a světského, osudově projevuje v rozháranosti, v rozpolcenosti a v polovičatosti naší doby a dnešních charakterů. Ten problém jsem si položil už v Sebevraždě – ale vracím se k němu znova a znova, posledně ve Světové revoluci... Vždycky jsem myslel a psal ne proto, abych měl svůj filozofický systém, ale proto, že mě k tomu hnala, že mne hněla ta krize doby – to se rozumí, pane, že jsem ji prožíval v sobě... za sebe i za jiné.

Mluvíte o krizi církví; není dnes i náboženství v krizi?

Ne do té míry, nehledíc k tomu, že krize není koncem a zánikem, nýbrž právě krizí. Jistě není konec náboženství. To, co mnozí považují za definitivní odnáboženštění, je někdy touha po náboženství jiném, živém, čistém a dokonalejším. Ale je pravda, že také vzniká vědecká ochlokracie inteligentských mandarinů, řekl bych, fouňů vědy i polovědy; a každá ochlokracie, pane, je jen do času.

Vidíte přece, že teď se pro náboženství exponují filozofové a vědci snad účinněji než teologové. Nic divného: věda a filozofie si musí být vědoma, že náboženství nahradit nemůže...

Náboženská krize: prakticky krize křesťanských církví. Hlavní sporný problém mezi teologií a vědou je zjevení, je-li totiž náboženství založeno na zjevení, či je-li možné náboženství přirozené. Docela břitce formulováno, běží o božství Ježíšovo. Ortodoxie tvrdí, že křesťanství bylo založeno Ježíšem-Bohem, učení jeho že je zjevením božím, církev že je institucí boží; odtud vyplývají další důsledky v učení i v praxi. Naproti tomu náboženství přirozené tvrdí, že Ježíš byl člověkem jako každý jiný, a vidí právě v tom vyšší sankci křesťanství, že totiž člověk sám, bez zázraku, ze své přirozenosti se povznese tak vysoko. Náboženství se tím stává přirozeným nadáním člověka, jako věda, umění a podobné, a může v nás naším vlastním úsilím být zdokonalováno, jak ty druhé dary lidské přirozenosti. Naš život nabývá zvláštní hodnoty, může-li člověk sám ze sebe být tak dokonalým, jak to Ježíš žádal a jako člověk dovedl. Opakuju, nejsem teolog, nejsem učitel náboženství, jsem jenom člověk nábožensky věřící; jít za Ježíšem, to je mi všechno.

Jste pro náboženskou výchovu dětí?

Ovšemže; to přece vyplývá z hodnoty náboženství. Ale pro náboženskou výchovu nestačí vyučování katechismu ve školách. Škola dnes je školou vědeckou, to jest založenou na poznatcích věd; jestliže se v ní vyučuje katechismu ortodoxnímu, nutně se dostavuje teologická a náboženská krize už v dětství a mládí. O tom netřeba ani mluvit, že vyučování náboženství není náboženskou výchovou. Boj o školu je těžký problém naší přechodní doby.

Indiskrétní otázka: plédujete pro náboženství jen jako filozof – či taky jako politik?

Odpovím jednou zkušeností: když se v kostelích duchovní začali modlit za republiku a prezidenta, upozorňoval Švehla, jak veliká je to věc politicky. Měl pravdu. Musíme umět ocenit, když se organizace tak veliká a stará smiřuje s naším světským a demokratickým řádem. Můj poměr k náboženství se tím nezměnil. Hájl jsem náboženství odjakživa, měl jsem je od dětství, neopustilo mě ani tehdy, když jsem byl vykřičen za neznaboha... Svou filozofii náboženství jsem vám už pověděl. A řekl jsem vám také, že jsem od nатуry člověk politický: problémy náboženské musí prakticky řešit lidé svým nadáním náboženští, náboženští géniové a vůdcové. Prožíváme dobu přechodní: chybějí nám učitelé víry, lásky i naděje. Jako teista však věřím v budoucnost náboženství.

Ještě o náboženství

ŽIVOT NÁBOŽENSKÝ

Vracím se k náboženství: k náboženskému životu přece nestačí jen cit zbožnosti; každé náboženství musí být podloženo pozitivní věroukou.

Vida – ani vám to náboženství nedá!

Chápu, že vám moje filozofie náboženství na prvé poslechnutí nestačí a nestačí vaší kritice. Pokusím se hlavní věci formulovat znova, a nebudete netrpěliv, jestliže to ono budu opakovat.

Ano, každé náboženství musí být formulováno, má tedy své učení, svou věrouku, dogmata a teologii; ale každé náboženství musí být také praktikováno a prožíváno. Nebál bych se říci: prožíváno živě. Pro mne náboženským vůdcem a učitelem je Ježíš. Ježíš nebyl teolog, byl prorok, největší z proroků: co pro umění, vědu, politiku a v ostatních oborech je génius, pro náboženství je prorok. Prorok – to neznamena jen prorokovat a předvídat, nýbrž hlásat slovo boží, kárat a vést, povznášet k duchovnějším a novému životu; být vzorem, být hlasem svědomí, být buditelem života – je těžko to vystihnout slovem.

Podle Ježíšova učení náboženství je vírou v jediného Boha, Stvořitele, Řiditele světa, Otce; ale Ježíš nepřepíná transcendentismu, jeho náboženství není právě jen pro nebe, je pro zemi a pro denní, všední život. Nemluvil mnoho ani o počátcích ani o konci světa, nezabýval se historií jako Starý zákon, který i v tom byl náboženstvím a učením jenom národním. Náboženství Ježíšovo se jeví v mravnosti a lidskosti, je humanitismem sub specie aeternitatis. Rozdíl zbožnosti a mravnosti vystihujeme slovy: svatý a dobrý. Svatost je mravní život v Bohu.

Což nemůže být mravnost bez náboženství?

Může; někdy je lepší než mravnost lidí zbožných a církevních – běží právě o to, jaká ta zbožnost je a jaká je ta mravnost. Chodit do kostela, modlit se, zvykově vykonávat obřady a podobně, to není těžké; ale být si plně a stále vědom poměru k Bohu, mít úctu před každým člověkem a pomáhat mu, potlačovat svůj egoism, žít rozumně a mravně – to je těžké a to je pravá zbožnost. Mravnost a duchovní život mohou být bez náboženství a mimo náboženství, ale ptám se: jsou úplné a dokonalé? Po mém rozumu ne. Požaduju náboženství jako nutné dovršení duchovního a kulturního života; tím, že v mravnosti vidím hlavní složku náboženství, dělám z mravnosti, řekl bych, náboženský kult. Žít mravně je právě uctívání Boha.

Stačí víra v Boha a mravnost k plnému náboženskému životu?

Nestačí. Již v Novém zákoně čteme, že ďáblové také věří v Boha, ale třesou se. Chceme-li užívat slova víra, pak víra náboženská musí být osobním poměrem a poměrem intimním k Bohu. Víra může být pouhou hypotézou; jenže k Bohu se neprotlačíme jenom spekulací. Když se v náboženství přepíná transcendentism, zapomíná se lehko na bližního a na mravní život; zdůrazňují a hodnotí se příliš podřadné složky náboženské, církevnictví a obřadnictví; také se upadá do zanícení neživotního, protiživotního, až sám život popírajícího, jako máte askezi, poustevnictví, mrzačení těla i ducha. Prosím vás, vždyť byli uznáni za svaté, kdo žili na sloupech a věřili, že tím slouží Bohu, zase jiní se nechali zaživa rozežírat hmyzem, a já nevím co ještě. V tom je právě nadhodnocení transcendentna; lidé chtějí Bohu sloužit něčím zvláštním a protipřirozeným – náboženská akrobatika! Ano,

odmítám i náboženskou mystiku; splynout s Bohem tím, že se potlačí rozum a život tělesný, soustředit se tak, že se upadne u vytržení a v opojení, a v takovém stavu obcovat s božstvím – to všecko je stav víceméně patologický. Náboženství není věc nervů a záchvatů, nýbrž uvědomění smyslu života, uvědomění člověka normálního, tělem i duchem zdravého. Ale je i náboženská patologie, jsou náboženské odchylnosti a přímo duševní choroby, je i náboženský analfabetismus – “boží lidé” ruského mužíka jsou divná rasa – a já je viděl a pozoroval! To víte, lidé uctívali i epilepsii a šílenství jako projev boží. I v tom je přecenění transcendentna, nebo konkrétněji: potřeba tajemství a tajemnosti.

Může vůbec být náboženství bez tajemství?

Nemůže; ale záleží na tom, jaká tajemství uznáváme. Ve skutečnosti je nám svět a život tajemstvím – kolik toho opravdu poznáváme a víme? Člověk má přirozený sklon k mysterióznosti: svět člověku a člověk sám sobě je mystériem – není tajemstvím to nevšímané polní kvítko? Jen se na ně zadívat – odkud ta jeho krása, ta jeho účelnost, odkud se vzalo vůbec?

Ve své slabosti, nouzi a bídě prahne člověk po zázracích a zjeveních – ve všem a všude: ve hře i v nemoci, v politice i v sociálním toužení, v metafyzických otázkách duše a života. Odtud ta záliba v okultismu a v takzvaných tajemných úkazech.

Můj ty bože, tajemné úkazy! Jako by to, že vidím ten celý svět, že vnímám tamten strom, že se mu podivuju, že si uvědomuju tajemství jeho života a růstu – jako by to všechno nebyly úkazy stejně tajemné, stejně podivuhodné! Copak duše po smrti je něco tajemnějšího a mysterióznějšího než duše zaživa... a duše takzvaných velikých mužů něco podivuhodnějšího než duše tamté ženy, co shrabuje seno?

Lidé, pohřížení v svém blizoučném okolí, nedovedou vidět velikost ve všech věcech; každá nepatrná věc i událost nejvšednější je něco tajemného a ohromného! Nedejme se mýlit zvykem – zvykli jsme především na sebe, zvykli jsme vidět jen do svého blízkého okolí, ale jen se zamysleme, jen se pořádně podívejme právě na ty známé osoby a věci, a rozšíříme svůj názor o tajemném a zázračném!

O ZBOŽNOSTI

Co je zbožnost psychologicky? Poměr k Bohu, poměr osobní se může procítit rozmanitě; do jisté míry každý člověk jej prožívá poněkud jinak; i v tom jsme každý svou osobností zvláštní, s různým nadáním a zvláštními zkušenostmi. Starému zákonu počátkem moudrosti a pravou zbožností byla bázeň Hospodina; podnes se nám slovo bohabojný kryje s pojmem zbožný; také Řekům a Římanům poměr člověka k bohům a božství byl deisidaimonia, theosebeia. U Aristotela jsem našel doslovně výrok, že člověk Boha milovat nemůže. Ježíš vymezil poměr člověka k Bohu jako lásku a poměr synovský; Bůh je člověku otcem, my jsme mu syny. To je nová definice zbožnosti a náboženství, a tím křesťanství vyniklo nad starověk. Pravda, i ve Starém zákoně je něco z rodinného vztahu k Bohu, pokud Jahve byl Bohem rodu, kmene nebo národa.

Ježíš sloučil lásku k Bohu s láskou k bližnímu, a to synovství boží a vzájemnou lásku božích synů učinil univerzálními; láska k bližnímu platí vůči všem lidem a národům. Tím je dovršena víra v jediného Boha: je jen jeden Bůh, Bůh všech národů a lidí.

Ježíš přijímal Starý zákon, nepřišel ho, jak řekl, zrušit, ale naplnit. Ježíš nestvořil náboženství, to bylo vždycky a dávno před ním; byl reformátorem. I křesťanské církve převzaly Starý zákon a vedle lásky Ježíšovy uchovaly starozákonný timor Domini – víc než třeba.

Vedle toho poměru k Bohu a bližnímu vyanalýzujete v náboženství ještě jiné prvky; kult, obřady, náboženské instituce vyvolávají ve věřících silné city, často silnější, než je cit k neviditelnému Bohu. Poměr k hierarchii, kněžím a kazatelům, závislost na církvi a vůdcích je – podobně jako v politice a jinde – důležitou složkou náboženství. Proto, že je těch prvků tolik a že každý si může vybrat jiný, někdy i docela zevní a podružný, třeba nějaký obřad nebo článek víry, není jen zbožnost jedna: Bůh je jen jeden, ale osobní poměr k němu je různý podle dob a lidí.

Náboženský život – jako všechny jiné činnosti – snadno se mechanizuje; tak například chodit v neděli nebo denně do kostela, křížovat se, modlit se a tak dále se může stát návykem docela mechanickým; u mnoha lidí je náboženství jenom návyk – znáte přece ty, jak se jim říká, modličky s jejich modlitbou retní.

Modlitba – ano.

Vidím před sebou v duchu sochu amerického sochaře, Indiána na svém koni; kůň stojí, jako by rozuměl svému jezdcovi, který povznáší svou mysl k Velikému Duchu, ruce roztaženy, oči obráceny k obloze – pravá, krásná

modlitba.

To se rozumí, my svůj náboženský poměr k Bohu nedovedeme vyjádřit jinak než pojmy své empirické psychologie. Sami teologové říkají, že Bůh je nám bytostí nedostupnou.

Právě pro tu nedostupnost Boha je ve všech náboženstvích silným prvkem zbožnosti úcta k zakladateli náboženství a církví: k Buddhovi, Mojžíšovi, Mohamedovi a ovšem i k Ježíšovi. Křesťanští mystikové, ale i normálně zbožní věřící obracejí svou lásku víc na Ježíše než na Boha; křesťanská teologie vůbec ztotožňuje Boha a Ježíše. Apoteóza, deifikace ve všech náboženstvích není nic jiného než úsilí přiblížit si, nějak si zlidštit nedostupné, smysly i rozumem nepostižitelné božství. Proto umění, architektura, sochařství a malířství, poezie, hudba, zpěv i tanec vyjadřují náboženské představy často účinněji než teologické definice. Ten Mojžíš, ať sebevíc ze strachu před modloslužebnictvím zakazoval hmotné zpodobování Boha, usiloval zobrazit jej slovy, definicemi a celou historií božského zjevení – čirý antropomorfismus. To je lidské a přirozené; nedostupné božství nutně zobrazujeme po lidsku, nemůžeme jinak; ale aspoň se musíme snažit, abychom je chápali duchovně. Bratr Ježíšův, Jakub, když definoval náboženství čisté a neposkvřené, nedovedl říci více, nežli že máme navštěvovat sirotky a vdovy v souženích jejich a sebe samy uchovat neposkvřené světskostí; a Jan píše ve své epistole citované už slovo, že nelze Boha neviděného milovat bez lásky k bližnímu viděnému.

Člověk vědecky myslící přemáhá mytický antropomorfismus, překonává jej rozumově i citově; poučen Ježíšem, překonává náboženství bázně a strachu a nahrazuje je úctou k Bohu a láskou k bližnímu.

Já bych svůj poměr k Bohu označil latinským slovem reverentia – úcta, plná důvěry, vděčnosti a nadějnosti. A pokud se lásky k bližnímu týká, přijímám to přikázání, jak je doporučil Ježíš, v celém rozsahu: že máme milovat i nepřitele – je to možné, třebaže nesnadné. To mne nezabavuje práva i povinnosti odpírat křivdě a útlu; ale snažím se být k nepříteli čestný a spravedlivý. V staré rytířskosti, která v boji a po boji ukládala úctu k soupeři, je krásný prvek. Ježíš, když z chrámu vyháněl kšeftaře, neskrýval svého rozhořčení; rozhořčení není nenávisť.

Náboženství, to není jen poměr člověka k Bohu, nýbrž také poměr člověka k člověku. Říkám si: může být pravá a plná láska k bližnímu bez nejvyššího hodnocení lidské osobnosti, bez víry v nesmrtnost lidské duše? Znam všechny námitky materialistů, panteistů, osvícenců a tak dále; ale láska k bližnímu, láska přirozená a důkazů nepotřebující – není ona sama důkazem, čím nám má a musí člověk být? Dovolávám se Ježíše v lásce k bližnímu, dovolávám se Platóna v uznání nesmrtnosti. V tom směru jsem platonikem – Plato první se pokusil o důkazy nesmrtnosti. Jdu s Platónem i proti moderním teologům, kteří si s vírou v nesmrtnost nevědí dost dobře rady; strkají ji do apologie a jiných nauk a vynechávají ji z dogmatiky. Tím víc si chválím Platóna, že ukázal na důležitost toho učení i metodicky.

Zbožnost je zvláštní stav opravdivosti: zbožnému člověku svět a život je jakoby klasickým dramatem, ale bez satyrské dohry; klasické drama je právě původem i podstatou projevem náboženským. Život není fraškou, není komedií, není tragédií, je dramatem; není nikdy bez velikosti, bez osudové logiky – mít trochu humor přitom neškodí: tomu dobře rozuměl Shakespeare. Jistě i Ježíš se usmíval, neboť v lásce je radost. Náboženstvím vystihujeme důležitost života, jeho vážnost a hodnotu – a jeho krásu. Velebnost a velikost boží nás plní úctou a oddaností. Náboženství dává část té velikosti také nám – část jen malou, která nás nezabavuje přirozené pokory; pravé náboženství překonává titanismus. Vzpomeňte si, jak se Starý zákon začíná titanismem; had slibuje prvním rodičům, že budou jako bohové – Goethův Faust svým titánstvím začíná opravdu od Adama. Jak by ne, titán! sám přece říká: mir fehlt der Glaube.

Zbožnost je individuální, ale nepřipouští solipsismu; ve zbožnosti samé je uznání světa mimo nás, světa božského a světa bližních.

Náboženství překonává v nás osamocení; jen si živě představit, co to je být sám! Pozoroval jsem se často v naprosté samotě; u nás příroda je příliš bohatá, abychom měli plný cit samoty; v poušti je ten cit plnější. Ježíš také chodil na poušť – meditace vyžaduje samoty. Soustředění je člověku potřebné, ale nemůže být povoláním; proto poustevníci nežili život normální. Život vyžaduje práci pro sebe a pro bližního; nesmíme před těžkostmi života a světa utíkat, svět musíme překonávat. Klášternictví a poustevnictví jako stav a zaměstnání je vlastně zmechanizování samoty: ne soustředění, ale návyk – nebo řemeslo.

Já vím, ještě na mnohé věci se může ptát a ptává se všetečnost metafyzická; ale vy jste chtěl slyšet moje krédo; jeho poslední slovo je reverentia: úcta uvědomělá před Bohem i před člověkem; v té úctě k bližnímu je zahrnuta láska, řeknu, láska také uvědomělá.

VÍRA A ROZUM

Kladete důraz na uvědomělost, tedy na rozum i v náboženství.

Ano, jako ve všem; všude musíme klást důraz na rozum kritický a srovnávací. Zbožnost je přirozený stav člověka. Už Pavel uznával náboženství přirozené vedle zjeveného čili nadpřirozeného; i dnes se říká: anima naturaliter christiana. To přirozené náboženství, to je právě to, že si svým vlastním rozumem a nadáním uvědomujeme svět a svůj poměr k němu. Víra v božství, náš vztah k Bohu, zkrátka náboženství je výsledek hlubokého přemýšlení a zkušeností věků; každý z nás vědomě nebo nevědomky navazuje na tento historický vývoj a tisíciletou tradici. Myslící člověk prostě chce a musí si ujasnit: co je svět, kdo jej učinil, co je Bůh, co jsme my sami, kam spějeme, co je smrt; koneckonců ty všechny otázky se soustřeďují v otázce jedné: Co, kdo jsem vlastně já? Tož pravda, ty otázky i odpovědi na ně vzrušují silně naše city, vzněcují naše naděje a hýbají naší vůlí; proto v nich přehlízíme tu složku rozumovou – však jsme o tom už mluvili. Takzvané poznání citové, intuice, osvícení, inspirace, zření a podobně, to všechno jsou rychlé smyslové a rozumové postřehy nebo soudy, které přičítáme průvodnímu nebo následovnímu citovému a volnímu vzrušení. To platí i pro zbožnost a náboženství: máme náboženské city, nálady a touhy, ale neměli bychom jich bez víry, a víra je soud, úsudek, přesvědčení – tedy činnost rozumová. Každá víra je koneckonců z rozumu, třeba z rozumu nedokonalého a chybného. Pravá víra není hřebík, na který se lze zavěsit v zoufalství nad slabostí rozumu –

ani opium pro uklidnění znepokojené duše.

Ano. Víra pravá, správná, která neuspává, ale budí a žene.

Mluvil jste o toleranci; potřeba tolerance již sama sebou znamená, že nikdy nebude jeden pastýř a jeden ovčinec.

Pastýř jeden – snad, ovčinec jeden ne tak brzy. Právě pro přirozenou rozdílnost lidí; prosím vás, kolik bylo a je křesťanských církví a sekt, kolik výkladů Písma a Ježíšova učení od prvních začátků křesťanství podnes – a co těch rozporů máte i v názorech vědeckých! Mám výklad svůj a přesvědčení své; ale uznávám rovnoprávnost bližních, a proto neobtěžuju jejich svědomí a zvykám si být tolerantním. Tolerance, opakuju, je ctností pozitivní a je ctností novou, hlášanou právě pravým náboženstvím. Opravdovou tolerancí se buduje univerzální ovčinec, ovčinec jeden; o ten se pokusil katolicismus, dnes o něj usiluje také věda, internacionalismus a pacifismus. Je to pokračování v cestě, kterou nám ukázalo náboženství.

Říká se – moderní náboženská krize. Tož pravda, církevní náboženství všechna a všude ztratila a ztrácí vliv. Věda se víc a víc ocitá v rozporu s učením teologickým – tím není řečeno, že v bibli a v teologiích není dost správných poznatků právě o náboženství a zbožnosti. Ale jak to potom přijde, že přes ty otřesy ve víře většina lidí setrvává v církvích? Vidím i v tom uznání hodnoty a potřeby náboženství.

Náboženství dnes musí mít jinou funkci, než mívalo dřív. Tenkrát veliká masa lidu byla nevzdělaná, nevědomá, negramotná; proto byla vedena k poslušnosti – duchovně i politicky vládla autorita. Církev jako duchovní aristokracie byla vzorem aristokracie politické; proto také byla organizována hierarchicky – aristokratismus je právě uznávání stupňů mezi lidmi. Dnes skoro každý člověk má jaké také vzdělání; tím je také autonomnější. Náboženství se musí vyrovnat jednak s tím rozvojem vědeckého myšlení, jednak s vývojem poměrů společenských – a nejen ve svém učení. I křesťanská láska k bližnímu má před sebou veliký úkol: spravedlivé nároky socialismu.

Politika

POLITICKÁ TEORIE A PRAXE

Říkáte, že zákon lásky platí stejně na politiku jako na život osobní.

Ovšemže platí; platí přece na život celý, pro všechno jednání a konání. Všechna rozumná a poctivá politika je provádění a upevňování humanity uvnitř i navenek; politiku, jako vše, co děláme, nutno důsledně podřizovat zákonům etickým. Víím, že jsou politikové, hlavně ti, kteří se považují za náramně praktické a chytré, kterým se ten požadavek nelíbí; ale zkušenost, nejen moje, myslím, učí, že politika rozumná a poctivá, jak jí říká Havlíček, je neúčinnější a nejpraktičtější. Nakonec mívají takzvaní idealisté vždycky pravdu a udělají pro stát, pro národ a lidstvo víc než ti politikové, jak se jim říká, reální a chytří. Chytráci jsou koneckonců hloupí.

Jenže ve své době idealisté pravdu nemívají.

Někdy ne, někdy ano; i v politice boží mlýny melou pomalu, ale melou jistě. Mluví-li o mravnosti v politice, myslím především na politickou taktiku a na celou administrativu; právě politická praxe musí být mravná – ovšem i politický program podléhá etice. Politiku, tak jako všecek život jednotlivce i společnosti, nemohu než pojímat sub specie aeternitatis.

Rozumí se: dost slušný a dokonce vznošný politický program napíše kdekdo. Něco jiného je znát administrativu a slušně ji provádět; a zase něco jiného je pochopit, oč v dané době pro stát a národ jde, ukázat v těžkých a osudových chvílích cestu, určit vhodný postup – a vést. V tom smyslu se mluví o politice vyšší a dělá se rozdíl mezi státníkem a politikem nebo politikářem; Palackému, Riegrovi jako nejvyšším politickým autoritám se říkalo: vůdce a otec národa. Takto pojímaná politika je pokus pochopit daný okamžik v toku dějin – takový politik bude znát minulost svého státu a národa, bude rozumět jejich přítomnosti, bude mít na mysli jejich budoucnost.

Prožil jsem to všechno. Jak jsem řekl, jsem člověk politický, politické problémy mě zajímají a drží od mládí; víte, že jsem už roku devadesát jedna poslancem a že a proč jsem se mandátu vzdal. Tehdejší spory byly mi k tomu jen příležitostí, vlastní motiv byla moje politická nehotovost. Když jsem poznával politickou Vídeň a její vztahy s Evropou, poznal jsem také, že na tuto politiku jsem přes všechnu dosavadní přípravu nebyl ještě připraven dost. Dal jsem se do politického studia znovu a důkladněji. Hleděl jsem si v hlavě srovnat, oč vlastně jde v našich dějinách; a historie našeho národa mi byla částí dějin světových. Vedle toho sociální otázka, otázka slovanská a kdeco – nedělal jsem politiku prakticky, ale psal jsem knížky; a i to je politická práce.

Tehdy jste zdůrazňoval, že i politika má být vědecká. Trváte na tom pojetí politiky i dnes, po tolika zkušenostech?

Ano – politika je a bude čím dál víc také vědou. Na svých vysokých školách sice ještě nemáme profesory politiky; politika jako věda je rozstrkána v oborech právnických – státní věda, právo státní a mezinárodní, statistika, politická ekonomie a tak dále, a filozofických – dějiny, sociologie a jiné obory. V jiných zemích už mají zvláštní stolice a vysoká učiliště pro vědeckou politiku, mají i bohatší odbornou literaturu – pravda, i to jsou jen začátky; k politice vědecké máme ještě daleko.

Nezdá se vám, že mezi politikou vědeckou a praktickou, řekněme parlamentární, zeje propast?

Zeje; jak by nezela? Ale stejná propast je mezi náboženskými názory masy církevníků a vzdělaných teologů; neméně je rozdíl mezi laiky a právníky, a tak dále. Ale teologie není ještě náboženstvím ani zbožností, všechna jurisprudence není ještě právem, právním vědomím a konáním; požaduji-li politiku teoretickou, vědeckou, nezapomínám na rozdíl teorie a praxe. Prosím, podívejte se na náš politický vývoj od převratu; jistě je věc nápadná, že v čele vlády, parlamentu a stran byli a jsou s malými výjimkami mužové bez akademického školení, mužové, kteří vytvořili, organizovali a vedli strany a kteří měli dlouhou a pernou zkušenost. Ti vůdcové a tvůrčové stran si museli s praxí a v praxi vytvořit teorii, bez teorie není žádná praxe. Víte sám, jak rád teoretizoval Švehla – a jaký to byl praktik! Naše strany mají svou teorii socialismu nebo agrarismu, svou filozofii dějin, své pojetí života a tak dále. Ne, pane, bez politického vzdělání, bez teoretické přípravy není možná politika slušná, a řekl bych, velká. Tož pravda: halda vysvědčení ještě nezaručuje vzdělanost a dokonce nenahrazuje přirozené nadání. A nezapomínat na požadavek mravní; učenost, doktorské zkoušky a tituly nezaručují slušnost, čestnost ani statečnost.

A teď otázku – nemá být osobní: když mluvíte o politice jako vědě, o politice vzdělané, jaký je poměr filozofie k politice?

Nechcete být osobní, ale jste; to jako že jsem se stal prezidentem z profesora? Tedy neosobně:

Vzpomeňte Platóna, Aristotela, Augustina, Tomáše Akvinského a tak dále; filozofové si vždycky lámali hlavu problémy politickými, politická teorie v té oné formě odjakživa byla částí filozofie. To vyplývá z poměru politiky k etice; etika vždy byla částí filozofie. V nové době se z filozofie vykrystalizovala sociologie a filozofie dějin, tedy vědy politické v užším smyslu; tím se stala politika vědou praktickou. Dnes o politiku vědeckou usilují vedle filozofů právníci, národní hospodáři, historikové a sociologové – každá věda táhne na jedné straně k filozofii, na druhé straně k praktickému životu.

Filozofie má k politice přímý vztah předně tím, že usiluje o celkový názor na život a na svět, tedy i na život společenský. Dnes politika a moderní stát zabírá všechny obory společenské správy a usiluje tedy prakticky o to, oč filozofie usiluje teoreticky. V tom smyslu je rozumět požadavku Platónovu, aby filozofové byli vládcí. Vedle té snahy o celkový názor na život a na svět se filozofie chce dobrat hlavních, základních pravd všeho jednání a poznání, chce mít jistotu – státník, stojící nad tolika konflikty, musí se stále rozhodovat, kde je pravda. Státník moderní musí být kritický, musí být vzdělaný a moudrý.

A nejen moudrý. Politika vyžaduje značné míry fantazie: hroužít se do myslí lidí své doby i do historie, vytušovat směr společenského vývoje a vidět ideál, ke kterému ten vývoj ukazuje – zkrátka něco básnického státníkovi neškodí, ale to je imaginace, ne fantastika nebo utopism.

Politik, má-li vést, potřebuje znalosti lidí – jaképak vedení, když nevidí do lidí? Prosím, nezapomínejme, že vědec

a filozof může také dělat chyby, a chyby veliké. Jsou právě politikové a politikové, tak jako jsou učenci a učenci. A opakuju – knihy, vysvědčení nestačí, politik potřebuje životní zkušenosti; nestačí ani chytrost – jako ve všem, i v politice záleží na hodnotě člověka celého.

DĚJINY A SVĚT

Zdůrazňujete význam historie pro politiku; patrně máte na mysli staré vitae magistra.

Ano, však víte, že jsem míval časté diskuse a polemiky o podstatě dějin; vždycky mně šlo o poučení, které z historie, z té naší i světové, plyne pro naši politiku. Neosobuji si být historikem; ale jako teleolog se snažím pochopit smysl dějstva světového i našeho – co jsem si o to už nalámával hlavu! Hledám poučení u historiků, ale také upozoruju, co se děje doma a venku – pane, za víc než půl století člověk uvidí mnoho a má o čem myslet. Myslím, že ve válce jsem ukázal, že mám trochu toho historického smyslu. Tož to jsem hlásal stále a stále: že naše politika musí být světová, světově orientovaná. To plyne z našich dějin – i, prosím, z naší tradice: už Palacký nám ukazoval na “světovou centralizaci”.

Pravda, ale to axioma se dá dokazovat také zeměpisně, tím, že jsme malý národ a stát vklíněný do středu kontinentu, na rozhraní přírodních oblastí, ras, kultur a církví: tedy že u nás je nutně křižovatka Evropy.

Ano, i to padá na váhu; ale svůj problém světové orientace mají také jiné státy, jinak situované – vlastně všechny státy. Kde jsou hranice, tam jsou i sousedé, tam se začíná ostatní svět. Ať chceme nebo nechceme, žijeme politicky ve světě a se světem celým. Z každého důvodu jen světová politika je politika rozumná a trvalá.

Nevede to k názoru, že politika zahraniční má primát nad politikou vnitřní?

Ne nutně; někdy má pro státy větší důležitost politika zahraniční, někdy vnitřní; koneckonců politika zahraniční bude vždycky odpovídat vnitřní jakosti států. Pokud běží o politiku naši, ten ohromný světový převrat, způsobený světovou válkou – a z toho převratu vznikla naše svoboda – nám ukládá politicky si uvědomit, o č tu historicky šlo a kam míří vývoj další.

Světovou politiku pojmám realisticky: to jest, musí být založena na studiu světa a jeho dějin; musíme si uvědomit, co se ve světě děje a co nás s ním spojuje. Nebojte se, nezačnu od prehistorického Adama; také se nebudeme bavit dějinami celého světa; stačí nám Evropa a ty sousední části Asie a Afriky, které se historicky vyvíjely v užším obcování s Evropou.

Evropa je přece poloostrov Asie; a historie Asie se rozpadá na část bližší Evropě, tak asi k hranicím Indie a Číny; Indie, Čína a Japonsko, oddělené od západní části Asie vysokými horami a pouštěmi, měly svůj zvláštní kulturní život.

Ostatně hranice, které udáváte, jsou zhruba hranicemi bílého plemene.

Ano, zhruba. Nechme stranou tu Asii opravdu asijskou, stačí nám Asie evropská a asijská Evropa. Země od hranic Indie až k dnešnímu Portugalsku, celý orbis terrarum kolem Středozemního moře i se severní Afrikou od pravěku byl a je v bližších kulturních stycích; na té části země vznikl synkretism kulturní, jazykový a populační. Řečeno termínem Kollárovým, v těchto končinách byla dost intimní vzájemnost právě kulturní, a s ní míšení ras a národů.

Je zvláštní zjev, že tu od nejstarších dob vznikaly veliké říše, světové se může říci. Tak po sobě jdou říše babylónská, asyrská, perská, vedle nich egyptská; Řekové byli rozdrobeni na různé kmeny, ale Athéňané se pokusili scelit státně Heladu, když se jim podařilo odrazit výbojně Peršany. Alexandrem vznikla veliká světová říše, objímající Řecko, Egypt a celý tehdy známý asijský východ až k Indii; po Alexandrovi se jeho říše rozpadla politicky, ale kulturně ne. Tato řecká kultura, helénism, proniká i do Říma a dál na západ. Po Alexandrovi se organizuje světová říše římská. Řím v podstatě italský si vtělil Řeky, Egypt a severní Afriku, na východě národy a státy říše Alexandrovy, na západě Ibery, Kelty a Germány. Římská říše se rozpadla na část západní a východní; východní – Byzantium – přečkala rozklad části západní. Vznikají další světové říše na západě: franská, německo-římská, španělská, rakouská –

A říše islámská. A švédský pokus ovládnout sever.

Ano. A v nové době: Napoleonova Francie, růst Anglie jako světové veleříše koloniální, vznik federální velmoci severoamerické, rozmach Ruska jako říše eurasijské, scelení Itálie a její snaha ovládnout Středomoří, vzrůst Pruska a nové říše německé, moderní Japonsko – zkrátka všude a ve všech dobách máte ten dějinný proces tvoření velkých a světových říší.

To zvláštní úsilí po politické moci se jeví i ve státech menších; náš starý stát český byl po jistou dobu relativně světový, totéž se může říci o Polsku, Bulharsku, Srbsku – inu, všude a vždycky najdete to úsilí: růst přes své

hranice, organizovat v sobě jiné národy a státy.

Pro vznik světových říší měly značný význam geopolitické faktory: hory, říční veletoky – Nil, Dunaj, Rýn – a hlavně moře. Pro západ má obzvláštní politickou důležitost moře Středozevní – už jeho jméno říká, jaký má význam pro spojení národů, usídlených na jeho březích, hlavně pro Řeky, Římany, Féniciány. Už Platón vystihl hodnotu tohoto moře pro tehdejší dobu. K němu směřovaly i státy východní: Babylónie, Asýrie, Persie a také Egypt.

Teprve v novější době otvírá nautická technika moře Atlantické – spojení Evropy s Amerikou; pro dnešek a budoucnost nabývá důležitosti oceán Tichý – spojení Ameriky s Dálným východem. Čína, Japonsko a Indie se po moři stávají sousedy Evropy a Ameriky.

Ty veleříše – říkáme velmoci – vznikaly hlavně z úsilí politického, z panovačnosti a z dobytelských, z podmaňování státu státem, národa národem; někdy k výboji vede i hlad a přelidnění – bona terra, mali vicini. Národnostně tyto velké státy bývaly dvojnárodné a mnohonárodné, a organizovány byly národem vedoucím. A protože bylo třeba dorozumění mezi jednotlivci a národy různých řečí, vznikly jazyky dorozumívací a státní. Ve staré době nebylo moderního cítění národnostního; s cizí vládou se přijímal i jazyk – prostřednictvím administrativy, vojska, obchodu, náboženství a kultury. Se světovými státy se vyvíjejí i světové jazyky. K tomu nevedla jen politická nadvláda, ale také potřeba vzdělanosti; proto se přijímaly cizí jazyky národů kulturně vyšších. Od začátků byla kultura pojítkem národů a států a vyvíjela se kulturní vzájemnost. A duch sahal dále než zbraně.

První takovou, řekl bych, kulturní velmocí bylo Řecko. Musíte si uvědomit to zvláštní postavení starých Řeků: byli stejnou měrou národem evropským jako maloasijským, a proto byli od nejstarších dob prostředníky mezi Asií a Evropou; byli usazeni také v jižní Itálii, v Egyptě, v Kyrenaice a měli svá emporia v celém Středomoří. Ještě před kulturou helénskou nejstarší asijsko-evropská kultura byla egejská, krétsko-mykénská, tedy také řecká; je tu tedy souvislost starší než samy dějiny.

V rozkvětu své kultury měli Řekové pronikavý vliv na národy Starého světa: za Alexandra a po něm se řečtina stala světovým jazykem v Evropě, Asii, Africe; kulturně si podmanila i světovládné Římany a byla u nich de facto svou kulturní silou druhým jazykem státním. Zapamatoval jsem si radu římského básníka: Vos exemplaria graeca nocturna versate manu, versate diurna. Je vidět, že už tehdy vzdělanost měla nadnárodní, světovou platnost.

Stejně to máte s latinou až do středověku, s francouzštinou v novověku, s angličtinou. Ukazuje se, že vzájemnost národů není jen otázkou politické moci, netoliko meč, i duch dobývá světa; výměna statků přírodních a průmyslových vede k obchodu – zase jiná stránka světové vzájemnosti. Tak to bylo do začátku.

Tož podívejte se na ten ustavičný dějinný proces, co to znamená: národové a státy nemohou žít izolovaně, vedle své organizace vnitřní usilují o organizaci mezi sebou, o sčlenění mezistátní a mezinárodní. Člověčenstvo se postupně organizuje jako celek; dějiny výbojů, říší, kultur i jazyků dávají o tom svědectví. Pro nás poslední fáze toho vývoje je světová válka a doba po ní.

Otázka je: má se ta organizace států, národů a kontinentů dít násilím, to jest výbojem, podmaňováním, neboli, jak se dnes říká, imperialisticky, či mírně, federativně, k tomu cíli nutnými dohodami politickými, hospodářskými a kulturními? Program nenásilné organizace všesvětové byl vysloven po válce Společností národů, úsilím o Panevropu a sterými korporacemi i akcemi pro sblížení národů. Můžeme říci, že stojíme teprve na prahu organizace opravdu světové.

Trochu jsem se rozpovídal; ale ten pohled do minulosti říká mnoho pro naši dobu, pro nás, pro náš stát a národ.

Nedejte se vyrušovat, vidím, kam míříte.

Gratias za trpělivost; ano, je tu z čeho se poučit. Předně můžeme znova a plně ocenit Kollárovu ideu vzájemnosti a Palackého ideu světové centralizace; Palacký z toho poznání vyvozoval pro nás svůj politický program. Mám z toho radost, že už naši první buditelé, první naši kulturní vůdové věc tak brzy pochopili a hlásali. Mohli bychom tomu říci: kus naší politické tradice.

Vývoj člověčenstva se jeví opravdu a v plném slova smyslu jako vývoj vzájemnosti, synkretismu kulturního, jazykového a populačního. Na samém začátku historického vývoje, pokud nebylo pevnější a širší organizace státní, byl tento synkretism mezi sousedními kmeny, pokračoval, abychom tak řekli, od dědiny k dědině; prvotní organizace kmenová se pak rozšířila na organizaci státní, a nakonec některé státy dostávaly politickou převahu nad státy okolními – vznikaly státy světové.

Ruku v ruce s politickými styky národů rostl i synkretism kulturní a populační. Mísily se kultury, mísily se i rasy a národy. Míšení ras můžeme sledovat všude, u nás jako jinde. Není takzvané čisté krve – nemáme jí my, nejsme čistokrevnými Slovany, tak jako jí nemají ani Němci, Francouzi, Angličané a tak dále. Nikdo, nikde. To mluvení o nějaké čisté nebo nadřaděné rase je politický mýtus. Evropejství a evropanství vzniklo právě tím míšením, právě tím vzájemným obohacováním krve i ducha.

Stejně obecný je synkretism kulturní a tím i jazykový. Příkladů máte dost – vemte si angličtinu, francouzštinu, italštinu, španělštinu nebo kterýkoli jiný jazyk. Na nás vliv němčiny, germanismy v naší řeči. Nejde jen o vzájemné vlivy lexikální, o přejímání a překládání jednotlivých slov, ale také o vlivy syntaxe a toho, čemu se říká duch jazyka. Učil se národ od národa, tomu se zabránit nedá. Veliký příklad, jak se Galové a Němci učili od Římanů, třebaže proti nim napořád bojovali; ale lidé přijímali poučení i v boji proti odpůrcům, vždyť boj, i fyzický, je de facto také vzájemnost.

A vzájemnost kulturní – už ti nadaní Řekové se učili od Orientu, světovládní Římané od Řeků; a jejich kultura žije podnes. Dosud se čtou jejich básníci a dějepisci, studuje se římské právo, celá evropská kultura stojí na základech antických. Nejen renesance a humanism, už středověká církev pokračovala v té kultuře, zachovala její jazyk, umění, filozofii – to je jeden z největších příkladů v dějinách. Ne meč, ale duch. Nejen chlebem živ je člověk, nejen chlebem živi jsou národové. Nevěřím ve všemohoucnost politického násilí.

Další poučení: že národnostní a rasové minority byly od samého počátku vývoje lidstva. De facto každý evropský stát má v sobě jazykové menšiny; malé státy a národy jsou minoritami mezi státy většími, a i ty největší státy a národy jsou koneckonců menšinou ve srovnání s lidským světem. Proto správné řešení minoritní politiky je předpokladem lepší a světovější organizace světa.

Kus kosmopolitismu a polyglotství patří k výbavě moderního člověka. Znáť druhé národy, abychom líp poznali jakost a osobitost národa vlastního. Velebit svůj národ jen proto, že ty druhé jsou nám cizí a neznámé, to je láska, řekl bych, slepá. Rozumí se: nebudeme se opičit po druhých národech. Kulturní univerzalizm nevylučuje intimní lásku k svému národu ani snahu udržet jeho kulturní svébytnost.

Doklad k tomu: jak dovedl ctít a uchovat svůj životní svéráz národ tak světový a kosmopolitní jako Angličané.

Ano, to je to: při světovosti uchovat své. A další veliké poučení z dějin: kultura, vzdělanost je mocnou politickou silou, je trvalejší než síla státní, vojenská a hospodářská. Neznám horší malomyslnost, než je to dnešní povídání o zániku evropské kultury. Zajde-li, tož jenom v kultuře světové.

A co tedy znamená dnes Společnost národů, úsilí o Panevropu a všechny ty organizace nadnárodní? Máme už několik set mezinárodních a světových institucí vědeckých, právních, sociálních a tak dále – ano, i sport je dnes světový. Vidět, že národy počínají pochopovat to nejhlavnější, že nutná vzájemnost se dá uskutečňovat prostředky mírnými a rozumnými, nenásilně, federací, organizací samostatných států a národů. I světová válka byla federací dvou velikých skupin – dnes jde o to, napomáhat smírnému sjednocení kontinentů a člověčenstva celého. Nepůjde to hned a snadno, stěží kdo z nás se dokonalého sjednocení dožije; ale znova cituju ty boží mlýny.

Vzpomínám si, k čemu došel Napoleon na Svaté Heleně: že v Evropě už nebude možná jiná rovnováha než spolek národů. Že prý byl nucen Evropu zkrátit zbraněmi, ale dnes musí být přesvědčena; není důvodů, aby se mezi národy udržovala nenávisť... Nu, myslím si: kolik Napoleonů a Napoleonů bude muset ještě přijít k rozumu?

Vzájemnost, mezinárodnost, světovost – máme na to obsažnější slovo: humanita. Vývoj světa míří k světové humanitě, k čistému člověčenství, jak to nazval Kollár a věřil Palacký.

DĚJINY A MY

A což, může malý národ, jako jsme my, zasahovat silněji do toho dění, jak říkáte, světového?

Může; právě v naší historii najdete příkladů azaž; jen se do ní pořádně podívejte! Řekl jsem vám, že jsem se na ní učil politice – teoreticky i prakticky. Naší historií jsem se zabýval pořád; přesto jsem psal proti historicismu, proti upřílišnému vzpomínání slavných minulých dob. Takzvaná přítomnost je také historie; ne samo dění, ale věci, které se vyvíjejí, mají být předmětem našeho studia – odsud “realism”. Ať historik chce nebo nechce, vychází do minulosti z té přítomnosti, se kterou a ve které žije. Mně stále šlo a jde o filozofii historie, jde mi o smysl našeho, evropského a světového dějstva vůbec. Ale o tom všem bylo řečí dost.

Nemusím se zabývat otázkou, odkud a kdy jsme přišli do našich krajín; náš státní život se počíná v sedmém století; byli jsme, jako Němci a jiní, rozdělení na různé oblasti. Politicky a kulturně jsme byli pozadu za státy

západnějšími, a proto závislí na nich. Římský vliv se přirozeně nejsilněji uplatnil v zemích románských; i Němci žili už několik set let před námi pod římským vlivem a v desátém století byli tak daleko, že mohli obnovit římskou říši. Náš začátek a vývoj byl jiný; proto také v literatuře humanism u nás nebyl tak pronikavý jako u Němců, kteří byli dříve a silněji zapojeni do světové kultury římské.

Náš stát od nejstarších dob pod dobrým vedením Přemyslovců tvořil část obnoveného římského impéria; je věcí našich historiků vyložit správně poměr našich zemí k německé říši. Jednu dobu naši králové se přímo stali římsko-německými císaři – náš poměr k středověké říši římské byl tedy hodně intimní; připomínám to, abych zdůraznil, jak Řím politicky působil také na nás. Naši králové se pokoušeli výbojem a dynastickou politikou zřídit ve středu Evropy mocnější státní organizaci; Břetislav I., Václav II., Přemysl Otakar II. i Lucemburkové provozovali svého druhu imperialism, naše říše tenkrát sahala na čas na Krakovsko a Poznaňsko, na Uhry, Štýrsko a Korutany, Lužice, Branibory. Vidět z toho, že už tehdy se cítil problém střední Evropy a byl politicky občas dost intenzivně řešen. To byla politika v pravém smyslu evropská, politika, ve které šlo stejně o naše včlenění do širšího celku Evropy jako o naše zajištění na exponované křižovatce mezi západem a východem, jihem a severem. Ta evropská koncepce měla své zvihy a klesy; vrcholil za Karla, kdy se česká královská dynastie uvázala v římské císařství a kdy se náš národ kulturně těsněji přimklul k Západu – zlatý věk naší gotiky.

Naši situaci ve středu Evropy politicky dobře vycítil lidový král Jiří, když mu tanul na mysli mírový spolek křesťanských panovníků – středověká anticipace Společnosti národů. Jen se zhloubte do našich dějin – uvidíte, že v nich nešlo jen o děje lokální, nýbrž také o světové.

Obdobný je náš vývoj náboženský. Vznik a šíření křesťanství mělo u nás, jako všude jinde, ohromný význam všekulturní. Církev středověká byla také naší učitelkou a vůdkyní; vliv Byzantia byl netrvalý, brzo a správně jsme se rozhodli pro Západ. Vůbec třeba pochopit, že v středověku církev vedle státu společnost vedla a organizovala i politicky. Středověk byl právě teokratický.

Jako k nám přišel ze západu, z Německa, katolicismus, tak k nám přišel také popud reformační ze západu, z Anglie: Viklef – Hus. Byly sice už od třináctého století pokusy o reformu mravů v církvi, ale širší a hlouběji zahájil reformu náš národ právě jako národ celý. O hodnotě naší reformace husitské a bratrské přijímám úsudek Palackého. Náš husitismus razil cestu reformacím v zemích ostatních; Luther se správně nazval husitou. Naše církevní reformace byla počinem opravdu světovým.

Pak máte protireformaci: i ta má ráz evropský a světový. Třicetiletá válka smetla naši politickou samostatnost a ustálila zhruba Evropu na staletí. Římská církev byla reformační revolucí donucena formulovat své učení přesněji na koncilu v Tridentě; musela sama provést reformy; začala se zvláštní pozornost věnovat výchově, školám a propagandě kulturní. Náš Komenský znamená vrchol naší reformace.

Objevením zámořských cest Evropa, do té doby obrácená k Asii, dává se na pochod k západu a zmocňuje se postupně celého světa. Tím vznikly nové mezinárodní síly a konfigurace politické. Tento vývoj, náš intimní poměr k německo-římskému císařství, naše reformace a protireformace zrodily Rakousko; spojení Rakouska, Čech a Uher se nestalo bez naší silné účasti – Rakousko nevzniklo přes noc. A nevzniklo jen pro obranu proti Turkům; nebylo ani prvním, ani posledním řešením problému středoevropského.

Rakousko, ne bez pomoci našich vlastních lidí, provedlo protireformaci násilím; potlačilo českou reformaci a zeslabilo a zvrátilo naši politickou samostatnost; nastala nám doba úpadku. Zvláštní řízení: aby Rakousko mohlo národ rekatolizovat, zbavilo jej šlechty a hlav; tím z něho udělalo národ v jádře i slupce demokratický, který při první příležitosti shodil ze sebe jeho absolutismus a monarchie. Dějinná spravedlnost!

Církevní reformace a protireformace, renesance a humanismus, pak rozvoj věd a nová filozofie způsobily v Evropě neklid a revolučnost: z nich vzešlo osvícenství, v podstatě proticírkevní, a Francouzská revoluce. Osvícenství, zejména francouzské a německé, dalo kulturní prostředky našemu národnímu probuzení; jen si vzpomeňte, jak buditelům národa šlo o povznesení vzdělanosti a kultury vůbec. To máte Dobrovského, Šafaříka, Kollára, Palackého, Havlíčka a tak dále. A v tom našem probuzení je zase silný prvek západní, prvek té nové světovosti: s novým národním vědomím spojuje se koncepce vzájemnosti, hlavně slovanské – Kollár; Palacký odkazuje k centralizaci světové – naše národní probuzení bylo zároveň probuzením demokratickým a světoobčanským.

Revoluce – Veliká i ty další revoluce menší – nás povzbudily politicky; i když jsme se jich prakticky mohli účastnit malou měrou, naše politické ideje jsou vyvozeny z nich.

To je vidět i na tom, že skoro všechny naše politické plány a tendence z roku osmnáct byly u nás vysloveny už v roce čtyřicet osm: vyvlastnění velkostatků, sociální reformy, národní církev, rovnoprávnost žen a tak dále.

Ano. Rok 1848 zrodil také první politické strany a směry. Nastává doba režimu konstitučního, ovšem podle fazóny vídeňské; po pochybném pokusu politiky abstinence – nebyli jsme pro politiku aktivní dost připraveni, a proto jsme si našli zástěrku abstinence – rozhodli jsme se pro politiku aktivní, pro konkurenci s Němci a Maďary na kolbišti parlamentním a delegačním v době, kdy se připravovala evropská konflagrace.

Ve světové válce jsme se domohli své politické samostatnosti; ale světová válka nebyla jen válkou, byla i světovou revolucí; rozkotala tři císařství, tři poslední veliké državy absolutismu; svět se přiblížil k demokracii. Že v některých státech došlo k reakci a k nastolení absolutismu v takové nebo onaké podobě, to nás nemůže mást; starý režim ustupuje novému povlnně, a povlnně se vyvíjí režim nový: demokracie je ještě v plénkách.

To tedy je v kostce náš politický vývoj český a slovenský. Vidíte, že v něm od začátku rozhodovaly – a někdy i vznikaly síly hýbající dějstvím světovým. Malý národ, ano; ale i naše zeměkoule je malá, a přece je řízena silami vesmírnými.

OD TEOKRACIE K DEMOKRACII

Řekl jste, že světová válka byla také světovou revolucí. Myslíte, že ta světová revoluce je jednou z posledních?

Revoluce byly vždycky; ale nová doba je takřka revolucí v permanenci. Připomeňte si krom reformační revoluce boje Holanďanů o svobodu, anglickou rebelii, americký odboj, hlavně Velkou revoluci francouzskou. Boje proti Napoleonovi sloužily protirevoluční reakci k potlačení zásad revoluce francouzské; proti této reakci došlo k revolucím roku třicátého, čtyřicátého osmého a tak dále. Itálie má v revolucionování Evropy vynikající místo. Žijeme de facto v století revolučním, revolučnost se stala téměř zvykem. Světová válka je dítětem té revolučnosti a sama velikou revolucí. Žil jsem dost dlouho, abych byl svědkem mnohých revolucí politických, ale i kulturních, literárních a jiných; revolučnost doby se neomezuje na pole politické: převraty politické jsou do značné míry vyvolávány revolučními ideami.

Je-li světová revoluce poslední – přál bych si to, a podle celkové situace by to možné bylo. Je ohromnou vymožeností politickou, že se státy v Ženevě a jinde stále o akutních otázkách radí. Že lidé nemají dost trpělivosti, když se dílo veliké, jedno z největších, nedaří ajncvaj, v tom vidím jednu z časových politických slabostí – a dost silné zbytky duševního ancien régime.

Opakuju: revoluce – myslím revoluce krvavé – budou zbytečné, jakmile překonáme útlak národa národem, třídy třídou, a násilné panování jedněch nad dušemi druhých. Revoluce mohou přestat, ale revolučnost zůstane. Což nemluvíme o revolučních vynálezech, a není každá nová veliká myšlenka svým způsobem převrat?

To potvrzují i přírodní vědy; ukazují, že vývoj se neděje jenom povlnnou změnou, ale i skokem, mutací – zkrátka revolučně.

Správně. Revolucí byla reformace – revolucí náboženskou; ale protože náboženství mravně vede jedince i společnost, byla revolucí také společenskou a politickou. Katolické státy, protože neprošly tak silně revolucí náboženskou a církevní, jsou politicky revolučnější a radikálnější, rozpor církevního náboženství a proticírkevního osvícenství v nich udržuje větší duchovní, a tudíž i politické napětí. To vidíte na pravoslavném Rusku a na chronické revolučnosti států románských; nebo na rozdílnosti protestantského temperamentu anglického a katolického temperamentu irského. U nás a v nás se potýká temperament katolický a protestantský, radikální a reformující; ten konflikt i to vzájemné vyvažování obou můžete pozorovat i v naší politice přítomné. Naše politika byla a je od našeho probuzení podstatně racionalistická, osvícenská. V tom se podobáme Francii – odtud ty přirozené sympatie k ní.

Říkáváte, že protestantské země jsou demokratičtější než katolické.

Nu ano. Protestantství přece zrušilo aristokratické kněžství a celibát, zrušilo katolickou hierarchii; tím demokratizovalo církev a celou společnost. Odkazem k bibli vedlo ke školení a k přemýšlení církevníků; tím, že poslední instancí ve věcech víry učinilo individuální svědomí, upevnilo individualism, subjektivism, osobní svobodu i osobní odpovědnost proti kněžské a církevní autoritě. Tím vším připravil protestantismus politickou demokracii.

Řekl byste i dnes, že protestantské země jsou demokratičtější?

Vím, co myslíte; ale musíme počkat na další vývoj. Když mluvím o protestantských zemích, míním ty, které dost dobře znám: Anglii, Ameriku. Anglie svým parlamentarismem, Amerika svou deklarací lidských práv jsou přece učitelkami demokracie.

A co Francie?

Francie provedla svou reformaci také, jenže politicky – osvícenstvím a revolucí. Pozitivism je dítětem Francie, a Francie politická i hospodářská je vedena tím pozitivismem; vidět to na jejím kapitalismu. Novodobý kapitalism, industrialism a buržoazie se přece vyvinuly nejdřív a nejvíc v zemích protestantských, zejména kalvinistických, puritánských. O tom se vlivem Maxe Webera diskutuje stále. Celý systém a duch protestantismu tím, že zeslabil zázračnost a sakramentalism a posílil individuální iniciativu, vedl k uznání osobního úsilí a drobné práce. Moderní kapitalism a demokracie se vyvíjely zároveň a z téhož pramene. A obojí souvisí zase s novodobou vědou a filozofií – není nahodilé, že moderní směr vědecký a filozofický byl energičtější v zemích protestantských. I národní hospodářství jako věda se nejúčinněji vyvinulo v Anglii. Není nahodilé, že v Anglii vědecky dozrál socialism marxistický, rozdílný od socialismu francouzského nebo ruského; tento je političtější, utopističtější, onen vědecky orientovaný. Marx a Engels nakonec – pod vlivem Anglie – uznali proti radikalismu revolučního roku 1848 taktiku demokratickou, parlamentární, za správnější. Jsou takto Marxové dva – to platí dodnes. Lenin se přidržel víc Marxe mladšího, nevykvašeného, revolučtějšího, a s ním Bakunina, než Marxe staršího, zralejšího.

Rozumí se, nestavím proti sobě příkře katolicism a protestantství. Vždyť v konfliktu reformačním se katolicism sám vniterně také reformoval, a od té doby je mezi oběma těmi směry křesťanskými silná vzájemnost – vzájemnost polemická, ale tím účinnější. Jde mi jen o to, zdůraznit znova ten hluboký vztah, který je mezi náboženstvím a politikou, církví a státem. Církev duchovně vedla společnost a tím i stát; na druhé straně stát chránil právo a zákony, založené v podstatě na mravnosti a tím i na náboženství. Katolicism svou velkolepou církevní organizací zřídil nejvyšší typ teokracie, papocésarism. Pravoslavlí bylo césaropapistické, také reformace i protireformace – to je vysloveno v zásadě cuius regio, eius religio. Moderní stát se víc a víc posvěšťuje, přejímá kontrolu celé společenské organizace; zprvu absolutistický a autoritní, jako byla teokracie, přechází víc a víc v režim konstituční, polodemokratický a demokratický. Takto tedy demokracie, moderní úsilí státní, je následnice režimu teokratického. Teokracie odvozuje všechnu státní a politickou moc z vůle boží, demokracie z lidu; lid a jím volený parlament je zdrojem vší moci a nejvyšší autoritou politickou. Ale nezapomínat, že už scholastikové uznávali politickou moc lidu a že byli katoličtí i protestantští právníci a teologové, kteří hlásali právo na revoluci a zabití tyranů.

Nemyslíte, že náboženství vede spíš k monarchismu než k demokracii?

Náboženství ne, ale teokracie ano. Což se monarchism nedovolával toho, že je z boží milosti? Monarchism je státní forma aristokratismu – a nebyl jen aristokratism politický, ale i náboženský: hierarchie. Aristokratism říká: já pán – ty sluha nebo otrok; demokratism říká: já pán – ty pán. Učení Ježíšovo, učení lásky k bližnímu a obecné rovnosti jistě není aristokratické, naopak. Z lásky k bližnímu, ze synovství božího mně plyne demokratism, řekl bych, pravý.

DEMOKRACIE

Jak byste tedy formuloval svůj vlastní a nejhlubší důvod pro demokracii?

Nejhlubší argument pro demokracii – víra v člověka, v jeho hodnotu, v jeho duchovost a v nesmrtelnou duši; to je pravá, metafyzická rovnost. Eticky je demokracie zdůvodněna jako politické uskutečňování lásky k bližnímu. Věčné věčnému nemůže být lhostejné, věčné nemůže věčného zneužívat, nemůže ho vykořisťovat a znásilňovat.

Vy tedy koneckonců vidíte pravý základ demokracie v náboženství; smím-li to tak říci, jste vlastně také teokratem.

Nebojím se slov, a proto nemám nic proti té formulaci, berete-li teokracii doslovně jako bohovládu. Pojímám stát, státní život, politiku, jako celý život, opravdu sub specie aeternitatis. Demokracie pravá, založená na lásce a úctě k bližnímu a k bližním všem, je uskutečňováním božího řádu na zemi.

Demokracie není jen formou státní, není jen tím, co je napsáno v ústavách; demokracie je názor na život, spočívá na důvěře v lidi, v lidskost a v lidství, a není důvěry bez lásky, není lásky bez důvěry. Řekl jsem jednou, že demokracie je diskuse. Ale pravá diskuse je možná jen tam, kde si lidé navzájem důvěřují a poctivě hledají pravdu. Demokracie, to je hovor mezi rovnými, přemýšlení svobodných občanů před celou veřejností – slovo “parlament” má krásný smysl, jen je učinit tělem!

Řekl jsem, mezi rovnými. Víím, lidé si nejsou rovni; nikde na zemi, v lidech ani v přírodě není rovnosti – je rozmanitost; jen jako nesmrtelné duše jsme opravdu rovnocenní. Liberté, égalité, fraternité – i Francouzská revoluce přijala de facto přikázání Ježíšovo, přikázání lásky k bližnímu. Zní to jako paradox, ale je to pravda: i francouzští racionalisté byli – teokraté, třebaže Boha měli jen jako Nejvyšší bytost.

Demokratický ideál není jen politický, je i sociální a hospodářský. Komunism odmítám. Bez individualismu, bez

nadaných a vynalézavých jedinců, bez schopných vůdců, bez génů práce pro společnost se nedá rozumně a spravedlivě organizovat. Demokracie po stránce sociální znamená překonání degradující bledosti; v republice, v demokracii nesmí být možné, aby jednotlivci nebo stavy vykořisťovali své spoluobčany – v demokracii člověk člověku nesmí být prostředkem. Ta přirozená rozmanitost musí být uspořádána dělbou a hierarchií funkcí a práce; není možná organizace lidí bez nadřazených a podřazených, ale musí to být právě organizace a ne privilej, ne aristokratické panování, ale vzájemná služba. Demokracie potřebuje vůdců, ne pánů.

Přijímám demokracii i s důsledky hospodářskými a materiálními; ale zakládám ji na lásce – na lásce a spravedlnosti, jež je matematikou lásky, a na přesvědčení, že máme na světě pomáhat k uskutečnění řádu božího, k synergii s vůlí boží.

Vím, dnes se zásady demokracie často dovozují z materialismu; materialism je sice vědecky překonán – jen se podívat do moderních věd, co říkají o té materii – ale trvá v přeceňování hmotných podmínek života. Vím, byl a je útlak hmotný, ale ten je jen částí útlatu mravního. Namítá se proti teismu, že víra v nesmrtelnost a láska k bližnímu se spokojuje s filantropií, s almužnou, že nevede k modernímu a socialistickému požadavku právního a zákonného odstranění bídy. Nevím, proč by nevedla. Teism, náboženství vůbec přece není jen osobní atitudou, je i kolektivním řádem a hledí vždy a všude se stát organizací. Láska rozumná, náboženství řízené rozumem bude uskutečňovat humanitu zákonem, ale nikdy nás nezabaví mravního závazku účasti a pomoci osobní. Byla by to vůbec divná demokracie, kde by nebylo místa pro mravní iniciativu individuální.

Mluvíte o demokracii dokonalé; dnes je spíš zvykem hledat na ní chyby a mluvit o krizi demokracie.

Krise demokracie – prosím vás, co dnes není v krizi? Žijeme právě v době přechodní; jak víte, Švehla říkal, že válka dosud trvá, i když se nestřílí. Jsme – všechny státy a národy – v těžkém přerodu; těžko žádat hned dílo dokonalé a na věky. To neznamena, že by naše demokracie, vůbec naše řady nemohly být lepší, než jsou. Demokracie má své chyby, protože občané mají své chyby. Jaký pán, takový krám.

Podívejte se na nás: Neměli jsme po staletí své vlastní dynastie, neměli jsme – až na nepatrné výjimky – národně uvědomělé šlechty, neměli jsme svých boháčů a velkých pánů – jsme svou historií i náturou určeni pro demokracii. Kulturně náležíme k evropskému západu; zase odkaz na osvícený demokratism. Jsme národ tělem i duší demokratický; má-li naše demokracie své nedostatky, musíme překonávat ty nedostatky, ale ne překonávat demokracii.

Říká se například: prý parlament už nedostačuje. Ne už, ale ještě ne: parlament je volen voličstvem – kdo to voličstvo vychoval politicky a mravně? Starý režim; poslanců vyrostlých za republiky ještě nemáme. Demokracie nesmí být jen na ústavním papíře a v ústech demagogů. Ani ten nejlepší parlament není k tomu, aby odhlasoval, co je pravda, právo a mravnost; o pravdě, o základních zásadách politiky, práva a mravnosti se nemůže hlasovat podle většiny. Demokracie sama lidí nevychová. Slušní, opravdoví lidé se vychovávají rodinou, školami, církvemi, státní správou, literaturou, žurnalistikou a tak dále – překází tomu demokracie? Není tu politický circulus vitiosus? Demokracii dělají demokrati a lepší demokracii lepší demokrati. Jen si přiznejme, že tu má svůj díl viny takřečená inteligence – duchovní, učitelé, spisovatelé, úředníci a vůbec lidé odchovávající a vedoucí masy občanstva. Demokracie je majorita vedená – kdo a jací jsou tedy ti vůdcové? Francouzský spisovatel nedávno správně rozpoznal “zradu inteligence”.

Žaluje se na korupci – dobrá, jen do ní! Ale nedejme se svést ke generalizacím – a nevěřme korupčníkům, žalujícím na korupci. Je dost korupce tiché, toho šikovného obcházení zákonů, korupce skoro legální – té nestačí čelit negativně, ale pozitivně: víc úcty k zákonům a státu! Ano, myslím občanskou morálku – loajalitu ve smyslu anglickém.

Stejně jako na korupci žaluje se na politické chyby, na neschopnost poslanců, vlády a všech možných veřejných činitelů. Ano, děláme chyby, sám jsem jich udělal dost, neumíme to ještě. Republika, demokracie, náš stát je mladý a dostal se nám skoro zadarmo. Nemáme tradice v politice a v administraci, a proto děláme chyby.

Nemluvím proti kritice, naopak přeju si kritiky všech vad a omylů; jenomže ta kritika nemá být k dělání demagogie, ale k poučení a k nápravě. Potřebujeme kritiků vzdělaných a poctivých, kritiků, kteří mají občanskou mužnost a kuráž; pravá kritika není negace ani svalování odpovědnosti na druhé, ale spolupráce a spoluodpovědnost.

Žaluje se na politické strany. Právem, pokud ty strany hovějí stranickému sobectví. Ale strany přece nejsou a nemohou býti jiné než průměr jejich voličů, ten zase závisí na tisku a občanské výchově – pořád ten problém vedení! Jedno musíme na stranách žádat stále a stále: aby za své poslance a představitele vybíraly slušné, politicky schopné a vzdělané muže a ženy. Pro mne je politika a demokracie věc nesmírně vážná: práce, řekl

bych, pro ty nejlepší a nejvybranější lidi.

A když se budeme opravdu starat o nápravu svých věcí, nezapomeneme na politický dorost – to je tak důležitá otázka pro stát, pro jeho vlády a strany! Starý problém otců a dětí! A zase ten začarovaný kruh: jsou si toho dost vědomi naši duchovní, učitelé, spisovatelé a žurnalisté? Pamatují na to vlády, strany a poslanci?

A co ty hlasy volající po státě stavovském nebo po diktatuře?

Nu, nebudete po mně žádat, abych podával celou státovědu; vyšli jsme prostě z daných politických poměrů a řekli to ono k nápravě našich veřejných věcí. Víím, jsou i u nás lidé, kteří mohou nechat oči na stavovských nebo diktátorských státech –

Ale jen na těch velikých a mocných; ty menší už nedávají tak svůdný příklad.

Rozumí se. Lidem se líbí moc, ale ta moc se přece napodobit nedá; žádný režim neudělá z malého státu velmoc. Lidé málo uvažují, co se hodí pro nás; často se jen opičí po cizím, místo aby se z cizího poučili – především vyčkat, jak se co osvědčí! Pět let, deset let je ještě málo na historický argument. Tak řekněme: stavy místo stran, stát stavovský? Za středověku býval všude stavovský stát – ptám se, proč si ho lidé nenechali? Byly stavy méně sobecké než nynější strany? A nejsou strany u nás z velké části stavovské? Dnes jsou sta a sta zvláštních zaměstnání a stavovských zájmů – jak chcete mezi nimi dosáhnout dohody, ne-li zase nějakým parlamentem? Diktatury zrušily parlament, ale dovolávají se vůle lidu; tedy vlastně se dovolávají demokracie. A zase: absolutní monarchie byly svého druhu diktaturami – proč si jich lidé nenechali?

Když se končila válka, myslel jsem: bude u nás republika, ale ze začátku řízená diktátorsky. A vidíte, naše republika se bez toho obešla. Nebojím se slov a řeknu, že bez jistého stupně diktatury není ani demokracie; když nezasedá parlament, rozhoduje vláda a prezident republiky neomezeně; ale jsou vázáni zákony a podléhají budoucí kritice a kontrole parlamentu, kritice novin a schůzí. To právě je také základ demokracie: svobodná kritika a veřejná kontrola.

Jsem zásadním, ale ne slepým přívržencem demokracie; znám slabiny systému a neušla mi žádná špatná zkušenost, ale – nelituji ani na okamžik svého rozhodnutí, které jsem uvážil, když jsem se vracel z války: že budu sloužit demokracii a republice.

Demokracie je zárukou míru. Pro nás i pro svět.

Národ

MALÝ NÁROD

Řekl jste, že k státu a k církvi přibýly novější době také národ jako hlavní politický činitel.

Ano, ale hodně pozdě. Nacionalism a socialism jsou nejmladší politické síly; proto je v nich ještě tolik kvasu. Dřív nebývalo národnostních otázek – církev svým univerzalismem pojila všechny národy; státy byly dynastické a teritoriální, ale ne národní. Pravda, byla xenofobie – už u našeho Dalimila ji najdete, ale vědomý nacionalism je dítětem teprve minulého století. Dnes jsou všechny státy v podstatě nacionální; dnes už, aspoň v Evropě, není palčivý problém národů svobodných a nesvobodných, ale národů velkých a malých, států mocných a početně slabších.

Vím, kvantita u národa znamená mnoho. Počet vojáků a jeho váha je nasnadě; také hospodářská síla závisí na počtu pracujících. Všecka práce, tělesná i duchovní, dá se při větším počtu rukou a mozků líp rozdělit; to má vliv na kvantitu i kvalitu výroby, na schopnost soutěže a tak dále. A konečně velikost území – také výhoda znamenitá.

Ale počet přece jen nerozhoduje ve všem. Máme dost příkladů, že menší státy vzdorovaly úspěšně větším a porážely je; stejně v literatuře a v umění, vůbec v celém oboru práce kulturní nezávisí kvalita jen na početní síle. Ukazuje se na význam měst italských nebo německé hanzы, na staré Athény, staré Židy a tak dále. Také byla položena otázka, zda národy veliké nebo malé jsou šťastnější; srovnávají se Holandsko, Dánsko a jiné s Ruskem, Čínou, Indií. Ale kdo a čím může měřit štěstí lidské?

Je v Evropě pět velmocí, velikých národů, dva jsou prostředně veliké a skoro třicet malých; abych to řekl jedním slovem: běží o to, aby ti velicí dali těm menším a malým pokoj! Už před válkou mě poutal osud malých národů; viděl jsem pro ně jedinou cestu – politickou součinnost a vzájemnost hospodářskou i kulturní. Za války, to se mně rozumělo samo sebou: máme-li být osvobozeni my, musejí být osvobozeny všechny utlačené národy; otázka malých národů mně byla právě otázkou světovou. Řekl bych to tak: veliké státy a národy jsou světové svou vlastní silou a početností; menší národy musejí být světové právě pro svou relativní malost a slabost. Dobrý

příklad toho, co myslím, je Malá dohoda, dnes už také Balkánská dohoda a jiné.

Důležité je pochopit, že moderní pocit nacionalismu se vyvinul zároveň s pocitem mezinárodnosti. Národnost a mezinárodnost se nevylučují, ale vyvažují se. Národové nejsou ohroženi mezinárodností, nýbrž druhými nacionalismy, jak jim říkáme, výbojnými. Moderní mezinárodnost, jak ji představuje Společnost národů a jiné organizace, je významným prospěchem právě po stránce národní.

Velké a malé národy – to konečně není dáno s platností nezměnitelnou; ti velcí se časem mohou stát relativně malými, malí většími až velikými. Máme dnes už slibné začátky vědecké populacionistiky; statistika podává státním správám, státníkům i historikům důležité číslice. Dnes už se administrativa a politika nemůže provádět nazdařbůh; musíme počítat s tím, kolik je obyvatel a jakých, kolik nezaměstnaných, kolik obyvatel se může ročně vystěhovat, a tak dále. Pociťujeme už, že Amerika nepřijímá naše emigranty jako dřív; na Itálii, Japonsku, Německu vidíme, jak působí obavy z přelidnění. Dnes se žádný státník a administrátor nemůže vyhnout problémům populacionistickým – i etikové, duchovní a lékaři se jimi zabývají. Další doklad k tomu, že politika, ať chce, nebo nechce, musí se stát politikou vědeckou.

Před válkou se počítalo, kolik přibude jednotlivých národů za padesát, za sto let. Francouzové byli prohlašováni za národ početně upadající. Dnes statistikové, a právě němečtí, ukazují, že počet německého národa také už klesá; budoucí Evropa prý bude většinou slovanská. Pro nás je důležité, že na Slovensku bude obyvatelstva rychleji přibývat než v historických zemích; naši Němci jsou o něco méně plodní než Čechové. To všecko má pro nedalekou budoucnost značný politický význam, a prozíravé vlády budou na to pamatovat.

Opravňuje ten početní růst Slovanů program panslávský?

Pozor na to slovo: program. Obyčejně bývá hrozně neurčitý – už Nerudovi se nelíbilo “slovanské žvanění”. Je přece tolik rozporů mezi slovanskými národy; i my je máme. Dnes jsou všichni slovanští národové až na Lužičany svobodní, budeme se tedy každý starat především o povznesení národa svého. Jako samostatný stát budeme usilovat o přátelství se Slovy; k tomu nás nutí i to, že máme společné odpůrce.

Nepodceňuju citovou hodnotu slovanské vzájemnosti; ale vidím v ní stupeň k vzájemnosti širší a nejširší. Už Kollár hlásal vedle vzájemnosti slovanské také vzájemnost s národy neslovanskými!

LÁSKA K NÁRODU

Často se u nás klade otázka po našem národním charakteru. Romantikové mluvili o holubičí povaze; dnes se spíš klade důraz na střízlivé, praktické rysy naší povahy. Tedy jací vlastně jsme?

Těžko říci. Jsem skeptický k běžným definicím národního charakteru; také k těm, které o sobě dávají jiní národové. Byl pravým Čechem Žižka či Hus, Chelčický a Komenský? Dobrovský, Palacký a Havlíček či Hanka a Jungmann? Četl jsem knihu švýcarského autora o dvojí Francii. Žaluje se na naši nesvornost, jakoby charakteristicky českou a slovanskou, ale Němci žalují na sebe doslova totéž. A tak dále. Problém stává se zavítější, ptáme-li se, zdali a jak se národní charakter v různých dobách mění, a jsou-li nějaké charakteristické vlastnosti, které zůstávají neměnné. Také padá na váhu, že od nejstarších dob podnes je značné míšení národů a plemen. Té takzvané “čisté krve” není, aspoň v Evropě ne.

A dál: jak a do které míry tvoří národní charakter poměry hospodářské – blahobyt, chudoba, potrava a zaměstnání, technika, kultura, náboženství a mravnost, hygiena a tak dále? A navzájem třeba přemýšlet; jak poměry hospodářské, jak náboženství a mravnost, jak kultura vůbec jsou určovány, a do které míry, národním charakterem? Je například matematika určována národnostně, má matematika francouzská nebo anglická nějaký zvláštní ráz, a jaký? Je katolicismus podstatně románský, protestantismus germánský, pravoslavlí slovanské?

Nepopírám, že národové mají svůj charakter duchovní i tělový, ale nepokládám antropologické a etnologické poznatky už za dost jisté, aby se z nich dala vykládat historie národů a budovat správná politika.

V naší historii chybí především skoro tři sta let plného a svobodného života politického a duchovního; z toho si vykládám jistou nehotovost naší politiky; neodvozuju naše nedostatky v politice z charakteru národa.

Za druhé, jako společnost jsme bez tradic; lidová tradice selství se láme a jiné nemáme; skoro všichni jsme vyšli z chalup a neměli jsme dosud pokdy se zformovat.

A dál: prosím vás, jak je tomu dávno, co se Moravané považovali za něco jiného než Češi a mluvilo se o “národu” moravském? A teď k nám přibyli Slováci a mluví se o dvou národech. A nešlo by pouze o postižení charakteru národa, nýbrž také charakteru rozmanitých krajů; jaký je rozdíl například mezi moravským Valachem a Hanákem? Proto opakuju: žili jsme v nesvobodě, a každá nesvoboda brání charakteru vyvinout a rozvinout se plně po svém

vnitřním zákonu.

To je vidět i na naší literatuře. Máme dobrou poezii, ale chybí nám román a drama. Na poezii stačí život osobní; román a drama předpokládají nashromážděnou zkušenost generací; romány jsou dílo celého století.

Ano – nějaká básnička, tryskající z pravého silného citu, ta se podaří mnohým básníkům. Ale to je právě vyjádření určitého citu osobního; něco jiného je román a drama – i epos, předpokládající umělecké pozorování národa, společnosti, tříd, stavů a tak dále. Na našich románech mi vadí jakási nezralost, omezená znalost života vlastního a cizího, málo světovosti. Málo se pozoruje.

Cizinci o nás říkají, že jsme nadaní, praktičtí, pracovití – nu, zaplať Pánbůh i za to. Opravdu, náš sedlák, náš dělník jsou z nejlepších; městské a intelektuální vrstvy jsou ještě nehotové, ale vždyť my, Češi, jsme se začali poměškovat teprve před šedesáti, osmdesáti lety – já to ještě pamatuju, jaké to byly skromné začátky, a mohu říci, jaký značný kus cesty jsme od té doby ušli.

Potřebujeme padesáti let nerušeného vývoje, a budeme tam, kde bychom chtěli být už dnes. Není to slepá důvěra v naši schopnost a houževnatost – naše historie, třebaže poněkud nepravidelná, fakt, že jsme se ve velkých politických bouřích udrželi a že jsme si za světové konflagrace dovedli obnovit stát, to všecko svědčí o naší politické schopnosti. Nemyslím, že přeháním, řeknu-li, že naše historie je jedna z nejzajímavějších – jsme chlapíci, ale často šlápneme vedle. Nacházím u německých antropologů lebeční a mozkové indexy řadící nás mezi první národy – nadaní jsme, jen co je pravda, ale jsme trochu nestálí, nedosti rozvážní a politicky, řeknu, zelení; a politická nezkušenost je živnou půdou demagogie, a té máme víc než dost. Mluvení o krizi demokracie a nedostacích parlamentarismu má do značné míry původ v té nedostatečné zkušenosti; odsud také to papouškování po cizích politických ismech – zkrátka nemyslí se dost po svém a po našem. Zvykli jsme si za Rakouska na negaci státu – to byl následek poroby; dokonce jsme si namlouvali, že už samostatnými býti nemůžeme. Tož to zase ne, s tím názorem jsem se nikdy smířit nemohl; ale věděl jsem, že lidé utlačení, nesvobodní, porobou deformovaní stanou se nelehko a ne obratem ruky svobodnými i duchem. Proto tolik lidí u nás stát neguje i dnes – nedůvěrou, odporem proti státní administrativě, špatným poměrem k celým vrstvám spoluobčanů – řečeno drasticky: jsou ještě lidé, kteří drží palec spíš zlodějovi než policajtovi. Naši lidé mají tradici vlasteneckou, pravda, ale mnohdy zůstali příliš nestátní, protistátní, až anarchičtí; neuvědomují si, že to je stav starého rakušáctví. Odrakouštět, to znamená získat smysl pro stát a státnost, pro státnost demokratickou. To musíme žádat nejen na byrokracii a vojsku, ale na všem občanstvu. A nejen českém a slovenském.

Demokracie má být živější a čipernější než starý režim – zvláště ta naše. My musíme mít pořád na mysli, že jsme malý národ v nepříznivém postavení zeměpisném; prakticky nám to ukládá, abychom se měli víc k světu, víc myslili, víc dokázali než ti druzí; čili podle Palackého: každý uvědomělý Čech a Slovák musí udělat třikrát tolik co členové národů velikých a výhodněji položených. Vemte si jen, že každý vzdělaný našinec se potřebuje naučit aspoň dvěma cizím jazykům – co to stojí času a práce, ale jaký to je také zisk nejen pro vzdělání, ale i pro praktický styk s národy! A tak je to ve všem: máme-li se ctí obstat, musíme všechno své úsilí politické a kulturní pořádně zintenzívnit. Ano, dá to práci; ale kdo si ji nechce dát, ať nepovídá o národě a vlastenectví.

Opravdová láska k národu je věc velmi krásná; u slušného a čestného člověka rozumí se sama sebou; proto o ní mnoho nemluví, tak jako slušný muž nevytrubuje do světa svou lásku k ženě, k rodině a tak dále. Pravá láska chrání, přináší oběti – a hlavně pracuje. A na tu práci pro národ a stát je třeba jasného, rozumného programu politického a kulturního – pouhé horování a rozčilování nestačí. Je přece rozdíl mezi vlastenectvím a vlastenčením; co se už Havlíček natrápil s tím jarmarečním vlastenčením, ale jako by ho pro mnohé nebylo bývalo!

Své vlastenectví musíme teď projevovat vědomou státností. Stát je sice náš, je náš podle historického práva, podle majoritního principu a z toho titulu, že my jsme jej vybudovali; ale máme značné minority, a proto si musíme být vědomi rozdílu státu a národa: národ je organizací kulturní, stát organizací politickou. Máme úkoly pro národ, a máme úkoly pro stát. Rozumí se, že nemohou být v rozporu. Ten stát jsme zbudovali my, my jej musíme umět vést a spravovat; je naším úkolem získat pro ideu naší demokratické republiky minority, se kterými žijeme. Jejich početnost a kulturnost ukládá nám i jim demokratickou dohodu. Postup vůči menšinám je prakticky dán naší vlastní zkušeností pod Rakouskem-Uherskem: čeho jsme nechtěli, aby dělali nám, nebudeme dělat jiným. Program otce národa Palackého platí pro nás i budoucí. Naše historie, politika Přemyslovců, svatého Václava, Karla, Jiříka musí být vzorem naší politiky vůči našim Němcům. Fakt, že jsme vůkol obklopeni velikým německým sousedem, nutí myslivého Čecha k politice obezřetné a přímo moudré.

Není někdy konflikt mezi láskou k národu a humanitou, řekněme jinak, mezi nacionalismem a humanitními ideály, jako je pacifismus. dorozumění národů a podobně?

Mezi láskou k národu, láskou k vlasti a humanitou není rozporu; mezi moderním nacionalismem a humanitou bývá. Už to cizí a nové jméno naznačuje, že vlastenectví, jak je požadovali a žili naši buditelé, je něco jiného než nacionalism dnešní.

Pokud běží o národní program náš, vzpomeňte si na to, co jsem vám řekl o vývoji Evropy a naší historie, že totiž musíme dělat politiku světovou, tedy být v živém a přátelském styku s ostatními národy. Naše národní probuzení je dítě osvícenství a pozdějšího romantismu, zrodilo se z humanitních ideálů osmnáctého a devatenáctého století, hláсанých ve Francii, v Německu, všude. Humanita – toť náš národní program, program Dobrovského, Kollára, Palackého, Havlíčka a už Komenského, králů Jiříka i Karla a svatého Václava.

Humanita nevyklučuje ani neoslabuje lásku k národu; mohu, ba musím milovat národ svůj pozitivně, ale nemusím proto nenávidět národy jiné. Pravá láska se nedokazuje nenávistí, nýbrž jen láskou. Člověčenstvo je souhrn národů, není něčím mimo národy a nad ně. Humanita, láska nejen k sousedům, nýbrž k člověčenstvu – jak si mám to lidstvo představit konkrétně? Vidím chudé dítě, kterému mohu pomoci – to dítě je mně lidstvo. Obec, se kterou nesu její starosti, národ, se kterým jsem spojen jazykem a kulturou – je lidstvo. Lidstvo prostě je větší nebo menší úhrn lidí, pro které fakticky, skutkem a ne jenom slovy můžeme něco dělat. Lidskost není v tom, že horujeme o celém lidstvu, nýbrž v tom, že jednáme vždy lidsky. Žádám-li od politiky, aby sloužila člověčenstvu, neříkám tím, aby nebyla národní, ale aby byla spravedlivá a slušná. To je všecko.

Ani jako jedinci, ani jako národy nejsme tu jen proto, abychom naplňovali své účely sobecké. Národ, který by žil jen pro sebe, byl by stejně ubohý jako člověk, který by žil jen pro sebe. Bez víry v ideje a ideály je život jedinců i národů jenom živořením.

To je ovšem politické krédo idealisty.

Kdepak, panáčku: realisty, ve filozofii i v politice. Politicky mně realism znamenal: neztrácej se ve vzpomínkách na slavnou minulost, usiluj o slavnou přítomnost; nedrž se jen hesel a slov, ale věcí, neboť pak můžeš věci zlepšovat a dávat do pořádku; nelítej v oblacích, ale drž se své země, je nejjistější a nejnepochybnější. Ať čemukoli sloužíš, drž se reality –

Jenom reality?

Ano; ale realitou je přece i duchovost, duše, láska, mravní řád, Bůh a věčnost. Teprve s nimi žijeme plný život v plné a celé skutečnosti, ať jde o život jedince nebo dějiny národů. Teprve ten plný život je bez vnitřních rozporů, teprve takový život má pravý a jasný smysl

– a je životem šťastným.

Ano.

4. MLČENÍ S T. G. MASARYKEM

Jak vznikaly Hovory?

“NECHTĚL JSEM LHÁT...”

Mnoho lidí se ptalo pisatele Hovorů s T. G. Masarykem, jak vlastně ty Hovory byly dělány: zda je pisatel na místě stenografoval, zda je zaznamenával den po dni a jak to vůbec bylo. Tedy jak to bylo a jak k tomu vůbec došlo.

Především se pisatel musí přiznat, že mu hodně dlouho ani ve snu nepřišlo na mysl, aby si nějak zaznamenal, co měl příležitost slyšet z úst prezidentových. Budiž to přičteno k tíži jeho nepořádnosti; nikdy s sebou nenosí notes, do kterého by si něco zapsal, nikdy si nevedl deník a má beznadějný nepořádek ve svých vlastních papírech a vzpomínkách. Znáte snad takové lidi a jistě od nich nečekáte, že by vedli řádný protokol o tom, co slyší nebo vidí.

Ale jednou – bylo to v Topolčiankách – přišlo celý den. Pan prezident se svými i s hosty seděl u krbu s hořícími poleny; rád se totiž dívá do živého ohně. A jak tak běží řeč, začalo se mluvit, jak to bylo za války a kdy se kdo octl v nejhorší situaci. “Má nejhorší situace,” začal pan prezident, “to bylo, když jsem za války přijel do Moskvy.” A pak vypravoval, jak ho naši z revolučního Petrohradu poslali do Moskvy, tam že je klidněji. Vystoupil v Moskvě na nádraží – slyšet střelení. Jde pěšky do hotelu, ale před nádražím ho zastaví kordón vojáků, prý nelze dál, střílí se tam. Přece se dostal na náměstí, a tam se z obou stran pálí z ručnic a kulometů, na jedné straně kerensští, na druhé straně bolševici. “Jdu,” vypravoval, “a přede mnou jde člověk, dá se do běhu a vklouzne do velkých vrat, která mu pootevřeli. Byl to hotel Metropol. Tož já za ním, ale zatím mně zabouchli vrata před nosem. Tluču na ně a volám: ‘Co to děláte, otevřte!’ ‘Jste náš host?’ volal na mne portýr. ‘Jinak vás nemůžeme pustit, máme obsazeno!’ Nechtěl jsem lhát, tož jsem na něho vykřikl: ‘Nedělejte hlouposti a pusťte mne!’ On se zarazil a pustil mne dovnitř.” A tak dále; pan prezident se rozpovídal a vzpomínal na obléhání hotelu Metropol, na boje v Kyjevě

a na "naše hochy", jak říká legionářům. Ale pisatele Hovorů upoutala jedna malá větička: to "nechtěl jsem lhát". Střílí se na moskevském náměstí, z obou stran cvrnkají kulky o dlažbu i průčelí domů, a profesor Masaryk stojí před zavřenými vraty hotelu, kam ho nechtějí pustit. Kdyby řekl, že je tam hostem, byli by ho pustili hned; ale on ani v tu chvíli, kdy jde o život, nechce lhát. A pak to vypravuje, jako by se to rozumělo samo sebou, jen suchou a malou větičkou: "nechtěl jsem lhát." To bylo všecko.

Tehdy poprvé zapsal a otiskl pisatel Hovorů slova pana prezidenta: jen pro tu jedinou malou větičku, aby nezapadla, aby si jí jednou někdo všiml, jak je krásná ve své prostotě a samozřejmosti. A pak mu zase nepřišlo na mysl, že by si měl zaznamenat, co takto občas slyší. Po léta na to nemyslel; až jednou – bylo to zase v Topolčiankách – seděl a povídal s panem prezidentem pod starými kaštaný; byl podzim, a co chvíli bouchl zralý, brunátný plod kaštanu o tvrdou zem. Přinesli poštu. Pan prezident četl své listy a také pisatel Hovorů dostal dopis. Z Německa. Amalthea-Verlag, nebo tak nějak. A pisatel Hovorů se dal do smíchu: "Tadyhle na mě chtějí, abych napsal váš životopis. Jako bych to dovedl! Na životopis musí člověk být aspoň trochu historikem, číst spoustu pramenů, ověřovat je a já nevím co ještě."

Pan prezident pokývl. "Psát životopis, pravda: těžký úkol."

Bylo ticho, jen ty zralé kaštaný pršely, až to kolem bouchalo a poskakovalo. Pisatel Hovorů si vzpomněl, jak pršely a klepaly ty kulky na náměstí v Moskvě a na hlavním bulváru kyjevském. "Ledaže bych," vyhrkl, "napsal to, co jste mně tak po chvílích sám o sobě vypravoval. To by také byl skoro životopis."

Pan prezident se smál. "Nu, dělejte si se mnou, co chcete."

"Ale to byste mi musel pomoci, kdybych něco nevěděl," naléhal pisatel.

Prezident vstal. "Co dělat, pomohu," řekl rezignovaně.

"Ale teď musím do práce. Visuri."

Tedy tak došlo k tomu, že začaly být psány Hovory.

Ano, ale aby byly napsány, k tomu chybělo mnoho. Když pisatel vyškrábal všechno ze své paměti, shledal, že ví slušně mnoho o dětství pana prezidenta, neboť na to prezident vzpomínal rád a často; o letech studií také bylo ledacos řečeno, ale pro další léta byl materiál hrozně kusý. Bylo nutno pana prezidenta nutit, aby o sobě řekl něco víc.

Zpravidla se ten zápas odehrával ráno v topolčianském parku. K deváté hodině vycházel pan prezident a rovnou přes louky k své oblíbené besídce na výsluní. Pisatel Hovorů měl už připraven svůj útok, obyčejně frontální. Nechal uplynout přiměřenou chvíli mlčení, a pak spustil: "Jak to vlastně bylo s tím rukopisným bojem?"

Prezident potřásl hlavou. "Nepěkné," řekl po chvíli a začal si čistit skřípec. Pisatel čekal, co přijde dál. Pan prezident zvedl oči. "Četl jste už dnešní noviny? Všiml jste si tam toho a toho –" A pak už byla řeč o všem možném, jenom o rukopisném boji ne.

Druhého dne si připravil pisatel jinou otázku: "A co jste dělal v devadesátých letech?"

"Chyby," děl prezident lakonicky, a tím považoval věc za odbytou.

Jak vidíte, nebylo snadné dostat z pana prezidenta mnoho podrobností o jeho životě, a než byly napsány Hovory, stálo to mnoho trpělivosti... u obou spolupracovníků.

Konečně bylo napsáno všechno, co pisatel slyšel; bylo toho málo a byla to samá mezera, ale co dělat.

"Mám to tisknout?" ptal se pisatel jednou.

Pan prezident pokrčil rameny: "Nu, proč ne?"

"Nechcete se na to podívat?" váhal pisatel. "Aby tam nebyly nějaké chyby."

"Když chcete," řekl pan prezident, a bylo to; tak se dostal rukopis do jeho rukou. Když z nich vyšel, bylo k němu připsáno mnoho nového Masarykovou vlastní rukou. Doplnky, nové vzpomínky, málo známé podrobnosti.

Pln radosti nad svým materiálem zpracoval to pisatel znovu. A zase to odnesl k ověření. Po náležitě době to dostal znovu. S novými doplňky, podrobnostmi i vzpomínkami.

"To nejde," protestoval, "vy s tím máte skoro víc práce než já!"

"Což to," řekl pan prezident.

“Ale jak já mám za to brát honorář?” bránil se pisatel, potěškáváje rozrostlý rukopis. “To by mělo být aspoň fifty fifty, na holport.”

Pan prezident jenom mávl rukou. To jsem to plácl, mrzel se na sebe pisatel Hovorů. To tak, nabízet honorář hlavě státu!

Ale příštího rána se hlava státu cestou k besídce náhle zastavila uprostřed louky s jiskřícíma očima. “Už vím,” řekl pan prezident, “co udělám s tím honorářem, který od vás dostanu. Zním jednu vdovu, má takové pěkné, čisté děti; té jsem vždycky chtěl něco dát – teď na to budu mít své peníze.”

Snad i toto náleží k historii Hovorů.

T. G. M. HOVOŘÍ A – MLČÍ

Pisatel Hovorů s T. G. Masarykem je si vědom, že by podal obraz neúplný a dokonce zkreslený, kdyby nenapsal tuto kapitolu. Jsou lidé, kteří připisují Hovorům věrnost skoro fotografickou. To tedy je omyl. Fotografie – nebo spíš zvukový film těch hovorů by vypadal asi takto: Besídka z březových dřev, zarostlá pnoucími růžemi a houštim jalovcovým. T. G. Masaryk sedí na hrubém sedátku, lokty opřeny o kolena, tahá se za knír a mlčí, myslí patrně na své věci. Také pisatel Hovorů mlčí, pokouje a myslí na své věci, třeba na sluníčko sedmítečné, které mu putuje po ruce. Konečně prezident zvedne hlavu, ukáže rukou dokola a řekne jenom: “To...” To znamená: jaký pěkný den, podívejte se na ty hory na obzoru, na ten javor už ohnivě zbarvený. – Pisatel Hovorů kývne mlčky hlavou, což znamená: ano, krásný den, není nad takové podzimní ráno; už i buky zežloutly – hele, veverka; tise, ať neuteče.

Nuže, nebylo těžko zapsat po paměti, co bylo promluveno za mnohých a mnohých takových dopolední; ale chybí tomu to ticho, to mlčení, z něhož se rodila slova a spřádal pomalý hovor. To mlčení tu bylo pořád, kladlo se mezi slova, uzavíralo věty; ne tíživé mlčení, při kterém není co říci, ale mlčení zamyšlené, mlčení člověka, který přemítá, který potřebuje spíš myslet na věci než o nich mluvit. A teprve pak, když domyslel, počíná mluvit: váhavě a pomalu jako ten, kdo překládá z myšlenek do slov; nejde to snadno, protože slova jsou někdy příliš těsná a někdy příliš široká, aby vyjádřila myšlenku. Proto mluví nerad, a když už, tedy skoupě, aby těch slov bylo co nejméně; pomalu, aby v zahloubané pauzičce bylo možno hledat slovo přesnější; přerývaně, protože myšlení nemá mechanickou souvislost mluvené věty. Bylo mnoho mlčeno, aby vznikly Hovory; jen jejich pisatel ví, jak jsou neúplné; nejvíc jim chybí ten kontrapunkt mlčení.

Je zářijové ráno; v besídce z březových dřev sedí starý prezident, drží čepici v rukou a hloubá. Z dědiny slyšet křik děcek, vysoko pod nebem pluje jestřáb, tiše se snáší list javorový. Prezident zvedá hlavu, jako by chtěl něco říci, ale ukáže jen dlouhým, důtklivým prstem dokola a vydechne: “To...” A já vím, co chcete říci: jak je to všechno krásné, a že máte rád slunce, zralost podzimu i veselý hlas života, a hlavně že v tuto chvíli myslíte na Boha.

Ano, ale jak to napsat beze slov?

T. G. Masaryk rozhodně není typ mluvný; nenáleží k lidem, kteří potřebují mluvit, aby mohli myslet, kteří myslí mluvením nebo psaním. Například rozenému řečníkovi se nejlíp vybavují myšlenky, když mluví, tedy z řeči samotné; řeč má svou souvislost a plynulost, která s sebou unáší samo jeho myšlení. Masaryk není rozený řečník. U něho je vždycky cosi jako mezera mezi myšlením a slovním projevem; vyjadřovat se mu není úlevou, ale spíš nepohodlím, neboť musí opouštět souvislost svého myšlení, překročit tu mezeru a tak říkajíc vnitřně se rozdvíjet: vedle myšlení ještě mluvit, hledat slova, překládat myšlené obsahy do představ verbálních; nejde to bez jisté usilovnosti a nejistoty, podobné nejistotě, kterou cítíme, máme-li levičkou dělat něco jiného nežli pravičkou. Často velmi určitou myšlenku vysloví jenom v obrysu nebo náznakově; často nedopoví větu, mávne rukou, pokrčí rameny nebo ukončí vágně “...a tak”; ze souvislosti mluvené překlouzne do souvislosti myšlené. Řečeno termíny mluvnickými, vyjadřuje se často v aposiopesích, kusých větách a anakolutech. A jeho interpunkce, to jsou zamyšlené kousky ticha. Nebud' netrpěliv, neskákej do těch odmlk; zase si z nich bude hledat cestu uvážené slovo. Myslivý člověk se nerozbíhá slovy, ale myšlením.

Řekl jsem, u Masaryka je citelné rozpojení mezi myšlením a slovním projevem; jemu stačí myslet, k vyjádření se musí sám víceméně nutit; v podstatě mluví nerad a ne lehce. To se v rázu jeho řeči jeví dvojím způsobem. Předně, když může, užije rád výroku už hotového, formulace, kterou se o věci vyjádřil už dřív; má mnoho svých ustálených rčení, jenom je postupem času zhušťuje a zkracuje – to jsou ty známé masarykovské brachylogie a myšlenkové zkratky. Nerad obšírně opakuje, co už má promyšleno a zpečetěno; proto své hotové úsudky shrne v cosi jako ideogram. Řekne-li třeba: “Nepěkný člověk”, je v tom všechno jeho odsouzení divných lidí a jejich způsobu života, všechen jeho nesouhlas i pohoršení; víc neřekne. Výraz “slušný člověk”, to už znamená

neobyčejně mnoho: mravní integritu, rozum, spolehlivost i mužnost, zkrátka spoustu dobrých a vzácných vlastností. "Krásný člověk", to už je to nejvyšší, co dovede o člověku říci; mimochodem, jaká antičnost je v těchto slovech chvály!

Druhý důsledek Masarykovy nemluvnosti je právě opačný: jistá tápavost ve slovním výrazu. Kde jiní stačí pro celý život se zásobou hotových vět, soudů a formulací a mají je vždycky a pro každou příležitost po ruce, Masaryk ustavičně hledá výraz, zaráží se před slovy, pronáší je jakoby váhaje, zda vyjadřují docela přesně a plně to, co má na mysli. Příznačné pro toto vyjadřovací úsilí je kupení synonym a homonym, obvyklé v Masarykově slovním projevu. Řekne třeba: "Stát, republika, demokracie potřebuje to a to." Tady vidíte, jak každým dalším slovem kontroluje, omezuje a doplňuje slovo předchozí. Stát, ano, ale stát republikánský; ano, republika, ale republika do všech důsledků demokratická; demokracie, ano, ale demokracie ztotožněná se státem a jeho řádem. Co chvíli najdete u Masaryka takový výčet pojmu po jeho obsahu i rozsahu, tu snahu definovat pojem současně s jeho použitím. Abych tak řekl, nemyslí a nemluví ve slovech, nýbrž v obsazích; proto ta kumulace slov, aby se dobral celé obsahové šíře a úplnosti věci, o které hloubá.

Má nerad verbalismus; vyhýbá se všemu, co se v řeči i v myšlení rodí z pouhé hry se slovy; vyhýbá se metafoře, analogii, opisu a zejména přepínání. Stejně má nerad i logickou hru se slovy, jako jsou umělé antiteze, pojmová dialektika, problémy utkané ze slov a verbální řešení. Potká-li se s něčím takovým, mávne rukou: "To je samá scholastika." Ne slova, ale věci: přeložte toto jeho pravidlo myšlení do řeči politické, a bude znít: ne slova, ale skutky. Jako nerad mluví, nerad i píše; jednou o sobě řekl, že "by mu stačilo poznávat a myslet".

A po své nemoci řekl: "Já byl rád, že nemusím s nikým mluvit. Aspoň jsem mohl špekulovat."

A když mluvit, tedy ne nadarmo. Vynoří se třeba v hovoru nějaká otázka; chvíli poslouchá a pak řekne: "O tom už je napsána ta a ta kniha." To znamená: nač o tom mluvit, můžeme-li si to přečíst? Nadmíru rád poslouchá, mluví-li o něčem znalec, ať je to znalec čehokoliv; všecko ho zajímá, pokud je v tom skutečné poznání. "To je zajímavý člověk," říká o těch, kteří mu mohou povědět něco, co dosud neznal. Tehdy si hová a poslouchá zřejmě potěšen; dokonce se jich vyptává, on, který má jinak vůči každému zvláštní ostych klást otázky; patrně mu otázky připadají jak cosi, co vniká poněkud násilně do mlčení druhých. Poslouchá pozorně nejodbornější výklad; potom podotkne: "Mně se líbilo, jak byl ten člověk plně ve věci a jak měl přitom oživený výraz v očích."

Nikdy nemluvit, co neznáme. Sám řekne každou chvíli, když narazí na něco, co leží mimo jeho obor: "Tož to nevím." "Nevzdělaný člověk," poznamená pohněvaně o komkoliv, kdo vykládá své rozumy a názory o věcech, ve kterých není dostatečně poučen a zkušen. To tak hned neodpouští. Daleko řidčeji, než je to (z důvodů praktických) v Hovorech zapsáno, užívá výpovědí apodiktických; spíš uvádí svůj názor slovy: "Myslím", "řekl bych to tak", "představuji si to tak a tak". Někdy neodpoví na otázku, pokrčí rameny, nu, nevím; a den nato uhodí rovnou: "Včera jste se mne ptal na to a to; přemýšlel jsem o tom, je to tak a tak." A ještě po mnoha dnech se vracívá k tématu: "Jak jsme onehdy mluvili o té a té věci: myslím, že bych měl k tomu připomenout..."

Řekl bych, jeho veškerá řeč má dvě základní polohy: jednak jeho jistoty, nepochybné principy, pravdy, na kterých se ustálil; ty vyjadřuje rozhodně, v brachylogické zkratce, neobyčejně zhuštěně, dávaje důraz sevřenou pěstí nebo energickým škrtem vztyčeného prstu. Druhá poloha je meditace, hledání, ustavičná cesta za poznáním, ustavičná kritika i autokritika. A já nevím, co ho z toho dvojího charakterizuje hlouběji: zda ta jasná, pevná, spolehlivá jistota člověka vědoucího a věřícího, nebo to nekonečné hledání a zkoušení pravdy.

Totíž v tom je to celé: pro něho mluvit znamená mluvit pravdu. Věřte tomu: sám styl, samy výrazové prostředky pravdy jsou jiné než styl polopravdy, lži nebo nevědomosti. Není tu co zakrývat nebo překlenout pouhými slovy, není co zkrášlovat a opentlovat; tady není slovo rouchem, které odívá myšlenku, nýbrž snaží se být myšlenkou samou, nechce být ničím jiným než zprávou o myšleném obsahu. Když Masaryk mluví, referuje o tom, co myslí; referuje věcně, střízlivě, pokud možno stručně, a dává pozor, aby se nenechal unášet slovy. Obvykle myslíme kuse, ale vypovídáme o tom celými, souvislými větami; vyslovujeme víc, než jsme skutečně mysleli. Proti tomu Masaryk hledí nejdřív domyslet myšlenku; výpověď musí počkat, nebo aspoň nebude předbíhat myšlení. Tempo, vazba i skladba jeho řeči jsou určovány tou neustálou prací myslivou; není tu ani automaticky běžící slovní mechanism, ani náhlé jiskření nápadů zrozených ze střetnutí slov; pomalu, slovo za slovem, za přemítavých prodlev vzniká mluvená věta. Taková věta není hotový formální a logický kadlub, do kterého se naleje trocha toho myšlení; nýbrž myšlení si teprve razí slovní cestu, zastavuje se, váhá, prodírá se kupředu svým vlastním směrem. Masarykova věta má být čtena pomalu, ne jedním dechem; dejte si s ní na čas, a vydá vám nejenom svůj celý smysl, ale i osobní přízvuk a duchovní typus toho, jenž ji vyslovil.

Řekl jsem, že v Masarykově mluvním projevu si myšlení pořád a pořád razí cestu svým vlastním směrem. Budiž

to zdůrazněno už proto, že po té stránce jsou Hovory důkladně zfalšovány. Ve skutečnosti nebyly zdaleka tak souvislé, jak vypadají; žádné téma nebylo vyčerpáno na posezení a tak po pořádku, jak je napsáno. Myšlení Masarykovo právě sleduje svůj vlastní směr; abych tak řekl, má svůj daný spád, po němž se vždycky dřív nebo později, ale skoro nevyhnutelně stáčí. Každý skutečný hovor se nakonec obrátil buď k politické praxi, nebo k Bohu: k činným starostem dne a zítřka nebo k věčnosti. Obvykle Masaryk "utekl" pisateli Hovorů od jiných otázek k těmto dvěma hlavním, které, jak se zdá, prožívá ustavičně; jsou přítomny, i když mluví o něčem jiném, a při nejbližší příležitosti se k nim vrací, hovoře – i tiše hloubaje. Ale ten dvojí terminus ad quem není antitetický; obojí je u Masaryka blizoučko sebe; je to jakoby jedna skutečnost, ale viděná jednou sub specie aeterni a podruhé sub specie činného dne. Víte, že zbožnost je Masarykovi především humanitou, láskou k člověku, službou bližnímu; ale také veškerá politika je mu uskutečňováním humanity a lidské lásky; od jednoho k druhému je mu jen krůček. Nikdy to dvoje nesměšuje, je cele věřící ve své zbožnosti a cele politický ve své politice; ale nikdy mu jedno a druhé není v rozporu, nikdy neslevuje z toho ani z onoho. Říká se tomu nekompromisnost; ale aby člověk mohl být tak nekompromisní, musí být opravdu jako z jednoho kusu.

Je vůbec charakteristické pro jeho myšlení i vyjadřování, že neuznává radikálních antitezí. Vykládá, dejme tomu, o demokracii a diktatuře; čekali byste, že vyhroťte pojem proti pojmu a položíte mezi ně zásadní rozpor, ale ne; zamyslí se trochu a dodá: "Ale nezapomínat, že ani demokracie se neobejde bez diktátu, že i diktatura se dovolává demokracie." A podobně ve všem. Není rozporu mezi teorií a praxí, nestojí proti sobě rozum a cit, nevylučuje se navzájem víra a věda, není konfliktu mezi politikou a mravností; nelze klást proti sobě tělo a duši, není dualismu mezi časným a věčným. Všechny ty uměle disjungované, do protiv vyhocené pojmy se navzájem sbližují, prostupují a doplňují v celé, úplné, konkrétní skutečnosti, z níž jsou vyabstrahovány. Důraz je právě na té celosti a úplnosti; je nutno přijímat skutečnost plně a brát ji celou: to je to, co Masaryk nazývá svým konkrétismem a pluralismem; jenže bylo by třeba názvu, který by nevyjadřoval jenom tu věčnost a mnohost, ale také tu celost, syntézu a vyváženost, klid a úhrnnost, nerozdvojenost, jedním slovem harmonii, jedním slovem klasičnost tohoto nazírání. Nepotřebuje smiřovat antiteze a překlenout protivy, protože je pojmově nevyrábí; nepotřebuje hledat konečnou celost, protože z ní vychází. Jeho noetika je noetika celosti: poznává celý člověk se všemi schopnostmi, které v něm jsou. Jeho metafyzika je metafyzika celosti: přijímá "hmotný svět i duchovní, vnitřní svět osobního vědomí a vědomí nesčíslných, přijímá svět duší, přijímá Boha". Jeho příkaz lásky je příkaz celosti: milovat cele a plně, milovat Boha i člověka, milovat všechny; jeho humanita je láska univerzální. Přítomná chvíle je kus dějin, žije v nás minulé i budoucí, žijeme každým okamžikem ve věčnosti: v tom je celost a plnost času a našeho života. Znovu a znovu, pořád a ve všem ta celost a úplnost. Je to, řekl bych, ideál statický: kde vše tvoří celek a úhrn, není život a nejsou dějiny ustavičným pohybem od něčeho k něčemu jinému, nýbrž zdokonalováním a prohlubováním toho, co trvá. To je to, co sám nazývá svým platonismem. Nejde jen o to, že je pohyb, ale o to, co se pohybuje a mění a co tedy trvá i v tom pohybu. A jak jinak pochopit to stálé, co trvá i ve vývoji, než jako plán, jako ideu účelovou? Vývoj není změna, nýbrž zdokonalování; ať nás nematou jeho nezdary a dočasné krize, – což nejsme teprve v počátcích vývoje?

Dejme tomu, klademe do protivy vědu a víru; věda vyvrací víru a chce ji nahradit poznáním. A tu zvedne Masaryk varovný prst: Je věda a věda, je víra a víra. Věda vyvrací víru slepou, pověřivou, nevědomou; a zase bývá věda mandarínská, sufisantní a polovědecká, která se domýšlí, že ví už všecko. Dokonalá věda a dokonalá víra se nevylučují. To je příznačný masarykovský obrat: ne protiva mezi vědou a vírou, ale mezi vědou a lživědou, mezi vírou pravou a uvědomělou a vírou povrchní, nemyslivou a modlářskou. Není rozporu mezi svobodou a kázní, ale je rozpor mezi svobodou anarchickou a svobodou pravou, mezi kázní otrokářskou a kázní vzájemné služby. Tak je to ve všem. Ve svém dovršení, ve své plnosti a dokonalosti se lidské ideály přestávají vylučovat; domýšlejšíce a dokonávající věci, dospíváme k jejich syntéze. Zase ten rys zvláštní klasičnosti: v celosti a úplnosti už není rozporů. Poznávající skutečnost líp a líp, řídící své konání stále důsledněji poznáním a láskou, blížíme se skutečně a činně, krok za krokem, k objektivní harmonii světa – k řádu božímu, jak jej nazývá věřící Masaryk.

Zvláštní je jeho pojetí času. Mluví třeba o politice a začne: "Podíváme-li se trochu nazpět..." Čekáte, že bude mluvit o počátcích naší republiky nebo o Körberovi, ale ne; to "trochu nazpět" je třeba římské císařství nebo středověká církev; celé dějiny jsou aktuálním argumentem, jako by se dály dnes. Dovolává se Platóna, jako by Politeia vyšla loni a byla ještě pořád poslední novinkou politické literatury. Čas, který ho obklopuje, je tisíciletý; zahrnuje celé dějiny lidstva i jeho budoucnost. A přitom myslí pořád dopředu: co bude zítra, za deset let, za staletí; veškerým svým konáním pokračujeme v dějinách a připravujeme budoucnost; proto se musíme ptát, co jsou to dějiny a kam míří vývoj budoucí. Je skoro prost vzpomínek; ještě o svém dětství se rád rozpovídá, jako každý starý člověk, ale jinak ho víc zajímá dívat se do budoucna. To je charakteristické pro jeho metafyzickou důvěru, že celý běh světa je vývoj k lepšímu a dokonalému. Zlatý věk není za námi, nýbrž je úkolem všeho lidského usilování; nesmíme být netrpěliví, že není na dosah našich rukou, a nesmíme ztrácet odvahu. Boží

mlýny melou pomalu, říká. Není-li tato trpělivá a statečná naděje pravý optimism, pak nevím, co tak pojmenovat. Ale nic z toho, co můžeme udělat už teď, není odročeno na budoucnost, a žádnou vírou, že za pár tisíc let bude lépe, se nevyzujeme z povinnosti uskutečnit už teď, nač stačí naše síly; i když žijeme ve věčnosti, žijeme opravdově a plně, jenom když zde a nyní pracujeme, poznáváme a milujeme. To je, řekněme, hlavní klíč k myšlení Masarykovu.

Tady nešlo o charakteristiku nebo dokonce rozbor Masarykovy filozofie, nýbrž o něco jiného: abyste měli na očích cosi jako duchovní pozadí nebo prostor, ve kterém se snovaly věty a kapitoly Hovorů. Pravda, bylo tehdy zářijové ráno, hodina desátá, rok ten a ten; před chvílí se skončila četba novin a za chvíli se začne úřední práce se vším, co "patří ke kšeftu" prezidentovu. Ale zatím nad touto besídkou z březových kmenů se klene jiný, tisíciletý čas; v té besídce mluví Platón i Augustin, věky a staletí se rovnají vedle sebe; pomalu, zamyšleně se rozumuje o tom, co se právě stalo – rozpadlo se římské impérium, vznikly a zanikly světovlády, osvobozoval se lidský duch; Hus usiloval o pravdu, Jiřík o mír a Komenský o vzdělanost; vše, co kdy bylo a co se dalo se světem i s námi, je bráno v počet, tak jako si ze svých ranních novin děláme obraz dne. Tož tak je to. Jako když se řemeslník dává do práce: rozhlédne se nejdřív po své dílně a po všem, co tu je a má být na svém místě. Ano, všechno je na svém místě: dějiny všech věků, hlasy všech učitelů, boží řízení i lidské úsilí. A tu prodlí ještě prezident u toho neb onoho a myslí už na svou práci.

Myslí na svou práci: tak a tak věci jsou, bylo by třeba udělat konkrétně to nebo ono. Ale nad tou denní politickou situací, kterou věčně a starostlivě prožívá, se zase klene cosi jako ohromný prostor: ta úhrnná koncepce lidství a božství, součinnosti a prozřetelnosti. Třeba se na něco hněvá, třeba mluví o denních starostech, třeba mlčí: pořád je tu ten celý veliký pořádek. Někdy to, co říká, zní skoro suše; žádná veliká slova, žádné ohnivé kázání, žádné pojmové čarování; jenom holá fakta, střízlivé definice, věcná kritika nebo praktický common-sense. Ale dáte-li dobrý pozor, uslyšíte něco víc; s každou tou větou spoluzní celý ten rozlehlý, pevný a krásně sklenutý prostor; každé slovo je článek toho nosného systému poznání, víry a lásky; je uděláno z látky země, ale náleží k výstavbě chrámové. Každou větu je možno potěžkat jako stavební kvádrík; ale pochopíme ji plně teprve tehdy, budeme-li mít na očích pilíře a sloupy, kladí i štít celé stavby. Teprve pak oceníme krásný a moudrý pořádek, jenž je uložen i v tom nejprostším kousku stavební látky.

To tedy je míněno tím, co jsme nazvali Mlčení s T. G. Masarykem. Nenaslouchejme jeho slovům, ale tomu tichému a hlubokému souznění. Teprve v něm je pravý a plný obsah, jeho celá i plná pravda. Třeba je řeč, nu, o něčem tak těžkém a pozemském, jako je politika; a přece i tady to souzní, je to tu mlčky a beze slov; neslyšíte hučení dějin i příkaz boží? Nezní s sebou platónská antika i Ježíšovo kázání lásky, veliký řád církve, ruch života světského, výdech osvobození i tichá trpělivost rozumu? Co všechno musí souznít, aby se zrodila harmonie! Číst Masaryka, číst jej harmonicky, to také je hovor a mlčení. Hovor o všem časném, na čem nám záleží. A tiché přemýšlení o tom, co je věčné. Kdo na to nebude myslet, nebude si s ním nikdy rozumět plně.

A NAKONEC – TROCHU HISTORIE

Prvá část Hovorů byla poprvé knižně zveřejněna v roce 1928, druhá 1931 a třetí 1935. Části první a druhé vyrůstaly z rozhovorů současně od roku 1926, část třetí se objevila poprvé v obrysu hovorů 1927. Tož celkem to bylo asi devět let vyptávání, uvažování, vzpomínání, vypravování a – mlčení.

II. JEDINEC A DĚJINY

PÍSEŇ PRAPORU

Modrá, rudá, bílá alej slávy stelou

A tak jásají, že zpívati se zdají

Svěží notou svou a písní rozechvělou;

Aj tu, pozvedni se, aj tu, větře, duj:

Rudá, modrá, bílá zpívají a vlají,

Yankee-Doodlem zvoní, Marseillaisu hrají,

Kvetou silně, sličně svým "Zde domov můj!"

Nebojsa 19. 12. 1918

KRONIKA PESTRÁ

Chceš-li, synu, zprávy slyšet,
uši sotva stačí ti.
Nevím, kde mám potom skončit,
nevím, kde mám začít.
Slunce si už zavedlo
zákon osmi hodin práce;
svítí do čtyř od osmi,
což je přec jen trochu krátce.
Jinak dosud teplo bylo
při pošmourné obloze.
Teprve nás zamrazilo
Rašínovo expoé.
Ožila nám Praha tuze,
táhne se sem mnohý lid.
O byty je velká núze.
Také Plocek hledá byt.* [Nabídky do redakce "N".]
Jediný kout prázdný zbývá,
snít a mlčet, kde se dá.
V parlamentě šeptají jen
zpravodaj a předseda.
Na Slovensku Károlyi
demarkační dělá čáry.
S tvými čáry, druhu zlý,
s tvými kouzly vari! vari!
Doktor Lodgmann a ti jiní
vydali se na cesty,
když se s námi rozloučili
hřejivými protesty.
V Prostějově hrůzám války
postavili korunu:
vztáhli ruku na svobodu,
vztáhli ruku na Munu.
Naše pluky v Rusku sic
nějaký svár s Munou měly;
mám-li to tak sprostě říc,
byl to zkrátka casus belli.
Svoboda je svoboda,
je však třeba pevné ruky.
Aby Muna volný byl,

zatknem prostě naše pluky.

Tomáše den požehnaný,
štedřejší než Mikuláš.

Co jsi chtěl a zač ses modlil,
národe můj, tu to máš!

Tomáš tu! Po čtyřech letech
z apoštolských přišel cest,
přinášeje v ruční tašce
(žluté) novou blahověst.

“Nebojsa” tu konstatuje,
lojální, jak dlužno, jsa,
že v něm do Čech navrátil se
největší náš Nebojsa.

Slávy bylo, hudby bylo,
lidu mnoho nadmíru.

“Ulice” svůj měla debut,
ale pěkně v špalíru.

V ten den vládl divný čas,
slunce, vítr, sníh i zima,
chvíli teplo, chvíli mráz,
zkrátka pravé české klima.

Radostnou tou novinou
kronika se končí pestrá.

Byli jsme a budeme,
jmenovitě na Silvestra.

Nebojsa 2. 1. 1919

VÍRA

Hlasatel humanitní myšlenky, o níž dr. Herben ve své krásné sněmovní řeči tvrdil, že se stane, jak doufá, budoucím evangeliem národů, zastával od počátku své veřejné dráhy názor, že jen v případech docela mimořádných je dovoleno odchýliti se od klidné evoluce a připustiti zbraň násilí. Tento jeho filozofický směr, tato jeho optimistická víra v lidský pokrok a vývoj uschopnily jej jako prezidenta, aby loď mladého státu našeho ochránil násilnických otřesů zprava či zleva, a my máme důvěru, že právě jeho pronikavý a dalekozraký kriticismus, posunující každou dnešní situaci do zorného úhlu budoucnosti, i nadále je přede všemi povolán k tomu, aby vnitřní naši politiku vyvaroval extrémů a aby v obtížných poměrech zachoval i hrdost národa rovnoprávného s ostatní Evropou, i důstojnost moderního, sociálním cítěním proniknutého lidství.

Národní listy 7. 3. 1920

VAŠEK PŘED PANEM PREZIDENTEM

Stalo se Vaškovi při jakési víceméně slavnostní příležitosti, že se s několika pány ve fraku octl poprvé ve svém životě před panem prezidentem. Než k tomu došlo, cítil slabý neklid, zda něco neprovede; ale v rozhodné chvíli, když pan prezident pěkně přišel po červeném koberečku, nechal se Vašek zcela odhodlaně strčit kupředu několika rukama, jež ho představovaly. V tu chvíli ho zaměstnávala jediná otázka: zda pan prezident a páni ve fraku také tak hrozně cítí benzín z jeho (Vaškovy) čerstvě vyčištěné vesty. Zatímco se marně hleděl dopídití nějaké jistoty v této otázce, konaly se obvyklé řeči; bylo to, jak bys četl noviny. Tu tedy měl Vašek dosti času

podívat se na tváře kolem dokola; shledal že civilní výraz úcty záleží v jistém vystrčení hlavy vpřed, mírném uchýlení k jedné straně, velmi potlačeném mrkání a podobně. Vašek si nebyl jist, je-li to docela slušné, ale začal si prohlížet pana prezidenta. Vždyť ho viděl tak zblízka poprvé.

A tu, na první pohled, přímo užasl: jak je ten pan prezident podoben svým podobiznám! Vždyť to ani není, jako by tady stál živoucí člověk; je to jako nový obraz nebo nová socha, která má být někde veřejně a slavnostně instalována. Vašek s výtvarným zájmem porovnával rys po rysu s tím, co viděl na tolika obrazech, a byl živě potěšen podobností tak dokonalou. Byl by ji určitě nahlas pochválil, kdyby zrovna nemluvili jiní.

Znovu se Vašek rozhlédl dokola po přítomných; mírně pokyvovali k pronášeným řečem a tvářili se tak neobyčejně místně a hodnostářsky, že Vašek teprve nyní si uvědomil: vždyť tady stojí pan prezident, hlava státu, představitel republiky! Výtvarný smysl Vaškův rázem ustoupil zmatenějšímu vědomí čehosi abstraktního; hlava státu, představitel, republika, to je něco obecného a symbolického, a ten, kdo tady stojí, není skutečný v tom smyslu, že by si na něho bylo možno sáhnout; je to spíše představa, obecnina, pojem, formule či co, a to, co se k němu mluví, jsou zas jen abstraktní pojmy a formule, celá událost není nic skutečného a opravdického; tohle kolem také nejsou skuteční lidé, nýbrž sami představitelé a reprezentanti čehosi veřejného a já sám, Vašek skutečný, soukromý a vaškovitý, jenž nejsem abstrakce ani představa, sem jaksi nepatřím... V tomto vědomí své zdrcující nepatřičnosti tuhne Vašek úctou a zaujímá výraz, o kterém předpokládá, že vypadá i veřejně, i slavnostně jako ty ostatní tváře.

Nyní mluví pan prezident. Vašek zvedne oči, ale ne až nahoru; neboť nechce být opovážlivý; upře je pouze tam, kde asi se končí běloučká brada pana prezidenta. Je tam bílá kravatka, čistá a klidná jako maminkino prádlo. A nad ní, vida, to je koštěný knoflíček. Obyčejný koštěný knoflíček, žádný veřejný reprezentant, ne, zrovna takový knoflíček, jako má sám Vašek na krku. Vašek k němu rázem pojme důvěru; oddechne si, je jako doma na půdě staré známé spolehlivé a intimní skutečnosti. Tenhle knoflíček nemá nic abstraktního a slavnostního; dívá se na Vaška po očku a přátelsky. A nyní, Vašek, ani sám neví jak, začíná také sám něco povídat; už se tu necítí nepatřičný, skáče kdekomu do řeči, vykládá své rozumy a stěží pustí k slovu samotného pana prezidenta. Ale ten už se uklání a odchází; a Vaškovi je najednou líto, že si nemohl víc popovídat a že už je po parádě.

Lidové noviny 1. 4. 1922

KOMUNISTICKÁ DUŠE

Komunistická duše je duše složitá. Jest to prokázáno již tím, že se v ní měšťák naprosto nemůže vyznat (ostatně by se správný komunista velmi proti tomu ohradil, aby byl chápán měšťákem). Ve svých dohadech o duši komunistické tápe tedy měšťák v nejtemnějších tmách a domnívá se, že duše komunistická je černá jako smůla pekelná, hořká jako koňský kaštan a palčivá jako jedovatý rytec, jsouc výhradně prosycena a rozpálena nepříznivými štavami třídní nenávisti. Není však tomu tak zle. V soukromí je duše komunistická naopak duší veselou a úsměvnou, jež se dovede líbezně kochati na věcech, nad nimiž by hned ztratila všecken humor tlustokožná a sádelnatá duše měšťáková. Například co je komunistovi podle Rudého práva "příjemným a veselým pobavením"? "Příjemným a veselým pobavením" je mu četba brněnských komunistických Šlehů, neboť ony bičují a mrskají všechnu "faleš, zradu a ničemnost vládnoucích vrstev". Jest jí tedy příjemnou a veselou zábavou dočítati se o falši, zradě a ničemnosti vládnoucích vrstev a miluje mrskání bičem. Kde by v jiné duši nad slovy o falši, zradě a ničemnosti tesklivě hrklo, tu se koutky komunistických úst roztáhnou k pobavenému úsměvu. Stojí-li tedy v Rudém právu, že "éra Masarykova je i v kulturním oboru vládou nejhoršího temna, pokrytectví a mravní korupce", není to myšleno tak tuze černě, ba ne, to je tu jen proto, aby byla komunistická duše příjemně a vesele pobavena. Je upřímně potěšena, když se dovídá o nejhorších hanebnostech, mrzkostech a gaunerstvech ve vládnoucích vrstvách a v éře Masarykově. A Rudému právu nutno je přiznati, že o tuto příjemnou a veselou zábavu svých čtenářů pečuje měrou štědrou, pilně a vydatně, udržujíc takto složitou komunistickou duši v ustavičném veselí.

Lidové noviny 18. 10. 1922

BLAHOPŘÁNÍ

Když byl člověk maličký, stávalo se mu několikrát do roka, že ho oblékli do nejlepších šatů, dali mu do ruky kytičku a strkali ho do dveří, až stál před dědečkem nebo babičkou, tatínkem nebo maminkou, a pak odříkal jedním dechem veršované blahopřání k narozeninám, a pak dostal hubičku a nový zlatník. Když potom dorostl na mladého chlapíka, tu ho již nikdo nestrkal do dveří a on sám nemyslel na to, že leta utíkají a že jsou dny, kterým se říká narozeniny a v nichž se člověk s trochu divným pocitem ohlíží na minulý rok a ještě dále zpátky, ba ještě mnohem dál zpátky; nemyslel na to a zapomínal podat ruku v takový den. A ještě později se také tak divně

zamyslí, když klopýtne o den, který nese datum jeho narození. Dnes bylo panu prezidentovi vyslechnout mnoho řečí, třeba ne veršovaných, ani ne odříkávaných jedním dechem. Ale jistě mezi nimi nebo po nich najde okamžik, kdy se trochu divně zamyslí a někam zahledí, někam a mimo tento čas. V ten okamžik by chtěl každý z nás jaksi zakašlat, aby se pan prezident vrátil do přítomnosti, a říci mu, a říci mu "to nejlepší", nebo "ještě mnoho a mnoho let", nebo něco jiného, syntakticky zmateného, ale lidsky nesmírně upřímného. A potom po špičkách odejít.

Lidové noviny 7. 3. 1924

* * *

V PŘÍŠTÍM ROZMACHU VYJDE ZAJÍMAVÝ článek Jaroslava Durycha Prezident Masaryk. "Jest přirozeno, že jako katolík mám jiný světový názor než prezident Masaryk"; ale "osud Masarykův jest skvělým mystériem. Proč to byl on? Proč to nebyl jiný? Kdo ho poslal? V tom jest tajemství, kterého nerozluští žádné vědecké zkoumání... Tím, že profesor Masaryk svolil státi se nástrojem Prozřetelnosti, nabyt právního titulu, aby se stal ve své vlasti prezidentem z boží milosti. Mystický, nadpřirozený vliv prozřetelnostního poslání Masarykova to byl, jenž způsobil v lidech změny představ a donutil vůli lidu k souhlasu s vůlí boží. Lze říci, že prezident Masaryk jest jediným ze všech prezidentů všech republik evropských, kterému titul 'z boží milosti' náleží. Jest velmi podobno pravdě, že jest též jediným prezidentem 'z vůle lidu'." – Probíraje se dále odpůrci Masarykovými, píše katolický autor na vrub katolické strany: "Názor českých katolíků, kteří se politicky organizovali ve své straně, jest po válce týž, jako před válkou. Nepočestil se. Víra jejich jest materialistická v nejhrubším a nejsurovějším smyslu slova. Předválečná nenávist k profesorovi Masarykovi se změnila v poválečnou nenávist k prezidentovi Masarykovi, kterému nic nebylo odpuštěno... Jest to rezistence pro dobro, čest a slávu katolické církve? Ne, jest to hnutí katolického předválečného materialismu. – Prezidentovi Masarykovi patří právní titul 'z boží milosti'. Lhostejno, jak sám o tom soudí, lhostejno, zda z toho činí a chce činiti důsledky... Tento titul jej staví na určitý hierarchický stupeň, a toto postavení jest závazno pro veškerou hierarchii světa. Má tedy nárok, lhostejno, zda jej zdvihá či nezdvihá, na určitý podíl hierarchické úcty, vladařské úcty. Touto úctou jsou mu povinni všichni lidé, ať lid, či hierarchie. Nezachovávání této úcty jest porušením subordinace proti hierarchii veškeré." – Takovou řeč jsme dosud z katolického tábora neslyšeli.

Lidové noviny 6. 11. 1924

MUŽ NA OBRÁZKU

"Stařec na hoře", jak si sám někdy žertem říká, samotářský myslitel a básník v zátíší moravského městečka, člověk z nejhlubších a nejobsáhleji poučených tohoto světa, se rád chopil nadhozeného tématu o T. G. Masarykovi.

Ti dva výjimeční duchové se sešli jen jednou a celkem jen náhodou; tehdy profesor Masaryk měl kdesi nablízku přednášku o Havlíčkovi a po ní si zajel do moravského městečka, aby navštívil hloubavého básníka. "Totiž aby se podíval na zdejší zámek postavený od Questenberga," vykládá básník skromně. "Tehdy byl zdejší park lépe udržován a stál skutečně za podívanou. Snad někdo tenkrát profesorovi Masarykovi řekl, že tu bydlím, a on mi vzkázal, mohl-li by se mnou mluvit." Mohlo to být jedno z nejzajímavějších setkání, jakých je málo; ale patrně bylo příliš mnoho lidí kolem; zdá se, že toto jediné setkání zůstalo neuzavřenou epizodou.

"To je neobyčejné, jak Masaryk dovede poslouchat," vypravuje pozorný samotář. "Nechává mluvit lidi, ale ptá se jich tak, že je přivede kam chce." Ale bylo tam jistě mnoho lidí, nebylo snad možno se shovořit. "Od té doby jsem ho neviděl. Dívám se někdy na obrázky v časopisech, kde bývá fotografován při audiencích nebo na slavnostech. Na takovém obrázku vidíte jenom jeho. Ten pán, co s ním sedí, může mít frak krumplovaný zlatem a může být pokryt řády, ale přece ho není vidět vedle něho. Tolik je na něm světla a významu, že vedle něho každý mizí, i kdyby byl sebenáderněji pozlacen."

"Nebo když je na obrázku, jak vstupuje do automobilu. Dělá to tak samozřejmě a elegantně a zůstává tak vzpřímen, jako by mu to bylo zvykem od dětství. Tomu se člověk nenaučí, to je vrozeno. Všimněte si na fotografiích, jak vstupují do automobilu ministři a jiní velcí páni, jak přitom sehnou hlavu a stáhnou k sobě lopatky, jako by čekali, že teď dostanou palicí do hlavy. Je vždycky nad ostatní –"

"Vlastně bych mu neříkal, že je filozof; ale to, co napsal, vykonal a prožil, je materiál pro českou filozofii. Jemu by filozofie nestačila, protože byl určen k jednání. Je to člověk tohoto světa..."

A samotářský básník povídá s očima zářícíma: "Masaryk je kníže, rozené kníže. Je to aristokrat myslí i tělem. Mluvíme o demokracii a zapomínáme, že i my jsme aristokratická rasa. Vzpomínám si na hochy a děvčata třeba z

Polabí, jaká je to tělesná šlechta, jaká urozenost – – Masaryk se zrodil knížetem.”

*

To je vše; ale tento srdečný a lidský podiv Otokara Březiny k prezidentu Masarykovi může být komentářem ke všem obrázkům, jež kdy přinesly a ještě přinesou tu štíhlou, vážnou, přímou postavu s nevelkou a neschýlenou, už svítivě bílou hlavou. Většina z nás a z příštích nepozná prvního prezidenta jinak než na obrázcích; ale ať je na nich cokoliv a kdokoliv jinak, budeme na nich vidět jen jeho. Už nebude bělejší, ale bude vždy více svítit jemností a významem vedle všech vyšívaných límců. Co takových pozlacených a vyšívaných kabátů se už vystřídalo za tu nedlouhou historii republiky; ale ona tvář na obrázcích, vedle níž všechny ostatní se ztrácejí, se prosvěcuje pořád jasněji a určitěji, obestírána zvláštní vznešeností věku. Knížectví rasy – ani toto slovo básníkově nebudiž řečeno nadarmo; tělesná urozenost, jež v pětasedmdesáti letech zastiňuje těla mladší a hmotnější, i to je vysoký příklad pro nás a pro příští. Bojíme se mezi sebou užiti slova “aristokracie”; osamělý básník vložil do něho všechnu jemnost a dokonalost, grandezza a nadřadenost; neboť v obraze jednoho muže zahlížel dokonalost rasy. Skoro bych věřil, že podivuhodný samotář v té chvíli hleděl hlouběji a uctivěji než slavnostní řečníci dnešního dne.

Lidové noviny 7. 3. 1925

Z MORAVSKÉHO ZÁJEZDU

Při vítačce kdesi na Slovácku přivedli k panu prezidentovi pěknou stařenku sedmdesátnici: “Tož to je, pane prezidente, tá Maryna, šak ta, co s vámi zamlada zpívala na kruchtě.”

Pan prezident se dobře upamatoval: “Tož to jsi ty? Pamatuješ, jak jsme tenkrát provedli v kostele to a to cigánstvo?”

“No ja,” povídá stařenka, “šak jsme tenkrát za to obá dostali na –”

A před celou suitou vyletělo slovo jistě nečekané.

*

Jinde v rodném kraji uvítal pana prezidenta starosta obce; když bylo po proslovu, hovořil s ním pan prezident, jak už to bývá, důvěrněji.

“A máte rád zahrádky, pane prezidente?” vyhrkl starosta znenadání.

“Mám,” povídá pan prezident.

“Tož to jste sem měl přijet loni,” spustil starosta káravě. “Loni jsem měl pěknou zahrádku, ale včil nemám.”

*

Při recepci v Brně shovořil se pan prezident s malířem Frolkou. Když už mu na odchodu podával ruku, řekl Frolka honem: “A dojdete někdy k nám, pane prezidente?”

“Dojdu,” slibuje pan prezident a odchází.

Malíř Frolka září, ale nedá mu to, ještě jednou se vrací k prezidentovi: “Tož jistě dojdete?”

“Jistě dojdu,” dotvrzuje pan prezident.

Avšak Frolkovi to ještě nestačí; vrací se znovu a postaví se zešířena před pana prezidenta: “Tož ruku na to?”

“Ruku na to,” musil říci pan prezident, aby mu Frolka uvěřil.

Jak vidět, pravý Moravan to chce mít na beton. Také národní rys.

Lidové noviny 7. 3. 1925

PARÁDA

Ráz dva, ráz dva, nápadně rychlým pochodem defiluje pěchota ve čtyřech proudech; ty přílby vypadají z dálky jako trsy václavek nebo opěnek, jako kloboučky hub, jako skafandry; je na nich něco nelidské ho, a hoši, kteří je mají na hlavách, zdají se podivně malí, krátkí, sražení, zavalitě nahrbení chlupatými telaty; jsou jako nějaká drobnější, ale plecitá rasa, jako bojovní mravenci táhnoucí v hustém šiku, ráz dva, ráz dva. Těžší a větší, strojově přesní nastupují četníci; ráz dva, ráz dva, jdou stejným tempem, ale po spěchu mladého vojska je to pádný krok mužů. Dráha je nyní prázdná, jen prezidentova vlajka pleská v prudkém větru.

Řinčivě najíždějí děla, kovová tíha masívně poskakující po cvičišti; není už slyšet hudbu, ale tragické nárazy kovu,

rachot, řehtání kovu. A za drtivou hmotou děl lehkým poklusem letí jízda, nesčetné tančící nožky, dojem snadnosti, lehkosti, okřídleného pohybu.

Jakže, již je po všem? Divák na tribuně by chtěl vidět ještě jednou tolik uspořádané síly. Neboť tato podívaná je krásná.

*

Ale přesto se obracíme stále tam, kde stojí prezident, velmi štíhlý ve svém černém kožíšku. Před chvílí projel před tribunami na své hnědce, mírně schýlen v ramenu, ale pružný a lehký jezdec. Jeho jízda není jízda vojáka, poněkud tvrdá a tuhá; jede lehce a měkce, vzdáváje čest praporům; za ním generalita a ministr Udržal, statný na koni jako kozácký hetman. Myslím, že málokterá republika světa vidí prezidenta a ministra vojenství cválat na koních před frontou vojska. Dává to chvilku zapomenout, že jsme republika po čertech civilistická; je to okamžik, kdy se všichni cítíme trochu vojáky – tak jako se jím jistě cítí pětasedmdesátiletý, běloučský pán, klusající na koni před pěkným mladým vojskem.

Lidové noviny 8. 7. 1925

NA VRCHOLU

Masarykovu Světovou revoluci můžete číst jako politické dějiny našeho osvobození; můžete prodlít u rozsetých myšlenek moudrého politika a vyčíst z nich jeho filozofický obraz světa; nebo posléze objevíte – takřka jen v narážkách skoupě a málomluvně – dramatický děj jednoho lidského osudu, jemuž bylo přáno se vrcholně rozvinout. Musíte většinou číst mezi řádky; autor těchto pamětí až příliš mimochodem se dotkne svých osobních radostí a zrovna mocí potlačuje své osobní žaly; nechť se opominout nic z toho, co činil, jaksi spolkně skoro vše, co cítil a prožíval v úzkostech i únavě, úspěších i zklamáních; je ponecháno čtenáři, aby se docítil osobního života pod chladným a přesným tónem faktů i myšlenek.

Jen na jednom místě se prodere samo nitro člověka, přetížené vším, co mu bylo zažití; je to zpověď, je to účtování, je to jásot i stesk dovršeného života: zde je dramaticky vrcholná chvíle jeho pamětí. Na palubě Carmanie, prostřed hučení širých vod, prochází se prezident Masaryk; byl právě zvolen prezidentem; poprvé po staletích se českému člověku dostává pocty suveréna; veliké úsilí, dílo staletí, vykoupení národa je dokonáno. “Nebylo mi do řeči – celé dny jsem chodil po palubě.” Chtěl být sám, aby si mohl “někdy i nahlas” v záchvatu radosti skandovat, “že jsme svo-bod-ni a že máme svou re-pu-bli-ku!” Myslím, že to radostí křičel do mořského větru a že by byl i skákal, kdyby – inu, kdyby právě si nebyl vědom s trochou spoutanosti, že nyní je “člověkem veřejným a oficiálním, oficiálním stále a všude” a že “ztratil svou osobní svobodu a soukromost”. Po čtyři leta putoval po světě a ustavičně jednal, vážil šance, vedl válku, úzkostně vyhlížel možnosti a stěžil “za celou dobu pořádně spal pět nocí”; ne, po desítky let předtím se připravoval právě na tuto úlohu; a nyní se vrací jako prezident státu touž vodní cestou, kterou před čtyřiceti lety plul jako mladý a neznámý profesor s hlavou plnou neurčitých nadějí. Toto tedy je splnění díla čtyřiceti let. Málokterý ze smrtelníků se kdy dožil takového vyvrcholení osudu. Není to štěstí? “Šťastným, šťastnějším jsem se necítil,” dozrává muž na vrcholu života. Není mu do řeči; neboť jest mu mluvit se sebou samotným.

Z výše tohoto nejvyššího okamžiku se ohlíží na svůj vlastní život: na vše, co činil a často ani činiti nechtěl, na okliky, jež se zdály blouděním, na možnosti, jichž nemohl užít a jež se zdály ztrátou. Vše, zřeno z tohoto vrcholu, zdá se podivně konvergovati právě k tomuto naplnění díla; trna cítí muž ruku Prozřetelnosti, která ho přese vše vedla. “Z celého svého života jsem si shledával příklady, jak se mně mé plány nedařily, a jak přece a přesto výsledky mého usilování byly lepší než mé rozumy.” Dovedete-li se do toho vžít, je to uspokojení, ale drcené pokorou; je to nikoliv pyšné, ale rezignující poznání, že život byl přese vše dobrý a účelný. To není Masarykovo, to je lidské; jenže výjimečnost případu Masarykova dává tomuto poznání velikost symbolu.

Snad by byl šťasten, kdyby prožíval jen triumf okamžiku; místo toho setkal se na vrcholu sám se sebou a s dlouhými desítkami let, se všemi událostmi a snahami, jež vystupovaly z minula. Žádná koruna a žádný triumf neučiní šťastnými prožitá léta. Není to štěstí; je to prozářený stesk, že to tak bylo a že teprve nyní je to dobře. “Těšilo mě poznávání vnitřní souvislosti, chcete-li logiky, dlouhé životní činnosti.” Musel to být jemný a rozechvěný cit; byla to zvláštní radost objevovat skryté vztahy v minulém životě; leckterá událost zazářila v novém světle, – “celý život jeden rozum-nerozum”. Toto osamělé zúčtování v nejvyšším okamžiku byl snad psychologický vrchol života Masarykova.

Ale již v nejbližších chvílích, ještě na palubě Carmanie, rozjíždí se tento neúnavný mozek svou cestou; muž na výši života nalézá před sebou opět nové úkoly a problémy, opět zařaduje a váží, jedná a učí, když byl na

nejvyšším bodě potkal sebe sama.

Lidové noviny 8. 10. 1925

GRAFOLOGICKÝ ŽIVOTOPIS T. G. MASARYKA

Ve své Vědecké grafologii rozebírá Robert Saudek písmo prezidenta T. G. Masaryka ze šesti různých dob jeho života v rozhraní 46 let. Své výsledky shrnuje takto: Nejnapadnějším znakem všech šesti rukopisů jest neobyčejná stálost všech téměř znaků písma a neobyčejně malý stupeň měnivosti. Je zde tedy přímo pravděpodobná vnitřní vyrovnanost a harmonie, pevnost, spolehlivost, věrnost, přirozenost, věcnost a důslednost. K tomu se druží vysoká inteligence, duševní jas, kritický smysl, silná originalita, osobní skromnost a velká přirozenost. Na počátku byl tu ryzí "charakter učenecký", vyznačený přesností pedantskou, horlivou pílí, věcností a beznáročností. Byla v něm tenkrát jistá váhavost a vnitřní nejistota, nebyl ještě pánem svých vyjadřovacích prostředků, bál se, že svých poznatků nevyjadřuje jasně a výrazně. Brzo však roste jeho vnitřní jistota, jeho vědomosti se množí, dostává se jim nové potraviny z cizích kultur, jež dovede harmonicky asimilovat. Hrnou se mu nové myšlenky, začíná se perioda skutečně tvůrčí. Vnitřně stojí na rozcestí mezi čistě myšlenkovou systematickou prací duševní, již si vytkl jako cíl, a prací uměleckou, nesystematickou, volnou. V tomto vnitřním boji silou sebekázně a sebekontroly se rozhoduje pro první směr. Po letech mizí živel čistě obrazotvorný, ustupuje systematicky školené práci myšlenkové; jeho myšlení se stává střízlivějším i věcnějším a zachovává si tuto vlastnost až do stáří. Pomalu a jistě množí se oblasti cizích duševních kultur, jež vstřebává; vedle anglosaských živel jsou to hlavně vlivy slovanské, v prvních desetiletích i německé, jež se později rozdrobují. V sebekontrolě a nadvládě rozumu nad citem je dominující vlastnost jeho bytosti; proto si při vši horlivosti práce a mnohostrannosti zaměstnání zachoval smysl pro detail. Teprve v přítomné době ho více zaměstnávají velké směrnice problémů, které formuluje se zvláštní pozorností a počíná se odvracet od drobné práce, jež dříve zaplňovala jeho bytost.

Lidové noviny 21. 4. 1926

INTERVIEW S PREZIDENTEM MASARYKEM

Pane prezidente, těch několik otázek, které bych vám rád dal, obsahuje výzvu, abyste nás občany tak trochu posoudil, a pokud je třeba, také napomenul.

My se teprve musíme učit být občany; vznik našeho vlastního demokratického státu nám přinesl toho tolik, že v tom ještě neumíme chodit, tak jako v novém kabátě. Vy máte, pane prezidente, právě v těchto věcech zkušenosti, které vám dal široký svět i vaše postavení. Nedávno jste v jiném interview mluvil spíše k politické veřejnosti; dnes vás prosím, abyste nám, obyčejným občanům, řekl, v čem nejspíše chybujeme a jak si máme vést, abychom dělali a pomáhali dělat kus té rozumné a poctivé politiky, kterou jste nedávno žádal.

Poznávám už z toho úvodu spoluautora Ze života hmyzu a filozofa pragmatismu. Těším se, že český spisovatel má tak živý politický smysl, že se nerozpakujete, když toho uznáte potřebu, vystoupit na politickou arénu. Pokračujete ostatně v nejpěknějších tradicích českých spisovatelů, a proto prosím, dávejte mi své otázky.

Nezdá se vám, pane prezidente, že náš občanský život je přepolitizován?

Zčásti ano, zčásti ne. Vkládáme do svého denního života a styků poněkud mnoho politického stranictví a zanášíme stranické zájmy i do oblasti, kam se to nepatří: do věcí kulturních a hospodářských, do veřejných funkcí apod. Méně politického stranictví a víc věcnosti, víc respektu k osobním schopnostem, víc zájmu o své vlastní kopyto, to by našemu životu jenom prospělo. Stranickost není politika, jistě ne politika pravá a rozumná.

Na druhé straně však ten náš denní občanský život není dosti zpolitizován ve smyslu demokracie. Dosud jsme si plně neuvědomili, že naše obcování s lidmi, že vykonávání našeho povolání, vůbec způsob, jak jednáme a žijeme, to vše že je také politickou funkcí každého občana. Demokracie, tudíž demokratická politika se má v tom občanském životě jevit jako slušné obcování, jako snášelivost, jako schopnost diskutovat a ne se hádat. Rádi naříkáme na poměry a na tu republiku; nezapomínejme, že republika bude prostě taková, jaká bude většina občanů. Politicky myslet znamená myslet rozumně, počítat se skutečnostmi; připouštím, že to není snadné; se skutečnostmi bude správně počítat ten, kdo politický život pozoruje, kdo politické skutečnosti si konstatuje, aby do běhu událostí mohl vsahovat. Počítat se skutečnostmi neznámá pohodlně a ledabyly přijímat, co doba a okolí nám podávají, nýbrž skutečnosti rozumně a energicky pozměňovat, kde a kdy toho je potřeba.

Demokracie předpokládá obecný smysl pro pořádek.

Mluvíme-li vážně o demokracii, nemohu nevzpomenout jednoho vážného faktu: máme dvě veleobce, které

překážejí normálnímu vývoji demokracie: Kocourkov a Hulvátov.

Jenže mnoho lidí se přiznává, že jsou politikou znechuceni. Pořád ty aféry a inkriminace, ty osobní a partijské mejdany, ty nářky z politického zákulisí, to všechno nám bere důvěru k politice. Nemá obyčejný a slušný občan pravdu, když se k politickým věcem obrací zády?

Nemá pravdu. Má povinnost pracovat k nápravě – pracovat, nejen mluvit! A to politikaření není politikou. Bylo psáno ve vašem listě, že politika je hospodařením na velkém gruntě; ale politika je také hospodařením na menších gruntech, v zemích, krajích, v okresech a v obcích. Ten vybičovaný a výlučný zájem o politiku Prahy, zájem o politiku několika osob, které často jen na chvíli jsou v popředí, není nic zdravého. Mělo by se míň mluvit a víc dělat. Víím, že dobré slovo je také čin, ale to mluvení a psaní, kterému se obyčejně říká politizování, tím činem není. Starat se všude v obcích a ve všech autonomních institucích o takové věci, jako je bydlení a školy, cesty, čistota ulic, zdraví lidu, šetrné hospodářství atd., to je ta pravá politická činnost, k níž je povolán každý rozumný a činný člověk. Kus dobré samosprávy, to je také politický čin. Proto velmi oceňuji zdravý lokální patriotismus a rozumný regionalismus; tím si lidé zvyknou chodit politicky po zemi a ne v oblacích a naučí se měřit přísněji a spravedlivěji práci svých volených zástupců i tu takzvanou vysokou státní politiku.

Ale vždyť si zrovna naopak, pane prezidente, zvykáme přesunovat všechny veřejné věci na stát. Všechno má pro nás dělat stát, na všechno voláme vládu: stát se má postarat o naše zdraví, stát nám má spravovat střechu nad hlavou, stát má všechno subvencovat, pořád stát a stát, a my nic. Proto se zlobíme nejdřív na tu republiku, když nám něco chybí.

To jsme dělali už za Rakouska. Tenkrát jsme hleděli dostat domů něco z toho, co jsme tehdejšímu, ne našemu státu dávali ze svých kapes; avšak dnes máme stát svůj, a koneckonců všechno, co nám dává stát, dává nám z kapes našich. Proto by bylo důkazem politické zralosti občanů, kdybychom dovedli co nejvíce postavit, zařídit a udržet v chodu sami bez byrokratického aparátu státního a přitom laciněji nežli stát. V tom si můžeme vzít za příklad Anglii nebo Ameriku s jejich vyvinutou svépomocí. Čím větší je iniciativa občanstva, tím dokonalejší je demokracie.

Je to psychologicky a kulturně zajímavá věc, ten takzvaný etatismus ve velkém i malém; vzpomínám si bavorskou anekdotu (patrně běží o vlastnost i jinde zdomácnělou) o vesničanech, jimž se bořil most a jenž musil být spraven: poslali k úřadu deputaci, aby slavný úřad je milostivě ráčil donutit spravit ten nebezpečný most, neboť se na něm už stalo několik neštěstí...

Ale při tom celém etatismu se náš průměrný občan dívá na státní aparát hodně skrze prsty; často se u nás ukazuje přímo chronická podrážděnost a rezistence vůči úředním orgánům. V čem to, pane prezidente, vězí?

I to je zvyk z Rakouska, ta nechuť k úřadům. Tím, že přestane dřívější vměšování státu do každé maličkosti, tyto poměry se zlepší; například občanstvo už dnes počíná posuzovat policii jinak než za Rakouska, protože už není tou politickou a represivní institucí. Občan pochopuje, že policie pořádková, správní, musí být. A tak je to ve všech oborech správy, pravá demokracie je součinnost občanů a úřadů. Neříkám, že už je všechno v pořádku. Potřebujeme reformy správy, již naše veřejnost nevěnuje dosti zájmu. Styk občanů s úřady nutno zjednodušit; tím odpadne mnoho té zbytečné zlobivosti. Na druhé straně občan si musí odvykat ten schválný negativismus k úřední mechanice, bez níž přece stát nemůže fungovat. Co největší vzájemná ochota a důvěra úřadů a občanů, to je nejjistější politická konsolidace státu a ve státě.

Ale to je právě to, že si snad někdy dosti neuvědomujeme, co ten stát znamená. Národní vlastenectví je v nás starší a živější než státní vlastenectví; neřekl byste, pane prezidente, co nám tady chybí?

My jsme právě svůj stát neměli a žili jsme dlouho spíš proti státu než pro stát; nové, dorůstající generaci vědomí demokratického a republikánského občanství bude již samozřejmější než generaci odstupující. To občanské vědomí a sebevědomí, ta úcta k důstojnosti státu – k sobě! – nám teprve musí přejít do krve. Jsme v situaci, že národ a stát se nekryjí; máme značné národní minority, a odtud naléhavý úkol prozíravých politiků upravit minoritní problém co nejdříve tak, aby všichni občané našeho státu mohli být zajedno v tom uvědomělem občanství. A rozumí se, že toho nejsnáze a nejjistěji dosáhneme, jestliže náš stát, jeho administrativa uvnitř a jeho politika navenek budou, stručně řečeno, vzorné. Podle pravidel demokracie, podle principu majority jsme my Čechové odpovědní z vývoje státního uvědomění nás samých a všech občanů republiky.

Jako spisovatel smím zakončit otázkou o naší žurnalistice. Jak, pane prezidente, o ní soudíte, že dostává svým politickým úkolům?

Každý národ má svůj typ žurnalistiky. Mám-li mluvit k věci, tož bych řekl, že naší žurnalistice nechybí politického

smyslu, spíše naopak; ale má tu zvláštnost, že více poučuje a káže, nežli zpravuje. Jinde je hlavním cílem žurnalistiky rychlé zpravodajství. Když například jinde vypukne velký požár, jako v Mikulově, listy pošlou na místo své zpravodaje a fotografy, aby podaly svým čtenářům spolehlivý obraz. A myslím, že požár, povodně atd. jsou pro občanstvo důležitější než ty pikanterie politického zákulisí. To se u nás teprve začíná. Je ovšem snadnější a pohodlnější stále stranicky kázat než pozorovat a pozorované přístupným slohem popisovat. A nejpohodlnější je vlastenčit; již Havlíček přece bojoval proti tomu vlastenčení hubou, přejí si vlastenectví rukou. Dnes přece, ve vlastním státě, každý občan musí být vlasteneckým; ale ovšem stejný stupeň lásky k národu a vlasti nevylučuje různost politického programu – tu třeba tolerance a věcné diskuse a nemaskovat stranickost vlastenectvím.

S tím souvisí, že naše listy ochotně přinášejí zprávy, které se jim dodávají. Mnohé ty zprávy jsou nezaručeny, anonymní a zjevně nepravdivé a stranické, ale naše listy jich nekontrolují, a proto potřeba těch stálých oprav, odsud ta chronická polemika a způsob těch polemik – tu bych zase musel učinit zmínku o těch našich dvou velebcích.

Zdůraznil jste stranickost politického života. Výtku se jistě týká do značné míry žurnalistiky. Ta stranickost ohrožuje také to zpravodajství. Člověk, aby se dověděl, co se děje, musí prohlížet listy všechny, a protože to nemůže dělat každý, stranickost se udržuje a šíří. Jsme oba žurnalisté, a proto zakončíme přáním, aby naše žurnalistika byla školou demokracie a věcnosti. A něco Havlíčka co do žurnalistické techniky!

Lidové noviny 18. 7. 1926

U VATRY

Vezli tě mezi dvěma stěnami údolí, mezi dvěma kulisami pomalovanými v nějakém tvořivém šílenství. Je to, jako by někdo hrál na klavír, noře všech deset prstů do kláves; i duní hluboké tóny fialové a hnědé a černozelelé, jako lesní roh zvučí hlas mědi, okru a šarlatu a nejvyšší strunou křičí ostrý zvuk průsvitné žluté. Kde jsi, jednoduchá písničko letní, zelená písni šalmajová, pestrý a jasný hlase ženský! Koukejme, jak uzrála božská réva barev; vytlačme ji do číše a pijme ten drsný mošt podzimu; pověz, zda se ti netočí hlava, člověče putující tímto vinobraním hájů!

Ano, točí; a proto nabermé dechu na této vysoké louce, zelené louce, zeleném voru na hnědých vlnách hor. Vlna za vlnou, hora za horou; z hlubokých údolí troubí jeleni temným a divným řevem. Jako těžké kapky, bum! prší a bubnují padající žaludy, bukvice a tvrdá pláňata hrušky. Kam bys šel, stoje uprostřed světa? Na všech stranách jsou krásné a daleké věci, kterých neuvidíš; buď šťasten, že jsi uprostřed nich. Toto všecko je před tebou: ryšavé háje s modrými stíny; zlaté buky, cesty zaváté listím, louky s ocúny, červená střecha samoty. Ale to vše je jenom začátek, neboť za tím je ještě země a nebe; a kdybys chodil bez konce, projdeš to vždycky jen jedním směrem a poznáš jen okraje své cesty. Koukej, už zapadá slunce.

Už zapadá slunce; musíš je provázet očima, jak se dotýká tamté hory, ne, jak je přeříznuto vpůli, ne, jak čouhá jen zlatým skrojkem přes modrý kraj světa. Ale vždyť tam vůbec není slunce, jen se tam rozlilo jantarové světlo, jen zmodraly hory, jen zavál chlad z dlouhých údolí. Což neslyšíš mírný zvon na krku krávy, neslyšíš klekání stáde? Buď pozdravena hodina soumraku.

Ohýnku, ohni, rozdělaná hranice, planoucí vatro! ohnivý keři, ohnivý sloupe, ohnivý jazyku, ohni prvních lidí, prvních pochodni! Jací jsme to uctívači ohně, my lidé, jaký je to prastarý bůh, ten vysoký plamen, tančící, luskající ohnivými prsty, potřásající křtící, vyskakující v šíleném vytržení! Už tomu dobře nerozumíme, my dnešní lidé; kdybychom tomu rozuměli, počali bychom i my tančit a skákat kolem ohně; místo toho stojíme jako očarováni a koukáme do ohně v údivu a oslnění. Heleďte na ty jiskry, slyšte, jak vyráží s hukotem nový trs plamenů, jak se řeřavě hroutí polena, jak to žije, jak to bláznivě žije! Ano, i my bychom mohli... i my bychom mohli zaplanout strašným plamenem; ale my lidé jsme z jiného dřeva; nám jest hořeti pomalu jako vztyčené svíci; dlouho, velmi dlouho musíme nést svůj plamen, ale i my bychom mohli... Jaké dobrodružství je oheň! I my mohli bychom jej rozpoutat, ale budiž; tichý a pomalý je oheň života, jenž osvětluje.

I ty jsi tu, kravko velkých očí se zvoncem na krku; i ty sis vzpomněla na jakési velmi dávné doby s ohni pastevců řeřavějícími po celou noc; i ty jsi kdysi putovala za ohnivým sloupem. Dívá se do ohně a zapomíná žvýkat; pak zavrtí hlavou, zabimbá hlubokým zvoncem a pase se dál; ale byla to chvíle, kdy se cítila jedním z nás.

Tak vida: nikdy nepostihneš, odkud přichází tma, ani okamžik, kdy začala; ale je tu, všestranná a obsáhlá, tak velká, že lidé jsou najednou menší, jsou docela maličtí na pozadí tmy; a že je tma, sesednou se blíž k bělovlasému hospodáři a povídají tišeji; že je tma, i oheň zrudl a slehl se a dýchá důvěrným teplem. Už to není tančící a divý bůh; je to oheň rodiny; je to červený ohýnek, který vykrojil nás, sedící u něho, z nesmírného světa tmy a učinil z nás lidi patřící k sobě. Jako bychom se drželi za ruce. Jako by nebylo ničeho, s čím běháme po světě

každý jinou cestou. Kolik lidí by tu ještě mělo být, aby náš kruh byl úplný! Kdyby tu tak pod touto planou hruškou, kolem toho řeřavého ohniska bylo místo pro milióny nás! Všichni bychom se dotýkali rameny a velmi vážně, velmi zamyšleně bychom se dívali do toho jediného a společného ohýnku...

Děti, už je noc. Pokoj s námi. Děkujeme vám, hospodáři, za tu vatru.

Lidové noviny 24. 10. 1926

NÁVRAT

Tuto noc se mi zdálo, že jsem v cizí zemi – teprve později mi bylo jasno, že je to Anglie; byla to cizí země, ačkoli všichni lidé mluvili česky a já se jich po česku ptal, kudy se jde k nádraží. Neboť vězte, že jsem musil jet domů a i ve snu mne jímál smutek a hrůza, že jsem v cizí zemi. Ale nikdo nesměl vědět, že jedu do Prahy, a proto jsem na perónu strkal dvacetikorunu nějakému úředníkovi a řekl jsem mu: “Dejte mi jeden lístek do Moskvy.” Byla to lest, neboť jsem věděl, že vystoupím v Praze. “To by se každý chtěl svézt lacino do Prahy,” řekl ten úředník se zřejmým odporem a podezřením, ale přesto mi dal lístek a ještě mi vrátil několik tisícilibrových bankovek. (Podle toho jsem poznal, že jsem v Anglii.) Já však jsem se mu honem ztratil, aby mne snad nezadržel, a viděl jsem na kolejiích stát takovou lokálku, jako jezdí do Krče; i vlezl jsem do ní a postavil jsem si svůj kufřík na nejbližší sedadlo. Potom se mi zdálo, že běhám po perónu a něco nebo někoho hledám. Stál tam hlouček tiše hovořících lidí a já jdu rovnou k nim a povídám: “Páni jsou taky Češi.” Nepodivili se ani nedali najevo nějakou radost, nýbrž řekli jen: “My jedeme do Prahy.” Tu jsem si vzpomněl, že jsem ztratil ten vlak se svým kufříkem, i počal jsem skákat přes koleje a proplétat se mezi vlaky, které se rozjížděly, hnán velikým strachem, že už nenajdu svůj kufřík a nedostanu se do Prahy. To se mi totiž stává ve snu velmi často, že přijdu pozdě na dráhu a zmeškám spojení. A skutečně, když jsem tu svou lokálku našel, už odjížděla přes výhybky, a já viděl jen dva nárazníky posledního vagónu a bimbající se těžký řetěz.

Tu mne popadla taková úzkost, že jsem běžel za tím upalujícím vláčkem; ale najednou mne předjíždí jiný vlak, a já do něho skočím, snad v naději, že ten první vlak někde dohoníme. Neboť mne velmi mrzelo, že tam v tom vlaku je můj kufřík a že se nebudu moci převléci. “Prosím vás,” ptám se jednoho člověka s fajfkou v zubech, “kterýpak je tohle vlak?” “To je ten vlak,” řekl ten člověk, “co se jím vrací prezident Masaryk do Prahy.” Ve snu jsem se tomu nijak nepodivil, ba ani tomu, že se vrací z Anglie, a řekl jsem: “No, však už je pět hodin.” Ale když jsem vstoupil do vagónu – byl to vagón třetí třídy, ale ohromně veliký, a sedělo tam jen několik dřímajících lidí – viděl jsem hned prezidenta Masaryka; měl obarvené vousy, ale já jsem rázem pochopil, že je to proto, aby ho nikdo nepoznal, neboť cestuje inkognito. Avšak před ním seděl jeden velmi veliký člověk, který byl trochu podoben jemu a trochu císaři Napoleonu III. Poznal jsem na první pohled, že to je detektiv, který se chtěl přestrojit za prezidenta Masaryka, a všiml jsem si, že se mu jeden knír odlepuje; a ten detektiv se na mne nápadně usmíval, patrně proto, aby upoutal mou pozornost. Ale já jsem se obrátil přímo k panu prezidentovi, a on se na mne podíval a řekl téměř přísně: “Tak, copak je s tím elaborátem?”

Nuže, co živ jsem žádný elaborát neudělal a nevím ani, jak se taková věc dělá. Přesto jsem hmatal po kapsách, jako bych hledal nějaký elaborát, a pan prezident vztáhl ruku, aby jej ode mne přijal; tu mne počalo tak silně mrzet, že jsem mu žádný elaborát nepřipravil, že jsem se napolo probudil a viděl jsem, že svítá. To je ten celý sen; myslím, že by jej ani Josef Egyptský, ani profesor Freud kloudně nevyložili a že to není sen prorocký, leda pokud se týče toho návratu. Ale ta ruka vztažená po elaborátu se mi vryla do paměti tak silně, jako ty nejsilnější skutečnosti. I ve snu jsem si řekl: “To je divné, jeho první podání ruky se vztahuje k nějaké práci.”

Lidové noviny 22. 5. 1927

PO VOLBĚ

Málem by člověku kápl z pera něco o velkém okamžiku, ale bylo by to nepravé slovo. Ve skutečnosti není vlastně velkých okamžiků. Velké je jen to, co se jimi uzavírá nebo co z nich přichází. Viděn zblízka, historicky, je okamžik stejně nenápadný a důvěrný, jako každá jiná chvíle: svítí nad ním slunce, vane vítr a prohánějí se mraky jako nad lidskou láskou a džinou, nad zrozením člověka a smrtí člověka. Kdybychom byli před desíti lety ve svém strašném a těžkém čekání mohli užít budoucnost nebo slyšeli proroctví, že za deset let budeme potřetí volit prezidenta republiky, a tím budeme potřetí opakovat nejvyšší akt státní a občanské svobody, bylo by nám, jako bychom spatřili nebesa otevřená. A vida, ona nebyla nebesa o nic více ani méně otevřená než jiného májového dne: skoro všichni jsme konali svou denní práci a nad ní jsme vyčkávali, bez nejistoty a horečky, zprávu, že je potřetí zvolen hlavou a představitelem státu Tomáš G. Masaryk. Byli jsme si tím jisti jako samozřejmou a prostou věcí. Jenže právě samozřejmé a prosté věci mají do sebe něco podivuhodného: Že jsou tak nesmírně a nepochybně potřebné; že jsou dobré a základní.

Tak tedy: volili jsme potřeby prezidenta. Ona je vlastně ta naše praktická účast na volbě prezidenta ukrutně zřehněna; volíme jen poslance a nemůžeme jim jeden každý uložit, jak mají za nás jednat a hlasovat. Ani by nemělo smyslu, kdybychom chodili po křižovatkách a volali, že pokud nás se týče, přejeme si, aby volba dopadla tak či onak. A přece jsme i my volili a náš podíl na včerejší volbě je veliký a závazný. Copak si myslíte, že bez nás, bez naší součinnosti, bez našeho svědomitého občanství, bez našeho uznání i naší důvěry by byl možný ten veliký pokus o kontinuitu vládnutí? Copak si myslíte, že toto Švehlovo slovo není vzato z našeho života a naší tiché vůle? Ani sebezdatnější státník by nemohl s úspěchem postavit heslo, které by nebylo opřeno o většinu národa. Ani Švehla by nemohl být tím státníkem, kdyby nečerpal z bezejmenného širokého úvěru, za který spoluručí většina z nás. Většina z nás – a pokud odečteme extremisty zprava i zleva, kteří vesměs podléhají něčemu cizímu a nečeskému, tedy my všichni jsme zaručili svým souhlasem tuto volbu; a volili jsme tak, protože přes všecko stranictví uznáváme řád reprezentovaný prezidentem Masarykem za dobrý a za takový, ve kterém chceme setrvat. Toto je srozumitelné a prosté “ano”, které bylo řečeno mezi námi všemi, až na ty extremisty; bylo řečeno i Němci a rozumějme, že tím složili závazek občanství a spolupráce, na který již nemají zapomenout ani oni, ani my. Ale tento akt důvěry není událost 27. května; je to stručný počet za sedm let našeho života i našeho vývoje. I my jsme dorůstali k tomu, abychom uznali, že máme co zachovávat a v čem souvisle pokračovat; i my jsme dospěli ke své vlastní státní tradici; národ, který dovede zachovávat, co má dobrého a nejlepšího, dovede se bezpečně vyvíjet.

A to tedy jsem měl na jazyku: Dnes pozdravme nejenom prezidenta Masaryka; pozdravme neznámého živého občana, jímž je tak celkem každý z nás, za to, že svým rozšafným rozumem a dobrou vůlí pomohl k tomuto úspěchu; že nastrádal takový poklad politické důvěry, kterým byl vykoupen i pozlacen včerejší den. Přátelé, tuto velkou politiku jsme dělali všichni dohromady; jinak by se nám nejevilo tak dokonale samozřejmé, co je v dějinách jiných republik vzácnou událostí. Věřte, že jiné země si dnes o nás říkají: Jaký to šťastný národ, neboť může trvat ve své důvěře. Dnes je den úlevy; zítra nebo pozítří se vrátíme k práci a účtování. Ta pěkná volba není tak velká událost, jako ta léta, jež slibuje. V nich budiž nastrádán ještě větší zlatý poklad republiky: Poklad důvěry a vytrvalosti. To je v našich rukou. Potud i budoucnost je v rukou nás všech, nejen v rukou těch, kdo budou vládnout.

Lidové noviny 28. 5. 1927

U PANA PREZIDENTA

Praha 27. května

Zatímco kolem hradu se uzavřely kordóny vojska, bylo v okolí pana prezidenta tak klidně, jako kterýkoliv den. Pan prezident opravu. je nějaký svůj rukopis; je velmi svěží a oživený, hodně opálený a hlavně rád, že je zase doma. Za ty dva dny je dokonale informován o všech událostech a hovoří o politice posledních dnů, aby s chutí odbočil na své cesty a na to, co viděl a o čem se poučil. Hlavně Egypt a Řecko nechaly v něm velký dojem – “víc mne zajímala příroda,” říká, “protože tam člověk vidí, z čeho ty kultury rostly. Ale doma je nejlíp, i ty štučance člověk snese, protože jsou domácí.” Ve 12 hodin 11 minut zavál praporek na budově sněmovny; ale již pár vteřin předtím je telefonován výsledek volby. Když jej hlásí panu prezidentovi, je první jeho zájem počtářský. Sečte popaměti hlasy a je spokojen, že se součet shoduje, deset minut před příjezdem ministerského předsedy si jde přečíst informace o tom, co má činit ve sněmovně. Lze postihnout stěží jaké vzrušení na jeho hlase, na jeho opálených rukou, na jeho živém zájmu o to, co bude zítra a v budoucnu. To, čemu my ostatní říkáme “historická událost”, je pro něho článkem řetězu povinností; toť vše, co je na něm vidět.

Lidové noviny 28. 5. 1927

PAN PREZIDENT NA PRÁZDNINÁCH

U vápenic

U Topoľčianek nad dědinou Skýcovem se pálí z vápence vápno. Takový Skýcovák si sám naláme v lomu kámen a doveze jej k pecím; potom si postaví primitivní pec, podobnou předhistorické mohyle; potom si z daleka přiveze dříví a po celý den a noc pálí kámen, aby dostal pár centků vápna, které pak naloží na vůz a jede prodávat do Komárna nebo Bratislavy. Představte si, co se tím promaří času a práce.

Panu prezidentovi bylo těch lidí líto; přemýšlel o tom, poslal si pro odborníky a pak Skýcovákům navrhl, že jim postaví moderní pec, ve které by všichni mohli pálit vápno rychle a ve velkém. Ale skýcovští vápeníci odmítli.

“Viete, pán prezident,” řekli mu upřímně, “my bysme sa potom pohádali o to, ako sa máme deliť.”

Na pikniku

Když je pan prezident v Topolčiankách, vyjíždí každého odpoledne na koni na některé ze svých oblíbených míst: k zříceninám Hrušova, na Kruh, na Piesky, k Železné boudě nebo do Karlovy doliny. Má rád otevřený rozhled a planoucí vatru; pohled do dálky, praskající oheň a trochu hovoru, to je jeho odpočinek. Dole na obrázku je ho vidět v hodnosti hospodáře, jak dohlíží na samovar; zatím se v horkém popelu opékají brambory nebo kukuřičné klasy, což je obvyklý jídelní lístek prezidentových pikniků.

Pan prezident si hraje se svými vnuky

Ti dva naháčkové jsou Leno a Hebe (Leonard a Herbert), malí Švýčárkové, děti paní Olgy; jejich "pan dědeček" jim nahání dost respektu, i když si dovede s nimi co nejlépe pohrát.

Jednou si Leno vzpomněl a poprosil dědečka o nějakou pohádku. "Pohádku?" řekl pan prezident trochu v rozpacích, úsilovně přemítaje. "Tak poslouchej," začal posléze. "Jednou jsem viděl v zoologické zahradě ptáka; byl takhle vysoký, měl dlouhý krk a žlutý zobák, a měl ti červená křídla. A ten pták se jmenoval plameňák."

"A co dál?" vyhrkl napjatý Leno.

"Nu, dál už to není," řekl pan prezident rozpačitě se tahaje za knír.

Z čehož je vidět, že T. G. M. neumí nic vylhat, ani když jde o dětskou pohádku.

Lidové noviny 7. 3. 1928

PREZIDENT MASARYK O NĚKTERÝCH VĚCECH

1. Požádal jsem pana prezidenta o poznámky k některým otázkám a starostem dne; těch otázek bylo více, než dnes uvádíme, ale rozumí se, že první z nich se točila kolem zdravotního stavu pana ministerského předsedy Švehly.

Máme příležitost za nemoci Švehlovy ocenit sílu osobního faktoru v politice. Švehla je veliký státník a neváhám říci, že jeden z největších státníků v Evropě. Zároveň jeho nemoc je pro nás mementem, jak nový stát spotřebovává lidi. Nový stát vyžaduje mnoho práce v otázkách zahraničních, vnitropolitických a finančních, v otázkách všech. Jde o to, abychom vybudovali souhru parlamentu a úřadů a aby každý z nás stál na svém místě. Zachozená mašinérie zaručuje kontinuitu i v případě, kdy vypadne osobnost ze hry. Doufáme všichni, že náš Švehla bude zase brzo zdravý a že se vrátí ke své práci, že se vrátí nám všem a republice.

2. Pane prezidente, slavíme svátky vnitřního míru, den beze zloby; ale nejvíc zloby mezi lidmi natropí nedorozumění. Mír, to jest rozumět si. Mnohé zlobě mohlo by se čelit lepší informovaností. Například pokud se týče osobně vás: Tak často a tak nejasně se naráží na "Hrad".

Co se týče těch nedorozumění, přál bych si, aby naši žurnalisté, stejně jako naši politikové více upozorňovali, aby se u nás lidé v politice nedali vést zprávami, které často nejsou než neurčité "on dit", skoro bych řekl, klepy. Politika se musí dělat očima, ne ušima; jen lidé nepozorující dají si nakukat od kdekoho své rozumy. Tedy víc vidět a opakuju, pozorovat.

Předně tedy o tom "Hradě". Širší veřejnost o běžné činnosti prezidentově není plně informována. Prezidentství není jen úřadem politickým, nýbrž také administrativním. Mé kanceláři dochází teď ročně 65 000 podání, přichází přes 3 000 návštěvníků, sám mám přes 400 audiencí, nepočítaje v to návštěvy více soukromé. Kdyby si někdo stěžoval, že na Hradě pracujeme přesčas, tedy by to bylo pravda. Mívám pravidelné porady s ministry a jejich vedoucími úředníky; styk s premiérem je stálý. S předsedou vlády Švehlou mluvil jsem pravidelně jednou i dvakrát týdně, také s ministrem zahraničí a národní obrany musím býti v nepřetržitém spojení. Občas zvu vedoucí a vynikající osoby stran a i jinak pěstuju styky s důležitými kruhy a jednotlivci. Nemohu než opakovat, že neexistuje žádný "Hrad", v uvozovkách; kde je demokracie – a o tu snad všichni rozumně usilujeme – tam nemůže býti žádná kamarila, ani skryté vlivy. Co se na Hradě děje, je odkryté a může býti soudnou veřejností kontrolováno. Tato veřejnost všeho rozhodování je výsadou demokracie. Demokracie není tajnůstkářství. Bylo by krásné, kdyby se na Hrad jako na sídlo prvního občana republiky, voleného národem, a jako na tradici, kterou dosud reprezentuje, dívali všichni s takovou láskou, jako ty zástupy prostých lidí, které vídám v neděli putovat na Hrad.

3. Pane prezidente, jak dobře víte, jsou věci, které se vám přičítají jako osobní zaujetí. Mním tím například spor o 28. říjen, váš poměr ke straně národně demokratické, vaši humanitu, vaše takzvané levičáctví; není i v tom dost zbytečného nedorozumění?

Myslím, že ano. Vemte si například ten spor o význam 28. října. Není spravedlivě říkat, že bych já nebo Beneš kdy byl tvrdil, že domácí revoluce byla pro naše osvobození bezvýznamná. A vůbec jsem otázku o hodnotě revoluce domácí i zahraniční na přetřes nepřivedl. Důkaz toho, co říkám, je moje Světová revoluce a teď kniha Benešova: tam domácí politika je loajálně a správně oceněna. Byl jsem a jsem si toho plně vědom, že bez domácího odboje my venku nebyli bychom dosáhli, čeho jsme dosáhli. Věděl a řekl jsem to ve své knize, že my venku měli jsme pozici snazší než vedoucí lidé doma. Chápal jsem, že doma vůči tlaku z Vídně musila být taktika opatrnější, často dvojsmyslná atd. To se mně rozumí všechno samo sebou. O tom všem jsem ve Světové revoluci svoje mínění odkrytě řekl a čekám věcnou kritiku. Já sám, když jsem roku 1914 šel za hranice, měl jsem důvěru v dobré vedení české politiky a zejména jsem spoléhal na Švehlu, když jsem napsal svou knihu, předložil jsem části, ve kterých o domácí politice za války mluvím, Švehlovi a některým zúčastněným politikům a dostal jsem od nich jejich parere. Premiér Švehla podle svého zvyku si přál, abych všechno, co se jeho týká, vynechal; vyhověl jsem mu. Tenkrát jsem také usiloval o to, aby dokumentárně všechno bylo shledáno, co jednotlivci mají napsáno o domácích událostech, a zejména jsem si přál, aby do státního archívu byly uloženy eventuálně protokoly prvotního Národního shromáždění a všech politických porad tehdejších. Lituju, že se to posud nestalo. Lituju toho tím více, protože úsudky o převratu a zejména 28. říjnu 1918 byly nestejně, ba protichůdné. Je přirozeno, že o rozčilujících událostech účastníci sami nemají dost času a klidu, aby přesně pozorovali, co se děje, právě proto, že sami historii dělají. A právě proto jsem usiloval, aby dokumenty doby byly shledány a archiválně uschovány. Přál jsem si, aby odboj domácí byl vyličen napřed, své líčení chtěl jsem uveřejnit později; když k vyličení domácího odboje nedošlo, publikoval jsem knihu svou.

Nebo jste se zmínil o mém poměru k národní demokracii – i o tom se ještě nedávno mluvilo. Tedy můj stav k této straně byl v začátcích republiky – o dřívějším poměru nemluvím – oboustranně přátelský; toho důkazem je můj poměr k prvnímu premiéru republiky dr. Kramářovi a zejména můj poměr k dr. Rašínovi. Zkalení toho poměru – nikoliv ze strany mé – začalo se v Paříži nesouhlasem o taktickém postupu vůči sovětskému Rusku. Další nedorozumění bylo důsledkem tehdejších obecních voleb; v národní demokracii v přibrání nebožtíka Tusara do politického vedení viděl se komplot Tusar-Švehla. Byl to úsudek mylný. Tusar se dostal do popředí výsledkem zmíněných voleb. Opakuji, že k vynikajícím osobnostem národní demokracie mám poměr přátelský.

Další rozpor mezi částí publicistiky a mnou je spor o problém humanitní. Pořád ještě se mně imputuje, že humanitou rozumím nějakou zvláštní slabost a měkkost. Je to nesprávné a je to omyl. Několikrát jsem již řekl, že jádro mého názoru spočívá v tom, vyvarovat se agresivnosti. Ale vždy jsem byl a jsem pro velmi důraznou obranu. Copak jsem nešel do revoluce, když jsem uznal zralost času, neorganizoval jsem na Rusi armádu? Vložil jsem nejednou, že neakceptuju názoru Chelčického a Tolstého a proč. To všechno jsem zase řekl ve Světové revoluci, o tom ani nemluvě, že je to program opravdu národní, program nejen Kollárův, nýbrž také Palackého a Havlíčkův. Politicky důležité je vyvarovat se agresivnosti; to v naší zeměpisné situaci je *conditio sine qua non*. Za dané situace musíme se všemožně přičiňovat o zachování míru – míru a klidu potřebujeme pro konsolidaci našeho státu. To není slabošství, to je politika diktovaná situací poválečnou, a je to politika jistě úspěšná. Podívejte se jen na politiku Francie – kdo dovede rozumět znamením doby, může se právě na Francii mnohému naučiti.

Nebo ještě se ptáte na spor o to mé takzvané levičáctví. Řekl jsem jednou, že vývoj jde nalevo. Opakuji to i dnes, ale užil bych raději slova “vpřed” jako protikladu k reakci. Nehledím tu na jednotlivé zjevy, že v tom nebo onom státě přišla vláda více nebo méně konzervativní. Tím ten velký celkový směr není přerušen ani zkřiven. Ale to, že světovou válkou bylo poraženo pruské Německo i Rakousko-Uhersko, že padlo Rusko carské, to samo znamená vývoj nalevo, jak já tomu slovu rozumím. A důsledky toho se jeví stále a budou se jevit. Jen si vezměte Německo, které bylo Pruskem tak dobře a z pruského hlediska silně organizováno, jak se přece jeho republika ustaluje stále, třebaže povlovně. Vemte si dále, jak v dnešním Rakousku habsburství úplně zmizelo; znalci poměrů nejednou mi vyjádřili podivení, že i v konzervativních provinciích nynějšího Rakouska Habsburkové jsou již zapomenuti. Jestliže se někdy cituje Itálie, tož to není důkazem proti mému rozpoznání evropské situace. Je-li Itálie dnes proti parlamentu, není tím řečeno, že jde radikálně a trvale napravo. Jde ovšem proti komunismu, snad také proti socialismu, ale to je něco jiného než spor o to, jde-li obecný vývoj napravo, či nalevo. S tím, že se vývoj nedá zastavit ani porušit, musí právě politika konzervativní a strany konzervativní počítat a podle toho své jednání zařizovat. Konzervatismus je historicky dán, jako jeho opak, pokrokovost. Přitom často konzervativci pokračují v politice svých odpůrců, jenže metodou klidnější a vpravdě konzervující. V Anglii konzervativní strana je někdy radikálnější než strana liberální, například v některých otázkách sociálních. O tom, kam vývoj spěje, nerozhoduje nijak dočasná vláda, třeba sebekonzervativnější; je třeba rozpoznat celkovou situaci doma i venku a podle toho postupovat.

4. Vytýká se vám také, pane prezidente, že jste se před léty prohlásil pro takzvanou rudo-zelenou koalici.

Ano, řekl jsem to a mínil jsem tím toto: U nás máme dva hlavní velké stavy, totiž zemědělce a dělníky. Všechny ostatní stavy a jejich strany jsou menší; ve straně lidové, číselně značné, je také směr sociální. Tato situace je dána, jsme prostě národ zemědělský a dělnický, vezmeme-li pojem v širokém slova smyslu a podle většiny obyvatelstva. Ani jedna, ani druhá z těchto stran nebyla a není tak početná, že by sama mohla vést parlament; proto zejména v začátcích našeho státu bylo žádoucí, aby dvě největší strany nestály proti sobě, nýbrž aby pracovaly společně se stranami ostatními, které se vysloveně nestavěly proti státu. To jsem řekl a mínil, když jsem takzvanou rudo-zelenou koalici tenkrát prohlásil za danou a žádoucí. Kdo se nechytá slova, nýbrž přihlíží k věci, ten přece viděl, že vůdcem té takzvané rudo-zelené koalice byl Švehla, tedy člověk a vůdce strany zemědělské. I když byl Tusar premiérem, scházeli jsme se týdně k poradám s Tusarem a Švehlou.

Tehdejší takzvaná rudo-zelená koalice měla však ještě hlubší význam. Vždyť ve skutečnosti právě strana zemědělská, tedy strana konzervativní, prováděla nejpronikavější sociální reformu, chcete-li revoluci. Sociální demokraté nic tak pronikavého poměrně vzato nepožadovali a neprovedli, jako strana agrární pozemkovou reformou. I tím byla dána možnost společné práce těchto dvou stran.

Pokud jde o sociální demokracii, nesmí se podceňovat, že při vzniku státu vstoupila do vlády; strana, která do té doby byla programově revoluční a popírala stát, stala se tím stranou státní. Tomu přece musí rozumět právě strany nesocialistické! A negativnost sociální demokracie, o které mluvím, přivedla rozkol ve straně a odštěpení radikálního směru pod heslem komunismu. Nemusím vykládat, jak tím sociální demokracie a socialismus byly oslabeny a co by bylo znamenalo, kdyby sociální demokracie byla zůstala největší stranou. Právě proto nemusím mluvit o tom, že strany nesocialistické, které chtějí býti opravdu státotvornými, nemají svou taktikou sociální demokracii přibližovat komunistům, kteří sociální demokracii a republiku negují programově a zásadně. Víím, že je to úkol nesnadný, avšak my v novém státě za dané poválečné situace evropské máme vůbec mnohé nesnadné a docela zvláštní úkoly. Je tedy na vedoucích lidech všech demokratických stran, aby pochopili situaci našeho státu a podle toho státně jednali.

5. Pane prezidente, jak je to s tou politikou slovanskou?

Jako s politikou ostatní. Slovanští národové, až na Lužičany, světovou válkou byli všichni osvobozeni a sjednoceni. Máme teď u nás v Praze úřední představitele slovanských států, máme vyslance polského, jihoslovanského, bulharského a v jistém smyslu také ruského zástupce. A navzájem my u všech slovanských národů máme vyslance své. Já zde v Praze a se mnou dr. Beneš a odborní ministři můžeme a musíme velmi často, ba stále jednat s vyslanci slovanskými o věcech, které nám všem jsou dány. Ani se neví, jak často musíme spolu jednat a jak jsou mnohá jednání těžká, zejména když jde o otázky hospodářské a finanční. Slovanští národové nebudou u nás kupovat, jestliže jim národové neslovanští budou nabízet tovary lacinější a stejně dobré, někdy snad i lepší.

Pokud jde o vzájemnost slovanskou, tedy rozumí se samo sebou, že i v této věci pokračujeme v programu předválečném. Ale zde vedle států mají svůj úkol rozmanité instituce nestátní, spolky hospodářské, vědecké atd. – všichni mohou a mají dělat politiku slovanskou. Jsem ovšem a vždycky jsem byl proti slovanskému utopismu. Ale to mně nevadilo, že jsem podle sil činně vystupoval v daných okolnostech například pro Jihoslovany. Za války jsem stále byl ve styku s nimi, s Poláky a Rusy. Rozumí se mně samo sebou, že o tak velkém problému, jako je slovanská vzájemnost a slovanská politika, mohou býti názory různé. Dělán náležitý rozdíl mezi státem a národem a pamatuju, že máme národní menšiny a že zejména naši Němci tvoří čtvrtinu obyvatelstva. A Němci jsou národ uvědomělý, vzdělaný a hospodářsky silný. Rozumí se mi samo sebou a řekl jsem to již ve své Světové revoluci, že naše národní politika s tímto faktem musí počítat. Řekl jsem stejně, že právě podle principu demokratického, majoritního, nám připadá vedení státu, a je tudíž jen otázkou taktiky, jak svému národnímu úkolu nejlépe dovedeme sloužit. V tom, opakuju, mohou se názory rozcházet. Může a má býti kritika vlády a jednotlivých ministrů, také prezidenta, ale není správné, aby se odlišné názory prohlašovaly za méně vlastenecké. Vlastenectví se koná, vlastenčení se mluví.

6. Snad byste, pane prezidente, ještě něco řekl o takzvané krizi inteligence, o které jste před časem mluvil. O vašem projevu se hodně diskutovalo a už to bylo pro věc dobře.

Pokud se inteligence týká, sám jako inteligent jsem pro inteligenci a její vliv na správu státu, ale věřím v inteligenci opravdu vzdělanou, praktickou a řekl bych mužnou. Inteligence všude a také u nás je přirozeně v menšině. Sedm procent hlasů v říšských volbách jí nedá vládu v parlamentě. Avšak inteligence, řeknu kvalitní, může a má vykonávat svůj oprávněný vliv. Rozumí se, že tento vliv bude do značné míry nepřímý, to jest, všichni profesori univerzitní a středoškolští, učitelé, úřednictvo, vedoucí kruhy hospodářské a finanční nemají a nebudou

mít v parlamentě váhu číselnou, ale právě svou inteligencí, svým uvědoměním, svou slušností mohou a mají vykonávat značný, často rozhodný vliv na veřejné věci a na vedení státu. Intelligence slušná a opravdu inteligentní má krásnou možnost býti de facto vůdcem národa. Ovšem musí k tomu využít institucí a poměrů demokracií daných a jako minorita musí býti, opakuji to, mužná, musí mít program určitý, praktický, neutopistický.

7. Nezdá se vám, pane prezidente, že také u nás je krize parlamentu a demokracie, a že tudíž kritika parlamentarismu a demokracie má jistou oprávněnost?

Souhlasím, že parlamentarismus a demokracie mají býti kritizovány. Demokracie není všelékem. Každý systém státní, tedy monarchie jako oligarchie a také demokracie má své obtíže. A stejně jako zastáncové monarchie, máme přece příklad Pruska, Rakousko-Uherska a Ruska, na svých obtížích a chybách padli, stejně republiky a zejména republiky demokratické mají své obtíže a mohou prodělavat také krize. Avšak otázka je, zda demokracie s parlamentarismem vystačí pro další vývoj. Já tvrdím ano. Připouštím, že u nás politicky myslící lidé mají povinnost překonávat své zvyklosti tisíciletým monarchismem vštípené a stát se opravdovými demokraty. Tu nestačí jen ústava na papíře; jde o to, aby parlament, to jest poslanci a senátoři, byli uvědomělými demokraty, aby vedle poslanců organizace všech stran, žurnalistika atd., prohlubovaly a šířily program demokratický.

Řekl jsem nejednou, že v politice je třeba trpělivosti. Za deset let neuděláte z absolutistů ideální demokraty. Ale jedná se o to, je-li znatelný pokrok, a tu mohu s dobrým svědomím povědět, že je. Část naší žurnalistiky velmi chybuje, když například Společnost národů podceňuje proto, že odzbrojení a tak dále se neprovede hned. Lidé politicky myslící měli by také pochopit, že pro nás účast na jednáních Společnosti národů je nadmíru důležitá tím, že našim zástupcům dává stálou příležitost hájit náš program před zástupci všech států a býti ve styku s Evropou. To samo pro nás jakožto propagace znamená tolik, že to podceňování Společnosti národů, o němž mluvíme, již proto je nemístné.

Máme republiku a demokracii a při všech vadách a chybách můžeme s ní býti spokojeni. Naším úkolem je svou zahraniční politikou a propagandou vkloubit náš nový stát do soustavy ostatních a zejména starších států; uvnitř musíme pečlivou a dobrou administrativou demokracii stále zdokonalovat. To je náš úkol. Musíme se, jak heslo zní, odrakouštit a to je ovšem mnoho práce ve velkém i v malém. Například ponechali jsme si pro automobily staré rakouské označení; ani nás nenapadlo, že bychom měli mít označení nové, své. Vzpomínám si na to, vidím-li na svém voze písmeno N. To je ovšem maličkost, ale mohl bych takových a také nemalých věcí uvést mnoho.

8. Neměl byste konečně, pane prezidente, co říci k letošním jubilejním oslavám?

Mám, ale jen krátce, už jsem toho řekl dost. Ty slavnosti mají nám všem býti povzbuzením k další politické práci, mají býti zpytováním svědomí, revizí našeho programu a toho, co jsme udělali a – neudělali. K tomu ovšem není třeba slavností příliš okázalých, ani příliš mnohých. Pokud ideje a city se vyjadřují právě v politice také symboly, nebudu se vzpírat jisté okázalosti. Jen aby slavnosti byly vkusné a aby tu zůstalo něco trvalého. U příležitosti sociálně zdravotnické akce Červeného kříže můžeme si uvědomit, že je třeba soustavně vybudovat podle jednotného plánu v celé republice instituce, kterých vyžaduje program propagovaný v tyto dny Červeným křížem a příbuznými organizacemi. I v jiných oborech je takových úkolů hromada. Pak bych řekl vůbec, že v těch prvních letech se nám mnoho podařilo a že jsme udělali mnoho práce. Byl to velký kus konsolidace, ale nesmíme si tajit, že to byla jen jakási první orientace a práce spíše extenzivní. Teď by šlo o to, dostat se k práci intenzivní, ke skutečné konsolidaci správy státní, zemské i obecní. Tedy jakási intenzifikace proti dosavadní extenzivnosti. V těch jubilejních dnech bychom si měli uvědomit poslání našeho státu a demokracie na docela konkrétních úkolech.

Lidové noviny 8. 4. 1928

TYPUS TOMÁŠE G. MASARYKA

Mluví-li se o typu goethovském, víme všichni, co se tím chce říci: vyvstane nám v paměti osobnost nadobyčejné vyrovnanosti a univerzality, básník, který je zároveň učencem, který se stará o báňský průmysl, studuje přírodu, slouží veřejnosti a propůjčuje nesmrtelný hlas všem daimoniím lidského nitra. Na tu duchovní všestrannost myslíme nejvíc, mluvíme-li o Goethovi jako o typu klasickém.

Za těch sto let po Goethovi se náš lidský svět nesmírně rozrostl a nabyl složitosti doslovně závratné. Vemte si jenom vědy donekonečna se specializující a skoro už překračující možnost orientace; sociální a hospodářské skutečnosti, které se teprve pokoušíme poznávat a ovládat; den za dnem se šířící okruh veřejnosti, zabírající nové a nové zájmy a otázky; nesčíslné nápady, systémy a proudy ve světě idejí, a nadto rostoucí

kosmopolitismus moderního života. Je toho tolik, že dnešní člověk už dovede obsáhnout jen zlomek skutečnosti, která ho obklopuje; žijeme ve věku specialistů. Specializace zasahuje i naše duše; jsou lidé, kteří myslí jen politicky, nebo jen hospodářsky, nebo jen literárně, nebo jen technicky, nebo jen sub specie určité vědy, a tak dále. Zdá se, že tatam je možnost vnímat a chápat svět v jeho šíři, souvislosti, totalitě a konečkonců i harmonii; že v tomto hlučném a matoucím dnešku už není místa pro duchovní typus klasicismu. Tím vzácnější i z hlediska světového je právě kulturní typus T. G. Masaryka.

Jeden anglický novinář, který se chystal navštívit prezidenta Masaryka, se mne ptal, o čem vlastně by s ním mohl mluvit. O čem chcete, řekl jsem mu. O náboženství nebo o prehistorických vykopávkách, o literatuře nebo o melioracích, o vojenství nebo o socialismu, o výchově dětí nebo o Gándhím, o Platónovi nebo o sportu, o politice nebo o výrobě cukru; ne že by to všechno znal, ale že ho to všechno zajímá; mluvte s ním o čemkoliv, v čem se od vás může něco dozvědět. U většiny věcí shledáte, že se jimi obíral; jeho cesta životem je poseta zájmy a studii, jež se na první pohled zdají skoro nesouvislé, jak široký okruh zabírají; avšak jeho osobnost vždycky přesahovala a přesahuje obor, jež právě naplňuje jeho zájem. Když studoval filozofii, překračoval její hranice k sociologii a vědám; když byl učitelem, stával se žurnalistou; když byl žurnalistou, studoval dějiny; když se stal politikem a státníkem, neztratil žádný z abstraktních a neohraničených zájmů myslitele. Cesta myšlení ho vedla k akci; cesta akce ho uváděla v další poznávání. Je platonik, jenž neodvrací očí od reality; je realista, jenž se obírá skutečností sub specie aeterni. Snad tento popis ve vás vyvolá představu člověka komplikovaného a duševně neposedného; ve skutečnosti je jednoduchý jako vy nebo já – je jenom úplnější.

T. G. Masaryk je vskutku moderní typ univerzalizmu; nebo chcete-li slovo určitější, je poslední veliký klasik. Vždy se budou rodit klasikové, představitelé velké kulturní syntézy; ale budou patrně stále vzácnější. Jsou duchové skvělé intelektuální univerzality; ale chybí jim to zvláštní masarykovské spojení intelektu s aktivitou, se životní praxí, to, co právě dává Masarykovi tu vrchovatou životní a osobní úplnost. Jeden z největších vzdělanců dnešního světa, romantik vábený poezií, platonik, filozof vědecké kázně, kritik, myslitel, písmák a hloubal; a naproti tomu bojovník, poslanec, žurnalista, šéf revoluce, diplomat, vůdce a hlava státu: teprve součet té plně vyvinuté intelektuality s naprostou aktivitou dává Masarykův duchovní typus v jeho plnosti. Takové vrcholné spojení dvou přece jen zřídka součinných sil je možno jen v jednotě silné osobnosti etické. V Masarykově živoucí osobnosti není trhliny ani rozporu mezi praxí a myšlením, aktualitou a hlediskem věčnosti, bojem a vírou: to i to jsou jen dvě strany jediného mravního a optimistického životního kladu. Vedle něho jsme my všichni nějakým způsobem kusí, neúplní, jednostranní nebo v sobě rozeklaní. Nedělejme z něho zázrak: je to jen celý člověk; ale to stačí, aby přesahoval dlouhé řady generací.

Máme to my Češi zvláštní a skoro osudové štěstí ve svých nových dějinách. Na prahu naší literatury stojí svrchovaný básník Mácha; na prahu naší vědy veliký a krásný zjev Palackého; na prahu naší žurnalistiky dosud nedostižený Havlíček; na prahu našeho státního života Masaryk, klasik politický. Je v tom pro nás tajemný pokyn, že vždycky ti první nám ukládají měřítko veliké a slavné, daleko přesahující měřítko, se kterými se spokojujeme. Je to pokyn i závazek, abychom tuto vysokou úroveň považovali za národní tradici.

Lidové noviny 7. 3. 1930

ROZMLUVA S PREZIDENTEM MASARYKEM

Také žádný interview

Po otištění domnělého interviewu v Neue Freie Presse rozhovořil se pan prezident o svých zkušenostech s interviewy. Pro aktualitu věci otiskujeme se svolením pana prezidenta jeho zkušenosti a náhledy.

Topolčianky 4. října

Už často jsem se při četbě našich novin divil, proč naši žurnalisté a někdy i politikové tak málo užívají největší výsady novináře: výsady být přesně a co možná ihned informován. U nás se pořád přejímají zprávy a citáty z ruky do ruky; o těch informacích z druhé ruky se toho napíše ažaž, místo aby novinář vzal do ruky telefon a zeptal se na příslušném místě, co je na nějaké zprávě pravdy. Snad si naše noviny dosud dost neuvědomily, nejen že to je jejich povinnost, ale že na to mají právo. Každý úřad v mezích své kompetence jim poskytne žádaných informací, pokud ovšem se to nekříží s jinými veřejnými zájmy. Moje kancelář aspoň jim je k dispozici, kdykoliv se na ni obrátí s vážnější otázkou. I teď byl podobný případ s tím interview pana majora Polson-Newmanna. Na pouhý dotaz mohly noviny zvědět, že žádného interviewu nebylo. Za interview se má považovat jenom rozmluva předem určená pro veřejnost a – pokud v ní jde o veřejné zájmy – předložená před uveřejněním tomu, kdo byl interviewován. Zpočátku jsem to tak nepraktikoval, důvěřoval jsem zpravodajům, že můj výklad pochopili; ale ukázalo se, že většina cizích žurnalistů není v našich a středoevropských poměrech

dostatečně připravena, a proto si interviewy dávám před uveřejněním předložit. Mluvím ovšem o interviewech politických, neboť bývám také interviewován o literatuře a podobně. Vždyť se rozumí samo sebou, že za interview odpovídá jeho pisatel, nikoli interviewovaný, když interview nekontroloval. Soukromý hovor, publikovaný notabene skoro po dvou měsících a jenom částečně a jednostranně, bez kontextu s kladenými otázkami, jako se stalo v posledním případě, nemůže vůbec být brán jako argument do veřejné diskuse. Myslím, že by se ani nemusel dementovat, protože se prostě vymyká zpětné kontrole. Ostatně bylo by stačilo podívat se do Neue Freie Presse: není tam řeči o interviewu, nýbrž stojí tam výslovně: "z rozmluvy" – rozumí se tedy, že ten, kdo to uveřejnil, vybral si část, jak se mu to hodilo. Každý výňatek z hovoru je eo ipso konstrukce víceméně libovolná, i kdyby byl pochopen a reprodukován správně, což se ovšem nestalo. Mrzí mne o tom mluvit; mrzí mě ta nepozornost novin, že se ani pořádně nepodívají na to, z čeho soukají dalekosáhlé dedukce. Nejsou-li ani naši novináři a čelní politikové tak opatrní a kritičtí, jak to potom můžeme čekat od žurnalistiky cizí, proti nám zaujaté?

S interviewy vůbec mám zkušenosti dobré i špatné. Můžete si všimnout jako novinář, že se i ve velkém tisku mění metody zpravodajství zahraničního i domácího. Dříve mívaly velké noviny v cizích metropolích svého stálého zpravodaje, řekl bych novinářského vyslance, jako byl například náš přítel pan Steed. Takový stálý zpravodaj byl předně lépe informován a za druhé se varoval pustit do světa zprávu nespolehlivou nebo neopatrnou, protože by tím ztratil dobré konexe. Zdá se mi, že dnes začínají mít nad těmito novináři-osobnostmi převahu nejrůznější zpravodajské agentury. Za takovou agenturou už nestojí určitý list, ale často celé koncerny finanční nebo politické. To znamená, že je třeba přijímat jejich zprávy opatrněji a kritičtěji – a hlavně hledět své čtenáře poučit lépe.

Interviewy jsou, myslím, následek zamerikanizování tisku. Americký novinář mnoho nezpytuje a nekáže, ale hledí přinést pokud možno přímou informaci: raději povrchní informaci než hlubokomyslný dohad. Snad to není vždy k dobrému, ale je to tak, a tomu se přizpůsobuje většina tisku. Zahraniční noviny nebudou o našich věcech psát, pokud k tomu nemají aktuální příčiny nebo aspoň záminky. Ze stanoviska novin interview je velmi často formální záminkou, aby se neaktuální nebo už známé údaje a názory mohly zčistajasna přinést jako aktualita. Po té stránce vidím v interviewech dobrou možnost naší propagandy a zvykl jsem si na ni hlavně za války; ale často si myslím, že bych na tu práci – a práci to dá – nemusel být sám.

Říkám to jako starý novinář: interview je věc účinná, účinnější někdy než dlouhý článek; ale je interview a interview. Jeho úkolem často je spíš upozornit na určité události nebo problémy, než je vyřizovat. Nikdy bych nesáhl k interviewu, abych něco urbi et orbi zvěstoval nebo dokazoval; ale obrátit pozornost určitým směrem, dát jistý podnět k myšlení a událostem, k tomu je interview dobrým prostředkem. Například po mém posledním takřčeném interviewu, které se dostalo na veřejnost neprávem a co do obsahu neúplně i nesprávně, jsem přijal s povděkem ohlas slovenských novin; všechny bez rozdílu stran rozhodně odmítají připojení sebemenšího kousku slovenské půdy k Maďarsku. Tím se pádně vyvrací jeden argument maďarské propagandy, která tvrdí, že některé slovenské kruhy a strany by uvítaly přivtělení k Maďarsku. Nyní bude maďarský revizionismus nucen ohlížet se po jiných, střízlivějších argumentech – a v těch se ho nemáme co bát. Neušlo mi, že Slovenský deník ve svém komentáři mluví o revizi hranic ve prospěch náš.

Znám dobře stinné stránky interviewů a sám jsem s nimi několikrát měl špatné zkušenosti; tu a tam jsme byli nuceni je dodatečně opravovat, když z neznalosti detailů nebo z neporozumění byl jejich smysl porušen. Ale přes všechny své výhrady užívám interviewů v některých případech z vlastního popudu a ve většině případů proto, že se jim nemohu vyhnout. Z vlastního popudu jenom tehdy, když opravdu mám co říci svým spoluobčanům nejširších kruhů. Mohu k sobě pozvat ministry, politiky, vojáky a kohokoliv jednotlivě, abych jim řekl, co mám na srdci; ale nemohu k sobě pozvat všechny občany. Byl bych raději, kdybych místo slov na papíře mohl mluvit od osoby k osobě, to pochválit, to poradit, to vytknout, jak mi to přinášejí starosti dne; ale na to nemám při své agendě pokdy. Nikdy jsem přitom nemyslel na otázky formální, ale na otázku prakticity: jak své mínění dostat před oči svých spoluobčanů. Navrhněte mně jinou a lepší cestu: čím bude nenápadnější a méně okázalá, tím mně bude milejší.

Ale většinu interviewů mívám proto, že je nemohu odřici; a ty interviewy jsou jenom mizivým zlomkem informativních hovorů, které mám skoro denně. Nejen cizí novináři, ale všechny cizí osobnosti, pokud pracují v některém oboru veřejného života a přijdou se zájmem k nám, se obracejí ke mně, abych je informoval o našem státě, o naší kultuře, o našich institucích a tak dále. Měl jsem v zahraničních listech mnoho takových interviewů, kterých naše noviny ani nezaznamenaly. Je to služba, která nepatří do rubriky pouhé reprezentace, ale do rubriky státní a národní propagandy. Rád bych už viděl, aby mne v téhle práci pomalu vystřídal jiní. Bylo by jen dobře, kdyby zahraniční tisk přinášel informace a interviewy jiných politiků a představitelů našeho života. Bylo by to lépe i věcně; ale nemohu za to, že jsem víc na očích těch, kdo k nám přicházejí, než jiní. Snad je tu někdy

překážka v neznalosti jazyků. Prošel jsem školou zahraniční propagace a vím dobře, co takové osobní konexe a přímé, poctivé informace znamenají. Už i u nás se začíná organizovat styk se zahraničními přáteli; máme rotariány, Penklub i slušná společenská střediska, ale toho všeho je ještě málo. Tvrdím, že zejména vyšší sociální postavení zavazuje k takové službě státu společenskými styky. Jak se poměry vyvíjejí, bude nás víc a víc politických a hospodářských nitek poutat ke všem zemím evropským; je na nás všech, abychom pro ně připravili osnovu jisté obeznámenosti. Náš tisk není dosti světový svým jazykem i celkovým rázem, aby stačil v cizině jako zdroj poznatků o nás; ještě dlouho budou lidé, kteří mají o nás zájem, dávat přednost informacím, jež nasbírají osobně. V tom směru jsem se nadělal práce, o které se ani neví; ale už bych chtěl vidět víc pomocníků. Bude třeba, aby si naši lidé v soukromí, ve veřejných projevech i v tisku odvykli nesnášenlivému stranicství, kverulantství i sebepřeceňování, aby už svým chováním dávali každému, kdo přijde, informaci a svědectví, že jsme stát zdravý a v sobě spořádaný. Dávám-li nám někdy příkladem Švýcarsko, je to i proto: abychom se naučili být stejně přívětiví a otevření, stejně dbali přátelských styků se všemi sousedy a cizinci, ale uměli také tak neústupně uhájit svou zemi, svou republiku, jakmile by toho bylo třeba.

Lidové noviny 5. 10. 1930

PREZIDENT REPUBLIKY A VÁNOČNÍ STROMEK

V pátek odpoledne zamířil pan prezident k vánočnímu stromu republiky, aby tam nechal svou nadílku pro chudé děti. Je z toho vidět, že i on si najde volnou chvíli, aby splnil občanskou povinnost srdce, jak máme v těchto dnech bídy učinit všichni. Až potud je všechno dobré a příklad páně prezidentův najde, jak doufáme, širší odezvy, již zasluhuje. Ale méně dobré je, že se přitom znovu ukázalo, jak těžkým se u nás dělá hlavě státu každý takový krok. Jde-li nejvyšší osoba státu bez okázalosti vykonat svůj soukromý dobrý skutek, nemá jí v tom být překáženo špalíry, státními hymnami ani příliš pohotovými fotografy s bleskovkou. I když se – jak se ovšem nemá přiházet – předem roznese pověst o kterémkoliv kroku hlavy státu, je taktní povinností občanů zachovat pozornou rezervu k jeho soukromí a neimprovizovat nahonem oficiálnost, která není na místě. Už pomalu by mělo být zvykem, aby se představitel státu při každé příležitosti nemusil setkávat s obtížemi svého úřadu.

Lidové noviny 22. 12. 1930

HRST MOZAIKOVÝCH KAMÍNKŮ

Dali bychom mnoho za to, kdybychom věděli, jak vypadal, jak mluvil, jak vystupoval Poděbrad, Komenský nebo jiný z vůdčích lidí našich dějin; rádi bychom je znali blíže a lidštěji. Co nám chybívá v minulosti, jsme my dlužni budoucím: uchovat pro ně, čeho jsme svědky. Poznámky, jež následují, nemají být ničím víc než snůškou drobných, namátkou nasbíraných a samozřejmě kusých postřehů, nebo chcete-li fenomenologických záznamů o T. G. Masarykovi intimním, o jeho zvycích a zevnostech, jak se nám jeví jako náš bližní. Nechtějí být povahopisem ani pokusem o psychologický obraz; vyhýbají se všemu, čemu se říká syntéza, hodnocení, rozbor, nebo výklad osoby; jsou to jen momentky, jen hrst mozaikových kamínek, jen trocha drobného materiálu k biografii a charakteristice muže, jehož jsme současníky.

Bůhvíproč si malíři a sochaři vzali do hlavy zobrazovat ho v redingotu. Jakživ ho nenosí, leda když jede v den své volby přísahat do sněmovny, když má audienci s vyslanci nebo při podobných formálních příležitostech. Jak je rok dlouhý, nosí ve svém soukromí vysoké jezdecké boty, jezdecké kalhoty s koženým podsazením, kabát upjatý až po bradu a na hlavě legionářskou furažku, jenže šedou, s drobnou červenobílou stužkou, šikmo připjatou; v jedné knoflíkové dírcce uzounké stužky legií. Je to civil s jistou přísností uniformy; nebo pracovní halena a sportovní dres v jednom. Je to vlastní, osobní fashion, střih, který s ním už srostl. Vysoký, štíhlý, vzpřímený, zdá se ještě větší v tom upjatém kabátě a jaksi pádnější v těch vysokých botách; těžko byste pro tento osobní odstín elegance našli slovo jiné než junáctví.

Jen v neděli nosí obyčejný civil, snad proto, že v neděli nejedí na koni. A to už nevypadá jako stará a rovná sosna; zdá se subtilnější, starší a nehmotnější; řekli byste, že se pan prezident tentokrát převlékl za pana profesora.

*

Sám o svém odění praví: "Pane, to je jenom pohodlí. Ten kabát až po bradu: nemusím si vázat kravatku, nemusím pod ním nosit vestu, nemusím si vybírat látku na nové šaty, nemusím jich zkoušet. – A ty vysoké boty? Aspoň nemám žádné šněrování. Natáhnu si boty, a fertik, jsem ustrojen." Zkrátka svého druhu racionalizace.

Těžko se loučí se starými šaty; jsou mu jako staří kamarádi.

Měl vysoké boty z Washingtonu; ještě po deseti letech se od nich za živého boha nechtěl odloučit.

Měl panama širák, a na tom už samým zdravením prohmatával ve stříšce díru.

“Táto,” řekly mu jeho děti, “ten klobouk už nemůžeš nosit, je děravý.”

Pokusil se ještě jej uhájit. “Tož dejte tu pentličku dopředu, tím se ta díra schová.”

*

Každý z nás má svá ustálená, zvyková gesta, o kterých ani nevíme. Jeho obvyklý, mechanický pohyb, zvláště když je zamyšlen, je, že se potahuje za knír. Je to pravý opak toho, čemu se říká kroutit si vousy: tahá je rovně dolů, spíš jako by jim bránil, aby se z nějaké svévole nezačaly kroutit samy. Krátce ostřížené vlasy, vousy narostlé tak, jak jim káže jejich vlastní zákon. Tak říkajíc je mu až po poslední vlas cizí nějak opravovat a překrucovat přírodu; člověku stačí ji ovládat.

*

Jednou přišel hrozně pořezán na tvářích i na krku. “Ó mocný chalife,” smál se jeho host, “dej utít hlavu neohodnému lazebníkovi, který tě tak zřídil.”

Začervenal se: “Já se totiž holím sám.”

*

Má silné kostnaté ruce, velmi intelektuální, ale přitom šlachovitě pevné; ukazovák zakřivený jako šavle. Tolstoj prý kdysi, dívaje se na ten zkrivlý prst, vyhrkl: “Vy jste těžce pracoval, s kladivem a železem, že?”

Charakteristické gesto při hovoru: vztyčený ukazovák. Ale není to poučující a káravý prst učitele. Je to miniaturní gesto útočné; je to pohyb podtrhující slovo. Jiné obvyklé gesto: zaťatá pěst, naznačující úder. Často v zamyšlení krouží rukou v zápěstí, jako když si šermíř trénuje klouby.

Úhrnem, přes intelektuální zjemnělost jsou to ruce význačné, ba urputně bojovné.

*

Každý člověk má své zvláštní podání ruky; můžete o něm poznat mnoho podle toho, jak vám potřese rukou. Jsou ruce nedůvěřivé a ruce, které se vlichocují; někdo vás podáním ruky jaksi odstrkuje, jiný si vás přitahuje jako chapadlem, třetí vás tak říkajíc bere do dlaně a tak dále. T. G. M. podává ruku s jistou náhlostí (protože vždy přemáhá maličké zaváhání), plně, otevřeně, se zcela krátkým stiskem: se stiskem, který si vás nepřisvojuje, který vás nechce kaptivovat, ale je dost silný, aby navázal fyzický vztah člověka k člověku; přitom se celý vykloní, protože je větší než většina lidí a protože vždy vztahuje ruku trochu z dálky, jako by nechtěl překročit tajemný kruh, uzavírající kohokoli z nás.

*

Sám o sobě řekl několikrát, že by nemohl být bez tělocviků, bez “sokolování”, ale nevěřte mu, že to dělá jen pro zdraví. Má antický vztah k fyzické síle a obratnosti; rád ji vidí, líbí se mu, rozjařuje ho.

Jednou stál s hosty pod prastarým a rozsochatým dubiskem. “Na ten strom by se dalo vylézt,” mnil jeden, takto sokol-borec. T. G. M. byl hned a plně při věci: “Tak ano, jen to zkuste!” Ukázalo se, že to nejde tak lehko; ale T. G. M. nepovolil, popadl hosta za kalhoty a vysadil ho do koruny dubu. “Tož ano,” řekl pak uspokojeně, “šlo by tam vylézt.”

Nebo měl u sebe amerického rejdaře, muže padesátníka, chlapíka tvrdého jako suk; bylo to na pěkné lesní louce; aby ukázal, co Amerika dovede, produkoval se loďař, chodě po rukou. Nuže, tady šlo o čest národních barev; a osmdesátiletý prezident se postavil na ruce jako svíčka.

Málokdo mu stačí, jde-li pěšky; udýchá důstojníky, kteří ho na manévrech doprovázejí. “Nemají být tak tlustí,” praví kriticky.

Nejvyšší chvála, kterou o někom řekne, je: “To je krásný člověk.” V tom slově zní antická kalokagathia.

*

“Proč jezdím na koni? Protože to je nejrychlejší tělocvik; pane, to se cvičí najednou celé tělo, ruce, nohy, plíce – jen to zkuste!” Ale nejde jen o to cvičení; jede rád tryskem, a přitom už se najde nějaký příkop, přes který se dá skočit; obyčejně uhoní i daleko mladší spolujezdce. Tedy radost z výkonu; nejenom životospráva, ale i

sportsmanship.

*

“Dobře jezdí, ale nesprávně,” kritizoval ho zkušený koňář; “nedrží dobře koně, ale sebe, pane, sebe drží tak dobře jako málokdo.”

*

Říkají o něm, že se neohlíží vpravo ani vlevo. Zajímavé je, že se skutečně a doslovně neohlíží vpravo ani vlevo. Všimněte si ho, když jde: dívá se rovnou dopředu nebo do země, aniž by se rozhlížel; chce-li něco vidět, dá si načas, aby se zastavil a prohlédl si to čelem proti čelu a ne jenom mimochodem nebo úkosem.

*

Jako každý mnoho a soustavně pracující člověk zjednodušil si svůj denní život v řadu zvyků; zvyky jsou osobní normalizace života. Ale nestal se otrokem žádného z nich; poruší je ochotně a někdy dokonce rád, je-li toho třeba nebo je-li k tomu aspoň záminka.

Je až divné, kde nabere času na všechno, co dělá. Má víc času pracovat, víc času číst, studovat, stýkat se s lidmi, odpočívat, být venku, psát; vše to bez kvapu, jako by svůj čas nabíral z nádrže hlubší a širší než my ostatní.

“Když má člověk pořádek, má na všechno dost času,” říkal ve Vídni před válkou jednomu novináři.

Ale to je jenom jedna stránka, ten pořádek. T. G. M. umí hospodařit s časem, aniž by jím šetřil; nikdy nemá naspěch a nikdy se neopozdívá.

To je to: mnoho číst neznamena hltat knihy, nýbrž dobře si přečíst pár těch nejlepších. Mnoho prohovorit neznamena nadělat mnoho řečí, nýbrž málo slovy dostat se k jádru věci. Mnoho žít není honit se za mnohým, nýbrž žít pomalu a silně.

Ad vocem jeho zvyků. Vzdychl si jednou. “Nu, co platno, teď musím udělat to a to.”

“Proč musíte?”

Zasmál se očima: “Protože oni si myslí, že jsem na to zvyklý. Tož jim to musím udělat.”

Ti “oni” jsou totiž jeho komorník, stolník, vrátný nebo kdokoliv z těch, kdo mu slouží.

Nebo byla řeč o drobných osobních zálibách, jako je například záliba Švehlova narovnávat obrazy křivě visící.

“To zas já jsem vždycky moc rád špicoval tužky,” vzpomněl si T. G. M.

“A teď už je nešpicujete?”

“Ne. Když oni mně je dávají na stůl ořezané!”

*

“Jezdíte rád autem?”

“Nerad. Snad bych jezdil rád, kdybych věděl, jak se to dělá.” A mávne rukou: “Tomu se už učit nebudu.”

To “jak se to dělá” ho zajímá u všeho. Rád se podívá do pracujících strojů, upoutá ho každá nová vymyšlenost, hledí přijít věci na kloub; zdá se, že má sto chutí zkusit sám, “jak se to dělá”, ale brání mu v tom filozofická zdrženlivost nebo to rezignované “už se tomu nebudu učit”. Ale při každé nové věci, která ho technicky překvapí, je to jeho první otázka: “A jak toto dělají?”

Má totiž představu, že ti mladí musejí všemu novému a jim soudobému rozumět.

*

Má své vlastní nářečí, jako ostatně skoro každý člověk; ale jeho dialekt je složitější. Nejspodnější vrstvou jeho řeči jsou slovakismy hodonského okolí; stále ještě říká noží křivák, potoku járek a tak dále; celková kadence jeho mluvené řeči je moravská. V koncovkách mísí bezděčně a dost libovolně a náhodně korektnější deklinaci jihomoravskou s lidovým dialektem středočeským; říká bez rozdílu “to je pěkej pán” nebo “to je pěkný pán”, jak kdy; v souvislejší řeči z něho vždy mluví Moravan. Často užívá moravských lidových rčení a tvarů jako vypetrachtoval jsem, pápež, Švejcary. Na Bystrici nebo v rozmluvě se Slovák snadno vplyne do slovenštiny. Jeho literární jazyk nese stopy osmdesátých let; je v něčem trochu antikvovaný (například záliba v instrumentálních predikátech) a prozrazuje puristickou kázeň.

Jeho slovní poklad je krajně demokratický. Vede třeba hosta na empírový balkón zámecký a povídá: "Pojďte si sednout na pavlač."

*

Jedno z jeho charakteristických rčení: "četl jsem" nebo "slyšel jsem" nebo "oni říkají, že". Ti "oni" jsou učenci, autoři, odborníci a vůbec prameny. To, co sám neviděl, co sám nenašel a neprozkoumal, uvádí vždy jako citaci. My ostatní se rádi oháníme znalostmi, které jsme jenom četli nebo jinak koupili z druhé ruky, jako svým duševním vlastnictvím. T. G. M. neopomene nikdy avizovat své laictví mluvě o čemkoliv, v čem se musí spoléhat na poznání jiných.

Nedovede si odpustit údaj nepřesný nebo ledabylý; nelenuje si vstát a najít v knihovně příslušný pramen: tak a tak je to, tak nebo onak se ten autor jmenuje.

*

"Tož to nevím"; to rčení se u něho vrací přímo typicky. Ať jde o poslední otázky metafyzické, nebo o taje lidského srdce, o vědecké problémy, nebo o výklad lidských činů, zaráží se před vyslovením jakéhokoli dohadu a zahloubaně povídá své "nevím". Skoro nikdy neužívá slov, kterými si pomáháme k britkým tvrzením, generalizacím, soudům a řešením, těch různých "snad", "asi", "patrně", "podle všeho", "zdá se", "myslím, že" a tak dále; nikdy nemluví v termínech polopravdy, polovíry, pouhé možnosti, přibližnosti nebo pravděpodobnosti; vysloví jen to, za čím plně stojí jako za poznaným faktem nebo jako za svou vírou nebo přesvědčením. V jeho způsobu vyjadřování najdete často cosi jako ostych, plachost nebo váhavost; jeho řeč se zdá tísněna tím stálým pocitem odpovědnosti a opravdovosti, aby neřekl více a nic jiného, než za co ručí svým celým svědomím. Proto mluví málo, ne lehce, s uvážlivými zámlkami, často hledaje to pravé slovo; rád užívá svých ustálených aforistických formulací, ale nikdy oněch řečnických obrátů, které nic neříkají a jen pomáhají mluvčímu, jak se říká, z fičku.

Jeho řeč je naprosto beze všech metafor, příkras, hyperbol a patosu: neboť cokoliv, čím se řeč přizdobí nebo nadnáší, zastírá její jádro před poctivou, přesnou analýzou a kontrolou. Nanejvýš užije lidového přísloví, ale jen pro jeho jasnost, stručnost a humor.

*

Jeho řeči, ani jeho řeči veřejné, nejsou zrovna příkladem souvislosti. Jen verbalista může být souvislý; lze vázat slova a věty, ale myšlenky se vynořují podle vztahů skrytých a příliš složitých, než aby se rovnou vázaly jedna k druhé. Myslíme v anakolutech, v celých trsech myšlenek; jen kde máme myšlenku před očima jako cílový praporek, jako řečnickou pointu, můžeme si k ní vybudovat plynulý slovní přechod; ale myslíme-li na to, co říkáme právě teď, a nikoliv na to, co zamýšlíme říci až nakonec, nepoteče naše výřečnost tak hladce a běhutě; bude to řeč těžší k mluvení i naslouchání, ale bude to řeč muže, který myslí i tehdy, když mluví.

Nejen při veřejném vystoupení, i při běžném hovoru je jeho hlas ze začátku trochu zastřený, sevřený, "nerozmluvený". Stojí ho jistou námahu, aby vyšel ze svého mlčení, z jakési samoty; činí to ochotně, ale ne snadno. Jen ponenáhlu nabývá jeho hlas zvučnosti, hrudní rezonance a poněkud nosového zbarvení: váhavý hlas, který není zvyklý křičet, ani šeptat, poroučet, ani domlouvat, nýbrž bez chvatu a se zamyšlenými prodlevami probírat otázky a formulovat myšlenky.

*

Je pln otázek, ale nikdy se nevyptává; má zvláštní respekt k mezím, které si ukládá kdokoli druhý: nechceš-li o tom nebo onom mluvit sám, tož se do tebe nebudu dobývat.

Nevím, je-li to zásada, životní zvyk nebo podivná osobní jemnost vůči komukoli: nikoho neomezovat, nikomu nevnikat do jeho privatisim, nikomu neukládat, jak má žít nebo co má dělat; nechat každému jeho svobodnou vůli, respektovat kteroukoli osobnost jako svéprávnou a nedotknutelnou, nemistrovat, neučitelovat, neosobovat si práva na duši druhého. A přece po celý život učil a chtěl, chce, vždy bude chtít převychovat duši svého národa.

*

A často od něho slyšíte: "Tož to už nevím, to jsem zapomněl." Přitom jeho paměť je nadprůměrná; nezahrnuje jenom fakta a zkušenosti, nýbrž i přečtené knihy a studium, celé děje románů, celé argumentace myslitelů; ale zeptáte-li se ho, co kdy dělal sám, mávne jen rukou. "Tož to už nevím."

Jeho paměť je výběr; dovede se jaksí zbavit všeho zbytečného a nahodilého balastu, vši privátní veteše a takového toho bezúčelného nánosu. Jeho paměť se podobá knihovně, ve které nechybí ani koš na papír; koš, do

kterého zahazuje vše, co si sám vyřídil a s čím je hotov.

“Já mám svou metodu i v zapomínání,” řekl častěji. Pamatuje si to, co trvá; je to objektivní, neosobní a nehistorická paměť, která podržuje věci a zřídá se času.

*

Ať se mu položí kterákoliv otázka, řekne poctivě a otevřeně, co v té věci má na mysli. Ne z potřeby svěřovat se, ale z naprosté potřeby nelhat, nekličkovat, nezamlčovat, nevytáčet se. Není to ani nadbytečná důvěřivost k lidem; je to prostě vnitřní zákon pravdy a přímosti, buď co buď. I za cenu mrzutostí. Nemá vůbec potřebu mluvit; má jen potřebu mluvit pravdu.

*

Není s to lhát ani žertem; následkem toho neumí vypravovat. Jednou si vnouček Leno vzpomněl: “Dědečku, povídej mi pohádku!”

Dědeček se zamyšleně potahoval za vousy; co honem povídat? – “Tak poslouchej,” řekl konečně. “Jednou jsem byl v zoo – a tam byl takhle veliký pták – měl růžové peří – a takový ohnutý zobák – a ten pták se jmenoval plameňák.”

“A co dál?” vyhrkl Leno s očima navrch hlavy.

“No, dál už nic,” odpověděl T. G. M. rozpačitě.

*

Příznačné jsou jeho dopisy. Ne že by je psal výslovně nerad – napíše někdy psaní lidem, kteří by se toho ve snu nenadáli; ale když už píše, je to přímo stenogram, samé zkratky a nápovědi, věty zhuštěné v hesla, nakupené otázky, odstavce utaté kusým “atd.”, nakonec “Váš Masaryk” a dost. Jeho potřeba stručnosti jde tak daleko, že někdy bezděky vynechá slabiku, půl slova, půl věty. Říci vše, ale co nejkratěji. Mohlo by se říci: dopisy téměř beze slov; nápovědi pro toho, kdo si je chce a dovede domyslet. Masarykova brachylogie: střední cesta mezi mlčením a sdělováním; navlas vyvážené vyrovnaní mezi potřebou říci, co má na srdci, a stejně silnou potřebou nechat si to pro sebe; řečeno jeho slovem, nevnučovat se.

*

Jak čte knížky, je vidět na knihách, které přečetl: totiž s tužkou v ruce. Typické jsou jeho čtenářské notace k románům: Podtrhuje na okraji, ale ne obecné myšlenky, nýbrž psychologické postřehy; připisuje otazníky, vykřičníky, a na titulní straně zaznamená stručnou sumaci románového obsahu obyčejně s polemikou: na té a oné stránce si autor odporuje, to a to nejde, to je nemožné, nejasné, nemotivované a tak dále. Čte knížky stejně vážně a účastně, se stejným zjišťováním pravdy, jako bere život; nejde mu v nich o realismus nebo naturalismus nebo něco podobně literátského; jde mu jen – ale zato přísně – o jejich pravdivost a opravdovost.

*

Žádné formality, žádné konvenční okolky. Proto mu je do jisté míry trýzní seznamovat se s novými lidmi a být nucen poslouchat nebo říkat ty obvyklé seznamovací formule. Zdá se, jako by v první chvíli váhal; ale není to nedůvěra, nýbrž až mučivě intenzivní úsilí zvážit toho nového člověka, aniž by se ho vyptával nebo ho nápadně pozoroval; spíše je obrácen do sebe, jako by očekával informaci o novém člověku od jakéhosi velmi tichého hlasu ve svém nitru.

A za pár minut může být každý u něho jako doma, neboť najde na druhé straně schopnost, která je daleko vzácnější, než si obvykle myslíme: umění poslouchat. Říkám umění, protože je k tomu třeba zvláštní šikovnosti, taktu, kázně a ne naposledy i lidské sympatie.

*

Je nesmírně skoupý, skoro ostýchavý v citových projevech. Viděl jsem, jak vítal člověka, kterého měl velmi rád a na kterého dlouho čekal. Podal mu ruku, zasmál se a řekl: “Tož... jste tady.” A vyřízeno. Pak už se mu smály jen oči, ale o tom asi nevěděl.

Nebo přišel potěšit člověka, kterého postihla veliká ztráta. Chtěl něco říci, ale místo toho mu jen pohladil rameno. A dost, ani slovo dál.

Můžete poznat, které lidi měl rád nebo se kterými je mu dobře, podle neklamné známky: jak živě a temperamentně s nimi debatuje, plana zájmem o všechny věci a plně ponořen v hovor, ať je to politika,

náboženství, věda, nebo co chcete.

Mohlo by se říci: Objektivace citu; i radost i láska se u něho projevuje zvýšeným, silně zaktivovaným zájmem o svět, lidi a jejich životní problémy.

*

Přijdou mu i hodiny a dny smutku a deprese; nikdo není ušetřen zlých zklamání. V takových chvílích se až strašně uzavírá v sebe sama; nepostěžuje si, nežaluje, prokousává se sám a sám svou trampotou.

Ještě dobře, když se může zlobit; to už bojuje a jedná.

Vlastně nikdy si na nikoho a na nic nestěžuje. Neřekne: ten a ten mne zklamal, nedobře se ke mně choval, tak nebo onak mně ublížil. Nýbrž: ten v tom a v tom chybí; v tom neb onom nemá pravdu; neinformoval se, vzal si takovou hloupost do hlavy, nedovede pozorovat to nebo to, a tomu podobně.

Všimněte si, jak rádi lidé dávají důraz na své já, když mluví o svých odpůrcích. T. G. M. nikdy.

*

Je bojovný, ale není výbušný; i jeho rozhořčení, je-li k němu důvod, v něm pracuje pomalu, uvážlivě, s vážením pro i contra. Je to celé procesní řízení, končící se verdiktem. Jeho hněv není citový; je to určitý poznatek, který má i míru i trvalost poznání.

*

Říká se o něm, že nemá valného smyslu pro humor. Není to správné. Směje se rád, a když už, tedy na celé kolo; zřídka se usměje, a to ještě spíš očima než ústy. Chybí-li mu co, je to normální dávka zlomyslnosti. Nehledá na lidech jejich směšné stránky a nedává je k lepšímu v jejich slabostech a škobrtnutích; vypravuje-li o někom komickou epizodu, tedy jen sám o sobě. A chybí mu jistá slovní nezávaznost, která si pohrává se slovními hříčkami a verbálními pointami. Slovo je věc vážná, nástroj myšlení a lidského styku; není to míč k pohazování a kejklářství.

*

Hraje se Beethoven, Smetana nebo jiná velká hudba. V těch chvílích se jeho oči zastrou něčím vzdáleným, zapadnou v nepřítomnosti, a ještě dlouho potom je zamlklý a jaksi nepřítomný. Jako by v tu dobu mu byla nablízku, blíže než vše ostatní, hudební žena, se kterou šel životem.

Jinou hudbu poslouchá spíš motoricky; neauditivně; nevědomky přiznává rukou nebo nohou takt, a spustí-li muzika starou českou polku, má co dělat, aby nevyskočil a nezadupal v junáckém tanci, ruku nad hlavou a luskaje prsty.

*

Není založen příliš vizuálně; snad tu spolupůsobí jeho krátkozrakost, ale hlavně je příliš obrácen do sebe, než aby bez ustání reagoval na smyslové a hlavně zrakové dojmy. Nejraději má hodně široký a volný rozhled, který mu dává pocit volnosti; rád vidí velké staré stromy, vůbec staré památky, a velké, kolektivní děje přírodní, jako nástup jara, letní zrání a barvy zlatého podzimu. Jednotlivostí si příliš nevšímá; a když, tedy obyčejně z intelektuálního zájmu, proč to je, jak to přijde, a s čím to souvisí.

Přestože je opticky spíše roztržitý a nevšímavý, chová silné sympatie nebo antipatie vizuální. Má velmi nerad věci zdobené, strojené a neúčelné. "Mně se auta nelíbila, pokud chtěla napodobit ekvipáže; ale teď už vypadají jako stroje, a to je na nich krásné." Jako docent ve Vídni si nechal udělat nábytek z měkkého dříví podle vlastní hlavy. "Tož to byla jen hladce ohoblovaná a sroubená prkna – mám hrozně nerad takové ty ciráty a cifrování." Stejně nemá rád v parcích pravidelné záhony, stříhané keře, ronda a jiné takové kumšty. "To je samá scholastika," říká s odporem.

Jeho osobní vkus se nejvíc zrcadlí v úpravách Pražského hradu. "To dá hodně práce," praví, "předělat císařský hrad na hrad demokratický." Můžete tam sledovat, v čem vidí ten styl demokracie; je to světlo, prostornost, přísná hladkost – a zvláštní důstojnost. A ovšem žádné ciráty, trety a zbytečnosti.

Masaryk ve fotografii 1931

NĚCO MÁLO O T. G. M.

Bůhvíproč si všichni malíři a sochaři vzali do hlavy ho zobrazovat v šosatém kabátě. Jakživ ho nenesí, leda když

jede v den své volby do sněmovny nebo když přijímá audienci vyslanců. Jak je rok dlouhý, nosí vysoké jezdecké boty, jezdecké kalhoty s koženým podsazením, kabát upjatý až po bradu a cosi jako ruskou furažku s drobnou červenobílou stužkou, šikmo připjatou; v jedné knoflíkové dírcce uzounké stužky legií. Je to civil s jistou přísností uniformy; nebo pracovní halena s břitkostí sportovního střihu. Je to jeho vlastní, osobní fashion; a sedí mu dokonale. Vysoký, štíhlý, vzpřímený, zdá se ještě větší v tom upjatém kabátě a jaksi těžší v těch vysokých botách; těžko byste našli pro tento osobní odstín elegance jiné slovo než junáctví.

Jen v neděli nosí obyčejný civil, snad proto, že v neděli nejedí na koni. A to už nevypadá jako stará a rovná sosna; zdá se subtilnější, starší a nehmotnější; řekli byste, že se pan prezident tentokrát převlékl za pana profesora.

*

Každý z nás má svá ustálená, zvyková gesta, o kterých ani nevíme. Jeho obvyklý, mechanický pohyb, zvláště když je zamyšlen, je, že se potahuje za knír. Je to pravý opak toho, čemu se říká kroutit si vousy; tahá je rovně dolů, spíš jako by jim bránil, aby se z nějaké svévole nezačaly kroutit samy. Krátce přistřižené vlasy bez jakéhokoliv účesu, kníry a brada narostlé tak, jak jim káže jejich vlastní zákon; nic uměle načesaného a nakrouceného. Tak říkají je mu až po poslední vlas cizí nějak opravovat a přeručovat přírodu; člověku stačí ji ovládat.

*

Jeho největší nedostatek: že špatně spává. Po takové probdělé noci bývá zamlklý, váhavější a uzavřenější; má zastřený hlas, oči, ze kterých se dívají všechny smutné zkušenosti dlouhého života, a zdá se být jaksi nesmírně vzdálen ve svém tichém zduchování. V tu chvíli byste se báli se ho dotknout.

Ale zato čím je aktivnější, čím více je zapjat v samotné mele dne, čím bojovněji reaguje na věci a dějiny, tím je vám lidsky a téměř tělesně bližší.

*

Jedno z jeho nevyplněných přání: aby si mohl vyjít do ulic, podívat se na tváře lidí, zastavit se u knihkupců, u výkladních skříní, jet si tramvajkou, sednout si s přáteli v kavárně; a přitom mít privilej kohokoliv z nás, totiž nebýt pozorovánu a sledovánu a okukovánu. Nebo někdy se rozjet po vlasti, vidět lidi a města a nemuset prodělávat hlášení a vítání a špalíry a řeči. Dosud u nás nikdo nepamatoval na soukromí hlavy státu; ani úřady, ani občanský takt dosud nepřihlédly k nepotlačitelné potřebě volného pohybu a občanského soukromí.

Stalo se, že řekl vysokému úředníku: "Prosím vás, musí to být, aby všude, kam se hnu, bylo tolik četníků a strážníků? Vždyť by stejně tomu nemohli zabránit, kdyby se mně něco stalo!" "To my víme," namítal úředník, "ale ono to není kvůli vám, pane prezidente; to je kvůli nám, odpovědným úřadům..."

Jednou večer, za jeho pobytu na venkově, se rozezvonil na kostelní věži poplach a do oken udeřila záře požáru. Každý z vás by tam běžel. Jen pan prezident zůstal stát nehnutě u okna. "Pojďte se tam podívat," lákali ho bližní. Zavrtěl hlavou: "To nejde. Lidé by koukali na mne, místo aby pomáhali." A mávl rukou. "Co bych tam dělal? Stejně by mne nenechali hasit!"

Lidové noviny 7. 3. 1931

HLAS MLUVÍCÍ

Na deskách His Master's Voice vyšly nyní dva proslovy prezidenta Masaryka z jubilejního roku 28: proslov k dětem na hradním nádvoří a poselství k národu přednesené zástupcům parlamentu. Je to dokument, a zároveň něco víc než dokument: ten hlas vchází nyní do našeho soukromí a stává se jakousi osobní přítomností toho, jehož úkolem i právem bylo mluvit k národu a k budoucím dějinám; a je až překvapující slyšet ten hlas tak důvěrně a lidsky, pozorovat jeho váhání, jeho nosový ténbr, jeho pomalé důrazy a tu a tam i jeho přerекnutí; slyšet skoro dýchat a někdy odkašlávat přítomné, slyšet stříbrně odbíjet hodiny, které vpadly se svou připomínkou času právě do nejvážnějších slov státníka a myslitele zpovídajícího se v poselství k národu ze své veliké víry v demokracii. Zní to až podivně blízko a důtklivě, zejména ve třetím oddílu poselství, kdy prezidentův hlas mohutní do velikosti a – nikoli bez jistého významu – uváže jen u slova "revoluce", jako by se obával brát tak vážné slovo nadarmo. Ten kmetný hlas nás vždy bude nabádat, abychom promýšleli a znovu prožívali to, co nám svým poselstvím říká; ale už prvý poslech těch technicky dobrých desek, ten pocit údivu a skoro fyzické blízkosti je dojem nezvykle silný. Čs. červený kříž, v jehož prospěch byly desky vydány, si zaslouží dík za to, že umožnil nám i příštím časům naslouchat tomu silnému a zamyšlenému hlasu.

VÁŠ MASARYK

Mluvte s kterýmkoliv vzdělaným cizincem, nejenom cestujícím u nás; dejte se do řeči s Němcem ze Stralsundu nebo se Skotem z Aberdeenu – sotva se s vámi domluví, že jste Čechoslovák, vyhrkne hned: “Aha, vy máte Masaryka.” Někdy ani nevědí o Praze, ale vědí o Masarykovi. “Váš Masaryk,” to říkají s jakýmsi nádechem závisti, jako by tím říkali: “Máte vy ale štěstí!”

Tedy tento fakt je sice znám, třebaže ne ve svém plném rozsahu; ale má své stránky, o kterých my sami málo uvažujeme. Především o Masarykovi ví každý vzdělanější člověk na světě, ačkoliv se o něm ve světovém tisku vlastně zřídka píše. Málo se ukazuje světu, málokdy k sobě obrací aktuální pozornost; tak jako náš veřejný a státní život se k našemu velkému štěstí skoro nikdy nejeví světu v senzačním světle, stojí i náš prezident mimo shon denních zájmů světového tisku. Světová popularita Masarykova není aktuální, protože je trvalá; není v tom, že se o něm svět často doslýchá, nýbrž v tom, že Masarykova osobnost přešla s jakousi tichou samozřejmostí v samu zkušenost i samu obraznost vzdělaného světa. Ten cizinec, který nám říká “váš Masaryk”, neví toho o něm konkrétně mnoho, jako neví mnoho o Jiřím Washingtonovi. Masarykovo jméno je prostě kus duševního majetku světového. “Váš Masaryk” se bude říkat i za sto let, zatímco devět set devadesát devět státníků a vladařů z tisíce budou jen jmény pro historiky.

Ale to slovo “váš Masaryk” znamená ještě něco jiného: že v očích světa je Masaryk přisuzován celému národu a s ním skoro ztotožňován. Všimněme si, že té nebezpečné prestiže se dostává obyčejně jen absolutním diktátorům, kteří na svou osobu strhnou všechnu faktickou moc státu a národa; jen naprosto výjimečně se té obecné reprezentativnosti dostává státníkům v rámci demokracie. Uvažte, jak málokterým prezidentům republik náleží to slavné a veliké přisvojovací zájmeno. Neříká se nám “váš prezident”, nýbrž “váš Masaryk”. Musíme si uvědomit, jaké je to čestné epiteton pro Masaryka i pro nás.

Vůdce generací 1932

PRO VÁS, ŽENY

Pro vás, ženy, by 7. březen měl být svátkem obzvláštním; toho dne byste mohly nahlas nebo jen pro úlevu svého srdce říci nám druhým: Vy, vy všichni, vy manželé, bratři a synové, vy šéfové a kolegové a ostatní, kdo krčíváte rameny nad námi ženskými, kdo nám dáváte hruběji nebo jemněji najevo svou mužskou převahu, kdo s námi jednáte jako se slabšími a pošetilejšími – s vámi je o tom těžká řeč; ale dnes je den někoho mužnějšího, než je většina z vás, a ten by vás i nás mohl poučit o něčem jiném, co se nás žen týče.

Mohly byste říci: Jemu... i nám nejde a nešlo jen o rovnoprávnost ženy před zákonem, o hlasovací právo žen, o přístup na školy a úřady; i když v tom všem jako jeden z prvních zastával věc feminismu, byl to pro něj samozřejmý postulát lidské rovnosti a plnoprávnosti; stál na straně žen, tak jako vždy stával na straně těch, kteří byli brutalizováni kterýmkoli nadprávím, ať šlo o národy, třídy či konfese. Ale rovnost před zákonem není ještě rovnost v životě; zrovnoprávnění není ještě zhodnocení. Emancipace žen byla provedena (aspoň víceméně) jako vyrovnání právní; ale zdaleka ještě nebyla uskutečněna v životě jako vyrovnání mravní a duševní. A tady dvaosmdesátiletý muž dává příklad vám mladším.

Bylo by možno v tom ohledu citovat Masarykovy články a knihy; ale dovolte mi citovat jeho soukromý život a jeho názory in camera caritatis. Můžete mu odporovat v čem chcete; bude se s vámi přit rozvážně a bez hněvu. Ale zkuste říci něco tak drobet chlapsky podcenivého o ženách; vzplane okamžitě a odrazí vaše slova s prudkostí u něho málo obvyklou. Na každý takový projev mužské povýšenosti reaguje instinktivně a celou svou osobností; není to zdvořilost a rytířství; je to víra. “Ženy jsou lepší než muži, jsou čistší a slušnější.” Mluví se o rozvodech. “Zjišťuju příčiny, pokud mám příležitost, a vidím, že skoro vždycky je vina na muži; a i když někdy je vinna žena – i to, pane, záleží na mužích, co si z žen udělají.” Nedá na ženy dopustit; ale není v tom ani stínu galanterie nebo kavalířského patronizování; spíš je to jako úcta k mamince, k spolupracovníci, k člověku čistšímu a niternějšímu. “Čtu ženské romány – je v nich víc prožití a moudrosti; čekám, že nám ženy dají ten pravý současný román.” Ano, řeknete mu, ale jsou obory, ve kterých ještě mnoho nedokázaly. Okamžitě vás přeruší: “Jen je nechte; až v tom budou pracovat tolik set let jako muži, pak teprve smíte posoudit, co dovedou a co ne.” Mluví se o malém zájmu žen v politice. “Tož to je chyba té politiky,” prohlásí určitě. “Vemte si, že ženy bývaly královnami – a nevládly o nic hůř než ti druzí potentáti.” A tak dále, mohl bych citovat bez konce; vždy se v něm cele ozve ta dokonalá přesvědčenost a pohotovost víry v ženství.

Nuže, víra tak plná a samozřejmá nemůže být výsledkem pouhého hloubání a mínění; je darem života, je zrozena prožitím. Muž, který tak krásně, s takovou důvěrou a velkodušností hledí k ženám, musí v sobě nést velikou a

jedinečnou zkušenost lásky. Lásky je poslední slovo jeho mravní filozofie, láska k člověku je vůdčí motiv jeho filozofie politické; ale nežli se láska může stát ideou, musila naplnit život člověka. Hle, muž, který láskou k ženě vyzrál v lásku lidskou, který žil a tvořil srdcem. Hleďte muže či myslitele, který by vám, ženy, byl bližší.

Lidové noviny 6. 3. 1932

PAN PREZIDENT ODJÍŽDÍ Z TOPOLČIANEK

Za ta léta si už obyvatelé toho posledního výběžku dolnoslovenské roviny na to zvykli, že jim s podzimem odjíždí jejich bělobradý host; přesto je to pro ně den jaksi slavnostní a teskný. Už s večerem se ve všech okénkách, i v těch nejchudších, zažihají svíčky; dědina svítí všemi okny jako o večeru vzkříšení. Před každým domem čeká hlouček černých lidí – kroje toho kraje jsou černé; čekají mlčky a bez hnutí, až středem dědiny projede auto pana prezidenta. Už jede, muži mlčky smekají, ženičky maličko pochýlí hlavu; a celá dědina se dívá za panem prezidentem ozářenými okýnky. Je v tom velmi mnoho intimity a přichylnosti, důvěrného vztahu k představiteli státu a k státu samotnému: něco, co na Slovensku nebývalo, v čem už je nové Slovensko.

Lidové noviny 14. 10. 1932

PO DESÍTI LETECH

Uctívá vzpomínka, která se nese k hrobu paní Karly G. Masarykové, se nevztahuje k žádné hodnotě, k žádnému zůstavenému dílu; vztahuje se k ženě a k člověku, k ženě, která měla takový podíl na vnitřním utváření Masarykově, a k osobnosti, o níž muž formátu Masarykova říká s úctou a láskou: "Byla silnější než já." Není zbytečno se ptát, byl-li by náš prezident tím, čím je, přerostl-li by tak své prostředí, byl-li by tak světově orientován a světově vyzrálý, kdyby nebylo této aristokratické, nadané, mravně veliké Američanky, jež se stala Českou srdcem a osudem. Ani v době, kdy pro věc národa dal v sázku život své rodiny, nebyla mu láska k této ženě přítěží, nýbrž posilou; věděl, že je s ním svou duší a svým mravním souhlasem. I tento ženský osud je dějinné dílo; i ona spolubudovala náš stát, tím že utvářela mravní a politickou osobnost T. G. Masaryka. Kolik takových žen prošlo tichými kroky dějinami lidstva; my můžeme svou pamětí měřit toto skryté dílo, a proto krom májového kvítí pro ženu, jež milovala, skládáme na hrobeček v Lánech i vavřík národních hrdinů.

Lidové noviny 13. 5. 1933

T. G. M. A ČESKÝ SLOVNÍK

Před dvěma dny si v hovoru vzpomněl: "Četl jsem v novinách, že už brzo má vyjít nový slovník českého jazyka. Chvála bohu! Snad se teď dočkám, že budu mít u psacího stolu příruční tezaurus naší řeči. Vždycky jsem se po takových věcech pídil. To víte, chodil jsem do německých škol, gymnázium v Brně bylo německé a studoval jsem na německé univerzitě ve Vídni – zkrátka nebyl jsem si svou češtinou jist. Když jsem začal psát, sehnal jsem si kdejaký jazykový brus a v těch jsem pořád listoval. A každé prázdniny jsem si svou češtinu ověřoval na řeči lidové. Já jsem vždycky myslel a podnes myslím slovácky, hodonským dialektem; spisovnou češtinu jsem poznával z nierzovských a jiných takových knížek... Dnes je to lepší, dnes má každé české dítě českou školu. Myslím, že když jsem jako školák v Brně chodil na politické schůze, bylo to také proto, abych slyšel mluvit česky. Tolik lidí dnes káže o své lásce k národu, ale prosím vás, jakým nepěkným a nevzdělaným jazykem to kážou! Říká se vlastenectví, a přitom nemáme pořádný a praktický slovník své vlastní řeči. Musí se dobře česky mluvit, aby se dobře česky myslelo. Takový dobrý slovník bude větší služba národu než mnoho takzvaných vlasteneckých hesel..."

Lidové noviny 7. 3. 1934

DVACÁTÝ ČTVRTÝ KVĚTEN

Praha 24. května

Nevystihli bychom vzácný a slavný význam tohoto 24. května, kdybychom v něm viděli jenom projev úcty a věrnosti k osobě prezidenta T. G. Masaryka. Pravda: Je to ojedinělý případ v politických dějinách demokracií, že týž muž je počtvrté volen za prvního občana republiky; že je volen bez protikandidáta a jednomyslně všemi stranami, pokud neodmítají samu existenci nebo politickou formu tohoto státu. O tom si nemusíme mnoho povídat: u nás není národním zvykem stlát komukoli na různých nebo vavřínech, a Masaryk není mužem, který by procházel naším životem hladce a bez nárazu; dovršuje-li se jeho osud touto čtvrtou a nejslavnější volbou, je to už cosi jako apoteóza. Už není třeba pomníku, není třeba desek; žádný muž v dějinách světa neprošel branou tak triumfální, jako je cesta prezidenta Masaryka do čtvrtého funkčního údobí. Kdyby šlo jen o ten projev úcty k osobě, bylo by to svědectví o nás; svědectví, že jsme jako národ dozráli a dorostli k mužnému citu úcty. Ale

Masaryk nebyl volen jenom z úcty; byl volen, protože ho je třeba, protože ho potřebuje národ a stát. Dvacátý čtvrtý květen nepodává svědectví jen o samozřejmé vděčnosti národa, ale hlavně o muži v biblickém věku osmdesáti čtyř let, jehož zkušeností a rozhledu by republika těžko postrádala. Ve střízlivém uznání toho faktu je víc úcty než v sebenadšenějším dojetí.

Ale smysl toho volebního dne je jiný a historičtější. Tomáš Masaryk není jen osoba, byť obdařená zvláštním požehnáním ducha i osudu. Masaryk je princip. Masaryk je pro nás i pro celý vzdělaný svět ztělesněním určitých mravních a politických ideálů, kterým se říká demokracie. Tohoto dne a tohoto roku nebyl volen jenom Tomáš Masaryk: Byla znovu volena a slavnostně potvrzena demokracie, jejímž klasickým představitelem v očích celého světa je The Great Old Man of Europe. Nebyl volen jen on, "velký starý muž Evropy", ale také demokracie, velký starý ideál Evropy. Naprostou a slavnou většinou Čechů, Slováků i našich národních menšin, z vůle všech pozitivních stran, většinou dotud nebývalou byl u nás znovu volen a potvrzen politický ideál demokratický. Stalo se to v době, kdy se mu na ten čas odzvonilo v tolika zemích. V Německu, v Rakousku, v Bulharsku. Všude kolem nás.

Právě ve vigilií dvacátého čtvrtého května se ztratil zase jeden stát z řady těch, kde lid ještě užívá občanské svobody a politických práv. V dějinách není náhod. Není náhoda, že právě v této době náš národ, všechny strany a národnosti našeho státu skládají ústy svého Masaryka, ústy nejpovolanějšími a nejzávažnějšími, novou přísahu na ústavu naší demokratické republiky. Tou ústavní formulí, pronesenou těmito ústy, odpovídá naprostá většina národa na to, co se děje kolem, a odpovídá slavně a přisejně. To už není naše interní věc: to je historická manifestace před celou Evropou. Vy tak, a my takto; vy jdete svými cestami, a my, jak vidíte, jsme se znovu rozhodli pro věc demokracie, děj se co děj. My Češi a Slováci, my sudetští Němci. Ostrůvek uprostřed Evropy. Nebo snad boží bojovníci, opevnění spíš svou vírou než mocí. Není to poprvé v dějinách, kdy jsme se takto uzavřeli hradbou své víry proti všem. Jak říkal Antonín Švehla maličko před svou smrtí: "Jsme krajní bašta západní demokracie: to znamená, že musíme vydržet. My všichni jsme vojáci ve zbrani v přední linii..." Národ, který volí Masaryka za hlavu a jmenovatele svého státu, to nedělá ze žádné sentimentality, ví, že volí víc než osobu, že volí svou vlastní dějinnou cestu.

A v tom je ta zvláštní, podivná vážnost našeho dvacátého čtvrtého května: že jsme se navzájem našli v tak naprosté většině; že nás je víc na této jedné a společné straně než kdykoli předtím. Víc kolem Masaryka. Víc a těsněji kolem demokracie. A že nebylo vážného pokusu postavit proti principu, který je spojen se jménem Masarykovým, žádný jiný politický cíl. Ani to není náhoda, že proti Tomáši Masarykovi není při čtvrté volbě, po šestnácti letech vlády, vážného protikandidáta. Ukazuje to, že pro nás není jiné cesty a volby. Jmenujte to osud, Prozřetelnost nebo smysl dějin: není koho stavět proti Masarykovi, není u nás co kloudného postavit proti demokracii. Jediná a nevyhnutelná je cesta před námi, není žádné jiné na vybranou; tož je třeba jen statečnosti jít po ní až do konce, nezůstat stát a jít odhodlaně dál a kupředu. Čtvrtá a vrcholná volba T. G. Masaryka za hlavu státu zavazuje i jeho volitele; dává jim program, ukládá jim víc než společný zájem jednoho dne; hluboký a nesporný souhlas národa, který jim žehnal v den volby, je vzácný poklad, se kterým mají hospodařit na léta. Volitelé hlavy státu, poslanci a senátoři Národního shromáždění, tentokrát jste opravdu mluvili hlasem lidu a byli jste jeho srdcem: nezmařte a nerozptylujte politický kapitál, který je ve vaší shodě a shodě národa s vámi, ochraňujte jej, je ho třeba vám i nám.

Čtvrtá volba Tomáše G. Masaryka za prezidenta republiky byla samozřejmá a jediné možná; přesto právě nebo právě proto její význam je dějinný. Víme, kam jít, je-li před námi cesta jen jedna. Nebylo otázky, kdo bude zvolen; záleží jen na tom, pochopit a domyslet, co to znamená.

Lidové noviny 25. 5. 1934

V NEJBLIŽŠÍM OKOLÍ

Ta část Hradu, ve které žije pan prezident, je vždycky tichá; toho rána bylo tam ticho ještě znatelnější. Pan prezident, jako obyčejně, seděl už ráno ve své veliké pracovně, vystlané knihami od podlahy až ke stropu. Jen na římse knihovny jsou fotografie a obrázky jeho milých: Švehla, Havlíček, Tolstoj, Smetana... Právě tak trochu překonal nával indispozice; drobet přepadlejší než jindy, ale tím jemnější, ještě zduchovělejší, než býval, ale dobré barvy, přímý a pěkný jako vždy. Zajímá ho, co dělá Praha, jaká je tam dole nálada; a hned to hodnotí politicky: Vidět, že u nás má demokracie pevnou půdu. Švehla by měl radost z té sváteční nálady, míní návštěva. Pan prezident zvážněl: "Chudák Švehla!" a hned mluví s uznáním o jeho nástupci, už je v politice, už by se dal do uvažování, jak a co bude dál; ale není pokdy, už se začíná zasedání Národního shromáždění ve Vladislavském sále. A pan prezident se obrací k svému psacímu stolu jako kteréhokoli jiného pracovního dne.

Lidové noviny 25. 5. 1934

MOMENTKY

Znak krále Vladislava. V čele Vladislavského sálu je veliké písmeno W a po jeho stranách znak český a uherský; neboť Vladislav byl králem zemí českých a uherských. Na jedné straně lev a na druhé – na druhé je vlastně viděti jen slovenský kříž; a tak volba československého prezidenta na historickém Hradě pražském se dělá a bude i příště dít pod znakem českým a slovenským, jež jsou tu spojeny po staletí. Skutečnost dovede někdy být úžasně symbolická.

Předseda Malypetr, kterému náleží zvláštní zásluha za ideovou režii dnešního dne, byl rozechvělý, když vcházel k prezidentu Masarykovi, aby mu ohlásil výsledek voleb; ale zároveň na něm bylo vidět hluboké uspokojení. Neboť dobré dílo se podařilo; podařilo se jemu i národu.

První slova prezidentova, když mu byla hlášena volební čísla, prý byla věcná a suchá poznámka: “A kdo dal ty prázdné lístky?”

V zákulisí, tam kde galerie Vladislavského sálu souvisí s ostatním Hradem, je natlačen různý domácí lid; není vidět dolů, ale slyšet každé slovo: jak komunisté odříkávají sborem ne docela vyrovnaným své revoluční pensum (bis a pak už nic), jak mluví předseda Staněk, pak dlouhý šum; to je skrutinium. Pak dlouho nic, až předseda sněmovny jasně a výrazně hlásí výsledek volby. Potlesk. A pak dlouhé čekání na příjezd prezidentův. Potlesk a pak ticho téměř úzkostné, bylo by slyšet padnout špendlík. A tu je slyšet zastřený prezidentův hlas: “Slibuji na svou čest...” přestávka, “...a na své svědomí...” Ta maličká přestávka, jež tak podtrhla slovo “svědomí”, byla snad to nejdramatičtější v celém aktu volby.

Lidové noviny 25. 5. 1934

PAN PREZIDENT

Včera jsme četli, že už nebude třeba dávat zprávy o zdravotním stavu pana prezidenta, protože doktoři ho považují za zotaveného. Spatřen a posouzen očima laika, je pan prezident, chvála bohu, už tak zdravý, jak ho potřebujeme. Maličko pohublý, s pravičkou zasunutou v černém pásku; štíhlý a rovný jako vždycky, s jasnými, živými, chytrými očima, plnými zájmu a účasti; zdravé barvy, osmahlý a zardělý z denních procházek, téměř odpočatý. A jako vždycky, mluví o budoucnosti, uvažuje, co bude nutno dělat v politice a ve výchově příštích generací; jako vždycky reaguje na všechny přítomné děje nejen pozorným zájmem, ale s neochablou citovou bezprostředností, s hněvem i sympatií, důvěrou i povzbuzením. Už je zase naplno zapřažen ve své práci a nadto ponořen do literatury, jako vždycky býval; teď je na řadě znovu ruská literatura, Turgeněv, který “má pořád ještě co říci”.

Ještě si vzpomene na své stonání, ale mávne rukou: “Smažme to!” a skoro s podivem podotýká: “Přes to všechno se necítím starý.” Tak je to tedy v pořádku.

Lidové noviny 28. 11. 1934

PAN PREZIDENT NYNÍ

Pravda, je trochu pohublý v tváři, ale je to pořád ta pevná, suchá tvář dobré barvy a živého výrazu; hlavně oči zase mají svou starou pronikavost pohledu – “už zase to jsou ty oči,” řekl jeden z jeho doktorů, “před kterými by se člověk styděl, kdyby měl co skrývat.” Pravá ruka si musí ještě chvílemi odpočívat, zasunuta mezi knoflíky kabátu. Také oči se dosud nesmějí namáhat, a proto se ze starého čtenáře stal pozorný posluchač; nechá si předčítat noviny, ale také těžší věci, jako jsou učené knihy Troeltschovy; a ovšem i romány – bez těch by snad ani nemohl být živ. Diskutuje živě o Drnákově knize, zajímá ho, kdo je autor. Ale nejvíc ho zajímá politika, ta naše i ta světová; pořád myslí do budoucnosti, kombinuje, odhaduje a snaží se předvídat. A dívá se dopředu s neotřesenou důvěrou a trpělivým optimismem; nemoc těla, která se ho loni dotkla, nezměnila nic na jasné pevnosti jeho mysli. Ještě víc než dosud je soustředěn do sebe, “špekuluje”, jak tomu říká – a věří. Pořád neskonale silnější a mužnější než tisíce a milióny malověrných, kteří běhají po světě.

Lidové noviny 7. 3. 1935

ODCHÁZÍ, ALE NEPOMÍJÍ

Nebudem zapírat, že první citové hnutí, které v nás vyvolala zpráva o rezignaci T. G. Masaryka na nejvyšší úřad našeho státu, byl pocit hluboké úlevy. Nikdo z nás nesčíslných se nemusí stydět říci, že Masaryka miluje; vztah většiny našich občanů k prvnímu prezidentovi už dávno překročil jakoukoliv konvenčnost; naše úcta k němu je znásobena láskou horoucí. Po měsíce nám bylo úzko a strašno, když jsme viděli, jak jeho organismus přece

jenom už křehký, jeho krásná fyzis přece jenom už věkem nalomená nese dál a dál hrozné riziko, že se dolomí pod tíhou povinností a starostí, jež s sebou nese úřad hlavy státu. Prostě báli jsme se o něho, jako bychom se báli o život vlastního otce; a nyní si říkáme, bože, aspoň ho máme ochráněného před neklidem a tíživou odpovědností, kterou musel nést; my ho potřebujeme, aby žil; pokud bude žít, budeme ho všichni mít ve svém čele; odchází, aby nám vydržel déle. Jistota, kterou máme v Masarykovi, nám bude bohdá uchována ještě po mnoho let – a bůhví že to budou léta, kdy nám jeho duch a jeho mravní autorita budou ještě tuze potřebny.

To tedy je to první, nač myslíme nad osudovou zprávou dnešního dne. A hned s tím si říkáme: Budeme přece jen opuštěni, když už nebudeme cítit jeho vedoucí ruku. Je to hrozná škoda, je to ztráta ničím a nikým nenahraditelná. Čím nám byl ve svém prezidentském úřadu, to dnes ani nedovedeme povědět. Říkali jsme mu mezi sebou Starý pán a měli jsme dobrý a hluboký pocit, že tam nahoře je někdo jako otec, někdo osvícený moudrostí a věkem přímo nadpřirozeným, někdo zjasněný a téměř svatý; naše demokracie jím byla posvěcena a náš malý stát nobilizován v očích celého světa. Nebyla to jen naše důvěra a úcta, která obestírala tuto nádhernou a vznešenou postavu; opravdu celý svět ctí našeho prezidenta jako málokterého z vládařů; říkalo se mu ve světě Great Old Man of Europe, a ta jeho sláva a mravní důstojenství pozlacovaly i náš stát a národ. V jeho rukou byla moc vyšší, než jakou propůjčuje žezlo nebo meč; nyní z vlastního rozhodnutí skládá ze svých starých dlaní neviditelný odznak této moci, a činí to prostým, nepatetickým gestem, jako činil všechno ve svém životě. Díváme se na to se sevřeným hrdlem, zdrceni úctou k té svrchovanosti ducha a jasné vůli, s nimiž na samém vrcholu své lidské slávy a výsosti odchází veliký kmet dobrovolně do ústraní. Budeme ještě dlouho měřit, na jaké velikosti a cti jsme my všichni, náš národ i stát, měli podíl za éry Masarykovy. Musíme si uvědomit, že s jeho rezignací i my rezignujeme na vysoký prerogativ, který nám propůjčovala osobnost našeho prvního prezidenta. Buďme si vědomi, co ztrácíme.

Budiž však tato ztráta sebetěžší: jedno neztratíme a nesmíme ztratit nikdy, a to je sám T. G. Masaryk, jeho duchovní vůdcovství, jeho státnický odkaz a politická tradice; rozum a vůle Tomáše Masaryka mohou a mají určovat dál naši dějinnou cestu. Ukázal nám ji jasně ve svých činech, slovech i myšlenkách. Bude s námi, pokud my budeme s ním. Neopustí nás, pokud my nezradíme jeho linii. Nemusíme na ní trvat z vděčnosti ani z piety (to ponechme svým srdcím), ale proto, že Masarykova koncepce našeho státu a naší politiky se ukázala tak zdravou, tak prozíravou a dějinně úspěšnou jako žádná jiná. Osud byl k nám tajemně milostivý už v tom, že dopřál našemu prvnímu prezidentovi dost dlouhou dobu, abychom se od něho naučili, jak jednat, jak myslet a jak pamatovat na budoucnost. Teď záleží na nás všech, aby se z Tomáše Masaryka neztratilo nic ani v příštích letech, kdy on sám bude ještě pozornýma očima sledovat naše cesty, ani v době, kdy my, dnešní lidé, odevzdáme dalším generacím osud národa. Masarykův prezidentský úřad ve smyslu duchovním bude trvat déle než život jeho i náš.

*

Drahý pane prezidento, naprosto se s vámi neloučíme tohoto dne, kdy skládáte úřad volené hlavy státu. Máme spíše bezpečný pocit, že z vlastního rozhodnutí nastupujete jiné veliké oficium, k němuž ani nebylo třeba volby: tak je samozřejmé. Budete s námi dále jako hlava duchovní, jako nejvyšší mravní autorita, trvalý příklad a dějinný vůdce; tento váš výsostný úřad je nesložitelný a trvalý. Dnes vám děkujeme a žehnáme za vše, co jste během svého voleného úřadu vykonal pro dobro našeho státu a pro naplnění naší demokracie; ale vaše dílo není ještě dokonáno a bude třeba dalších generací, aby je nesly dál. Už ne prezident, ústavní hlava státu a první občan republiky, ale člověk, myslitel a státník Masaryk přijímá od nás ujištění: že půjdeme za ním dál. Už ne první občane, ale občane nejdražší a nejpříkladnější, vítáme vás mezi nás – a kdybychom hledali v knize, jež vám je nade všechny, verš vystihující tesknost i důvěrnost této chvíle, byla by to – pokud smíme posvátná slova přenášet na život nás lidí – věta soumravné krásy: Pane, zůstaň s námi, neb den se nachýlil.

Lidové noviny 15. 12. 1935

SVÁTEK

I když se ten den nestal svátkem státním, zůstává dnem zasvěceným; není třeba ani praporů, aby sedmý březen měl pro nás kouzlo slavnostní. Loni to byl ještě prezident republiky; letos mu říkáme "náš pan prezident", což je hodnost nejvzácnější, neboť je založena jenom na lásce a osobní úctě. Letos poprvé slaví T. G. Masaryk své narozeniny jako skutečný patriarcha národa; zdravíme-li ho, není to už odvozeno z občanské povinnosti, nýbrž tryská to jenom z citového vztahu, jakých bývá mezi lidmi málo; tak je samozřejmý a jasný, tak je uctivý a srdečný. Ještě loni by nám to jaksi nešlo z úst nebo z pera: že bychom ho chtěli vidět, pohlédit ho, ruku mu podat a říci mu něco, co dovedeme říci jenom těm nejbližším a nejdražším. Ten sedmý březen je nám příležitostí, abychom si uvědomili, že teď máme k němu lidsky ještě blíže. Teprve teď, vzpomínajíce na něho a šeptajíce tichý pozdrav, prožíváme naplno ten poměr přímo synovský, jenž dříve byl víceméně výsadou jeho hochů-legionářů. Je

víc náš. Je cele náš. Není to o nic méně slavné, že jeho den je rodinným svátkem nás všech, než kdyby byl svátkem státním.

Lidové noviny 7. 3. 1936

T. G. M.

A přese vše, co nás trápí nebo znepokojuje, si to můžeme říci: Šťastný národ, kterému osud dopřál takové lidi, šťastný věk, který pro všechny časy zůstane ozářen zlatou legendou jejich jmen. Prožili jsme dobré i těžké dny, ale tím si můžeme být jisti, že se budoucí věky budou na naše údobí ohlížet se stejnou závistí a nostalgií, jako my jsme se ohlíželi na dobu Jiříkovu nebo Karla Čtvrtého. Jistě i tehdy byly trampoty a zlosti; byli škodní, draví a nevěrní lidé, i tehdy se strádalo nebo křivdilo, život a svět nebyl rájem ani tehdy; ale ty doby přesto zůstanou pro všechny věky označeny krásou a velikostí svého jmenovatele; tkví na nich zvláštní trpyt cti a dobroty, zralosti a pohody, který je nepřestane obestírat, pokud se náš národ bude ohlížet po své minulosti.

Čím víc se postava Masarykova uzavírá ve svém kmetském zátiší, tím jasněji si uvědomujeme, jak hluboce a trvale je náš věk označen jeho jménem. Ustoupilo všechno malicherné a svárlivé, co musí každý veřejně činný člověk překračovat v plnosti své práce; zůstává jen muž, jeho dílo a jeho myšlení už v tom dějinném očistění, jež skutečné velikosti dává historický odstup. Dnes víme lépe než před deseti nebo patnácti lety, že jsme věkem Masarykovým. Jen maličko času uplynulo od abdikace T. G. Masaryka; ale byly to měsíce, které svým dějinným napětím a nakupením světových konfliktů se vyrovnaly dlouhým letům; těch nemnoho měsíců stačí na historický odstup, abychom znovu vážili prezidenta, který odešel, aby svou práci a své cíle světil mladším a výkonnějším rukám. A tu znovu a ještě zřetelněji vidíme, jaká to byla dobrá práce a jaké to jsou spolehlivé a velkodušné cíle. Zjevuje se nám ve větších obrysech velikost stavby, v níž podle plánů starého mistra pokračuje mladší vůdce díla. Je pravda, že se na ní pracuje rychleji a s tvrdě zahryznutým úsilím; ale právě v tom zvýšeném tempu se tím určitěji rýsuje prvotní stavební plán. Ať je to obrana vlasti, ať je to hájení naší demokracie nebo vyrovnání s našimi menšinami, to vše je už pozitivní a praktický odkaz prvního prezidenta; nebylo v čem měnit politiku našeho národa a státu, pokud ji ústava vkládá do rukou našich prezidentů. Era Masarykova pokračuje i po jeho ústupu do soukromí.

Je to snad jedinečný případ v politických dějinách světa, že odstoupivší hlava státu nejenom svým politickým odkazem, ale činnou účastí své rady a zkušenosti spolupůsobí dál na osudech svého národa. Je v tom tak hluboká politická kontinuita, že takové nedosáhly ani staré monarchie se svou dynastickou nepřetržitostí. Můžeme to vyjádřit lidovým pocitem, že prezident Osvoboditel ještě spoluhospodaří na našem národním gruntu jako moudrý výměnkář vedle mladého hospodáře. I když to není zcela přesné vyjádření toho, čím je nám Masaryk dnes, vystihuje to krásnou a vzácnou politickou pohodu, kterou nám závidí demokratičtí lidé celého světa. Nádherná Masarykova cesta životem se uzavírá tímto harmonickým akordem, jenž názorně předjímá trvalost Masarykova poslání: jako nás vede dál po dokončení svého úřadu, bude nám vůdcem i po dokonání svého údělu pozemského. Važme si toho hlubokého akordu, do něhož vústil Masarykův tvořivý a příkladný život, a přejme jemu i nám všem, aby zněl ještě dlouho a doprovodil nás do dob jasnějších.

Lidové noviny 7. 3. 1937

* * *

DNES VYDECHL NAPOSLED TOMÁŠ GARRIGUE Masaryk, Osvoboditel, duchovní tvůrce a první prezident Republiky československé. Tím se uzavírá věčným mírem jeho tříletý boj se smrtí, boj, ve kterém tělo lidské není nikdy konečným vítězem. I tuto smrt musíme přijmout s odevzdaností a pokorou.

Zemřel stařec v plnosti života, muž v plnosti cti a vladař v plnosti lásky. Taková smrt není než naplněním.

I v tuto chvíli smutku věrme a doufejme, občané Republiky československé, celou Masarykovou vírou v nesmrtnost lidské duše a božský řád věcí, že T. G. MASARYK SE DÍVÁ NA NÁS DÁL.

Lidové noviny 14. 9. 1937

VĚČNÝ MASARYK

Všechno dějinné, ať jsou to činy sebevětší, zůstává časné; samy dějiny se mění dějinami, skutkové zapadají nebo rostou podle svých následků nebo v paměti lidské; jediné neměnné, jediné nad čas a nepřehodnotitelné je, jakým byl člověk člověkem, jakou byl duší. Dějinný Masaryk poroste, pokud národ československý bude mít štěstí a úkol žít a tvořit své vlastní dějiny; ale vedle Masaryka dějinného stojí a musí nám stát Masaryk věčný, duch duše, člověk, osobnost – jmenujte to jakkoliv; je to právě to nesmírně lidské, co smrtí zaniká, a přece jediné je nad čas.

Pro všechny věky jsme, jací jsme, a všechny převraty dějin nemohou změnit nic na tom, co se v nás nazývá duše. Moudrost, duševní velikost, vysoká a přísná mravnost, ano, to všechno je pravda; ale bylo v něm ještě něco nad to, něco vzácnějšího a půvabnějšího, něco jako zvláštní a nevýslovná milost; snad to bylo to, čemu bychom jazykem poněkud dětským řekli svatost. Bylo to něco neskonale prostého a téměř naivního, byla to taková samozřejmá ryzost, neporušitelná vnitřní čistota a bezděčná, skoro plachá lidská důstojnost – byl to boží člověk. Boží až do té prostoty; krajně pravdivý, ale bez netolerance, opravdový, ale bez pedanterie, cudný, ale plný lásky. Byl tak naplněn tou milostí, že nic lidského ji nemohlo porušit; mohl být někdy rvavý, někdy tvrdý, nebo ne docela bezelstný, mohl si někdy pohovět a jindy se upnout v jednostrannost; ale pořád a i v tom zůstával člověkem svatým, mužem spravedlivým a prostým, v němž bylo jasno a nepochybné. Někdy byl jako veliký chrám, a jindy jako selská kaplička v polích, ale vždycky v něm sídlil Bůh.

Věřím, že veliké tajemství Masarykovy vnitřní krásy a velikosti byla jeho zbožnost. Nebojoval za víru, ani nehlásal víru, nýbrž přijal poslání lidštější; bojoval, protože věřil, hledal pravdu, protože věřil, konal skutky lidské a dějinné, protože byl naplněn vírou. V tom byla jeho jistota, jeho hrozná pevnost, jeho démantová neporušitelnost; skrze svou zbožnost věřil v člověka, miloval člověka a odpouštěl mu, ctil jeho důstojnost a uznával jeho svobodu. Pravda, demokracie, humanita, všecko, co hledal i formuloval i konal, bylo u něho strašně hluboko zakotveno ve zbožné a posvěcující víře; ale i sám jeho život, vztah k lidem, práce i denní zájmy, vše bylo jako uloženo v rozměrech věčnosti a nesmírnosti. Pak mu, takto zakotvenému, pranic nevadilo být věčný a střízlivý, být chladně praktický nebo až dobrodružný ve své činné vůli. Někdy se jako filozof snažil zdůvodnit svou víru; ale ve skutečnosti víra zdůvodňovala v něm vše, jeho myšlení i jeho dějinné skutky. Nikdy nezapomeňme, že v základech našeho státu, pokud jej budoval Masaryk, nebyl žádný zázrak; bylo v nich něco víc; v základech našeho státu je Bůh.

My pamětníci, my vrstevníci vidíme v Masarykovi bojovnost i moudrost, krásu i velikost, klasický vzor muže a ducha; ale krásnější i hlubší bylo to, co on sám prožíval v sobě; byl to boží řád, dětská důvěra, veliká láska a nesmírná zkušenost, moudrost a jistota víry. Vše ostatní jsou veliké, zrovna nadlidské dějiny; ale muž, který je nesl, prožíval v sobě něco, co je zároveň krajní lidská pokora i hrdost: že je nástrojem v rukou božích.

Lidové noviny 14. 9. 1937

JEDINEC A DĚJINY

Nikdy se nerozhodne otázka, tvoří-li doba své vůdčí jedince podle svých potřeb, nebo určují-li velicí jedinci svou dobu a její děje. Vidíme jen, že v určitých velkých okamžicích dějin se vždy vynoří mocné a činné osobnosti, jež jsou v podivuhodné shodě s tím, čeho doba potřebuje. Jsou tu, jako by byli předem připraveni v klíně dějin na okamžik, pro který jsou předem rostlí. Ve chvíli, kdy poprvé říkáme, že první náš prezident byl, uvědomujeme si, že v něm ztrácíme takový div našich dějin.

To, co se zdálo nahodilé, odhaluje nám nyní svůj skrytý smysl. Nový pojem československého státu našel svou zázračnou reprezentaci v muži, jenž zrozen na pohraničí, Čech povahou a Slovák jazykem, byl živou syntézou obou národních větví. Dítě lidu, synek venkova – neboť lid a venkov doposud jsou vlastním kádrem našeho národního života – byl zároveň jeden z těch mála Čechů opravdu světových svým vzděláním i významem, svými cestami, svou prací filozofickou i politickou; byl světovým džentlmenem, reprezentativní postavou, jakých ve světě pořádku. Pozitivní racionalista, po této stránce představitel střízlivé povahy české, udržel v sobě oheň náboženského a mravního mysticismu slovanského. Vychovatel mladých lidí, stal se vychovatelem mladého národa. Typický, dokonalý intelekt, dal nám zároveň příklad muže činu. Žasneme dnes nad rozsahem těchto duševních a životních schopností, jež tak samozřejmě se pojily v jeho osobnosti; bylť právě šťastnou, výjimečnou syntézou národních rysů, jichž sepětí dějinné bylo třeba při zakládání našeho státu.

Je to veliké tajemství dějin a života, že se v rozhodné chvíli najde pravý muž na pravém místě, jako by byl předem určen sudbou, aby vyplnil své poslání. Není druhého Masaryka. Není druhého muže, který by svými schopnostmi a svým osudem byl dokonaleji určen k historickému poslání, jež dovršil Masaryk. Nikdo druhý nemá už té syntetické úplnosti. Je to, jako by celý život Masarykův byl jen připraven k tomu, aby v rozhodné chvíli stála tu hotově osobnost schopná nésti tak veliký úkol: učenec světového jména, řečník, politik, diplomat – vše, co se předtím zdálo odbočením z dráhy učitele a filozofa, došlo najednou svého skvělého zdůvodnění ex eventu; zdálo se nahodilé, že filozof Masaryk zabrousil do českých dějin, vrhl se do politických schůzí, pustil se ještě před válkou do diplomacie, jako by stále nemohl najít své pravé dráhy; a zatím vidíme s úžasem, že všechno to bylo jaksi přípravou a soustředováním skrytých sil k definitivnímu poslání Masarykovu: být prvním revolučním a ústavním prezidentem státu, který se měl stvořit jako právní a sociální útvar.

Není druhého Masaryka; dějiny pracují v jedincích. Nenahraditelná je ztráta, jež zasáhla celý národ. Ano, osiřeli jsme. Avšak věříme-li v dílo osudu – a k té víře dává nám právě život Masarykův důvod nejsilnější – pak ani nejhroznější lítost se nestane malomyslností. Masaryk, muž dějin, může nyní žít v nejširším okruhu, chcete-li, v nás všech; každý může v sobě uskutečňovati aspoň něco z Masarykova člověka; v demokratičnosti a světovosti, intelektu a víře, vědění a činnosti můžeme žít Masarykovu syntézu, jež je největším úkolem našich přítomných dějin. Masarykovo poslání není skončeno; nuže, tedy do díla, každý na svém místě! Velikého a vyvoleného jedince může nahradit jen celek.

Lidové noviny 14. 9. 1937

POSLEDNÍ NÁVŠTĚVA

Cesta do Lán

V Praze od Hradčan k Bílé hoře už od rána stojí každých padesát kroků strážník a dál až do Lán každých sto, dvě stě metrů četník, v Jenči, Hostivicích, Unhošti kamióny s četníky, to už pro pořádkovou službu, až tudy pojedě kondukt s pozůstatky drahého prezidenta. Všude v městečkách i vsích už stojí hloučky lidu ve svátečních šatech, jiní ještě ověšují na svých domcích černým flórem, co se dá; od Hradu pražského až do Lán se táhne jediná třída smutku.

Od Kamenných Žehrovic houstne na karlovarské silnici frekvence v jediný proud: pěší, cyklisté z vesnic, průvody školních dětí, auta s rozžatými světly, autobusy natlačené lidmi ve smutku. A všecko míří jedním směrem, k Lánům, k zámku, k zámecké bráně, střežené legionáři v ruských, francouzských i italských uniformách. Tam už na sta a sta metrů se táhne had čekajících lidí, trpělivě a mlčky přešlapujících, až krůček za krůčkem projdou zámeckou branou, parkem, portálem, vstupní halou přeplněnou věnci, schodištěm, hoření halou, kde pan prezident pival svou černou kávu a kde nyní je nastláno vadnoucích kytic a věnců, a pak mezi dvěma kladenskými sokoly, kteří bez hnutí stojí v pozoru s tasenými rapíry, do velkého bílého salónu, kde v černé rakvi je vidět bílou nepohnutou hlavu a známou jezdeckou čepičku, ležící na mrtvých prsou.

Ti, kteří vycházejí zadní parkovou fortnou, už nejdou v hustém řetězu; je to potrhaná, mlčící řádka s rudýma očima, která se ztrácí mezi nepřetržitým proudem těch, kteří teprve přicházejí a přijíždějí poklonit se té bílé, nyní tragicky přísné hlavě.

Veliký mrtvý

Leží přikryt po pás praporem, ruce klidně složeny podle těla, v šedých jezdeckých šatech, jež byly jeho oblekem nejmilejším. Na prsou leží jeho ruská furačka s šikmou červenobílou pentličkou, jak ji vždycky nosíval. Tvář slabě růžová, jako by spal; ale ten přísně zahnutý, zaostřený nos, vyklenutá víčka na zavřených očích – to už není on, jak jsme ho znali, přívětivě a chytře mrkajícího za svým skřipcem; je to jako socha svatého, tvář přísná, trpitelná a oslavená do klidu až mrazivého; je krásný, ale už něco cizího a dalekého, něco až barokně svatého a nadzemského prostoupilo tu lidskou a nám všem tak důvěrně známou tvář.

Naposled, naposled se podívat se srdcem sevřeným a napsat veliký kříž nad rakví. Sbohem, pane prezidente!

Kde dožil

V malém salónku pod obrazem Herberta Masaryka, na červené pohovce kytice růží. Tam sedával a rád naslouchal rozhlasu; tam poslouchal Schubertovu pátou symfonii (asi z Vratislavě) posledního večera, než nás poděsila zpráva o jeho novém onemocnění.

V jeho staré pracovně na psacím stole kytice růží; stěny kolem samé knihy, samé regály; zbývá tu jen místo pro několik obrazů. Je to podobizna Benešova, Švehlova a Beethovenova.

V jeho ložnici... Ano, především lůžko úmrtní. Prostý, skoro vojenský kavalec s vlněnou pokrývkou, polštářem ještě zmačkaným jeho hlavou, na nočním stolku bible. Pak ještě psací stůl, neboť zde v ložnici pracoval i jako úřadující prezident; čím starší byl, tím zaujímal méně místa, stačil mu už jediný pokoj pro spánek, práci i četbu; na stěnách zase regály s knihami a jeho pověsný holubník – registratura, do níž třídil své papíry, "aby je měl vždycky po ruce". Na malém stolku poslední kniha, kterou mu předčítali až skoro do konce, tam, kde je zakládka; je to Heidenův Muž proti Evropě. Evropa, osud Evropy. To byl jeho poslední zájem.

Ještě jednou si zapamatovat to bílé, prázdné lůžko, a pak po špičkách ven... podle jeho kabátů a širokých klobouků, které ještě visí na věšáku, jako by měl jejich pán vyjet kočárem do líbezného podzimního kraje.

Ano, vyjede odtud dnes večer, ale ty klobouky už tu zůstanou.

Lidové noviny 17. 9. 1937

DROBNOSTI O VELKÉM PREZIDENTOVI

O ženách

Nesnesl, aby se o ženách obecně řeklo hrubé nebo podceňující slovo; to se hned rozčiloval. Neúcta k ženě mu náležela mezi věci, jež zahrnoval do pojmu "nevzdělanost". Byl k ženám neskonale jemný a přitom zřetelně rozpačitý.

Někdy se stalo, že se už u stolu stočil hovor na politiku. Byla-li při tom dáma, která při tomto tématu upadla v mlčení, zarazil se Starý pán, popadl mísu s ovocem a postavil ji energicky před ni, aby se jaksí necítila vyřazena; načež se s úlevou vrhl do další politické debaty.

Diskrétnost

Nikdy se na nic neptal; a nikomu neukládal, co má dělat. Od nikoho nežádal, udělejte to a to; a přitom přetékal úkoly, které by rád viděl splněny. To bylo co chvíli, ať mluvil s kýmkoliv, že naznačoval: ta a ta práce by se měla udělat, bylo by jí zapotřebí. Stále hledal spolupracovníky, kteří by se k takovým úkolům přihlásili dobrovolně; nepřikazoval práci, nýbrž čekal, že se jí člověk chopí sám. Byl to vůdce, který vedl lidi vlákny nejhedvábnějšími: žádným poroučením, nýbrž diskrétním očekáváním, že vy druzí ukážete sami, co umíte. I v té diskrétnosti bylo velmi mnoho (a právě toho nejjemnějšího) z toho, čemu se říká demokracie.

Oblek

Nosil nejraději jezdecké boty. "To proto, že se s nimi nemusím šněrovat," vysvětloval. "Natáhnu je, šup, a už jsem obut. Tak jako u nás na Slovácku sedláci: Mámo, podej mi čepici, ať se obleču!"

Zavrhl knoflíčky u rukávů košile. "Já nemám trpělivost se s tím zapínat." Místo toho si vymyslel jakési složité manžety, jejichž cípy se prostě měly do sebe zasunout a držet. Pravda, měly, ale nedělaly to; stále se rozvíraly, a tak jeden z typických pohybů prezidenta Masaryka byl, že si pořád nějak rovnal a dával dohromady rukávy u košile.

Švehla

Jednou se někdo zmínil, jak dobře vypadá prezident Masaryk v bílých jezdeckých šatech.

"Že mu to nejlíp sluší?" vyhrkl Švehla oživeně. "Když jsem ho prvně viděl v bílém, řekl jsem hned Hůzovi (komorníkovi), aby mu dal ušít aspoň šest takových šatů. A aby mu je dával, kdy to jen půjde. Člověče, to je ohromná věc pro stát, když je prezident krásný!"

T. G. M. a jídlo

Že byl dokonale střidmý, je známo; jen silnou černou kávu měl rád, i když se na to doktoři mračili. "Nějakou neřest člověk musí mít," bránil se.

Jednou si bral při obědě rýži a zasmál se. "Když jím rýži, připadám si jako slon."

"Tato," užasla jeho rodina, "copak ty jíš rýži nerad?"

"Nu, vlastně nerad," přiznal se. A do svého dvaosmdesátého roku to nikomu neřekl a jedl ji trpělivě téměř obden!

Návštěvy

Jednou z velikých a málo známých jeho prací pro stát bylo přijímání návštěv. Byl vlastně jediným velkým hostitelem cizinců, u kterých na tom úředně záleželo, a trpělivě, neúnavně a taktně je informoval o nás a získával nám jejich přátelství.

Nebyly to vždycky zajímavé návštěvy. Kdysi hostil po několik dní vynikající anglickou lady. Byla to výtečná dáma, ale až příliš obřadně uctívá k hlavě státu; nikdy nezačala hovor a na každou otázku odpovídala tak krátce a uctivě, jak jen bylo možno. Následkem toho celá tíha hovoru ležela jen na drahém Starém pánovi.

Konečně lady odjela a pan prezident ji doprovodil až k autu; pak ještě za ní kynul přátelsky rukou a obrátil se k svému českým bližním. "Tak vidíte," oddechl si. "Všecko člověk předrží."

Film

Rád, se skutečnou zálibou, si nechával dvakrát týdně promítat film. "Člověk při tom odpočne od myšlení,"

vysvětloval. "A potom, nevydržím už dlouho číst, bolí mě oči; pro mne je to náhrada za čtení."

Ale bylo v tom něco víc; nejraději měl filmy, ve kterých se jezdí na koni, skáče do propasti a vůbec provozují divy tělesné síly a šikovnosti. Film uspokojoval nejvíc jeho junáckou zálibu v tělesné zdatnosti. Romány jsou víc duše; film je víc krásné a zdravé tělo. Ale to ještě byly zlaté doby němého filmu.

Ve hněvu

Pravda, měl často příležitost hněvat se, – ovšem jen tehdy, když potkal špatnou myšlenku nebo nedobrý skutek v politice nebo veřejném životě; jinak se nehněval snad nikdy, ale v těchto oborech mělo jeho rozhořčení své stupně. "Tož, naivita," řekl s pokrčením ramen, když šlo o velkou chybu. Při chybě ještě větší se zachmuřil a poznamenal: "Taková nevzdělanost!" Ale když nad někým už udělal kříž, řekl: "Nepěkný člověk!"

Nikdy neřekl špatný nebo ničemný člověk; jeho nejostřejší slovo bylo právě to "nepěkný", a pronášel je s výrazem, který už nebyl vážný, ale přímo smutný.

Odborníci

Byl u něho jednou na obědě zvěrolékařský odborník, asi kvůli starému junákovi Hektorovi. A pan prezident se toho dne nemohl odtrhnout od obvyklého hovoru při černé kávě.

"Mně se na něm líbilo," řekl potom s gustem a povděkem, "s jakou znalostí mluvil o své věci. To mám rád."

T. G. M. a zvířata

Je známo, jak míval pan prezident Masaryk rád svého starého koně Hektora; bylo to rozumné, a přitom hrdé zvíře, které se nedalo jen tak předhonit. Pan prezident ho vždycky před jízdou poplácal po šíji a podal mu kostku cukru.

"Proč mu dáváte odměnu před jízdou?" ptal se jednou host.

"To není odměna," namítl pan prezident. "Ale já bych chtěl, aby se ten kůň na vyjížďku taky těšil."

*

Jinak neměl k zvířatům příliš blízkého vztahu; vadil mu v tom až příliš vyvinutý smysl pro tělesnou čistotu. Nikdy neměl doma psa a dával najevo, že se to jaksí nepatří.

...Němčině jednou byl přistižen, jak si hraje se štěnětem svých vnoučků; uvázal papírek na provázek a rozdováděl psisko, až bylo bez sebe blažeností. Ale to si myslel, že ho při tom nikdo nevidí.

Jednou večer seděl s českým hostem v topolčianském parku, když se přivrtělo vesnické psisko a hned se lísalo k tomu hosti, protože v něm asi cítilo přítele. A tak host povídal dál a drbal přitom čokla mezi ušima.

Pan prezident se na to po očku podíval a zčistajasna vyhrkl anglicky: "You don't know, if he is clean." (Nevíte, je-li ten pes čistý.)

Byla to bezděčná a krásně naivní jemnost: patrně nechtěl, aby tomu ten psík rozuměl.

O koníčkách

"Dívám se, jak kouříte," řekl jednou. "Myslím si, že lidé nekouří jenom pro ten kouř, ale pro ten celý obřad: vyndat cigaretu, promnout, naklepat a zapálit, – to už je takový koníček."

"Vy nemáte žádného koníčka?" ptal se host.

T. G. M. se zamyslel. "Míval jsem, rád jsem si špicoval tužky. Ted', když přijdu do práce, mám je vždycky předem ořezané. Tož to už nemohu," řekl s lítostí a mávnul rukou.

Strážcové

Pravda, hlídala ho hradní stráž, jeden nebo dva strážníci v civilu a mimo užší okruh zámku četníci. Neviděl je rád; kde mohl, hleděl jim uniknout. Proto také bylo jeho strážcům nařízeno stát tak, aby je pokud možno Starý pán neviděl.

Proto, když někam šel nebo jel na procházku, bylo už z dálky vidět, jak chudáci četníci skáčou do nejbližšího křoví, ať to třeba byl šípkový keř nebo hloží. Teprve když pan prezident přešel, odvážili se zase na cestu.

"Probaha vás prosím," řekl jednou panu kancléři, "proč mě vlastně hlídáte? Kdyby mě někdo chtěl střílet, tak mu ti lidé nemohou zabránit. Tak co!"

"To je pravda," smál se pan kancléř. "Ale my to neděláme kvůli vám, pane prezidente. To je spíš kvůli úřadům,

aby se jim nic nevytýkalo, kdyby se snad nějaký takový blázen našel.”

Peníze

“Mně se na prezidentství nejvíc líbí, že s sebou nemusím nosit žádné peníze,” říkal. A skutečně neměl v kapse nikdy ani pěták; v tom ohledu byl doslovně jako lilie polní. I stávalo se, že potkal na procházce babku nebo dědu v lese, zapletl se s nimi do řeči a shledal, že jsou chudáci; tu se bezradně podíval na společníka své procházky, nebo dokonce na svého rotmistra, který se nenápadně ubíral tímtež směrem – nu, a byly z toho dloužky, které potom důvěrně vyřizovala prezidentova kancelář.

Jednou se přiznal, že ještě vůbec neviděl československé peníze; i podali mu hosté, co měli s sebou na mincích i bankovkách, aby se na ně mohl podívat. “Pěkné jsou,” pochvaloval pln zájmu; ale tisícikorunu nebo pětitisíčku neviděl asi nikdy.

T. G. M. o své smrti

Když se lidé už po jeho osmdesátce divili jeho tělesné síle, smával se: “Já snad ani jen tak neumřu. Budou na to muset udělat zákon, že už smím umřít.”

Toho zákona by se byl T. G. M. nikdy nedočkal; ale přišel mu den, kdy naplnil svůj vlastní zákon.

Masarykova třináctka

Říkával: třináctka je mé šťastné datum. Bylo to třináctého září, kdy lékaři vzdali další boj, aby jeho srdce udrželi v chodu. Třináctého září se T. G. Masaryk – už nikým nezdržován – dal tiše na cestu na onen svět. Snad i to byl šťastný den pro toho velkého kmeta, i když pro nás ostatní jeden z nejsmutnějších.

Jemnost

Jednou jednomu člověku, který měl pana prezidenta rád, zemřel starý tatínek. Tak ten člověk jaksí čekal, že mu pan prezident vzkáže slovo účasti, ale nepřišlo nic. Inu, má asi jiné starosti.

Den po pohřbu najednou telefonuje Hrad: Jede k vám pan prezident. Za chvíli vystupoval z auta před zahrádkou, podal ruku a neřekl nic. Teprve za prahem silně pohládl toho člověka po rameně – nikdy to nedělal; bylo to víc, než kdyby řekl nevímco přátelského a povzbuzujícího.

Nepadlo ani slovo. Ten člověk plakal. A pan prezident chvilku mlčel, a najednou vyhrkl: “Tož vám povím, jaké mám plány pro nejbližší léta.”

To bylo místo slov účasti: projevit důvěru; a byla to účast nejkrásnější a nejmužnější.

Dekorace

Nosil vždy tři stužky v knoflíkové dírcce kabátu.

“Jaké to jsou stužky?” ptal se ho jednou návštěvník.

“Ani nevím,” přiznal se pan prezident. “Ty mi tam dává Hůza.” (To byl jeho oddaný komorník.)

I naklonil se generál Syrový blíž a hlásil: “Pane prezidente, ta jedna je legie, druhá je dohodová a ta třetí je od rumunské zásobovací služby.”

A tedy ještě jedna o panu Hůzovi. Když byla předposlední volba prezidentská, telefonoval v poslední chvíli předseda Švehla, jaké šaty bude mít pan prezident, aby si vzal stejné, až pro něho obřadně pojede. I přišel se tajemník na to zeptat pana prezidenta.

“Nu, jaké šaty,” děl pan prezident. “Hůza řekl, že si mám vzít žaket.”

Oheň

Měl rád ohně a ohničky. Na výletech v Topolčiankách, ať to bylo pod troskami Hrušova, v Karlově dolině, na Kruhu nebo na Pieskách, vždy pro něho zapálili vatru nebo jalovcový dýmník, a to se pan prezident díval do ohně, až klesal soumrak a poslední jiskry tančily ve tmě. “To je krása,” vydechl a mnul si staré oči.

Jednou v noci vypukl blízko Topolčianek větší požár. Všechno obyvatelstvo zámku se tam rozjelo, jen pan prezident zůstal sám na balkóně a díval se na tu rudou záplavu.

“Vy tam nepojedete?” ptali se ho.

Mávl rukou. “Co bych tam dělal? Pomáhat při hašení by mě stejně nenechali – – Ještě bych je zdržoval.”

Cestičky

Chodil po parku vždy týmiž cestičkami, jež byly každého rána čistě uhrabány.

“Nechcete se jít podívat tamhle dál?” lákal ho jednou jeho host. “Krásně tam žloutne buk.”

Zavrtěl hlavou. “To by pak tu cestičku každého rána uhrabávali. Nač jim přidělovat práce!”

Jeho projevy

Ať se jeho úřady pro to nemrzí, ale bylo to tak. Měl před sebou jakýsi zájezd po vlasti s mnoha projevy.

“Měl bych si připravit, co povím,” zmínil se, “ale nemám tu ještě oficiální návrhy svých řečí.”

“Vy se jimi řídíte?” ptal se jeho host.

“To ne,” řekl Starý pán a zablýskal vesele očima. “Ale chci si nejdřív přečíst, co neřeknu.”

Věčně mladý

Ptal se ho někdo, proč zřídka vídá své staré přátele. Osmdesátiletý pokrčil maličko nosem. “Já vám to řeknu. Mně moc zestárlí.”

Automobil

“Dřív jsem neměl auta rád,” řekl jednou. “Chtěla příliš vypadat jako kočár, ale bez koní. Stroj je krásný, když vypadá jako stroj. I v tom je pravdivost.”

Lidové noviny 19. 9. 1937

MASARYK VĚŘIL

Ještě ho vidíme zblízka. Ještě si vypočítáváme jednotlivě jeho činy, boje a zásluhy, to, co dokonal, i to, v čem zůstává příkladem a tradicí našemu národu. Ještě ho vidíme, jak žil mezi námi; představujeme si jeho rovnou, vysokou postavu v jezdeckých botách, jeho silné zuby, jeho pozorné a chytré oči; vidíme filozofa skloněného nad psacím stolem, starého pána, jenž podává ruku dětem, krásného jezdce v čele vojsk, moudrou a velebnou hlavu státu krácející mezi špalíry lidu. Tak blízko je nám to všechno, jako by to včera bylo; právě v těchto dnech pohřebních si ještě naposledy a nejsilněji uvědomujeme jeho tělesnou přítomnost mezi námi.

A přece už teď, přímo před našima očima, ba přímo v našich srdcích, se nám mění v postavu legendární. Cítíme, jak v nás roste, jak přerůstá náš věk, jak přesilně a velice vzrůstá do budoucnosti. Budoucí pokolení budou nám všem závidět, že jsme byli vrstevníky Masarykovými; ale my můžeme budoucím věkům závidět tu heroickou a moudrou legendu, ve kterou se jim postupem věku kovově zhutní náš Masaryk. Náš věk, přátelé, bude slout věkem zlatým, protože byl věkem Masarykovým; i na nás padne něco z té požehnané a posvěcující záře, z té veliké slávy, jež bude navěky spočívat na tomto vyvoleném, božím. Budme té cti před budoucími hodni, pokud nám všem bude vyměřeno přežít o píd' času dobu Masarykovu.

Ale vedle činu a práce, kterou budou měřit dějiny, vedle svaté národní legendy, jež vyroste z naší lásky a úcty budoucích, je tu třetí Masaryk: už ne Osvoboditel a hlava státu, už ne vůdce národa a učitel lidských myslí, ale Masaryk jako jedinečný typ duchový. To už není Masaryk historický ani Masaryk legendární, nýbrž prostě sám Masaryk; neboť ani dějiny, ani posmrtná sláva nemohou nic měnit na tom, jaký kdo byl ve své duši. Podle skutků jsme souzeni a je souzen i on; ale nejen to, co konal, nýbrž to, jaký byl, je pravý člověk. Už bylo řečeno: Byl to boží člověk; byl boží milostí osudu, která na něm spočinula, ale ještě víc a hlouběji byl boží tím, že žil v Bohu. Před tváří dějin Tomáš Garrigue Masaryk se zasloužil o stát; ale před tváří věčnosti činil něco prostšího: Tomáš Garrigue Masaryk věřil. Věřil prostou a krásnou vírou v Boha a boží řízení na zemi; věřil, že vše, co se děje, má svůj smysl a směřuje k dobrému; věřil v nesmrtelnost lidské duše a v každém člověku ctil rovnost a svobodu té nesmrtelné duše. Jeho demokracie a humanita, jeho usilování o světovost a mír, o svobodu a rovnost lidí, to vše prýštilo z jeho zbožného uznání nesmírné důstojnosti a hodnoty každé lidské duše. Politika mu byla jenom nástrojem; jeho cílem bylo sloužit božímu pořádku a lásce Ježíšově. Nehlásal víru, nýbrž podřídil jí svůj život. Jeho statečnost a jistota, jeho chytrost i rozum, jeho prostota, důvěřivost, optimismus i odvaha, všecko, co konal i myslil a oč usiloval, bylo nejhlouběji a neporušitelně zdůvodněno jeho pokornou vírou v boží řád světa. Miloval skrze víru, myslil skrze ni a jednal skrze víru; nebylo snad v našem národě člověka náboženštějšího od našich velkých reformátorů. Jaká je to úžasná kulturní syntéza. Byl to antický člověk a řecký platonik, jeden z posledních velikých dědiců antiky tělem i duší; byl to moderní, kritický, střízlivý duch vědeckého školení a mozku; ale ty dvě veliké evropské tradice sloučil v té nejvyšší: v prostotě a láskyplné věřivosti učedníka Ježíšova. V dnešní Evropě, kde vidíme ožívat dynamické síly nového pohanství, krve a hromadných pudů, představoval Masaryk bezděčně a

osudově typus téměř metafyzicky protichůdný: ztělesňoval antický individualismus, vědecký rozum v řízení světa a nade vším mravní ideál křesťanský. Náš malý, často i malověrný národ může být hrd na to, že dnešnímu světu dal tento jedinečný typus křesťanského politika, hrdiny a vladaře.

Nyní se nad jeho rakví skloní meče a prapory válečné; svěsí se naše hlavy a zastře se smutkem naše myšlení; jenom kříž se neskloní nad hrobem Masarykovým a rozepne svá ramena šíř, jako znamení celému světu a budoucím. A v tomto znamení zvítězil. V tomto znamení žil.

Lidové noviny 21. 9. 1937

NA HRADĚ

Praha 21. září

První nádvoří je po levé straně vroubeno cizími delegacemi. A až nečasovým typem diplomatických uniforem, chocholů a řádů. Vedle nich zlaté řetězy rektorů a děkanů vysokých škol československých, cylindry zemských prezidentů, primátorů a hodnostářů, červená, fialová a bílá solidea kléru, a potom nevelký zástup těch, kteří mívali bližší styk s drahou osobou našeho prvního prezidenta. Jsou to jeho přátelé z Prahy, Moravy i Slovenska, jeho osobní tajemníci i jeho stolníci, všichni, jichž přítomnost byla jako poslední intimní podání ruky na rozloučenou. Na druhé straně nádvoří čeká vláda a zákonodárné sbory. Uprostřed nad zářivým polem věnců, nad černým katafalkem prapory a ohromný černý baldachýn, občas burácející náhlým zadutím větru.

Úderem desáté zazní smuteční fanfára. Všichni strnuli v pozoru. Šest generálů vynáší rakev zastřenou státním praporem a kladou ji na katafalk.

Odbilo půl jedenácté hodiny, když prezident republiky dr. Beneš přednášel závěrečné věty svého smutečního projevu. Nárazy větru ke konci řeči prezidentovy zesílily a lomcovaly trámovým a dekorací smuteční brány. Pěvecké sdružení pražských učitelů, řízené dirigentem profesorem Metodem Doležilem, seskupené v pravém rohu prvního nádvoří, předneslo smuteční sbory. Svatý Václave, vévodo české země, neslo se Hradem, a když dozněly všechny sloky tohoto starobylého chorálu národa, zpívalo sdružení chorál husitský, Ktož sú boží bojovníci. Dozněl zpěv, hradní stráž na hradním nádvoří stála již v pozoru a dávala k počtě zbraň. Šest generálů, které provázel náčelník prezidentovy vojenské kanceláře, generál Bláha, vyzdvihlo zase rakev z katafalku před smuteční branou a odnesli ji na druhé hradní nádvoří, kde rakev byla uložena na připravenou dělovou lafetu. Členové rodiny zvěčnělého prezidenta šli za rakví do Matyášovy brány, kde zůstali stát před hlavním schodištěm. Rakev na lafetě byla z jejich místa viděti. Prezident republiky dr. Beneš prošel rovněž Matyášovou branou, pozdravil rodinu po zvěčnělém a odešel na druhé nádvoří do pohřebního průvodu. Členové rodiny prezidenta Masaryka odešli potom hlavním schodištěm do hlavních komnat a brána schodiště se uzavřela. Zazněly zase všechny svatovítské zvony. Z dálky hřímala děla a ozývaly se vojenské povely a o tři čtvrti na jedenáctou hodinu se pohřební průvod pohnul na cestu Prahou.

Lidové noviny 22. 9. 1937

NA LÁNSKÉM HŘBITOVĚ

Praha 21. září

Cestou do Lán

Jedeme trať, kudy za chvíli pojede smuteční vlak. Poslyšte, byla to velká zkušenost o českém lidu. Věřte, že je zbožný a schopný veliké, vděčné a překrásné lásky. Ta trať, vroubená desetitisíci lidí, byla toho svědectvím, na jaké se nezapomíná. Co péče, co pozornosti i neznámí venkovští lidé, kterým se říká drobný lid, vynaložili, aby se poklonili před velikostí jednoho člověka. To není drobný lid, to je lid veliký, neboť vážně a čistě ctí velikost.

Tisíce, tisíce lidí; babičky v šátcích, děti, strejci z dílen a polí. Sta aut, tisíce kol, lidé oblečení v to nejlepší, co měli. Božíhodové šaty, kroje, uniformy, odznaky; všichni ve špalíru, jež nikdo ani nerovná, všichni s klobouky smeknutými div neklekají před vlakem, který jen předchází tu posvátnou rakev. Ti lidé nepřišli bůhvíco vidět, neboť tudy jen volně projede něco pod tříbarevným praporem a věncem vavřínovým; ti lidé se přišli mlčky poklonit muži a praporu nad srdcem hrdinovým. Hodiny a hodiny na mezích a zoraných polích čekal ten tichý uctivý špalír, měřící 40 km. Toto je svědectví, jež padá na váhu nejvíce. Už nemusíme mnoho mluvit o lásce národa. Viděli jsme ji.

Nádraží v Lánech

Pomalu, skoro velebně vplouvá nová, vysoká lokomotiva do nádraží vroubeného špalírem modrých železničářů. Jen čtyři vozy se služebním vozem – ten prostřední veze domů starého muže, aby mohl konečně spat a aby se

sešel s tou, kterou miloval nejvíc, tak jak si to vždycky přál. "Ach, synku, synku, doma-li jsi, " zpívá se chorál, jak si to také přál. Ano, je doma, staříček synek, právě se vrací domů. "Tatíček se ptá, oral-li jsi –" Je-li Otec nebeský, nemusí se ani ptát, dooral-li tento moravský synek svou brázdou, byla dlouhá a hluboká. "Oral jsem, oral, ale málo," odpovídá mu tento neúnavný synek, jako by toho ještě málo vykonal; ale polámalo se opotřebované kolečko křehkého lidského těla, a tož "dobrou noc" zpívá chorál tichnoucí píseň. Dobrou noc, pane prezidente, už zapadá slunce nad Strašecím, už vychází veliký měsíc nad Unhoště; už je konec cesty, pane prezidente. A vaše oblíbená píseň neměla pravdu. Ten rodný lán vlasti byl zkypřen dobře a může nést úrodu požehnanou. Doba se nachýlila, nad Lány je už večer; průvod se sune za rakví, zahalenou praporem – T. G. Masaryk nám všem jde naposledy v čele. Ne, naposledy to není: povede nás dál.

Na lánském hřbitově

Rakev se zvolna snáší níž do náručí země, oči, které na ní lpěly do posledního okamžiku, sledující ji s mrazením smutku a veleby, už nyní nic nevidí. Ach ano, je viděti: nad hrobem velikého mrtvého se sklání pracovitá a spolehlivá tvář prezidenta dra Edvarda Beneše, toho, kterého si Osvoboditel tak snažně vyžádal jako svého pokračovatele, prezident republiky posílá za posmrtnou schránkou svého velikého předchůdce červenou růží. I my všichni ostatní v této republice skloníme se nad tímto hrobem s červenou růžičkou věčné vzpomínky; prezident Beneš slíbil dnes za sebe a za nás za všechny, že budeme věrni odkazu prezidenta Osvoboditele. Nechť pokojně spí dnes v tom lánském hřbitůvku, nechť spokojeně spí ve své věčné památce. Jeho odkaz tu zůstane.

Lidové noviny 22. 9. 1937

MRTVÝ SE DÍVÁ

Prostora před Wilsonovým nádražím je prázdná a napjatě tichá. Kolem půl jedné se ticho přímo zhušťuje; nad Prahou houkají smuteční výstřely děl, ale jinak byste řekli, že město vymřelo krom těch čekajících vojáků a lidí v černém. Do toho cvakot kopyt a s taseným mečem tančí na tmavém koni důstojník v modré uniformě francouzského legionáře, krásný jako archanděl. Za ním detachment vojáků, legionářů a sokolů s rapíry, kteří v tichu zaujímají frontu proti nádraží. Pak nadjíždí dělová lafeta s rakví pokrytou státní vlajkou, k níž jsou připnuta lustra československých válečných medailí. Veliký vavřínový věnec od prezidenta republiky a nic víc. Pak projížděl prezident Masaryk naposledy Prahou. Jako voják. Prostě a bez parády, jak se sluší na hrdinu.

Nyní ta rakev na lafetě stojí sama na volném prostranství, tváří obrácená k sadům; po jedné straně rakve stojí jako na stráži prezident republiky, po druhé straně předseda vlády s předsedy obou sněmoven. Opět třeskla kopyta a do volného prostranství vjíždí na koni generál Srovnal s černou šerpou přes prsa jako smuteční maršál; zdraví skloněnou šavlí rakev a hlavu státu; obrací ten klipec na pravém oku, který tak připomíná bratra Jana z Kalicha, jako smutný a mužný salut po svém prvním nejvyšším veliteli, který tady bude pod přehozeným praporem přijímat poslední přehlídku.

A nyní už suchým, jakoby křupajícím krokem tichého pochodu nastupuje vojsko. Prapor za praporem se sklání k zemi před rakví; meč po meči se obrací hrotem k zemi přísným a smutečním pozdravem; mladé tváře pod lesklými přílbami a bodáky se obracejí očima k rakvi, jež vykonává poslední přehlídku své armády. Dobře, hoši, dobře, vojáci! Teď by si Starý pán pohladil bílý knír a řekl by si: "Tož, dobré je to!" Neboť tento veliký pacifista zvláště měl rád vojáky; a jeho stará, statečná duše by se potěšila vašim krásným salutem.

Prapory se zvedají a vlají znovu nad oddíly pluků, šavle blýskají ve slunci, křupající, ostrý krok mladé armády zachází a nastupuje pochod jaksi tlumenější. Jdou legie, jdou starší bratři z Ruska, z Francie a od Piavy, jde armáda historická, táhne beze zbraně, ale nesou na pleci něco víc než prapory a štyky, se kterými jsme je vítali před osmnácti lety; nesou nad sebou slávu a tradici vojska Masarykova. Už to nejsou jenom bratříci, ale tátové, a někdy dokonce důkladní dědové; jsou mezi nimi staří vousáči, jsou jako pokrytí starou měděnkou, ale ještě se vejdou do svých starých uniforem a ještě jejich krok je krok vojáků. Jen někdy se jejich řady maličko prohnou, to když se některý trochu déle podíval po té rakvi, kde bratr prezident přijímá poslední pozdrav od bratří vojáků.

Měl by radost Starý pán, kdyby se díval do těch až křečovitě stažených mužských tváří, jež ho zdravily aspoň očima, když už se nemohly naježít šavlemi a bodáky; vás by si všimnul, dědečku, kterému už bylo těžko držet krok a který přece jste nepolevil v pochodu, ráz dva, ráz dva; vás by si všimnul, těžké ruce legionářské, vás, vy pečlivě ošetřované uniformy hnědé, modré a zelené, vás, lidé dobrovolci, kteří tady defilujete naposledy před svým komandýrem. Bylo to trochu jako pochod fantómů. Byl to pochod revoluce. zasazený jako velká připomínka do nádherné defilující armády pevného a silného státu.

Skorem dvacet tisíc bratříků přešlo; a nyní opět nastupuje armáda mladých hochů s přílbami a bodáky; jdou tak, že prezident Beneš zvedá skloněnou hlavu, vláda, diplomati, všichni se narovnávají a div neluskají prsty do taktu:

taková je to krása. Skloněné šavle, pohled očí vpravo, a už zase přichází nový batalión; jde pěchota, jdou letci, nějakým lehčím krokem, jdou těžší pionýři; všichni se vytažují před Starým pánem, jako by ještě mohl kývnout spokojeně hlavou. A jde z toho defilé veliká jistota. Uzavřena jedna epocha našich dějin, ale můžeme jít do té další s přesilnou důvěrou, že se nedáme a že se nemusíme bát.

Nad hlavami burácejí ve vyrovnaných letkách stříbrošedá letadla a ztrácejí se někde za Žižkovem jako hustá mračna. Nastupuje jezdeckto, s rachotem se valí vojsko s těžkými kusy v poli pracující...

Mrtvý prezident přehlíží svou armádu, která mu vzdává poslední čest. Byl to veliký prezident. Je to krásná armáda.

Lidové noviny 23. 9. 1937

CESTA DEVÍTI HODIN

Hodina desátá

O hodině desáté byl uzavřen veliký čtverec na prvním nádvoří hradčanském; byl to jako ohromný cour d'honneur, vybudovaný z matyášské fronty a křídel starého Hradu pražského, z černých praporů, spuštěných vlajek, paláců Hradčanského náměstí, z živých front lidí. Byl-li Hrad čelem tohoto čestného dvora, tvořily jedno jeho křídlo zlatem se třpytící fraky, řády a chocholy diplomatů, uniformy vojenských přidělců, zlaté řetězy hodnostářů, sutany a kappy kléru; zde stálo vše, co znamená moc a slávu pozemskou, co reprezentuje panovníky, státy, vlády, vojska, církve i úřady. Protilehlá, černá fronta, to byl náš vlastní stát ve své politické svrchovanosti; zde stála v pozoru vláda Republiky československé a obě sněmovny, zástupci vůle a suverenity lidu. Čtvrtou stranou tohoto čestného dvora, základnou toho monumentálního čtverce, byl lid sám, přepažující hutnou a nepřehlédnou frontou Hradčanské náměstí. Dvůr je připraven; jen jeho střed byl ještě prázdný.

Nad polem věnců, nad malým černým katafalkem poplašeně mává obrovské smuteční křídlo; je to černý baldachýn, burácející a vysoko vzletající v zářivém větru podzimním; státní vlajky a černé prapory šlehají a bijí do žerdí, lanová skřípe, a tím víc je slyšet zvuk nejslavnější, jenž bude provázet celou tu poslední cestu; tím víc je slyšet to veliké, slavné ticho.

O hodině desáté se do toho mlčení zařízla kovová fanfára smuteční, veliký baldachýn se skoro vzedmul ve větru a šest generálů přináší na ramenou rakev, zastřenu státním praporem; je na něm připjata jen hrstička československých válečných medailí, jež bude i v hrobě ležet nad srdcem hrdinným. Zdá se ta rakev skoro malá na tak vysokého a rovného starce; kdyby tu stál, nezadal by si s dlouhým panem Blumem, s velkým panem de Lacroix a snad ani s britským vytáhlým panem Hadowem; jen rektor magnificus Karlova učení by musil sklonit hlavu, aby se podíval do těch chytrých šedivých očí za skly zlatého skřípce.

Čestný dvůr lidí a paláců stojí v pozoru a hlubokém tichu kolem té rakve pod trikolórou; jen prapory prudce tlukou v poryvech slunného větru. Po boku rakve stojí teď drobný pán s hlavou také už stříbrnou; vypadá až opuštěný v tak velikém prostranství. A prezident Beneš počíná pevně číst své smuteční poselství. Ano, stojíme nad rakví našeho nejdražšího mrtvého a díváme se na ten veliký, vyplněný život, život, jenž obsáhl skoro celé století a s ním tolik našeho národního úsilí, tolik sociálního vývoje a tolik politických změn a problémů v celém světě; a státník, sociolog, filozof Beneš jistě a jasně včleňuje toho velikého mrtvého a jeho dílo do dějinného rámce událostí a idejí. Nebyla to jenom řeč pohřební; bylo to změření Masarykova odkazu a vytyčení programu pro příští věky. Byl to za nás všechny politický slib, položený na tu rakev pod červenobělomodrým praporem; bylo to víc než všechny palmy a vavříny. Takový slib na takovém místě zavazuje.

Hodina jedenáctá

Rakev na lafetě se dává na cestu; opouští Hrad a vrací se cestou, kudy se ubíral život starého muže. Vrací se k domu, kde žil svůj krásný a věrný život rodinný, do ulic, kudy chodíval dlouhými kroky, k parlamentu, kde skládal svou přísahu na zákony republiky, ke Klementinu, kde učil mladé lidi myslet a hledat pravdu, k divadlu Smetanovu; vrací se k bratřím sokolům, kteří mu stojí posledním špalírem, k legionářským bratříkům, kteří ho nemohou provázet, vrací se k své mládeži, vrací se ke svému lidu, který vroubí ulice uctívou a ukázněnou bordurou. Vězte, že by se na to všechno díval potěšeně a pozorně, ne jako na slávu, která náleží jemu, nýbrž jako na věc, která něco znamená i pro vás. Dobré je to, myslil by si, a je v tom pokrok; vidět, že naši lidé mají smysl pro kázeň a pořádek. A že se všichni sešli, říkal by si, Čech Nečech, košile taková nebo maková, pán nepán – tož panečku, to něco je; už začínáme chápat, co je náš stát. – A měl by z vás všech Starý pán radost. Ne pro sebe. Kvůli vám. Kvůli té demokracii, která byla vezena na lafetě děla, nikoliv na pohřeb, nýbrž k apoteóze.

Hodina dvanáctá

A vrací se k neznámému vojínu, vojín ze všech nejznámější. "To byla velká věc," říkával, "že jsme měli své vojáky a ukázali, že se dovedeme bít. A když jsme z našich hochů na Rusi mohli udělat korpus – to už jsem věděl, že máme vyhráno." – Hlásím, bratře prezidente, tady je jeden z toho korpusu, nebo modrý voják od Terronu, nebo jeden z Doss'Alta, to je jedno: jaký je tvůj poslední rozkaz, bratře prezidente? – Nu, jaký rozkaz, řekl by Starý pán: "Vyříd' jim, že opravdu máme vyhráno. Byl jsem se právě podívat na náš lid, bráško, a říkám si, mnoho se už naučil; my dva už se nemusíme bát, že svou svobodu neudrží. Viděl jsem, že si váží demokracie a umí se sám ovládat."

A rakev s hrstkou válečných medailí se dává na další cestu domů.

Hodina třináctá

Po pražských ulicích postupuje na lafetě děla rakev královská; ubírá se ulicemi, které raziti ráčil král Karel IV. vzácné paměti; jede Národní třídou, kde bývaly hradby městské, ulicí druhdy Ovocnou a starým Koňským trhem. Zlatým městem Karlovým projíždí naposled druhý Otec vlasti. Vítám tě, Tómo, řekl by ten, který slul Karel, vidíš, tady za mých časů bývala jen pole a něco chalup, a jaké je tu teď krásné město! Pojedu s tebou až ke Koňské bráně. Víš, my oba jsme byli dobří křesťané; tys byl mistrem vysokého učení, které jsem tehdy založil, a dobrým mistrem jsi byl lidu i scholárům. A my oba jsme, myslím, byli mistry učení ještě vyššího; neboť řídit tuto zemi a chránit ji před škodou ode všech sousedů, to stojí víc lámání hlavy než všechna učenost, vid? Počkej, Tómo, my dva tady u toho pomníku – svatý Václave, nedej zahynouti nám ni budoucím!

Hodina čtrnáctá

Starý nejvyšší velitel leží na lafetě děla, zakryt barvami státu; svou jezdeckou čepičku má na prsou a své válečné metály nad srdcem. Může to začít, hoši, komandýr čeká.

Meče se sklánějí, hlavy v přílbách se obracejí vpravo hled', mladé kroky křupají, jako když zdravé, silné zuby chroustají tvrdý suchar. Všechny prapory, všechny korouhve, všechny standarty naší armády se sklánějí u nohou mrtvého velitele ve svrchovaném smutečním salutu. Jediné gesto, a je to nejvyšší pocta, kterou může vzdát člověku celý národ. Neboť tyto prapory se jindy nesmějí sklonit k zemi. Všechna krev národa stojí za tím, aby tyto korouhve zůstaly navěky vztyčeny.

A jaká jde za těmi prapory podivná armáda, nemá nad hlavou naježené štyky, nenese při lehkém kroku alpinů pažby na dlani, nejde bystrým pochodem gardistů. To bratři beze zbraně defilují před svým komandýrem: bratři, kteří jsou spíš už otci a dědy; bratři, jejichž těžší krok, jejichž příliš dlouhé vpravo hled' je parádou, jakou zřídka kdy přijímali nejvyšší velitelové. Prapor, zahalující rakev, povívá v jiskrném větru. To je vzkaz komandýrův, bratři legionáři. Prapor. Náš prapor. Živý prapor státu na prsou velitelových.

Hodina patnáctá

A starý nejvyšší velitel koná teď přehlídku armády ve zbraní. Jdou důstojníci všech regimentů. Jdou pluky všech zbraní. Jdou v naprostém tichu, jen tlumeny povel a kroky, kroky, kroky. Není krásnějšího tance než pochod armády. Bodáky ve stejném úhlu, ruce ve stejném rozmachu a kroky, kroky, kroky, jako by je stroj ukrajoval. Jako jeden člověk o tisíce kovových přílbách a tisíce puškách. Tančící krásní koně a tasené šavle blýskající v slunci. Polní a hrubá děla s vojáčky stojícími nebo sedícími jako sochy. Pod blankytným nebem burácí mračno stříbrošedých letadel. Byla to vojenská paráda, jakou jsme ještě neviděli. Byla to radost i ve dni smutku.

Měl by tu teď sedět starý muž míru na svém Hektoru a dívat se na ten dobrý válečný stroj. Jistě by s gusem a pokojně mrkl na bratra Jana, který s klípcem na oku a šavlí v ruce stojí tam naproti. Jenže bratr Jan Syrový sklání hrot meče už jen před mrtvým vojevůdcem ducha.

Hodina šestnáctá

Tiše, téměř přízračně se sune černý železniční furgon s rakví, střeženou čtyřmi rotmistry hradní stráže, čtyřmi skoro zkamenělými vojáky; nikdo ani nedýchal. Tak němý a jako neskutečný byl ten odjezd.

Pravda, že neskutečný, neboť smuteční vlak se rozjížděl jakoby do jiného světa. Tam na venkově, na mezích a oranicích, ve staničkách a stanicích, na polních cestách a okrajích lesů, to už nebyla poslední cesta prvního prezidenta. Byl to spíš kondukt krále Ječmínka. Byl to průvod někoho nesmírně, zbožně a dětsky blízkého lidu. Někoho, před kým se kleká. Někoho, koho chce každý uctít tím nejlepším a nejobradnějším, co má. Babička svátečním salupem, havíř, hajný, železničář vyblýskaným krojem, všichni pobožným tichem, všichni svátečníma očima, všichni krásným a uctivým pořádkem: jako by i ta pole byla čerstvě zorána a celý kraj čistě umeten,

protože tudy pojede ten znejmilejší. Ty nekonečné, nepochopitelné venkovské špalíry už nepochovávaly hrdinu na dělové lafetě, nýbrž kohosi nekonečně lidovějšího. Dobrého krále. Někoho skoro pohádkového. Někoho, o kom se povídá dětem. T. G. Masaryk se hlouběji a hlouběji vrací domů, do vsi, do lidu, do národa.

Hodina sedmnáctá

A na nádraží do Lán se už navrácí jako pan soused. Už si pro něho všichni přišli, přišli si hajní a železničáři, bratři sokolové z dědin, strejci a babičky, hasiči a samaritáni, sedláci a Kladeňáci, ti z křivoklátských lesů, ti z uhelné pánve, ti odtamtud, kde roste chmel, celý kraj, celý kus Čech si přišel pro něho. Tady už mu zazpívali tu jeho, aby se tu cítil doma; tady už si pomíchali, kam kdo patří podle kroje nebo spolku, kdo by na to myslel; my, lid babek, strejdů a dětí, jsme něco strašně jednolitého. My nejsme žádné ozdobné sochy, žádný špalír na podívanou; ale jsme naprosto skuteční, a jsme tady. Musíme být tady. Přivezli nám našeho pana prezidenta.

Hodina osmnáctá

Za rakví, vysoko plující na mářách, za tím plajícím praporem červenobělomodrým postupuje tichý pohřební průvod. Rovná, rovná jako šňůra je lánská cesta; ve vlnách stoupá a klesá, a ve vlnách stoupá a sestupuje po té rovné cestě krátký průvod pohřební. Jako bychom měli jít bez konce za ním, pořád rovně a jako podle šňůry za ním; nahoru a dolů a pořád bez konce tím přehustým kordónem tichých tváří, očí, sepjatých rukou, pláčem zrudlých nosů. Kde se těch lidí nabere, vždyť už je to jako ve snu; jako ve snách půjdeme za tou plující rakví nahoru a dolů, rovně a bez ohybu, bezděčným pomalým pochodem, krok a krok, a pořád nebude konec těch tváří, té mlčící lidské kolonády. Nad Rynholcem rudě a zlatě zapadá slunce, jako přísná pyramida se tyčí halda lánské šachty, z táhlé vlny lesů se zvedá modravé šero; a mlčící průvod jde němým špalírem očí za tou červenobělomodrou rakví, jež pluje rovně kupředu. Nad Unhoští vychází obrovský zlatý měsíc v úplňku; samo nebe nebylo nikdy vesměrnější než tohoto dne. "Divné, když si chce člověk představit nekonečnost," říkával Starý pán; nyní, ražena první hvězdou večerní, se otevírá ta nekonečnost dokořán; smuteční průvod, také už neskutečný a ustrnulý, postupuje rovnou, rovnou cestou mezi dvojitém lemem přízračných tváří za vznášející se rakví, na níž prapor svítí i do toho šera červeně, silně bíle a modře.

Hodina devatenáctá

Ještě poslední kordón ruských brášků, ještě poslední řad korouhví skloněných až po zem; a do vrat lánského hřbitůvku už nevchází rakev hlavy státu, velitele a filozofa, nýbrž tělo člověka, který byl manželem, otcem a pro mnohé laskavým přítelem. Nastává noc, na východě stoupá veliký měsíc. Tichý a nevelký zástup se rozestavuje kolem otevřené země, zástup tak uctívá, že jediný hrůbek lánského hřbitova nebyl pošlapán. Čtyři vojenské světlomety obracejí své kužele světla na rakev, stojící nad hrobem. Slyšte, nikdy snad nezazářily barvy našeho praporu strašněji a silněji než v tom šeru na lánském hřbitově; nikdy nebyla jeho bělost oslnivější, jeho červeň plamennější a jeho modř hlubší než tohoto večera. Ten státní prapor na rakvi žhnul svými barvami do tmy jako pochodeň.

Nebylo, nemohlo být řečí nad tímto hrobem; jen pár tichých slov z Ježíšova evangelia, jen Otče náš, jenž jsi na nebesích. Buď vůle Tvá. Syn mrtvého padá na kolena jako podřatý, tváře nejbližších jsou v záři světlometů přízračně bílé a překrásné a zástup se tiše modlí: "Neboť Tvé je království, Tvá je moc a sláva na věky věkův."

Havíři se chápou popruhů, aby spustili tělo muže do země k jeho ženě. Teď se už nikdo nestydí; tváře mužů se zakrývají dlaněmi v černých rukavicích, je slyšet štkání žen, paní Hana Benešová se lomí pláčem, prezident Beneš má najednou dětské, docela osiřelé dětské oči. Rakev pod planoucím státním praporem zapadá pomalu do země, ze tmy stoupá chorál: Kde domov můj.

Při hymně se nepláče. Ruce z tváří klesají do pozoru, syn mrtvého se zvedá jako voják, jen oči zavřeny, aby do nich nebylo vidět. "A to je ta krásná země" – Na temném nebi vrčí letadlo. "Země česká, domov můj." Teď už rakev s T. G. Masarykem spočívá doma vedle rakve paní Charlotty. Tož pohov, přátelé. Už se smí plakat.

Poslední růže z lánské zahrady, růže za růží, řezavě rudé v záři reflektorů, padají do otevřeného hrobu; a někdy to malinko zazvoní, když měkká růže dopadne na hrstičku válečných medailí na státním praporu.

To byla hodina devatenáctá, poslední hodina cesty, cesty domů.

Lidové noviny 23. 9. 1937

* * *

PREZIDENT OSVOBODITEL MÁ VÁNOČNÍ STROMEK. Byl vztyčen této neděle a září stovkami svíček nad lánským hřbitovem; a jako každý řádný stromek vánoční, bude svítit až do svatých Tří králů. Vy všichni, kteří jste si s

úctou myslívali na to, jak slaví vánoce náš drahý Starý pán, můžete nyní pobýt s ním u jeho stromku na Lánech. Stačí zajet si tam, postát, povzpomínat a nechat tam malý dárek pro nejdražšího nebožtíka; ten dárek se rozdělí nejchudším dětem, těm dětem, o nichž T. G. M. kdysi řekl: "Vidím-li chudé dítě, vidím v tom dítěti celé lidstvo." Vánoční strom prezidenta Osvoboditele na Lánech je nejvzácnější ze všech stromů republiky, které dnes svítí po našich městech. Velcí i malí poutníci do Lán by si měli k své zbožné pouti vybrat právě tyto dny.

Lidové noviny 21. 12. 1937

T. G. M. A BUDOUCNOST

Bylo to jednou za plamenného zářiového dopoledne na polní cestě mezi vinicemi topolčianskými; v modrém lupení révy brunátněly a zlatly těžké zrající hrozny nad ryšavou půdou pukající žárem. T. G. M. měl rád slunný úpal; díval se potěšeně do planoucího kraje a usmíval se přimhouřenýma očima. "Dnes v noci jsem nespál," zmínil se mimochodem. Nespavost, to bylo z jeho největších trápení.

"Tož na to jsem zvyklý. Dřív jsem čítal, když jsem nemohl usnout; ale teď se mi brzo unaví oči. Co dělám? Nu, přemýšlím. Nejvíc si představuju, jak bude svět vypadat za dvacet, za padesát, za sto let."

"Jak tedy bude vypadat?"

"Nu, jak. To máte docela jednoduché: vyberte si z dnešku to, co je v něm dobrého, a rozvíjejte to dál. Nebo si vzpomeňte na něco, co se dá zdokonalit, a hleďte si představit, jak by to mělo být. To před sebou vidíte budoucnosti, o jej!"

"Myslíte, že budoucnost bude ve všem lepší a dokonalejší, než je náš svět?"

T. G. M. se maličko zamyslel. "Mohla by být. A v mnohém bude. Poslyšte, já jsem starý člověk a mnoho pamatuju. Mnoho. A já vám řeknu, že přes všechno zlé je svět daleko lepší, než byl za mého mládí. Je pokrok. Žije se líp - obecně. A to jsme teprve v začátcích. Vždyť se sotva sto let pracuje vědomě na pokroku, na hygieně, na sociálních opatřeních. Jen si považte, co se dá udělat za tisíce let! Vždyť máme na to tisíce a tisíce let před sebou!"

"Taky na války," vyhrkl pochybovačně prezidentův průvodce.

Starý pán se skoro zamračil. "Třeba i na války," řekl. "Ale copak po nich nebude zase budoucnost?"

Jindy šel rychle, dlouhými kroky po silnici vysoko nad Hrušovem; bylo jiskrné odpoledne po dešti, vzduch měl už břítkost podzimu a voněl vlhkým smrčím. T. G. M. mlčel a přemýšlel. Najednou se zastavil a řekl: "Tož pořád počítám, jak dlouho vydrží ti lidé, které dobře znám."

"Proč?"

"Protože tak daleko vidím do budoucnosti. Řekněme, že vydrží dvacet let; ale já bych chtěl vidět ještě o nějakých deset, dvacet let dál. Padesát let republiky, to už by mi stačilo. Pak už se ničeho nebojím. Pak už se nám nemůže nic stát."

"Myslíte, že do té doby bude v Evropě pokoj?"

Pokrčil rameny. "Já nemyslím na Evropu. Jistě nás taky do té doby pozná a bude nás potřebovat. Ale my sami potřebujeme padesát let... Musíme se ještě učit; ale pak už to budeme umět... Pane, my jsme chytří. Za padesát let, to už přejde lidem svoboda do krve; ať si pak někdo na nás přijde, to budete koukat! Pořád na to myslím... a chtěl bych, abychom už byli o ten kus cesty dál."

Tak řekněte, byl-li kdy na světě krásnější osud než tento: překročit osmdesátku a pořád ještě žít dopředu s očima nadějně upřenýma do budoucnosti.

Lidové noviny 6. 3. 1938

MASARYKOVY PRÁZDNINY

Každého roku se těšil na léto, neboť miloval zralý sluneční žár. Proto měl ze všech míst nejraději Topolčianky s jejich zlatým, suchým podletím, s jejich otevřenými výhledy dolů na jih, do modrých rovin, s jejich těžkými hrozny a kukuřičnými palicemi; tady byly jeho pravé prázdniny. Tady měl svá zamilovaná místa, zříceniny Hrušova, Na pieskách, Karlovu dolinu, Na kruhu, U železné boudy, kam si zajížděl na svém Hektorovi nebo kočárem, taženým lipicánskými bělouši; tady měl své pikniky v přírodě, své vatry a jalovcové dýmníky, své vyhlídky do širého kraje, své podzimní slunko v besídce obrostlé pnoucími růžemi, své siesty pod starými kaštany, své oblíbené, slunné pěšiny v parku a svou cestu mezi vinicemi; jak často se tu zastavil a ukazoval do kraje dlouhou rukou, - bože,

jaká krása! Mimoto v hloubi srdce zůstal víc než napůl Slovákem; tady v slovenském kraji se cítil nejvíc doma v dobrém a přímo fyzickém smyslu slova.

Tož tady se víc než kdekoli jinde oddával dobrým věcem života: rodině, knihám, hovoru, přírodě a pohybu; bral s sebou svou kancelář i svou literární práci, ale občas se rád nechal příležitostí přinutit k pohovu a hloubavému lenošení. Jeho pobyt v Topoľčiankách platil i oficiálně za prezidentské prázdniny; všichni premiérové i ministři učinili jaksi zvykem v té době neobtěžovat Starého pána žádnými úředními a politickými záležitostmi krom běžné, víceméně formální agendy. Bylo na něm pokaždé vidět, jak si oddychl procul negotiis; byl zase čtenářem, byl zase zamyšleným filozofem žasnoucím nad krásou světa a tajemností životních projevů, byl zase prostým věřícím oddaně spočívajícím ve veliké dlani boží.

Ale tato pohoda trvala jenom dvě nebo tři neděle; pak jím začal šít jakýsi neklid; vracel se intenzivněji k svým literárním pracím a víc než kdy jindy kul plány do budoucnosti; hovořil nebo čítal déle do noci a začal hůř spát. Brzo bylo na něm pozorovat cosi jako skleslost; byl nemluvný a téměř smutný. Skoro vůbec nespál, ledaže bral prášky; ráno pak vycházel ven s kolmou vráskou mezi očima a unaveným obličejem.

“Zase jste nespál, že?”

Mávnul rukou a šel dlouhými kroky svou obvyklou pěšinou.

Nezabral na žádný hovor; usedl ve své besídce a zamyšleně si hladil kníry nebo se mlčky díval na své kostnaté ruce.

“Četl jsem právě v novinách to a to,” navazoval váhavě Pisatel. “Co o tom soudíte?”

Zvedl oči a pokrčil rameny. “Nevím. Nedostal jsem o tom zprávu.”

Nedostal zprávu: to byla ta bída. Nedali mu zprávu, protože šetřili jeho prázdnin a chtěli mu popřát plnost odpočinku. Ale jakmile Starý pán dopodrobna nevěděl, co se děje, začal si dělat starosti. Nebo se snad mrzel, že ho už považují za starce a chodí kolem jeho odpočinku jako po špičkách. Nedostal nic konkrétního a naléhavého, o čem by mýsl a na čem by pracoval; měl asi pocit, že je kolem něho nějaká prázdnota, když tu nejsou žádné úkoly. Docela zřejmě se cítil nesvůj, jaksi vyřazený a opuštěný. Proto se tak roztržitě díval na své kostnaté ruce, jako starý, šikovní dělník, kterému přímo tělesně chybí jeho nástroje a jeho práce. A špatně spal; měl starosti o všechno a nemohl do ničeho zasáhnout. Nechtěl se nikoho ptát, nikoho nežádal o zprávy; byl na to příliš zdržlivý a jemný. Jenom zesmutněl a skoro zestaral: to bylo o každých prázdninách.

Ale pak s podzimkem se začala politická sezóna; to víte, obyčejně se nějak situace zadrhla, urodily se svízele, neklapalo to mezi partajemi; z Prahy přicházely raporty, přijel ten onen ministr, dojel premiér probrat s hlavou státu politické trampoty. Byly dlouhé porady v rohovém pokoji, a sotva položil lžici, šlo to dál. “Tak na to myslím, Švehlo, že by se mělo udělat to a to.” Švehla obrátil oči ke stropu; nu, a ti ostatní se vytratili do jiného pokoje. Teprve někdy k půlnoci vyšli ti dva, ještě ve dveřích se zastavili – “Tato, už je pozdě,” řekl někdo z rodiny; a Starý pán se skoro darebně smál všemi dlouhými zuby.

Ráno se objevil na své obvyklé pěšině, růžový a skoro bujný; přeskakoval příkopy a už zdaleka zvedal prst k čepici.

“Jak jste se dnes vyspal?”

“Gracias, dobře.”

Tak to chodilo o každých jeho prázdninách.

Lidové noviny 14. 9. 1938 (Z chystané knížky)

* * *

MÁ-LI PISATEL HOVORŮ S T. G. MASARYKEM (kterého pro větší stručnost a neosobnost budeme dále označovat prostě jako pana Pisatele) vylíčit, jak se seznámil s T. G. M., je nutno začít jistou oklikou, a sice vylíčením, jak to přišlo, že se s ním neseznámil dříve.

První, co o Masarykovi slyšel jako klouček na malém městě, bylo, že profesor Masaryk kazí mládež; ale jelikož v pozdějších letech poznal mnoho lidí, kteří kazili mládež, nenechalo v něm ono mínění hlubších stop. Naopak dost brzo se ocitl mezi těmi, které Masaryk kazil; když tak v tercii, kvartě gymnázia měl své první konflikty se školou a hlavně katechetou, počal se horlivě kazit sám čtením protiklerikálních filipik tehdejšího Masarykova Času. Tehdy se scházeli studenti a sem tam nějaký dělník v jedné hradecké hospůdce a pěstovali poezii, volnomyšlenkářství, kácení model a jakýsi neurčitý anarchismus; debatovalo se o Masarykovi, socialismu, literatuře a náboženství,

Macharem a Sovou se překonával Vrchlický a vůbec se žilo, jak se tehdy říkalo, pokrokově. Pisatel se scházel v hradeckém semináři s mladým bohoslovcem, krajanem; byl to vášnivý ateista – později vystoupil z bohosloví, studoval filozofii a brzo zemřel; jinak to byl první přesvědčený masarykovec, jehož pan Pisatel poznal a kterého jaksí zbožňoval pro jeho kousavou a divokou útočnost. Tehdy praskla věc s tím tajným spolkem; bylo z toho vyšetřování, a pan Pisatel jako kvartán vyletěl z hradeckého gymnázia s ústním consiliem abeundi. “Já vám dám Masaryka, vy jeden ateisto,” oddechl si dobrák katecheta.

Nato se pan Pisatel dostal na gymnázium v Brně; i použil toho k tomu, že psával do jednoho pokrokového týdeníčku o černém klerikalismu, školním nevolnictví a jiných otázkách; to už jaksí náleží k pubertě. K tomu četl Masarykovu Sebevraždu a prožíval věčný názorový konflikt Starých a Mladých; Masaryk totiž patřil Mladým.

Nuže, uplynuly dva nebo tři roky, a pan Pisatel stál docela jinde. Byla v tom hlavně literatura a vůbec tehdejší umělecké hnutí; mladá generace od gruntu překonávala starý realismus, a kritické rubriky Času, jemuž se říkalo Masarykův orgán, představovaly asi tak zásadní opak toho, co chtěli a jak mysleli mladí, v našich očích to byla tribuna úzkoprseho, zastaralého, umělecky vyčpělého realismu, nadto ještě načichlého mravokárným kazatelstvím a kantorskou poučností. Vedle toho se přežíval filozofický pozitivismus; a Masaryk byl s celou tehdejší filozofickou fakultou považován za typ pravověrného pozitivismu. Tehdy tu byl vitalismus, Bergson, logický idealismus, filozofie hodnot, fenomenologie, počátky relativismu, – krátce, valila se na nás celá záplava nových a svůdných filozofických koncepcí; kampak na nás s oficiálním, suchým pozitivismem! A ještě ke všemu tu byli Masarykovi straníci, kteří po vlastech českých tepali zlořády a napravovali mravy jako noví Miličové a Waldhauserové; takový všemoudrý, abstinentský a kázavý druh lidí to byl. Prostě předválečná, poněkud bohémská a převážně francouzsky orientovaná generace si s Masarykem a hlavně s tím, co bylo kolem něho, nevěděla dost rady. Což o to, politicky se nám líbil; byl proti Rakousku, honil české maloměšťáctví a měl pochopení pro socialismus; ale politika tehdy neznamenalala pro lidské myšlení a třídění tolik jako teď.

Pravda, jakmile Pisatel přešel na univerzitu, zapsal si hned Masarykovy přednášky; ale profesor Masaryk toho roku ani nezačal přednášet, byl zabrán svým poslancováním; vůbec ani v letech příštích nezahájil čtení, leda v jednom jediném semestru, kdy pan Pisatel jako z udělání byl zrovna v Berlíně nebo v Paříži. Ještě ke všemu se Pisatel ocitl v redakční skupině Přehledu; byli to většinou moudří a učené pánové, ale z nějakých ne dost jasných příčin potírali Masaryka. Snad to byl vliv profesora Mareše, který tehdy vedl své filozofické spory s Masarykem a Krejčím; Mareš nám byl do jisté míry bližší svým učením vitalistickým – zdá se skutečně, že vývoj ročníků předválečných se od Masaryka duchovně spíše odkláněl. Potom přišla celá ta historie s válkou, a Masaryk se svou zahraniční činností se nám stal osobou skoro mytickou.

Zkrátka takto se stalo, že Pisatel poprvé uviděl vlastníma očima T. G. Masaryka teprve toho dne, kdy vystupoval na Wilsonově nádraží z vlaku jako prezident republiky.

(Teprve hodně později Pisatel pochopil, jak málo znal Masaryka, když se na něm v prvním kvasu mladosti učil bouřliváctví a revoltě, a že ho stejně málo znal, když v něm viděl a odmítal učitele pozitivismu; pomalu shledal, že Masaryk je asi tak pravý opak toho, zač ho kdy považoval – ale to už byl sám v letech, kdy se přestával divit tomu, jak omylné je lidské mínění.)

Po válce si Pisatel ani nepomyslel, že by se kdy mohl setkat s prezidentem Masarykem; Masaryk, to byl pro něho jiný svět, svět vysoké politiky a vysokých funkcí, k nimž zachovával Pisatel uctivou vzdálenost. Po čtyřech letech války měl mladý člověk, abychom tak řekli, dost co dělat se samotným životem; už ten fakt, že se zase mohlo volně žít, myslet a psát, ho plně zaměstnal. I psal své knížky a hry a celkem nemyslel na nic jiného. Už za války se stal členem redakce Národních listů, které tehdy na sklonku vojny představovaly nejrozhodnější národní a protirakouskou frontu; vstoupil tam současně s Herbenem, Macharem, Dykem, Otokarem Fischerem – kde jsou ty časy!

Jenže netrvalo to dlouho, a začalo se po převratu politické třídění duchů a stran; v Národních listech se pořád častěji objevovaly víceméně skryté, ale čím dál tím netajenější polemiky proti politice Masarykově a Benešově, nakonec i osobní hroty proti nim. Budiž po pravdě řečeno, že se ten nový kurs listu většinou redakce nelíbil; ohradila se proti němu kolektivním protestem, ale prudký, přímý Rašín zdrtil odpor redakce hrozným tartasem v redakční radě. Redaktoři krom několika své podpisy na protestu odvolali; ale těch několik méně ústupných brzo pocítilo následky. Za pár neděl dostal výpověď z redakce Pisatelův bratr; a Pisatel, věda, odkud vítr vane, dal výpověď sám. Tak se stalo, že měl podruhé tu čest odněkud vyletět ve jménu T. G. M.

*

Nějaký čas nato uviděl pana prezidenta poprvé zblízka. Pisatel byl tehdy dramaturgem městského divadla;

jednoho večera se ohlásil pan prezident na představení, i byl dramaturg volky nevolky nucen postavit se mezi pány, kteří vítali hlavu státu. Pan prezident vyslechl uvítání – v jeho postoji byla taková odevzdanost, jako by říkal: “Když to musí být... tož prosím.” A najednou někdo strkal Pisatele odzadu: “Tohle je, pane prezidente, náš dramaturg.” Pan Pisatel by se nejraději propadl; ale co dělat, musel se dotknout podávané stařecké ruky a něco uctivě zamumlal; a vtom objevil, že panu prezidentovi kouká nad kravatou knoflíček od límce. Nesmírně se mu tím knoflíčkem ulevilo; pocítil náhle cosi jako “tak on to je člověk jako my” nebo něco podobné důvěrného; i zašklebil se přátelsky na pana prezidenta, potřásl srdečně tou hubenou rukou a vyhrkl: “To jsem rád!” Ten knoflíček mu zůstal v paměti pro všechna další léta.

Potom dostal pozvání na Hrad, na večeři u pana prezidenta, ještě s několika literáty. Připadal si ukrutně poctěný a důležitý; připravoval se, o čem bude s panem prezidentem mluvit, – asi o literatuře, ale snad bude dobře dotknout se i otázek politických. Nahoře na Hradě si ještě honem rovnal před zrcadlem kravatu, když mu pan prezident přišel do vstupní haly naproti. “Co říkáte tomu Michalkovi?” začal rovnou. Toho večera totiž přinesly noviny první důkazy o vině mladého muže, který uzavřel fingovaný sňatek se zbohatlou služkou a pak ji patrně odklidil. Pan prezident kroutil hlavou. “Takový cynismus... Tomu bych podepsal rozsudek smrti hned, hned!” Snad na tom není nic zvlášť pamětihodného; ale hned těmi prvními slovy se ocitl Pisatel v nejvlastnějších světech Masarykově; setkal se s jeho úctou k ženě a s jeho náboženským odporem k trestu smrti – podpisovat rozsudky smrti bylo pro Masaryka jedno z nejtěžších dilemat jeho prezidentského úřadu.

Potřetí seděl Pisatel po boku T. G. M. na banketě, který dávali českoslovenští spisovatelé na počest prezidentovu; kolem seděla stará literární garda – Čapek-Chod, Ignát Herrmann, Jaroslav Hilbert a nevímkdo ještě. Vzpomínalo se na nějaké staré polemiky, oč vlastně při nich šlo a co vlastně kdo hájil; T. G. M. zakýval hlavou: “Ja, těžko dnes hledat pravdu.”

Udělala se chvilka ticha. “Vy jste vlastně nikdy pořádně nenapsal, co je pravda,” ozval se znenadání Pisatel.

Starý pán se k němu obrátil. “Jak to?”

“Nenapsal jste žádnou teorii poznání, žádnou noetiku,” opakoval Pisatel. “Jako filozof jste nám ji zůstal dlužen.”

Starý pán se zasmál, až ukázal dlouhé, silné zuby. “Kdepak, panáčku, nezůstal; kdybyste ji chtěl najít, našel byste ji – porůznu v mých knihách; ale dalo by vám to asi práci.” Maličko se zamyslel. “Tož já vím, měl bych ještě ledacos napsat, neřekl jsem dosud všechno; ale kde vzít čas! Teď dopisuju Světovou revoluci,” počítal na prstech, “pak bych chtěl napsat Paměti čtenářovy, potom mou Konkrétní logiku předělat a knihu o Dostojevském vydat, tu mám skoro hotovou –” Mávnul nad tím rukou. “Nu, nevím.” Měl zřejmě něco na mysli, ale jaksi váhal. “Kdybyste si chtěl přečíst jednu kapitolu z mé Světové revoluce,” řekl najednou, “podívat se na ni a poradit mi... hodí-li se to nebo tak...”

“Moc rád,” řekl Pisatel.

“Gracias,” děl Starý pán.

*

Nazítří dostal Pisatel tu kapitolu. Byl to rozbor románu jednoho tuze ctěného českého literárního pánbíčka; a tam starý veliký čtenář nit po niti dokazoval, jak ten spisovatel nezná život, jak má papírové představy, jaká libovolná konstrukce jsou jeho postavy a děje; a z toho vyvozoval nehotovost české kultury a povahy – musíme se teprve učit životu, a takové věci.

Načež pan Pisatel napsal panu prezidentovi psaní. Za žádnou cenu netisknout. Předně ten spisovatel je chorý muž; za druhé není typický pro českou literaturu a za třetí – máte dost bojů politických; nač proti sobě obracet ještě literární polemiku?

Gracias, vzkázal Starý pán. A tu kapitolu vynechal.

Snad to právě byla příčina, proč pojal k Pisateli o čtyřicet let mladšímu jakousi důvěru.

Promiňte Pisateli, splete-li se v líčení událostí sem tam o nějaký rok; má mimořádně špatnou paměť pro čísla a nepamatuje si, krom svého narození, jediné přesné datum; obyčejně mu jaksi nezáleží na nějakém tom roku nebo století. Například nemůže ani přesně říci, měl-li výše uvedený hovor s panem prezidentem předtím, než Starý pán k němu přišel poprvé na pátek, nebo později; ale jelikož nejde o dějiny, nýbrž o osobní dojmy, není to snad tak důležité.

Pátky u Pisatele vznikly tak, že se u něho ve čtvrtek odpoledne začalo scházet pár spisovatelů; nejdřív to byl Franci Langer a Fráňa Šrámek, později přibyl Peroutka, Vančura a jiní, jak kdo koho vzal s sebou. Asi proto, že se

tam při černé kávě dobře a volně povídalo, přibývalo pravidelných hostů; byli to žurnalisté, malíři, univerzitní kantoři, doktoři – pestrá společnost, která měla společného jen to, že nenáležela žádné literární koterii nebo politické frakci a že si potrpěla na otevřenou, někdy i dost polemickou výměnu názorů. Zkrátka bylo to něco jako debatiní mužský klub intelektuálů přibližně mezi třiceti a čtyřiceti léty, ale ani to nebylo pravidlem; celkem takové nahodilé a živé seskupení lidí, které stejně zajímala literatura jako politika, filozofie jako poslední mord, všeho druhu věda a vůbec lidský život.

Někdo z účastníků se tehdy zmínil panu prezidentovi, že se u Pisatele schází taková literární, novinářská a univerzitní parta převážně mladších ročníků. To bylo něco pro věčně mladého Starého pána. “Řekněte jim, že bych tam někdy přišel, vezmou-li mne tam,” vzkázal hned. Tehdy se zrovna Pisatel stěhoval do nové čtvrti. Při první příležitosti vyřídil panu prezidentovi pozvání ode všech pátečníků. “Gracias, přijdu,” řekl T. G. M., “třeba příští pátek.”

Tehdy už bývaly na Hradě u prezidenta republiky velké recepce; vedle jiných hodnostářů, představitelů, činitelů, nebo jak se tomu ještě říká, tam byly za literaturu zvány výhradně osobnosti od sedmdesáti let a České akademie nahoru; za ten výběr ovšem T. G. M. nemohl, ale bylo z toho trochu hořkosti nebo jakýsi pocit cizoty u mladších spisovatelů. Mimoto, jak víte, literáti vždy bývají nakloněni jistému extrémismu ať vpravo nebo vlevo; neradi chodívají v politice cestou rozumného středu. Proto si Pisatel řekl, že by bylo dobře svést mladší spisovatele dohromady s Masarykem; taky se mu líbilo, aby čest Masarykovy návštěvy náležela v první řadě básníkům. I odřekl na ten pátek obvyklou smíšenou společnost a pozval jenom spisovatele – od Durycha po Nezvala, asi tucet jich byl, od krajní levice po krajní pravici; byl by jich pozval ještě víc, ale nemohl vyčarovat pod svou střechou víc místa. Pisatel si pamatuje, jako by to včera bylo, jak čekal pana prezidenta na rohu ulice, protože nová ulice byla ještě rozkopaná; jak ho uvedl do pokoje, jak všichni stáli jako svíčky, jak je chtěl představovat, ale Starý pán sám podal všem rychle ruku, podíval se do všech tváří a chutě si sedl; jak potom nikdo nevěděl, o čem začít, jen se všichni dívali na Starého pána, protože ho tak zblízka dosud neviděli. Byla to trochu rozpačitá situace; zachránili ji spisovatelé legionáři, hovor se rozběhl, ale o čem, to nám Pisatel už neřekne, kdyby ho hrom zabil; jenom se pamatuje, že se mládě Nezval s vykutálenýma očima hádal se Starým pánem o komunism – později jsem slyšel, že to některé přítomné jaksi zaráželo: jak někdo může odporovat prezidentu republiky! Zatím se T. G. M. zřejmě docela dobře bavil; otevřená debata, srážka názorů, usadit někoho, to bylo jeho. Vstával skoro nerad po dobrých dvou hodinách; a když ho Pisatel doprovázel, řekl: “Tož... přijdu zas.”

*

Bylo to někdy kolem desátého výročí republiky; byl jiskrný den po dešti, a pan prezident si vyjel autem nahoru do lesů směrem k Velkým Topolčanům. Tam se dal pěšky silnicí mezi hučícími lesy; šel rychle a zamyšleně, ruce složeny na zádech a oči k zemi; zdálo se, že mu není nějak do řeči. I šel jeho tehdejší host mlčky po jeho boku a poslouchal, jak duní hluboké lesy.

Najednou se pan prezident zastavil. “Tak si myslím,” řekl, “abychom tu republiku udrželi ještě dvacet třicet let. Pak už se ničeho nebojím.” Znovu vykročil, ale teď se díval daleko dopředu. “Ještě dvacet třicet let. To už tu bude nová generace. narozená na svobodě – Pane, ta už si tu svobodu nedá vzít. Aji ti druzí do té doby poznají, že k něčemu jsme a že se na nás mohou spolehnout – Jen těch dvacet třicet let si ten stát ještě udržet!”

“Jenom se udržet?” namítal prezidentův společník. “Není to trochu málo?”

“Není,” řekl Starý pán rozhodně. “Ještě to budeme mít těžké, o její!”

“Z čeho to soudíte?”

“Z celkové konstelace, a tak,” děl pan prezident trochu neurčitě. “To plyne z naší polohy, a vůbec. Musíme Evropě ukázat, že si umíme vládnout... i se uhájit. Však potom sami na to přijdou, že nás potřebují... politicky, kulturně... i mravně. Musíme to do té doby ukázat, ať se děje co chce. Počkejte, však to dá ještě práci. Ale pak ten stát budeme mít navěky. Jenom těch dvacet třicet let mi dělá starost – Nu, uvidíme,” skončil a tvrdě, rázně přidal do kroku.

Ano, pane prezidente, uvidíme.

(Rukopis)

VŠEDNÍ DEN

Den za dnem se začíná stejně: v okně se zjeví pan Hůza a podívá se na teploměr a tlakoměr; za chvíli pak

vychází T. G. M. na ranní procházku, vždycky stejným směrem, aby nekomplikoval život těm několika četníkům, kteří mají hlídat, ale které on přitom nemá vidět. Potom pracovna, svazky akt, pošta, slyšení, diktáty – a když je všechno vyřízeno, tož práce na Konkrétní logice. Odpoledne vyjíždí na koni; všude, kde bývá, má tři nebo čtyři místa, která si oblíbil mezi všemi, a zřídka zajíždí jinam. Pak ještě hodinka práce, a je večer. Dvakrát třikrát týdně se promítají na zámku filmy; teď už je nouze o němé filmy, repertoár za mnoho nestojí, ale T. G. M. jen mávne rukou: “Tož, je to hloupé, ale to je jedno. Když se člověk dívá na obrázky, nemusí aspoň myslet, odpočine si.”

A pak ještě do půlnoci, do dvou, někdy do tří hodin zrána svítí okno v ložnici čtenářově.

(Rukopis)

NÁČRTEK NA INTERVIEW O KRIZI INTELIGENCE

Pane prezidente, váš nedávný projev o krizi intelligence vyvolal v tisku řadu komentářů; v nich vám byly přisuzovány názory, které se, pokud vím, nekryjí s těmi, které máte.

Na tom nezáleží; hlavní je, že tu ty komentáře byly a že se počalo diskutovat o tom, čemu se říká krize intelligence. Ta krize tu je; čím více lidí bude uvažovat o tom, proč intelligence – tím méním intelektuály, pracovníky duchem, úředníky, učitele, lékaře, advokáty a tak dále – dnes ztrácí ten politický význam, který mívala a který by odpovídal jejímu významu společenskému, tedy čím více lidí bude kladně a účinně uvažovat o tomhle úkazu, tím lépe pro tu inteligenci. Sám k ní náležím, a proto mi ta věc tak leží na srdci.

Pane prezidente, odhaduje-li se počet intelligence v národě na sedm procent, nemůže mít tato vrstva víc než – řekněme to číselně– sedm procent vlivu ve veřejném životě.

To není správné; demokracie sice znamená rovnost před zákonem, ale neznamená a nikdy nebude znamenat, že by všichni lidé měli stejný veřejný vliv a stejnou odpovědnost. Vemte si učitele nebo profesora; ten má během svého života vliv na sta a sta budoucích občanů a na jejich rozumovou a tedy i politickou vzdělanost; člověk pracující na svém poli nebo u stroje nemá samozřejmě tak široký okruh působnosti na lidi. Vemte si státního úředníka, který na svém místě má styk se sty a sty stranami a představuje v jejich očích státní moc, právo, ochranu a zákonný řád; to se rozumí, že i to má vliv na politické souzení v lidu. Tomu právě říkám krize intelligence, že se to plus vlivu a odpovědnosti nevyjadřuje v politických koncepcích i politické váze této vrstvy.

Řekl jste ve svém projevu, že politická bezmoc intelligence je zaviněna její roztržitostí.

Ano; chcete-li, rozumějte tomu tak, že intelligence má náklonnost k tvoření frakcí i uvnitř stran, čímž ztrácí vliv na reální politickou činnost. Snad to odpovídá přirozenému individualismu intelligence; ale roztržitost, která mne zaráží, je jistě vážnější. V žádné vrstvě není tolik lidí politicky znechucených jako v inteligenci. Intelligent, nejde-li to po jeho, se příliš ochotně obrací k politice zády, místo aby se buď dal poučit, nebo prosazoval trpělivou a praktickou práci svůj lepší náhled. Pokud vím, neúčast při volbách nebo prázdné hlasovací lístky se vyskytují hlavně mezi inteligencí. Kritizovat nebo mýt si ruce jako Pilát, to není žádná politika. Intelligence není roztržena tím, účastní-li se rozumné politické práce v té nebo oné straně; co ji rozděluje vážněji, jsou ty příznačné a časté inteligentské slabosti: nesnášenlivý a nepraktický dogmatismus, rozčilená radikálnost, vlažný oportunismus a otrávená apatie.

Mínil jste snad, pane prezidente, že by intelligence měla hledět mít svou vlastní, stavovskou politickou stranu, jako jsou strany dělnické, strana agrární nebo konečně strana živnostenská?

Ne; mínil jsem a míním, že by inteligenti měli chápat politiku stejně věcně a rozumově, jako ji vcelku chápou sedláci nebo dělníci; to neznamená, že by ji měli chápat stavovsky. Nedávám žádné rady; dovolávám se rozumu, a rozum si už poradí sám. Právě intelligence se svou větší možností rozhledu má jít spíše za politickými realitami nežli za hesly; věčné ideály nám nikdo nevezme, ale skutečnost nám ustavičně ubíhá pod rukama. Řekl bych spíše, že intelligence, jež v podstatě není stav ani třída, by mohla prostředkovat mezi jednostrannými zájmy stavů a tříd ať už uvnitř stran, nebo svým vlivem na veřejné mínění. Jen ať si nemyslí, že je povýšena nad stranami; je v jejich středu, závislá na prosperitě a uspokojení všech tříd. Může být mezi nimi jak zrno mezi žernovy; může být mezi nimi jako olej v soukolí; to záleží do velké míry na ní samotné. Intelligent právě svým povoláním a postavením může a má spíš než kdo jiný postřehovat tu složitou a dramatickou souhru i protihru zájmů, sil, úkolů a nesnází, ze kterých se skládá společnost, stát a koneckonců náš celý svět. Právě proto, najdu-li u inteligenta politickou slepost nebo netečnost, musím ji soudit přísněji než u člověka, jehož zájmy jsou jednoznačnější. Tím hůře, je-li možno velmi mnohým inteligentům dávat za příklad politickou vyspělost jiných vrstev.

A tedy: východisko?

Žádná obecná pravda není východisko; ale dívám-li se na náš politický život, na jeho potřeby, nedostatky, nesoulady a polopravdy, zdá se mi, že tu čeká víc než dost konkrétních východisek na rozumné a trpělivé lidi; na lidi, kteří dovedou spojit kritiku se skutečnou a věcnou činností; na lidi, kteří dovedou samostatně myslet a přitom ukázněně jednat. Intelligence, vzdělanost není politické privilegium; ale může to být mocný politický prostředek. Stručně řečeno, intelligence bude mít tolik politické váhy, kolik bude mít politického rozumu.

(Rukopis)

POLITIK A FILOZOF

“K politice jsem se dostal přes Platóna,” řekl jednou T. G. Masaryk sám o sobě. Rozumějte dobře tomu slovu; neříká nám jenom, jaký vliv měla kdysi četba Politeie na zájmy a myšlenky mladého filozofa Masaryka, nýbrž vyjadřuje fakt trvalý a podstatný. Masarykova cesta k politice vede i dnes přes filozofii. Politika je mu praktickou realizací filozofie; a filozofie, to je vědecké hledání odpovědí na otázky kladené životem praktickým, to znamená politickým. U Masaryka nelze to stroze rozlučovat; jeho politika vyplývá z jeho filozofie jako praktický závěr; ale jeho filozofie je a vždycky byla řešení problémů, které mu ukládalo jeho politické vědomí. Jak sám řekl: “Nikdy nemyslet jen pro to myšlení: vždycky o něco šlo, vždycky byl nějaký aktuální podnět,” podnět k myšlení a jednání zároveň. Není rozporu mezi myšlením a praktickou činností; myšlení se rodí z praktických úkolů, uvědomělá činnost se řídí poznáním. “Je-li někdy rozpor mezi teorií a praxí, pak je někde chyba; buď je špatná ta teorie, nebo ta praxe, často obojí.” Není žádného rozcestí mezi cestou filozofie a státníka, pokud se státník ve svých činech řídí vědeckým pozorováním a poznáním a pokud filozof verifikuje své poznatky a ideje jejich realizací. Jako v poezii můžeme i v politice mluvit o klasicismu, romantismu a realismu. Romantikem bývá politický fantasta a radikál, realistou politický rutinér pracující ode dne ke dni. Masaryk náleží k typu politického klasicismu. Klasikem v politice je muž, který v sobě vyrovnává vědecké myšlení a praktické jednání: muž, který i ve svých činech usiluje o normu, jež je závazná pro lidské myšlení, to jest o obecnou platnost.

Politický klasicismus je, abychom to řekli dnešním termínem, režim autoritativní; ale tou autoritou, která ukládá státu a společnosti, je moc duchovní; ne doktrína, ne násilí, ne vůle, ale rozum a pravda.

Politický klasicismus není řízen vášní, citem nebo vůlí, nýbrž rozumem; ale to ještě nestačí k jeho definici. T. G. Masaryk říká, že “státník má být zároveň básníkem”, že “není pravé politiky bez obraznosti”. Politik musí znát duše lidí, musí chápat život jako drama, jehož konflikty vedou k dějinné katarzi. Ale nejen to, každá tvořivá politika je ustavičné úsilí uvádět rozptýlený, svárlivý, disharmonický život v jistý soulad, vytvářet z něho a v něm vyšší řád. “Každé organizování, každá syntéza je už ipso facto politika,” řekl jednou Masaryk. Dodejme k tomu: Každá harmonizace a každý řád má v sobě element estetický a uspokojuje naši touhu po kráse světa. Politika, která se o to pokouší, je čímsi jako poezií nebo hudbou, sochařstvím nebo architekturou, je uměním, které tvoří své dílo z lidí a společenských sil; takovou politiku můžeme právem nazvat politickým klasicismem.

Ale ani to ještě není celá politika a celý klasicismus. V pojetí Masarykově politika je plnění zásad mravních; v jeho projevech se stále vracejí slova, že “politika má být rozumná a mravní”, nebo jinak, že má být vědecká a přitom vycházet z lásky k člověku. Tak jako vědecký poznatek je obecně platný, je obecně platný, věčný a univerzální také etický příkaz lásky k člověku. “Zákon lásky platí pro společnost a stát stejně jako pro rodinu. Veškerá rozumná a poctivá politika je provádění humanity uvnitř i navenek.” “Láska k bližnímu je v plánu světa, lidská společnost stojí na lásce. Avšak láska, pravá láska není sentimentalita, nýbrž práce a spolupráce, tvoření pro jiné a pro sebe, zdokonalování světa nám daného. Láska předpokládá poznání sebe i bližních... Láska nás činí praktickými... Vždycky jsem kladl váhu na pozorování a poznávání; ale abychom dobře pozorovali a poznávali, k tomu je třeba lásky.” A dále: “Lidskost bez zbožnosti nemůže být úplná, zbožnost korunuje a posvěcuje lásku. Cit lásky nemůže a nemusí být vysvětlován a dokazován; ale může být zesilován, prohlubován a šlechtěn: náboženství je kultura lásky.”

Cituji tyto výroky, protože ukazují fundamentální význam lásky pro Masaryka; i poznání i aktivismus vyplývá z lásky k člověku. A za druhé z těch slov je zřejmo, že Masaryk zaměřuje politiku jakožto uskutečňování humanity k metafyzické humanitě, kterou prožíváme v životě náboženském. “Já viděl v politice nástroj, cíl mně byl náboženský a mravní. Ani dnes neříkám, že by stát byl splněním kulturního poslání: my musíme přispívat k budování Civitatis Dei.” “Svůj důvod pro demokracii mám ve víře v člověka, v jeho hodnotu, v jeho duchovnost a nesmrtelnou duši; to je pravá rovnost: věčné věčnému nemůže být lhostejné, věčné nemůže věčného zneužívat, nemůže je vykořisťovat a znásilňovat. Eticky je demokracie zdůvodněna jako politické uskutečňování lásky k bližnímu. Pojímám stát a politiku, tak jako veškerý život, sub specie aeterni. V tom smyslu jsem teokratem: důsledná humanita není, řečeno metafyzicky, nic jiného než bohovláda.”

Tato politika, založená na poznání pravdy a uskutečňování lásky k člověku, politika, jež se opírá o obecnou platnost rozumu a lásky, politika sub specie aeterni nemůže být politikou jenom lokální a jenom aktuální; překračuje hranice času a prostoru, je sama v sobě ustavičně politikou světovou. Domnívám se, že tato univerzalita doplňuje definici politického klasicismu.

(Strojopis z pozůstalosti)

Život a doba spisovatele Karla Čapka v datech

1890

Narozen 9. 1. v Malých Svatoňovicích. Otec MuDr. Antonín Čapek (1855-1929), matka Božena, rozená Novotná (1866-1924). Sourozenci: Helena (1886-1961), provdaná Koželuhová, ovdověla, od roku 1930 provdaná Palivcová; Josef (1887-1945) ženatý od roku 1919.

1895-1901

V Úpici, kde rodina bydlí, navštěvuje obecnou školu a jednu třídu měšťanské školy.

1901-1909

Středoškolská studia začíná v Hradci Králové, posléze pokračuje v Brně, končí maturitou v Praze.

1907

Rodina se stěhuje z Úpice do Prahy.

1909-1915

Studuje na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy filozofii, estetiku, dějiny výtvarného umění, anglistiku, germanistiku a bohemistiku. (V letech 1910-1911 studuje v Berlíně a v Paříži.) V listopadu 1915 je promován na doktora filozofie.

1917

Působí jako domácí učitel Prokopa Lažanského na zámku v Chyších u Žlutic. V říjnu nastupuje do redakce Národních listů.

1921-1938

Je členem pražské redakce Lidových novin, v letech 1921-1923 pracuje v Městském divadle na Královských Vinohradech jako dramaturg a režisér.

1922

Poprvé představen prezidentu T.G. Masarykovi.

1925

Je zvolen předsedou československé odbočky Penklubu, kterou pomáhá založit. Stěhuje se s bratrem Josefem do nového domu na Vinohradech.

1931

Jmenován členem mezinárodního výboru pro duševní spolupráci Společnosti národů (stálý výbor pro literaturu a umění).

1933

Pracuje ve Výboru pro pomoc německým uprchlíkům, je místopředsedou Penklubu.

1934

Organizuje pomocnou sociální akci Demokracie dětem.

1935

Žení se s Olgou Scheinpflugovou, počátky stavebních úprav domu ve Strži, který novomanželé dostali od Václava Palivce do doživotního užívání.

1937

Účastní se světového kongresu Penklubů v Paříži.

1938

Podílí se na organizaci světového kongresu Penklubů v Praze. Opakovaně je navrhován na Nobelovu cenu za literaturu. Po mnichovské konferenci (29. - 30.9. 1938) čelí nenávistné kampani, bojuje s českým fašismem a prožívá nejtěžší období svého života. Umírá 25.12. na zápal plic. Pohřeb na Vyšehradě se koná 29.12.

První vydání knih Karla Čapka

1917 - Boží muka

1918 - Pragmatismus čili Filozofie praktického života

- Krakonošova zahrada

- Nůše pohádek

1920 - Loupežník

- Kritika slov

- RUR

1921 - Trapné povídky

- Ze života hmyzu (společně s Josefem Čapkem)

1922 - Lásky hra osudná (společně s Josefem Čapkem)

- Zářivé hlubiny a jiné prózy

- Továrna na absolutno

- Věc Makropolis

1923 - Italské listy

1924 - Krakatit

- Anglické listy

1925 - Jak vzniká divadelní hra a průvodce po zákulisí

- O nejbližších věcech

1927 - Adam stvořitel

- Skandální aféra Josefa Holouška

1928 - Hovory s T.G.M. (1. díl)

1929 - Povídky z jedné kapsy

- Povídky z druhé kapsy

- Zahradníkův rok

1930 - Výlet do Špatněl

1931 - Hovory s T.G.M. (2. díl)

- Marsyas čili na okraji literatury

1932 - Devatero pohádek a ještě jedna od Josefa Čapka jako přivažek

- Obrázky z Holandska

- Apokryfy

- O věcech obecných čili zoon politikon

1933 - Dášenska čili život štěněte

- Hordubal

1934 - Povětroň

- Obyčejný život

1935 - Hovory s T.G.M. (3. díl)

- Mlčení s T. G. Masarykem

1936 - Válka s mlouky

- Cesta na sever

1937 - Bílá nemoc

- Jak se dělají noviny

- První parta

1938 - Matka

- Jak se co dělá

1939 - posmrtně - Život a dílo skladatele Foltýna (torzo románu)